

Жозеф Роні

По вогонь Печерний лев

Повісті

Переклад
з французької

КІЇВ. ВИДАВНИЦТВО ЦК ЛКСМУ “МОЛОДЬ”, 1979

І(Фр)
Р71

Р71 Роні Жозеф
По вогонь. Печерний лев: Повісті. Перекл. з франц. (Ілюстр. Г. С. Ковпаненка), -
К.: Молодь, 1979. - 280 с., іл. - (Серія “Компас”).

ІСБН

Повісті відомого французького письменника Жозефа Роні-старшого (1856-1940) “По вогонь” і “Печерний лев” переносять нас на десятки тисяч років назад, у кам’яний вік. Образно й захоплююче змальовує автор сповнене пригод і тривог життя доісторичних людей, змушених вести повсякденну сурову боротьбу з грізними силами природи, з лютими хижаками, з ворожими племенами. Мужність і винахідливість, розум і воля, вірність і міцна дружба допомагають героям повістей долати перешкоди й досягати своєї мети.

І(Фр)

70304-095

Р ----- 106-79 4703000000
M228(04)-79

70304-095

Р ----- 106-79 4703000000
M228(04)-79

© Український переклад повісті “Печерний лев”,
ілюстрації. Видавництво “Молодь”, 1979

По вогонь

Повість

Текст друкується за виданням:
Ж. Роні. Боротьба за вогонь.
Державне видавництво дитячої
літератури УРСР. К., 1957

ЧАСТИНА ПЕРША

Розділ перший

СМЕРТЬ ВОГНЮ

Уlamri бігли вночі, охоплені жахом. Їм, збезумілим від страждань і втоми, все здавалося дрібницею перед найбільшим нещастям: у них помер Vogонь. Вони доглядали його в трьох клітках, відколи існувало їхнє плем'я; чотири жінки і два воїни годували його і вдень і вночі.

За найтяжчих часів він завжди мав від них поживу; вкритий від дощу, негоди, поводі, він подорожував через річки и болота, синіючи вранці та червоніючи ввечері. Його могутнє лице гнало від себе чорного й жовтого лева, пічурного й сірого ведмедя, мамонта, тигра й леопарда; його червоні зуби боронили людину від усього широкого світу. Всі радоші життя втілювалися в ньому. Він надавав м'ясу смачного духу, гартував списові його вістря, колов тверде каміння; руки ноги поблизу нього почували в собі приємну міць; він бадьорив плем'я в повних різного страхіття лісах, безкрайх степах, у глибинах холодних печер. Це був Батько, Вартовий, Рятівник, однак лютіший і страшніший за мамонта, коли виплигував з клітки і починав жерти дерева.

Він помер! Ворог встиг знищити дві клітки, а в третій під час утечі Vogонь на очах зблід і зменшився. Він так ослаб, що не міг уже гризти болотяної трави; він тремтів, як хворе звірятко. Нарешті вогник зменшився до розмірів червоної цяточки, яку добиває вітер своїми подихами... І потім він зник... Уlamri, приголомшенні горем, бігли в глуху осінню ніч. Зірок не було. Важко небо нависло над важкою водою; болотяні рослини простягали назустріч своїх холодні галузки; різне гаддя булькало у воді; вода непомітно ковтала чоловіків, жінок, дітей. Прислухаючись до голосів провідників, уlamri силкувалися простувати найтвірдішим шляхом по островіцах та бродами.

Троє поколінь знало цей шлях, але спробуй знайди його, коли навітьзорі на небі не світять. Та все ж на ранок вони вийшли до лугу.

Холодне світло цідилося крізь сірі хмари. Вітер кружляв над масною, як гірська смола, водою; ряска напиналася, наче гнійна болячка; задублі плазуни ворушилися поміж білого латаття та човників. Чапля знялася з попелястого дерева... Перед уlamрами розляглася безмежна рівнина, вся вкрита туманом, під холodom якого тремтіла рослинність. Люди звеселіли, випросталися, перешли останні мочарі й ступили на тверду землю.

Вони опинилися серед високої трави. Коли небезпека смерті минула, багато уlamрів цілком втратили свою жвавість; вони попадали на землю і тієї ж миті поснули. Жінки трималися краще за чоловіків; декотрі з них втратили дітей у болоті й скиглили, наче вовчиці. Всі вони розуміли, що плем'я має великі втрати, що настають тяжкі часи: ті, хто врятував своїх дітей, на радощах підносili їх угору до хмарного неба.

В світлі ранку Faum перелічив своє плем'я, вживши для цього пальці і гілки. Кожна гілка йшла за число пальців на двох руках. Він не дуже добре рахував, однак побачив, що ще лишилося чотири гілки воїнів, більш як шість гілок жінок, близько трьох гілок дітей і кілька дідів.

А старий Гун, вміючи рахувати краще за всіх, заявив, що з чоловіків урятувався один на п'ять, із жінок - одна на три, а з дітей - одно на гілку. Тоді всі, хто не спав, відчули безмежність свого лиха. Вони збагнули, що їхнім поколінням загрожено в самім корені, що сили природи стануть для них убивчими; голі й безпорадні, мусять вони тепер блукати по широкому світу.

Незважаючи на всю його мужність, Fauma опанував розпач. Ні його могутня постать, ні велетенські руки не тішили його більше; на широкому обличчі, укритому шорстким волоссям, у жовтих, як у леопарда, очах була гнітюча втома; він поглядав на свої рани від ворожих списів та інколи злизував кров, що ще й досі текла з рани на руці.

Як усі переможені, він пригадував ту хвилину, коли сам міг перемогти. Уlamri жваво стали до бою, сам він трощив ворожі голови своїм кийком. Знищивши чоловіків, забравши жінок та вбивши ворожий Vogонь, вони здобули б собі право полювання на нових рівниках та в невичерпно багатих на дичину лісах. Але звідки ж тим лихом повіяло? Чому уlamri у відчай почали тікати, чому захрустіли їхні кості, чому розпорото їхні животи, чому

передсмертний зойк линув з їхніх грудей, в той час як ворог захопив їхній табір і руйнував священні Богні? Так запитувала темна й безпорадна думка Фаума. Ця думка вперто переслідувала його. Вона не хотіла гинути, вона відчувала, що ні енергії, ні мужності, ні лютості у неї не поменшало.

Сонце тим часом почало пригрівати сильніше. Воно пливло понад болотом, пронизувало воду, сушило рівнину. З ним линула радість ранку, рослини оживали під його промінням. Вода здавалася легшою, менш зрадливою, прозорішою. Вона грала сріблястими хвильками поміж яскраво-зелених островців, одивила близком малахіту та перлів, м'якими тонами сірки, плівочками слюди, та й дух від неї з-під верб та вільх ішов ніби легший, Граючи відблисками, пишалося баговиння, полискувало жовте латаття, маячили сині півники, болотяні молочай, кривавники, цілі затоки козельців з листям цар-зілля, плакуна, росянки; нетрі з очерету й лози, де плодилося водяне птаство - чорні кулики, чирки, сивки, чайки нефритових кольорів, важкі дрохви та довгоногі погоничі. По берегах рудих заводей нерухомо стояли чаплі, вистрибували, плещучи крилами, журавлі на косах, зубата щука кидалася на линів, а останні метелики миготіли в повітрі зеленими й блакитними вогниками.

Фаум почав оглядати своє плем'я: лихо лягло на нього, мов гадоче кодло. Від жовтих, як лимон, і зелених, як баговиння, закривавлених хворих, що трусилися у пропасниці, ішов важкий дух гнійних ран. Деякі скорчилися, ніби удави, інші випросталися, наче великі ящірки, дехто хріпів, здавлений смертю. Рани почорніли, огидні й жахливі на животах і особливо на головах, де кров зліпила волосся в одну суцільну червону губку. Майже всі поранені мусили одужати, бо найслабкіші або лишилися на тім боці, або загинули в болоті.

Одвівши очі від сплячих, Фаум став допитливо розглядати тих, що дужче, ніж утому, відчувають лихо втрат. Це були найміцніші воїни, краса племені уламрів. Суворі обличчя, низькі лоби, звірячі щелепи. Шкіра у них була руда, не чорна; майже у всіх тулуби, руки й ноги позаростали волоссям. Їхній нюх міг змагатися із нюхом звірів. Їхні великі очі світилися то люттю, то сумом, сяяли особливою красою у дітей та деяких молодих дівчат.

Фаум звів руки до сонця й заголосив.

- Що робитимуть уламри без Огню? - вигукнув він. - Як житимуть воші в степах і лісах? Хто оборонить їх від темряви й зимового вітру? Вони муситимуть істи сире м'ясо і гірке коріння; вони більше не грітимуться біля багаття, не гартуватимуть вістря своїх списів. Лев, звір із страшними іклами, ведмідь, тигр, велика гієна жертимути їх живцем серед ночі. Хто знову дістане Огонь, той стане Фаумові братом; він матиме три частки в полюванні, чотири - здобичі; він візьме собі Гамлу, дочку моєї сестри, і палицю ватажка після моєї смерті.

Тоді підвівся Нао, син Леопарда, і промовив:

- Хай дадуть мені двох прудконогих вояків - і я піду здобувати Огонь чи у синів мамонта, чи у людожерів, що полюють на берегах Подвійної річки.

Фаум не кинув йому прихильного погляду. Своєю постаттю Нао був більший за всіх уламрів. Його плечі ще росли. Не було спрітнішого й здатнішого до тривалого бігу вояка. Він перемагав у боротьбі Му, сина Тура, чия сила майже не поступалася Фаумовій. І Фаум стерігся його. Він давав Нао небезпечно доручення, усуваючи його від племені подалі та посилаючи майже на смерть.

Нао не любив ватажка, але він захоплено задивлявся на Гамлу - ставну, гнучку й таємничу, з густим волоссям. Коли б вона була йому жінкою, він не поводився б із нею грубо; він не любив бачити на обличчях людей виразу страху, що робить їх чужими.

Іншим разом Фаум поставився б до слів Нао дуже вороже. Але тепер лихо скрутило його. Може статись, що спілка з сином Леопарда буде йому на користь; коли ж ні - Фаум завжди зуміє спекатися його. І, звернувшись до юнака, він відповів:

- У Фаума язык один. Коли принесеш Огонь, матимеш Гамлу, і то без жодного викупу. Будеш Фауму за сина.

Він говорив з піднесеною рукою, повагом, суворо і пихато. Потім Фаум покликав Гамлу. Та підійшла, тремтячи, і звела свої мрійні очі, повні вогкого блиску.

Важка Фаумова рука лягла дівчині на плече, з дикою пихою він почав гукати:

- Хто з дівчат має кращу постать? Вона може нести сарну на плечі, не втомлюючись іти з ранішнього сонця до вечірнього, терпіти голод і спрагу, вичиняти шкуру, перепливати озеро. Від неї будуть діти незламної сили. Коли Нао здобуде Огонь, він візьме її, не даючи ні сокир, ні рогів, ні черепашок, ні хутра.

Тоді, пожадливо зиркаючи, виступив і Агу, син Зубра, найволохатіший з усіх уламрів, і сказав:

- Агу хоче здобути Огонь. Він піде зі своїми братами шукати ворогів по той бік річки. І він загине від сокири, списа, зубів тигра чи пазурів лева-велетня, або ж дістане уламрам Огонь, без якого вони безсилі, як олені чи сайгаки.

З-під густого волосся на обличчі у нього можна було побачити лише рот, наче стулений із шматків сирого м'яса, та люті очі душогуба. Його кремезнє тіло дивувало велетенськими плечима та руками, довшими, ніж звичайні; весь він являв собою дику, невтомну й нещадну міць. Ніхто не знав меж його сил: він не мірявся нею ні з Фаумом, ні з Му, ні з Нао. Знали тільки, що вона величезна. Він не вживав її для мирної боротьби, - хто тільки ставав йому поперек шляху, всі гинули: він або калічив їх на смерть, або ж просто вбивав, приєднуючи їхні черепи до інших своїх трофеїв. Агу жив окремо від решти уламрів із своїми двома братами, волохатими так само, як і він, та кількома жінками, яких він тримав у лютому рабстві. Навіть серед жорстоких один до одного і нещадних до інших племен уламрів сипи Зубра вирізнялися своєю кровожерністю. Приглушений гомін осуду поширився між уламрами - перша ознака єднання юрби проти надто загрозливої небезпеки.

Прихильники Нао раптом згуртувалися навколо нього, хоч більшість а них за інших часів і мала звичку докоряти йому за милосердя до переможених ворогів. Але ця вада, бувши прикметою непереможного вояка, дужо подобалася тим, кому доля не дала ні дужих м'язів, ні прудких ніг.

Фаум ненавидів Агу не менш, ніж сина Леопарда, проте боявся ще більше. Прихована сила волохатих братів здавалася йому непереможною. Коли один з трьох бажав смерті якоїсь людини, того бажали всі троє. Коли б хто розпочав протій них війну, той мусив би або загинути, або ж знищити їх усіх трьох.

Ватажок шукав з ними дружби, але вони ухилялися, нездатні вірити ні слову, ні ділу людей, усяка доброзичливість здавалася їм підозрілою, вони хотіли тільки, щоб усі трепетали перед їхньою силою. Такий же несамовитий і лютий, Фаум мав, проте, всі якості ватажка: він дозволяв собі інколи потроху зважати на своїх прихильників, відчував потребу їхньої згоди і творив біля себе вузький і ішцігшій товариський гурток.

З образливою доброзичливістю він відповів:

- Якщо син Зубра дістане уламрам Огонь, він візьме Гамлу без викупу і буде другим після мене в племені. Його слухатимуть усі воїни, коли ватажок буде відсутній.

Агу вислухав це з лютим виглядом; повернувшись обличчям до Гамли, він пожадливо розглядав її; його круглі очі ховали погрозу.

- Дочка Болота належатиме синові Зубра; всякий інший, хто простягне до неї руку, буде знищений.

Ці слова обурили Нао. Він жваво підхопив виклик на боротьбу і гукнув:

- Вона належатиме тому, хто дістане Богонь!

- Агу дістане його!

Вони зміряли один одного очима. Досі у них не було жодного приводу до боротьби. Певні своїх сил, та не мавши ні спільніх інтересів, ні приводів до суперництва, вони не зустрічалися, навіть не половали разом. Слова ж Фаума породили обопільну ненависть.

Агу, який вчора ще навіть не помічав Гамли, коли вона полохливо блукала в лузі, нині засуджував на смерть усякого супротивника; йому не доводилося й вирішувати справу - її вирішила вже кожна клітинка його істоти.

Нао знов це. Він ухопився за сокиру лівою рукою і за списа правою. На поклик Агу мовчки з'явились його похмуру й грізні брати. Вони були схожі між собою: вогненно-руді, волохаті, з очицями, тъмяними, наче надкрилки жужелиці. Їхні хитрощі були небезпечні так само, як і їхня сила.

Всі троє, готові до смертельного бою, чекали на Нао. Та серед воїнів знявся гомін. Навіть ті, що докоряли Нао за м'якосердя, не хотіли його смерті після загибелі стількох уламрів, та ще в ту хвилину, коли він обіцяв здобути Богонь. Про нього знали, що він дуже добре розуміється на військових хитрощах, ніколи не втомлюється, вміє ходити за ослаблім Богнем, викликати його з попелу; багато уламрів вірило в його щастя.

Та й Агу теж не був позбавлений упертості й спритності, без чого жодної справи не доведеш до кінця, тому уламри розуміли користь такої подвійної спроби. Вони в галасом посхоплювалися; прихильники Нао, підбадьорюючи себе бойовими вигуками, ладналися до бійки.

Не знаючи, що таке страх, син Зубра, проте, це був позбавлений обережності. І він відклав бійку до іншого разу.

Тим часом Гун-Сухі Кістки висловив розплівчасту думку юрби:

- Невже уламри хочуть зникнути з світу? Невже вони забувають, що ворог і вода знищили багатьох воїнів? Адже з чотирьох лишився тільки один. Всі, хто може орудувати сокирою, списом та кием, усі мусять жити. Нао й Агу - найдужчі з усіх, хто може полювати в лісах і на луках. Коли один з них помре, уламри ослабнуть більше, ніж загинуло б чотири інших... Дочко Болота служитиме тому, хто поверне нам Огонь. Така воля племені.

- Хай буде так! - ствердили хрипкі голоси. А жінки одностайно загукали:

- Гамла належатиме тому, хто завоює Огонь!

Агу знизав своїми волохатими плечима. Кленучи юрбу, він, проте, не вважав за корисне дратувати її саме тепер. Певний того, що він випередить Нао, Агу ухвалив розправитися з ним і знищити його згодом, коли трапиться Служний випадок. І його груди сповнилися впевненістю.

Розділ другий

МАМОНТИ Й ЗУБРИ

Настав ранок другого дня. Вгорі вітер гнав хмари, а понад землею та болотом повітря було нерухоме, важко й задушливе. Все небо, тримтячи, як озеро, ніби одбивало в собі і баговиння, і блідий очерет. Зоря розкидало по ньому свою піну. Вона розплівлялася жовтими, як сірка, озерцями, затоками, струмочками кольору перлів.

Хворі стогнали від спраги. Один воїн лежав мертвий випроставши своє посиніле тіло; вночі якийсь хижак вигріз йому лиць.

Гун пролопотів кілька невиразних, майже ритмічних уболівань, і Фаум наказав кинути тіло в воду. Тепер увага племені зосередилася на завойовниках Огню, Агу й Нао, вже готових до важкої дороги. З волохатих братів кожен мав кия, сокиру, вила та списи з крем'яними чи нефритовими вістрями. Нао, покладаючись більше на хитрощі, ніж на силу, визнав за краще замість дужих чоловіків взяти з собою двох моторних, здатних до довгого бігу юнаків. Кожен з них мав сокиру, вила й списи. Нао додав сюди дубові кії, звичайні гілляки, ледве оброблені огнем. Озброєний цим кием, він не боявся стати на прою з найбільшим хижаком.

Заговорив Фаум, звернувшись спочатку до синів Зубра.

- Агу з'явився на світ перше, ніж син Леопарда. Хай же Агу вибирає собі путь. Якщо він піде до Дворіччя, Нао поверне до боліт на захід сонця. Коли ж Агу вибере собі болота, Нао піде до Дворіччя.

- Агу не знає ще своєї путі! - заперечив син Зубра. - Він шукає Огню; він може йти вранці до річки, а ввечері - до болота. Чи ж знає мисливець, який переслідує кабана, де він його вб'є?

- Агу змінить свою путь потім, - втрутися Гун підтриманий гомоном племені. - Але він не може піти і на захід сонця, і до Дворіччя одночасно. Хай вибирає!

В глибині своєї похмурої душі син Зубра зрозумів: своїм сперечанням він збудить сумніви в Нао, що було б більшою небезпекою, ніж роздратованість ватажка.

Отже, зиркнувши вовкувато на юрбу, він одрубав:

- Агу піде на захід!

І одразу, подавши знак своїм братам, він вирушив у дорогу берегом болота.

Нао не зразу пішов за його прикладом. Він хотів іште раз, подивитися на Гамлу. Вона стояла під ясеном за гуртком ватажка - Гуном з дідами. Нао підійшов і побачив, що вона нерухомо й задумливо дивиться на луг. Дівчина прибрала собі голову квітками та лататтям, що ясніло, як місяць. Шкіра в ній ніби сяяла, одліскуючи, наче поверхня річки чи зелене листя дерев.

Побачивши її, Нао раптом відчув жагу життя, бурхливе й невгласиме бажання жити. Груди йому так стиснуло, що від ніжності й гніву він ледве міг дихати: всі, хто стояв між ним і Гамлою, були йому так само ворожі, як сини мамонта чи людожери.

Він звів озброєну сокирою руку і сказав:

- Дочко Болота! Нао або не вернеться й зникне в землі, воді чи в череві гієни, або ж поверне уламрам Огонь. Він принесе Гамлі черепашок, блакитних камінчиків, зуби леопарда і роги зубра.

На ці слова вона звернула на нього очі, повні тремтячої радості дитини. Але тут Фаум нетерпляче гукнув:

- Сини Зубра вже зникли за тополями!

Тоді Нао рушив на південь.

Нао, Гав і Нам ішли степом уже цілий день. Степ був ще зелений, вітер перекочував смарагдові хвилі, наче морські вали. Його трава гнулася під вітром, тріскалася під сонцем, сіяла в повітря незліченне багатство паходів. Степ був грізний і плодючий, суцільний у своїй масі, різноманітний у подробицях; він плодив звіра не менше, ніж квіток, а птахів - як і різного насіння. Поміж зелених просторів та острівців дроку й ялівцю маячили подорожники, васильки, шавлія, козелець, деревій, смілка й жеруха. Подекуди гола земля жила ще повільним життям мінералів, виставляючи первісну голизну, де рослинність ще не могла вчепитися своїм цупким корінням. Потім знову миготіли рожі, шипшина, волошки, конюшина та кущики зірчастого глоду.

За горбами йшли долини; по болотах снували комахи і плазуни; наче гори, висували свої спини велетенські валуни; гасали сарни, зайці, сайгаки; пробігали вовки й собаки; знімалися дрохви й куріпки; пливли в повітрі дики голуби, журавлі й ворони; бігли табуни коней, онагри¹ та лосі. Сірий ведмідь з вдачею великої мавпи й носорога, дужчий за тигра і майже однаково небезпечний, як і лев-велетень, блукав по зеленому лугу; на обрії виднілися зубри.

Нао, Нам і Гав отaborилися на ніч під одним з горбів. Вони не пройшли ще й десятої частини степу, його трава хвилювалася перед ними, наче море. Місцевість була рівна, однomanітна, сумна; хмари в вечірніх сутінках спливалися і знову розпливалися, щоб утворити інші фантастичні фігури. Дивлячись, як жевріють вони в промінні сонячного заходу, Нао мріяв про маленький вогник, здобувати який він оце вирушив. Досить було, здавалося, лише зйті на горб і простягти соснову гілляку, щоб ухопити іскру з небесного багаття, яке падало на заході.

Хмари пригасали. Рожеві відблиски ще довго мерехтіли на обрії, а потім один по одному почали спалахувати блискучі камінчики зірок. Подих ночі пронісся над землею.

Звіки на варті до огнища, до цієї Вогненної загорожі від моря темряви, Нао відчував тепер своє безсилия. Щохвилини могли з'явитися сірий ведмідь або леопард, тигр, лев, хоч вони й рідко заходили в глиб степу; череда зубрів могла жартома затоптати тендітне тіло людини; зграя вовків відчувала в собі силу великих хижаків, а голод надавав їм сміливості.

Воїни повечеряли сирим м'ясом. Вечеря була сумна: вони звикли до запаху смаженого м'яса. Нао став на першу варту. Весь він був сповнений враженнями ночі. Син Леопарда являв собою якесь дивне створіння, що відчувало найтоніші процеси життя світу: своїм зором він схоплював ледве помітні бліді контури, політ нічних птахів і комах, ходу звірів і плазування гаддя; він здалеку відрізняв скавчання шакалів, регіт гієни, виття вовків, клекіт орла, сюрчання коників; носом він ловив аромат закоханої квітки, байдуру свіжість трави, сморід хижаків. Шкіра відчувала в найменшому подиху вітерця хвилю прохолоди або віяння сухого жару. Він жив усім, що сповнювалося собою Простір і Час.

Та це життя було зовсім не без журне; воно було тяжке, повне загроз. Все, що творило його, могло його й зруйнувати; воно ж могло встояти лише обережністю, силою, хитрощами, невтомною боротьбою проти ворожих стихій.

Нао щохвилини вичікував з темряви гострих ікол, вогненного ока плотожерних хижаків. Більшість їх уже знала людей за звірів дужих і не спинялася біля них. Пробігли гієни із страшнішими, ніж у левів, щелепами: вони не любили боротьби, звикши до стерва. На хвилинку спинилася зграя вовків; вовки знали, що їхня сила в численності, її оцінювали її майже як рівну силі уламрів. Однак вони не були надто голодні і побігли слідом за сарнами. Потім з'явилися схожі на вовків собаки; вони довго гавкали навколо горба, а декотрі нишком підкрадалися близче. Вони не дуже охоче нападали на двоногих звірів. Колись їх дуже багато було біля табору племені. Вони їли різні недоїдки і брали участь у полюванні. Двох з них Гун приручив був, годуючи їх кишками та кістками. Але вони загинули під час полювання на кабана, а приручити інших не довелося, бо всіх їх було винищено з наказу Фаума, коли він став ватажком племені.

¹ Онагри - дики осли.

Спілка з собаками дуже цікавила НАО; в ній він вбачав нову силу, більшу безпеку, новий засіб поширити могутність людини. Але тут, у степу, лише з двома воїнами, він мусив стерегти собак. Він охоче уклав би з ними спілку, коли б їх було лише кілька, а не ціла зграя.

Тим часом вони звужували своє коло і гавкотня стихла, так що можна було чути уривчасте дихання. Це стурбувало НАО. Він схопив камінь і штурнув його в найсміливішого пса, гукаючи:

- У нас є списи й кий! Ними можна вбити ведмедя, зубра й лева!

Наляканий каменюкою, що поцілила йому просто в морду, та звуками людського голосу, пес угік. Інші почали гавкати, ніби заохочуючі себе зважитись до нападу. НАО ще раз кинув камінь із словами:

- Ви надто дрібні, щоб боротися з уламрами! Ідіть шукайте собі сайгаків, воюйте з вовками! Коли ще якийсь собака наблизиться, йому буде розпорото живота.

Тут підвелися з землі розбуджені голосом ватажка Нам і Гав. Побачивши нові тіні, собаки кинулися вrozтіч.

Тиждень уже йшов НАО, обминаючи всякі перепони, уникаючи різних небезпек. А вони траплялися тим частіше, чим більче ставав ліс. І хоч до нього треба було йти ще кілька днів, але він уже подекуди виказував себе окремими невеличкими гайками та появою великих хижаків. Уламри мали вже нагоду бачити тигра й велику пантеру. Ночі стали дуже неспокійні: воїни ще за дні мусили багато працювати, щоб забезпечити собі спочинок на ніч; вони вищукували щілини в скелях, стрімчаки та густі нетрі; ночувати під великими деревами вони уникали. На восьмий і дев'ятий день їм почала допікати спрага. Кринички й озерця зникли; перед очима розляглася пустиня жовтої трави; змії полискували між камінням; безліч комах найрізноманітніших кольорів сповнювали повітря неспокійним третмінням; вони сідали на тіло мисливців і боляче кусали їх.

Коли дев'ятого дня вже подовшали тіні, воїни дісталися до ніжної й свіжої трави; з горбів линув дух води, а в далечині було видно стадо зубрів, що сунули на південь. Тоді НАО сказав своїм товаришам:

- Ми нап'ємося ще до заходу сонця.. Зубри йдуть до води.

Нам, син Тополі, і Гав, син Сайгака, змучені спрагою, тепер повеселішли. Це були хлопці хоч моторні, але нерішучі. Необхідно було завжди підтримувати їхню мужність, витривалість, треба було навчити терпіти болі, зміцнити їхнє довір'я; зате вони були слухняні, як глина, і швидко захоплювались усім, забуваючи різні прикроці і стаючи веселішими. Залишаючись віч-на-віч з пустинею і звірами, вони охоче корилися чужій волі. Отже, НАО бачив у своїх товарищах продовження своєї власної енергії. Вони мали жваві руки, гнучкі ноги, далекозорі очі й гострий слух. Своєму ватажкові вони повсякчас могли стати у великій пригоді, аби лише бачили його мужність і знали його волю. Від самого початку вони віддали свої серця НАО; він був зразком їхнього роду, зразком могутності людини супроти жорстоких таємниць світу, їх ватажком і оборонцем у боротьбі списом і сокирою. І не один раз, ранками, упиваючись свіжим повітрям, милуючися кремезною постаттю та могутніми грудьми НАО, що йшов попереду, вони третміли природним і майже ніжним захопленням, тягнувшись до свого ватажка, як бук до сонця.

Більш відчуваючи, ніж розуміючи це, НАО використовував цих зв'язаних з його долею людей, щоб бути впевненим у своїй перемозі, борючись з різними перешкодами. НАО без них почував себе слабшим.

Довгі тіні тяглися від дерев, налита свіжим соком трава хилилася до землі, і сонце, все дужче червоніючи, котилося до провалля. Під його промінням табун зубрів був наче якась руда річка.

Останні сумніви НАО розвіялися. Там, за розривом горбів, неодмінно мусила бути вода. Це говорило йому чуття, це ж стверджувало йому й велике число різного полохливого звіра, що теж ішов слідом за зубрами. Нам і Гав були тієї ж думки, втягуючи в себе через розширені ніздри свіжу вологість повітря.

- Треба випередити зубрів, - сказав НАО.

Він боявся, що вода лежить у невеличкому озерці і зубри обступлять береги з усіх боків. Мисливці прискорили свою ходу, щоб дістатися першими долини між горбами.

Через свою численність, обережність старих бугайів і втому молодих зубри сунули повагом. Уламри випередили їх. Тієї ж тактики дотримувались і інші тварини: перед зубрами бігли вже гірські козли, муфлони та онагри, а навперейми біг табун коней. Деякі із звірів уже перебігали перевал.

НАО набагато випередив зубрів, напитись можна було не кваплячись. Коли він з товаришами дійшов до перевалу, зубрам треба було йти ще з тисячу ліктів.

Нам і Гав пішли ще швидше; спрага прискорювала їх ходу. Обійшовши горб, вони вступили в прохід і побачили воду, творчу матір, благотворнішу за сам Богонь і не таку жорстоку. Вона лежала ніби в озері, що розляглося посеред кільця горбів; праворуч в озеро текла вода з річки, зникаючи ліворуч у проваллі. Доступитися до озера можна було лише трьома шляхами: самою річкою, тим проходом, звідки прийшли уламри, і другим проходом - поміж скель та одним з горбів; в інших місцях озеро обступали базальтові стрімкі стіни.

Мисливці бадьоро привітали водяне поле. Червоне від проміння сонця, що ховалося за обрій, воно заспокоювало спрагу струнких сайгаків, низеньких кремезних коненяток, тонкокопитних онагрів, бородатих муфлонів, кількох полохливих, як збитий з дерева лист, кізочок, старого оленя, голова якого була прикрашена розлогими рогами.

Похмурій задира кабан один пив воду, нічого не боячись. Всі ж інші нашорошували вуха, неспокійно бігали очима і були готові кожної хвилини тікати, виявляючи тим суровий закон життя - одвічну обережність слабших.

Раптом усі голови й вуха повернулися в один бік, а далі всі звірі якнайшвидше сипнули вrozтіч; коні, онагри, сайгаки, муфлони, козулі й олень побігли через західну ущелину, протії червоного проміння сонця. Не побіг лише один кабан, що поводив під щетиною повік своїми вузькими, налитими кров'ю очима. З'явилися великі лісові вовки, більші від вовків степу, з високими ногами, міцними щелепами та близько зсунутими жовтими очима; їх погляди не бігали туди й сюди, як у полохливих травоїдів, а одразу вчіплювалися в здобич. НАО, Нам і Гав ухопилися за вила й списи, кабан вищірив свої ікла і почав погрозливо хропти. Змірявши ворога своїми хитрими очима та почувши тонкими ніздрями його дух, вовки визнали його за небезпечного і побігли навздогін утікачам.

Після них запанувала тиша, і уламри, вгамувавши свою спрагу, почали радитися. Скоро мало смеркатись; сонце ховалося за скелі; було вже надто пізно, щоб іти далі; де ж спинитися на відпочинок?

- Зубри підходять! - сказав Нао.

Але тієї ж міті він повернувся до західної ущелини. Всі троє уважно слухали, потім припали вухом до землі.

- Це не зубри, - стиха вимовив Гав.

А Нао ствердив:

- Це - мамонти!

Мисливці швидко оглянули місцевість. Річка пливла поміж базальтовим горбом і стіною з червоного порфіру, звідки стримів досить широкий виступ, на якому міг би вміститись і великий хижак.

Уламри вилізли на нього.

Під виступом у напівтемному провалі текла вода, горизонтально нависли дерева, зрушені обвалами та власною вагою. З глибини тяглися до тьмяного світла вершечками з кулками блідого листу, витрачаючи на це всю свою життєву енергію, інші дерева, надзвичайно високі й тонкі, борючися з густим, наче ведмеже хутро, мохом, з ліанами, що душили їх, та губками, що обліплювали їх стовбури; вони вперто боролися й далі за життя, за місце під сонцем.

Нам перший помітив у скелі печеру. Низька й неглибока, вона мала отвір неправильної форми. Уламри не одразу вступили до неї, спочатку вони довго її оглядали. Нарешті Нао повів своїх товаришів, зігнувшись та нюхаючи повітря; тут вони побачили кістки, шматки шкури, різні роги, щелепи. Господар печери був, очевидно дужий і небезпечний хижак. Нао захотів пізнати його нюхом.

- Це печера сірого ведмедя, - нарешті заявив він. - Вона порожня вже чимало днів.

Нам і Гав зовсім не знали цього лютого хижака, бо уламри блукали по місцевостях, де водилися тигр, лев, зубр і навіть мамонт, але де сірий ведмідь траплявся дуже рідко. Нао зустрічав його лише в далеких подорожах. Він зінав його сліпу, як у носорога, злість, його силу, майже рівну силі лева-велетня, його люту, непереможну мужність. Печера була порожня, бо ведмідь або покинув її зовсім, або ж подався на кілька тижнів, а може, й на довший час, полювати в іншу місцевість; могло бути, нарешті, що його спіткало лихо на переправі через річку. Певний, що звір їх не застукає цієї ночі, Нао вирішив використати його печеру для відпочинку. Коли він доводив це до відома своїх товаришів, над річкою й скелями розлігся дужий галас: прийшли зубри! Їхнє могутнє, як левовий рик, мукання різноволосою луною відбивалося від скелястих стіп цього похмурого закутка.

Нао прислухався до гамору цих великих звірів з деякою тривогою. Люди рідко коли полювали на турів чи зубрів. У ті часи ці звірі були такого зросту, сили й жвавості, яку не могли вже мати їхні нащадки. Їхня поведінка була хоч, може, й не така тонка, проте жвавіша й хитріша; вони знали свою силу й боялися великих хижаків лише тоді, коли були хворі, приставали в дорозі чи коли зважувалися вибігати в степ поодинці.

Трос уламрів вийшли з печери. Їхні груди хвилювалися від величного видовища, їхні серця відчували його дики розкіш; їхній темний розум без слів і думки захоплювався тут первісною красою, що тремтіла й у глибині їхньої власної природи.

Ледве вони вийшли з темної печери, як знявся інший галас, що розітнув перший, як сокира розтинає тіло кози. Його творили горлові крики, виці за тоном та довші й slabshі за мукання зубрів; тим часом вони сповіщали про наближення найдужчого із створінь, що блукали тоді на поверхні землі. За тих часів мамонт був непереможний. Від цієї тварини тікали лев і тигр, втрачав свою мужність сірий ведмідь; людина ще кілька тисячоліть не повинна була мірятися з ним силою, і лише сліпий та дурний носоріг насмілювався нападати на нього. Мамонт був моторний, невтомний, здатний ходити по горах, кмітливий та пам'ятливий. Своїм дужим хоботом він воював і працював, велетенськими іклами поров землю, свої походи провадив мудро, певний своєї вищості. Шиття здавалося йому прекрасним, а в жилах його текла гаряча червона кров; безперечно, його чуття природи було значно тонше, ніж у сучасних слонів, отупілих за довгі роки неволі у людини.

Сталося так, що ватажки зубрів і мамонтів наблизилися до берега одночасно. Згідно із своїми законами мамонти схотіли підступити до води першими; ні тури, ні зубри проти цього закону ніколи не виступали. Однак, якраз оці зубри, звикши, щоб інші травоїдні відступали перед ними, та, маючи на чолі ватажків, що не знали як слід сили мамонта, розлютилися.

А на чолі у них стояло вісім величезних бугайів, і з них один був завбільшки з носорога; довго терпіти свою пекучу спрагу вони не могли. Побачивши, що мамонти збираються пройти першими, розлючені зубри, звівши морди дотори, воявничо заревли.

Мамонти спинилися. Вони мали п'ятьох ватажків, тіла яких були як гори, ноги - як дерева. Вони виставили свої десятилітеві ікла, здатні строшити дуба; хоботи у них були як удави, голови стирчали, як скелі; вкриті воші були грубою, наче кора старого береста, шкурою. За ними сунув довгий, землистого кольору табун.

Отже, міряючи своїми маленькими рухливими очима бугайів, старі мамонти перегородили зубрам шлях, не стурбувавшись, ніби міркуючи миролюбно. Вісім же зубрів з налитими кров'ю очима, з горбатими шиями, кучерявими й бородатими мордами та з крутими рогами трясли своїми густими, важкими й брудними гривами. Інстинкт попереджав їх про страшну силу ворогів, але мукання табуна розпалювало її воявничий дух. І от найдужчий з ватажків, схиливши голову та виставивши вперед блискучі роги, як велетенська бомба, налетів на найдужчого мамонта. Поранений у плече, хоч і відбивши силу удару своїм хоботом, велетень упав на коліна. Зубр з властивою його породі впертістю нападав далі; вигода позиції була на його боці; він невпинно штурхав мамонта своєю гострою збрією, той же лише з натугою відбивався своїм хоботом. У цій дивовижній бійці зубр був сама відчайдушна лютість. Вихор інстинктів клекотів у його великих очах, тремтячій гриві, запіненій морді та в усіх впевнених, блискавичних, хоч і одноманітних руках. Коли б йому лише пощастило повалити свого супротивника на землю та розпороти йому живота, де шкура була найменш груба, а тіло менш мускулясте, він би тоді переміг.

Мамонт розумів це; він силкувався втриматись, а небезпека вимагала від нього неабиякої уважності. Він міг би підвести за одну мить, коли б зубр хоч на короткий час припинив свої люти напади.

Інших самців спочатку бійка ніби здивувала. Чотири мамонти і семero бугаїв стояли нерухомо, грізно вичікуючи; ні з чийого боку не видно було охоти втрутатись; обидві групи відчували небезпечність цього. Та мамонти перші виявили ознаки нетерплячки. Найвищий з них заворушив, сопучи, своїми плівчастими, подібними до велетенських кажанів, вухами і посунув уперед. А перший, атакований зубром, майже одночасно з дикою силою вперезав супротивника хоботом по нозі. Тут уже захитався зубр, а тим часом мамонт устиг підвести. Обидва звірі знову опинилися віч-на-віч. Безмежна лють буяла під черепом мамонта, звівши з металічним зойком свого хобота, він розпочав напад. Своїми кривими іклами він перекинув зубра та, б'ючи скоса хоботом, потрощив йому кості. Чимраз більше шаленіючи, він розпоров супротивниківі живіт і своїми величезними ногами почав топтати кишкі та потрощені ребра, заюшившись кров'ю аж по груди. Передсмертний крик зубра заглушив новий галас: починалася загальна бійка між величезними самцями. Сім зубрів і чотири мамонти зчепилися в сліпій боротьбі, не помічаючи нічого і втративши всяку обережність. Запал її почав охоплювати й табуни; густий рев зубрів змішувався з пронизливим криком мамонтів, лють проймала хвилі тіл, голів, рогів, іклів та хоботів. Самці-ватаражки цілковито захопилися боротьбою; їхні тіла зблилися у величезну безладну купу м'яса і корчилася з болю й люті. З першої хвилини мамонтам через їхнє менше число було кепсько; три бугаї одного перекинули, другий мусив оборонятись; зате ж двоє інших одразу здобули перемогу. Рушивши на своїх ворогів разом, вони вмить строшили й пошматували їх і, топчучи їхні тіла, тратили на це більше часу, ніж забрала у них сама боротьба. Нарешті, помітивши небезпеку, в якій опинились їхні товариші, вони рушили їм на допомогу і настукали несподівано трьох зубрів, охоплених лютим бажанням знищити поваленого велетня. Зубри купою покотилися по землі; двох стерли могутні ноги мамонтів, третій же чимдуж почав тікати. За ним побігли й ті, що ще билися. Переляк, наче близкавична пошесть, охопив табун зубрів. Якась чудна млявість і вагання, наче тиша перед вихором, прудко поширилися по всій їхній масі; неспокійно забігали очі, зачулася подібна до дощу тупотнява: зубри хмарою сунули назад, зчинивши справжню бійку у вузькому проході; в сліпому жаху кожен звір змітив усе на своєму шляху, дужкі перекидали слабших, прудкі бігли по спинах решти; кістки хрустіли, як дерева під ураганом.

Мамонти не схотіли гнатися за побитим ворогом. З них було досить того, що вони ще раз довели свою могутність, ще раз пересвідчилися, що вони господарі на землі. Отже, стадо велетнів бурого кольору з довгим широким волоссям та такими ж гравами рушило до берега та так завзято припало до води, що аж її рівень у затоці понижав.

Прудконогі звірі, ще не очунявши після бійки, скучились по косогорах, дивлячись, як п'ють мамонти. Уламри теж дивилися на них, захоплені враженням минулої величної події. Нао ж порівнював цих господарів світу з Намом й Гавом: він бачив худі руки, тонкі ноги, вузькі тулуби своїх товаришів і великі, наче гори, тіла мамонтів на грубих, як дуби, ногах. І він зрозумів, до якої міри мале й кволе те створіння, що зветься людиною, яке мізерне судилося йому життя в повсякчасному блуканні степами. Він згадував також про рудих левів, про левів-велетнів та тигрів, яких вони мусили зустріти в найближчому лісі й проти чиїх пазурів і оленя, і людина так само безпорадні, як голуб проти кігтів орла.

Розділ третьї

У ПЕЧЕРИ

Минула третина ночі. Блідий, як берізка, місяць плин понад хмарою. Він лив хвилі світла на річку, на мовчазні скелі, на полохливі тіні на березі. Мамонти вже давно пішли; тільки зрідка можна було побачити якогось плавуна та помітити сову, що пролітала на тихих крилах. Біля входу печери стояв на варті, відбуваючи свою чергу, Гав. Він був дуже стомлений; його думки текли одноманітно й повільно, збуджуючись лише від несподіваних шелестів, нових чи збільшених старих запахів, затихання чи пориву вітру. Дивне заціпленіння скувало всі його почуття й думки; в свідомості єврів тільки страх перед небезпекою.

Але ось несподівано стрілою пробіг сайгак, і це раптом примусило його підвести голову. В ту ж мить на тім боці річки, на крутому шпилі горба, побачив він великого звіра, що хитаючись наблизався до берега. Його важкі, а проте гнучкі ноги, здорована звужена біля щелеп голова, деяка чудна подібність до людини свідчили, що це ведмідь. Гав зізнав пещерного ведмедя, велетня з опуклим лобом, що мирно жив у своїм барлозі чи на пасовищі, любив траву й рослини та їв м'ясо лише з великого голоду. Цей же ведмідь був, здається, іншої породи. Гав переконався в цьому, коли місяць добре присвітив йому; плескуватий лоб, сіра масть і швидка хода довели уламрові остаточно, що перед ним найстрашніший і найлотіший з усіх охочих до м'яса: це був сірий ведмідь, суперник хижаків з породи котячих.

Гав згадав розповіді мисливців, що побували в гірських землях. Сірий ведмідь граючись трощить зубра й тура, а несе їх легше, ніж леопард козу. Його пазурі одним махом розпорюють людині груди й живіт; він душить своїми лапами коня і не боїться ні тигра, ні жовтого лева. Старий Гун певний, що сірий ведмідь відступав тільки перед левом-велетнем, мамонтом та носорогом.

Син Сайгака не відчув того раптового переляку, що завжди нагонив на нього тигр. Зустрічаючись з пещерним ведмедем, він звик до його спокійної й доброзичливої вдачі. Ці згадки спочатку Гава заспокоїли, але поведінка хижака в міру його наближення ставала чимраз менш певною. Гав мусив розбудити ватаажка.

Ледве Гав торкнув Нао рукою, висока його постать зразу ж підвелася в темряві.

- Чого хоче Гав? - спитав Нао, виходячи з печери.

Молодий мисливець простяг руку до шпиля; обличчя ватажка зблідло.

- Сірий ведмідь!

Нао оглянув печеру.

Він уже раніше поклопотався позносити сюди каміння й гілляки. Були також поблизу кілька великих каменюк, якими теж можна було б добре загородити отвір. Та Нао мав на думці тікати, і втекти можна було лише берегом, де звірі пили воду. Але коли б цей прудкий, невтомний і впертий звір схотів на них полювати, він майже напевно наздогнав би втікачів. Тоді єдиним порятунком було б сховатися на дерево, бо сірий ведмідь вилізти на нього не міг. А втім, він міг під ним без кіпця вичікувати; до того ж на тій місцевості не було дерев з міцним гіллям.

Чи помітив хижак Гава, що був сховався, притуливши до каменя та намагаючись не робити жодного зайвого руху? Чи, може, був господарем печери і повертаєсь до неї здалекої подорожі? Поки Нао міркував над цим питанням, звір почав спускатися з крутого пагорба. Опинившись на рівнішому ґрунті, ведмідь підвів голову, потяг носом вологе повітря і швидко побіг. Спочатку обидва мисливці гадали, що він біжить геть. Але звір спинився - і якраз проти того місця, звідки він зміг би вилізти на їхній виступ: тепер про втечу не можна було й думати.

З одного боку лежало провалля, у другий бік можна було тікати лише на очах у ведмедя, і він устиг би переплисти вузьку річку та загородити втікачам дорогу. Отже, лишалося тільки чекати, що звір або піде собі геть, або нападе на них.

Нао розбудив Нама, і всі троє почали підкочувати до отвору каменюки.

Трохи повагавшись, ведмідь зважився переплисти річку. Перепливши, він поважно виліз на берег і попрямував до виступу. Що ближче він підходив, то краще можна було бачити його мускулисту будову і блик його зубів під місячним промінням. Нам і Гав затремтіли. Жага життя сповнила їм серця; почуття людського слабосилля здавило їм груди, а їхні молоді серця забилися, наче полохливий птах. Нао теж хвилювався. Він знову супротивника, він знову, що йому треба зовсім небагато часу, щоб замордувати трьох чоловіків. А його груба шкура та масивні кістки майже не боялися ні списа, ні сокири, ні вил.

Тим часом мисливці, кінчали закладати отвір камінням; незабаром лишилася тільки одна дірка - праворуч, на висоті людського зросту. Наблизившись, ведмідь загарчав, труснув головою і здивовано почав оглядати вхід до печери. Він ще нюхом пізнав людей, потім чув шум від їхньої роботи, але ніяк не сподівався побачити закладеним отвір до своєї домівки. Під черепом у нього ворухнулася невиразна думка про якийсь зв'язок між закладеним отвором до печери та тими, що в ній засіли. Проте, пізнавши дух слабосилих звірів, якими мав на думці підживитись, ведмідь не виявив ніякого занепокоєння, але дуже здивувався.

Він випростався в місячному свіtlі, показуючи свого шкуру, випинаючи сріблясті груди та похитуючи своєю загостреною мордою. Потім звір раптом розлютувався - без причини, лише тому, що мав жорстоку, дику, нездатну до радощів вдачу, - і хріпко ревнув. Втративши терпець, він звівся на задні лапи, набувши вигляду величезної волохатої людини з короткими ногами та надто довгим тулубом. Тепер він нахилився до дірки, щоб зазирнути в печеру.

А там, у сутінках, стояли Нам і Гав, наготовивши свої сокири; син Леопарда стискав у руках важкого кия; мисливці вичікували, що ведмідь просуне свої лапи, які вони повинні були строщити. Але в дірку ткнулася величезна голова з порослим шерстю лобом, заслиненими губами та гострими зубами. Вдарили сокири, майнувши, та через виступи каміння - даремно. Ведмідь з ревом відскочив. Його не поранили: не видно було й сліду крові на морді, а клацання зубів і люті вогніки в очах свідчили лише про обурення ображеної сили.

Однак він не знехтував своєї науки і змінив тактику. Добре вміючи підкопуватись та маючи витончено розуміння річних загорож, він знову, що іноді краще їх завалити, ніж лізти в небезпечний прохід. Ведмідь обмацав стіну і штовхнув її: вона похитнулась.

Звір, напруживши свої м'язи, щосили працював лапами, плечем і головою, то навалюючись на загорожу, то тягнучи її до себе своїми близкучими пазурами. Вишукавши слабке місце, він почав її розхитувати. Ведмідь уперто заходився біля цієї роботи, тим більше певний, що руки людей були надто короткі, щоб дістати до нього. Отже, вони залишили даремні зусилля; замість того Нао й Гав підперли стіну і спинили її хитання; Нам же висунувся в дірку, чекаючи зручного моменту, щоб кинуті: в око звіра дротиком.

Тут нападник помітив, що слабке місце зміцніло. Ця незабагненна для темного звірячого розуму зміна, що суперечила його довголітньому досвіду, спантеличила звіра. Звір спинився, сів на задні лапи, уважно придивився до стіни, понюхав її, потім труснув головою з виглядом недовір'я. Нарешті, думаючи, що помилився, знову вернувся до загорожі і пхнув її лапою та плечем; переконавшись ж, що опір триває, він втратив усяку обережність і дико ринув вперед.

Отвір просто гіпнотизував його; тепер він здавався юному єдиним шляхом потрапити до печери; отже, звір кинувся до неї, забувши про все на світі. Свиснув дротик, влучивши ведмедеві в око, але це не спинило непереможного нападу. Оця потвора, ця гора м'яса, де кров клекотіла, як на огні, напружила всі свої сили - і загорожа розвалилася.

Нао і Гав устигли плигнути в глиб печери. Нам же опинився в страшних лапах звіра. Він і не думав боронитися, нагадуючи захоплену великою пантерою козу або ж повалену левом коняку. З розкинутими руками та розкритим ротом він безнадійно чекав на смерть. Але Нао, переборовши остріхи, знову відчув запал боротьби. Так само, як Нам забув себе в покорі, так Нао цілковито віддався боротьбі. Він шпурнув геть сокиру, що стала йому тепер непотрібною, і вхопився обома руками за свій сукуватий дубовий окоренок.

Ведмідь побачив його. Він покинув свою слабосилу здобич, що тремтіла під ним, і, як блискавка, повернув свої пазурі й зуби на супротивника. Одночасно уламр свиснув своїм кием. Зброя першою досягла своєї мети, поціливши ведмедеві по щелепах і одним із сучків розбивши йому ніздрі. Цей удар, хоч і не дужий, бо влучив скоса, все ж завдав хижакові такого болю, що він скорчився. Другим ударом мисливець поцілив у лоба, даремно силкуючись провалити його. Це привело ведмедя до тями, і він стрімголов кинувся на уламра, що тим часом метнувся в пітму і зачайвся за прискалком. В останню мить мисливець відскочив набік. Ведмідь же жорстоко вдарився об базальт. І поки він, спіtkнувшись, палає, Нао вже підскочив збоку і з бойовим Кличем щосили витяг ведмедя кием по хребту. Кістки хруснули. Знесилений ударом об базальт, хижак захитався. Нао, новими завзяття, трошив йому ніздрі, лапи, щелепи, а Нам і Гав пороли сокирами живота.

Коли ж нарешті жива купа перестала ворушитися, мисливці мовчки позирнули один на одного. Це була чудова хвилина. Безперечно, Нао був найдужчий з усіх уламрів, з усіх людей: адже ні Фаум, ні Гоо, син Тигра, ніхто інший з дивовижних героїв, про яких інколи пригадував Гун-Сухі Кістки, ніколи не могли подолати сірого ведмедя, та ще й звичайним кием. І нова легенда народилася в серцях юнаків, щоб переходити в низку поколінь, підбадьорюючи їхні надії, аби лише Нао, Гав і Нам не загинули всі троє в своїм поході по Богонь.

Розділ четвертий

ПЕЧЕРНИЙ ЛЕВ І ТИГРИЦЯ

Мицуло чимало днів. Простуючи все на південь, Нао давно вже лишив за собою степ і тепер ішов лісом. Лісові ж тому, здавалося, і кінця не буде. Досить часто траплялися галівини з травою чи камінням, озера, ставки, долинки. То здіймаючись на гори, то спускаючись на низьке, ліс давав місце всяким рослинам, всякій породі звірів. Тут траплялися тигр, рудий лев, леопард, лісова людина, що жила самотньо з кількома самицями та була багато дужча від звичайної людини, гіена, кабан, вовк, сарна, олень, козуля, муфлон. Тягав тут свій важкий панцир носоріг; міг навіть трапитися й печерний лев, дивовижний звір, що почав вимирати вже за кількасот років до тих часів.

Був тут також мамонт, що руйнував ліс, ламаючи гілля та вириваючи дерева, що своїм приходом робив шкоди більше, аніж повідь чи ураган.

Поживи в цих страшних краях мисливці мали досхочу, та зате ж і самі могли стати здобиччю якогось великого хижака. Отже, йшли вони обережно, трикутником, щоб на всякий випадок мати якомога більше простору, їхнє гостре чуття дозволяло їм уникати засідок удень. Але їх найстрашніші вороги полювали лише вночі. У день вони не мали такого гострого зору, як люди, та й дух від них був не такий, як від вовків. Останніх заздалегідь помітити майже не було змоги, але в повному іншої здобичі лісі вони й не насмілювались нападати на таких небезпечних істот, як уламри. Найдужчий з ведмедів, печерний велетень, полював лише тоді, коли йому допікав голод. Бувши травоїдним, він у лісі завжди мав чим задовольнити свою ненажерливість. Та й сірого ведмедя інколи можна було побачити оддалік, хоч він і неохоче покидав свої холодні північні краї.

Дні минали, повні тривоги, ночі - різного страхіття. Уламри мусили вишукувати собі схованку на ніч дуже старанно, і це вони починали робити ще за ясного дня. Досить часто вони ховалися в щілинах скель; іноді обгороджували себе великими каменюками або ж мостилися в непролазних нетрях, всіляко затуляючи проходи; деякими вечорами вони мусили ховатися в глибокій ямі під коріннями дерев або в хащах драпача.

Більш, піж що інше, допікав їм брак Богоню. Коли наставали ночі без місяця, то їм іноді думалося, що це вони вже назавжди опинилися в темряві. Вона давила їм на тіло, вона просто ковтала їх. Щовечора вони вперто вдивлялися в гущавину, ніби сподівалися побачити, що ось заблищить у клітці Богонь, виплигне на волю й почне їсти сухі мертві гілляки. Але даремно: блискали їм лише зірки та очі хижого звіра. Самотність важким тягарем налягала на їхні кволі плечі. Безперечно, їм не було б так прикро, коли б вони перебували серед племені, в оточенні уламрів, повсякчасна ж самотність стискала їм груди.

Нарешті ліс залишився у них позаду. В той час як його лава ще тягласья на захід, на схід від них розлігся степ, вкритий травою, чагарником та де-не-де острівцями дерев. Трава боронила свої простори від великих дерев; природа насилала турів, зубрів, оленів, сайгаків, онагрів та коней, що залюбки об'їдали на деревах молоді паростки. Заросла чорними тополями, попелястими вербами, осиками, вільхами та очеретом, пливла на схід річка. Виразно вимальовувалися на зеленому полі повалені рудуваті валуни. Схилялося на вечір, на землю вже лягли довгі тіні. Мисливці оглянули місцевість з недовір'ям: тут, мабуть, не один звір пробіжить під кінець дня. Тому вони, не гаючись, напились води й почали досліджувати місцевість. Більшість валунів стояли поодиноко і не могли стати їм у пригоді: деякі купи їх, щоб скласти з них укріплення, потребували багато праці. Уламри вже втратили надію і ладні були вертатися в ліс, коли Нам помітив остроронь купу величезних каменюк, де дві стулювалися вершками. Ця купа утворювала ніби схованку з чотирма отворами. Троє з них могли пропустити менших за людину звірів, як вовки, собаки, пантери, через четвертий же міг улізти й дужий мисливець, лігши на живіт. А для великих звірів - ведмедя, лева й тигра - отвір був занадто вузький.

Нао й Гав негайно прибігли на поклик свого товариша. Юнаки турбувалися, чи вліз в схованку ватажок. Але Нао витягся на траві, крутнув головою і проліз усередину схованки. Майже без зусиль тим самим способом він вибрався й назад. Отже, вони мали безпечну схованку, кращу за всі, що служили їм попереду: каміння було таке важке і так міцно влежалося, що навіть табун мамонтів не зміг би його розворушити. Схованками була досить простора, всередині вільно могло вміститися десять чоловік.

Мисливці дуже зраділи - тепер вони відпочинуть. Още вперше за всю їхню подорож могли вони кепкувати з усіх на світі хижаків. Вони попоїли сирого м'яса з оленячого теляти, зайлі його зібраними в лісі горіхами і почали знову оглядати місцевість. Повз них пробігло до води кілька оленів і козуль, з войовничим галасом здіймалися круки, під хмарами кружляв орел. Плигнула за нирком рись, під вербами майнув леопард.

Тіні ще подовшали. Скоро вони вкрили все поле. Сонце, немов велетенське кругле багаття, скотилося за дереву; наблизився час великих хижаків, але ніщо не свідчило ще про їхню присутність. Чути було невинні співи пташок; поодинці чи хорами похапцем слали вони свій гімн сонцю, гімн жалю за ним та побоювання перед довгою похмурою ніччю.

В цю хвилину з лісу вискочив тур. Звідки він біг? Яка пригода відірвала його від табуна? Чи пристав, чи. може, навпаки, біг попереду, наляканий ворогами або страхіттями природи, біг щосили, не тямлячи себе? Мисливці не думали міркувати над цим, їх охопила жага полювання. Люди з їхнього племені хоч і не зважувалися нападати на табуни великих травоїдних, проте завжди використовували нагоду полювати на цих поодиноких звірів, особливо слабих чи поранених. Сміливість і впертість турів передались і нашим бикам, ослаб лише їхній розум. Порода турів досягла була за тих часів найвищого свого розвитку. Жваві, бадьорі, чутливі до небезпеки і надзвичайно хитрі, ці дужі звірі просто раювали на землі.

Нао заревів і підвівся. Гарна річ - перемогти дужого хижака, але не менш почесно вбити й велику травоїдну тварину. Запал Нао зростав у міру того, як широкі груди та блискучі роги наближалися до нього. Але тут обізвався в ньому й другий інстинкт: не нищити ходячого харчу по-дурному. Свіже м'ясо у них було, здобичі водилося без ліку. Згадавши також про свою славетну перемогу над ведмедем, Нао збагнув, що вбивство тура не принесе йому честі, опустив ратище і зрікся того полювання, де міг лише попсувати свою зброю. А тур поволі подався до річки.

Тут мисливці раптом стурбувалися, відчувши небезпеку, їхнє вагання тривало недовго. Нао кивнув своїм товаришам на схованку під кругляками і сам уже ліз слідом за ними, коли з лісу вискочив мегасерос¹. Звір тікав, як вихор, прищулівши величезні вуха; кривава піна текла йому з рота, ноги тремтіли, мов гілки дерева під циклоном. Не встиг мегасерос плигнути за три десятки разів, як за ним виринув з лісу і його ворог. Це був кремезний з гнучкою спиною тигр. Він стрибав одразу по двадцять ліктів, паче ковзаючись у повітрі. Торкаючись землі, він на одну мить зупинявся, напружуючись.

Ступаючи не так широко, мегасерос зовсім не мав відпочинку. Він біг, чимраз прискорюючи свій рух. Але тигр його наздоганяв; хижак щойно вийшов на лови після денного сну, тоді як олень був стомлений довгим переходом.

- Тигр зловить великого оленя, - сказав Нам тремтячим голосом.

Нао, уважно стежачи за цим полюванням, відповів:

- Великий олень невтомний.

Недалеко від річки відстань між тигром і мегасеросом зменшилася наполовину. Тоді, напруживши останні сили, мегасерос ще збільшив свою прудкість; обидва бігли однаково швидко, а потім тигр прикоротив своє плигання. Він би вже й покинув гнатися, коли б не річка: він сподівався вловити свою жертву у воді, бо його смугасте тіло було дуже добре пристосоване до плавби. Коли він добіг до річки, мегасерос уже відплів на п'ятдесят ліктів. Тигр поплив по хвилях надзвичайно швидко, але ж і мегасерос тікав од нього, мабуть, не менш швидко. Життя його залежало від цієї хвилини. Річка була неширова - і олень мусив дістатися берега першим; коли б він загаявся, вилазячи на берег, тигр зловив би його. Він це знов і навіть наважився трохи ухилитися, щоб краще пристати. Олень плив тепер до невеличкої кременистої коси. Та хоч і добре вибравши місце, де пристати, мегасерос несподівано па хвилину завагався. Тим часом тигр наблизався. Врешті олень вибрався на берег. Він уже відбіг на два десятки ліктів, коли тигр теж опинився на сухому і знову розпочав переслідування. Але він зробив це хапаючись, сплутав собі лапи, спіткнувся й покотився. А за цей час мегасерос встиг забігти майже безвісти. Гнатися далі було б безнадійно справою; тигр зрозумів це і, пригадавши високу тінь, помічену ним по дорозі, негайно поплив назад. Тур ще не встиг утекти...

Ставши свідком тигрового полювання, тур подався до лісу. Потім завагався. І це вагання зростало в тій мірі, в якій тигр віддалявся, і особливо тоді, коли він зник в очеретах. Тур тримався, однак, у своїй схованці, коли ось новий гострий небезпечний дух ударив йому в ніздрі. Витягти шию і впевнившись у небезпеці, він вибрав собі шлях утечі. Йому довелося пробігти повз валуни, де сиділи уламри; зачувши дух людини, він пригадав, як колись на нього, ще молодого й слабосилого, напали були ці істоти та поранили каменем, і тому звернув убік.

Отже, він біг щодуху і мав уже зникнути в нетрях, коли раптом мусив спинитися: на нього стрілою налітав тигр. Тигр не боявся, що тур утече від нього, як утік мегасерос, але його дуже розлютила невдача. Розуміючи, що тікати марно, тур обернувся до хижака. Знаючи, що тигр однаково його наздожене, він пішов своєму лихові назустріч. Наставивши роги та риочи копитами землю, він з своїми широкими рудими грудьми та голубим вогніком в очах був справжнім борцем лісів і степів; чорна лютість приглушила його страх; кров, що стиснула йому серце, гартувала його до боротьби, а інстинкт саморятування перетворився у мужність.

Тигр відчув силу супротивника. Він не наскочив на нього одразу. Він крутився біля тура, як змія, вичікуючи у того якогось поспішного чи неуважного руху, щоб раптом насісти на нього, зламати йому хребта або перегризти

¹ Мегасерос - великий олень з гігантськими рогами.

горло. Але тур, уважно стежачи за поведінкою і рухами нападника, весь час наставляв на нього свій міцний лоб з гострими рогами...

Нараз хижак став як укопаний. Пазурі вп'ялися в землю, очі люто вступилися в нового, невідомого ще йому велетенського звіра. Цей звір трохи скидався на тигра, але був вищий і міцніший за нього. Гривою, широкими грудьми та поважною ходою він був подібний також до лева. Хоч він і йшов не спиняючись, з почуттям своєї вищості, однак виказував певну нерішучість хижака, що вийшов полювати на чужу територію.

Тигр же був у дома! Вже здавна панував він над цим кутком, і всі інші хижаки - леопард, пантера, гієна - цілковито визнавали його зверхність; кожна здобич мала належати йому, ледве він її для себе вибирав; жодне створіння не насмілювалося вимагати у нього частки, коли йому траплялося задавити оленя, сарну, мегасероса, тура, зубра чи козу.

Ще, може, сірий ведмідь взимку міг би пройти через його околицю. Інші тигри жили на півночі, леви - понад річкою; ніхто в світі не думав заперечувати тут його панування. Він сторонився лише тоді, коли, бува, проходив носоріг, якого не пораниш, або товстоногий мамонт. Битися з ними він не наважувався. Цю ж нову чудну породу він бачив уперше і був дуже здивований.

Досі тигр ні разу не здібав цього дивного звіра майже вимерлої на той час породи. Своїм інстинктом тигр збагнув, що цей хижак дужчий, має кращу зброю і однаково з ним, тигром, спритність, але ж уся тигрова довголітня звичка до перемог повстала проти побоювання. Це двоїсте почуття виявлялось і в його поведінці. Ворог наблизився, а тигр не те що тікав, а уникав його, тримаючись погрозливої позиції. Наблизившись скільки було треба, пічерний лев напнув свої груди і рикнув, а потім, припавши до землі, вперше плигнув на двадцять п'ять ліктів, нападаючи. Тигр подався назад. За другим нападом велетня він повернувся тікати. Але тут-таки, ніби посorомившись власного боягузства, зарикав на супротивника; його жовті очі позеленіли з люті: він приймав бій! Тигр був не один: оддалік із трави висунулася тигриця. Пишна, блискуча й палка, вона бігла на підмогу своєму самцеві.

Лев-велетень завагався теж: він не був певний своєї сили. Можливо, він би сам подався геть, залишивши тиграм їхню місцевість, коли б ворог, підбадьорений риком тигриці, не вдав, ніби хоче напасті. Велетенський котище міг би скоритись і піти з чужого поля, але всі його м'язи напружилися на згадку про безліч подертих і пошматованіх ним звірів, вимагаючи від нього суверої кари за напад. Тигр був недалеко. Лев стрибнув, але даремно, бо ворог ухилився, готовуючись напасті збоку. Пічерний лев спинився, чекаючи того нападу. Пазурі й морди зустрілись; чути було клацання зубів та важкий хрип. Нижчий на зрист, тигр силкувався вхопити ворога за горло; ще трохи - і йому пощастило б це зробити, проте лев прудким рухом відкинув його геть - і за хвилину тигр уже лежав під могутньою лапою, що порола йому черево. Кишки блакитними ліанами вилізли геть, попливла по траві червона кров, дикий рев струсонув поле. Пічерний лев саме трощив ворогові ребра, коли нарешті добігла тигриця. Вагаючись, вона потягla носом запах теплої крові і, ще не певна поразки свого самця, запитуюче нявкнула до нього.

На цей поклик тигр підвівся, охоплений найвищою хвилею воявничого запалу, але зразу ж заплутався в своїх кишках і впав, безсило витягти лапи. Тигриця інстинктом збагнула, як мало лишилося жити тому, хто так довго ділив з нею тремтячу здобич, оберігав покоління, боронив породу від безлічі напастей. Невиразна ніжність ворухнулася в її душі, що не знала жалю. Вона відчула спільність своєї з ним боротьби, радощів і болю. Але проти природи не підеш: вона збагнула, що стоїть перед дужкою, ніж у тигрів, силою; отже, корячись інстинктові життя, побігла вона в нетрі, глухо скаржачись та довго оглядаючись.

Пічерний лев не погнався за нею. Він радів з почуття сили своїх м'язів, передчував майбутні пригоди кохання та полювання. Тигр його більше не турбував; однак він іноді позирав на свою жертву; він не зважувався її добивати, бо знав обережність і, як переможець, стерігся можливості зайніх поранень.

Насунула година крові; поволі, лукаво й зрадливо попливла вона в глиб лісів. Денні звірі замовкли, З перервами чути було гарчання вовків, гавкотню собак, саркастичний регіт гієни, зітхання хижого птаха, переливчасте кумкання жаб та сюрчання пізнього коника. Поки сонце пригасало за верховіттям лісу, велетенський місяць спливав на сході.

Крім двох хижаків, не видно було нікого. Тур утік під час їхньої боротьби; тисячі делікатних носів відчували в сутінках їхню страшну присутність. Лев-велетень міг ще раз пізнати марність своєї сили. По гаяльинах та чагарниках дичини плодилося безліч, а йому щодня доводилося боятися голоду. Дух його супроводжував скрізь, а цей дух зраджував дужче, ніж шарудіння землі, трави, листу й гілок під його ногами: гострий і в'їдливий, він сягав дуже далеко. Він пронизував гущавину лісу, плив понад водою і, завчасу положаючи дрібну дичину, сам її рятував. Усе тікало, ховалося, зникало без сліду. Місцевість ставала пустельною, вимирала, ні на кого було полювати, і лев відчував свою повну в світі самотність.

Отже, надходила ніч, а велетень був голодний. Вигнаний із свого кутка повіддю, він переплив річки, блукаючи по невідомих краях. І тепер, після перемоги над тигром, він старанно втягав носом повітря, шукаючи духу здобичі. Та вона була дуже далеко; він ледве чув шелест польових звірят у траві та горобців у гніздах; бачив па вершку чорної тополі двох чапель, обережність яких лишила б його ні з чим, коли б навіть він міг видертись на дерево. Та й відтоді, як став дорослим звіром, лев міг лазити тільки на низькі дерева з густим гіллям.

Голод повернув його до тієї теплої хвилі духу, що йшла від нутрощів переможеної звіра. Він підійшов і принюхався, але м'ясо тигра здалося йому гідким, як отрута. Розлючений, він плигнув на свою жертву, перегріз її хребет і подався блукати по місцевості.

Валуни привернули його увагу. Перше вони були за вітром; осіннім нюхом у лева слабший, ніж у вовків, він не помічав присутності людей. Наблизившись, він одразу зачув здобич і прискорено захекав.

Уламри тремтіли, дивлячись па постать хижака. З часу втечі мегасероса перед їхніми очима розгорнулася низка подій, що могла вжахнути всяку живу істоту. В червоному присмерку заходу їм видно було, як печерний лев кружляв біля їхньої схованки, соваючи морду в щілини; очі його блимали, наче зелені зірки, вся істота дихала нетерплячою і голодом.

Дійшовши до отвору, куди пролізли люди, він нахилився та спробував всунути туди голову. Мисливців уявляли страхи, чи не пощастиТЬ йому розвалити каміння. З кожним поворотом його велетенського тіла Нам і Гав корчились від жаху, тяжко зітхаючи. Нао запалився ненавистю. Вона зросла ще більше, коли звір почав рити землю. Лев-велетень, хоч і не вживав цього способу звичайно, все ж тятив, як розширити отвір чи перекинути якусь перепону. Його спроба приголомшила юнаків, Нао ж присів і штрикнув його списом у голову. Хижак люто рикнув і покинув свою роботу. Його близкучі очі пронизували сутінки; маючи вночі кращий зір, ніж удень, він чітко бачив три постаті, що дуже дратували його своєю близькістю.

Лев знову почав кружляти, соваючи лапу в отвори і повсякчас вертаючись до того, яким пролізли люди. Зрештою він знову почав рити. Новий удар перебив йому працю і примусив одскочити, вже менш здивованого, ніж уперше. Своєю темною головою він на цей раз зрозумів, що влізти в схованку не можна, проте лев не залишив здобичі: він мав надію, що вона не втече від нього, коли вже була так близько. Отже, нюхнувши повітря та кинувши останній погляд, лев ніби лишив людей напризволяще й попростував до лісу.

Мисливці дуже зраділи: схованка себе цілком виправдала. Вони з захопленням лаштувалися до відпочинку. Це була така хвилина, коли у людей заспокоюються нерви, м'язи жвавішають. Не вміочи ж поділитися цим враженням і навіть не догадуючись про можливість це зробити, вони тільки зверталися один до одного зі сміхом, з тією, збудженою веселістю, що відбувається лише на обличчях людей. Певна річ, вони відчували, що лев-велетень ще повернеться, але, не знаючи, коли саме наступить ця тяжка для них хвилина, вони сповна пили теперішню радість. За час же між вечірніми сутінками і світанком її, здавалося, всієї їй не вичерпати.

Як звичайно, Нао став на першу варту. Йому не спалося. У мозку сина Леопарда, збудженному подіями дня, роїлися образи, безладні, невиразні думки про життя і смерть. Окремі розпорощені відомості поволі спліталися в одне ціле, творячи казку про світ. У свідомості уламрів світ був уже досить широким. Вони вже розуміли рух сонця й місяця, зміну світла й темряви, теплого и холодного часів. Вони бачили, як пливуть річки й ріки, як народжуються, старіють і мрутъ люди; вони знали вигляд, звички й силу безлічі звірів, ріст дерев і трав, уміли обробляти списа, сокиру, кия, шкrebка і дротика і вправно орудували ними; вони розуміли також рух вітру й хмар, свавілля вітру і лютість блискавки. Нарешті, вони знали Вогонь - найстрашнішу і одночасно найлагіднішу з усіх живих істот, досить дужу, щоб знищити цілий степ і цілий ліс з мамонтами, тиграми, ведмедями, зубрами й турами.

Життя Вогню дуже цікавило Нао. Як і звірина, Вогонь вимагає собі їжі і єсть гілля, сухі трави та масні речі, росте; кожний Вогонь родиться від Вогню, кожний Вогонь може вмерти. Але тіло його не знає меж, з другого ж боку - він без кінця дозволяє ділити себе, і кожна частина може жити окремо. Він зменшується, коли його позбавляють їжі, доходить до розмірів бджілки, мушки і, проте, може відродитися через сухе бадилля і поширитись, як болото. Це і звір, і не звір. У нього нема ні лап, ні здатного до плавання тіла, а він випереджає антилоп; нема крил, а літає у хмарах; нема пащеки, а він дихає, гарчить і червоніє; нема пі рук, пі пазурів, а він загарбует всі простори... Нао і любив, і ненавидів, і боявся його. В дитинстві Вогонь кілька разів кусав його, і Нао зінав, що жалю він не має ні до кого, готовий пожерти й тих, хто його доглядає, похмурий, як гіена, і лютий, як пантера. Але його присутність надзвичайно приємна; вона перемагає жорстокість холодних ночей, дає спочинок утомленим і силу слабким.

В сутінках базальтових брил Нао з ніжним почуттям пригадував огнище рідного табору та гру його світла на обличчі Гамли. Місяць, що сходив, нагадував йому далеке полум'я. З якого місяця землі він виплигуве і чому горить не завжди, як сонце? Він зменшується; бувають вечори, коли він горить, як бідолашна гілочка. Потім він оживає. Мабуть, коло нього ходять якісь Приховані Люди і годують його в певні часи... Сьогодні він у повній силі: спочатку великий, як дерево, він зменшується, сходячи на небі, але світить ще дужче. Мабуть, Приховані Люди кладуть йому сухого дерева досхочу...

Поки син Леопарда міркував над такими речами, нічні звірі вилізли на лови. В траві почали сногигати полохливі тіні. Нао пізнавав рудих мишій, земляних зайців, агуті¹, тендітних кам'яних куниць та гнучких, як змія, ласок; потім звідкись вилетів, як сайгак, олень, виставивши проти місяця свої розкішні роги. Нао оглянув його сухі ноги, тіло кольору землі й дуба, відхилені назад роги. Олень швидко зникає; за ним женуться вовки, показуючи свої голови, гострі щелепи, тонкі й жваві ноги. У них бліде черево, рудуваті боки й спини; чорна смуга вздовж хребта, дужі м'язи напинають карк, а вся поведінка свідчить про їхню похмуру, лукаву вдачу, яку підкреслюють косі погляди. Вони зачули оленя, але ж і він відчув у вологому повітрі ночі їхню присутність і встиг уже відбігти досить далеко. Чутливі носи помічають, що дух здобичі вже слабшає, і вовки розуміють, що олень таки втече од них. Проте вони женуться за оленем через усе поле аж до лісу, а найпрудкіші біжать і в лісі. Та швидко з'ясовується, що гнатися далі нема чого. Всі поволі вертаються, почиваючи себе обдуреними; деякі виуть і зітхають. Носи нюшкують повітря, але поблизу нічого не чути, крім схованих за валунами людей та тигрового трупа. Люди - здобич дуже небезпечна, а тигровим м'ясом вони гидують, хоч і як голодні.

І все ж, покрутivши по-дурному біля схованки людей, вони наближаються.

Спочатку вони нишпорять навколо трупа, побоюючись якоїсь пастки. Нарешті більш нетерплячі зважуються. Вони підходять до голови тигра, до великої напівроззявленої пащі, яка нещодавно дихала страшним, як чума,

¹ Агуті - лісова тварина з породи гризуни, схожа на зайця.

життям; обнюхавши тіло, вовки починають лизати закривлені рани, та ніхто не наважується гризти це терпке, повне отрути м'ясо; перетравити його можуть тільки шлунки орла-могильника та гієни.

Зненацька поблизу лунає вибух жалібних зойків, рик, пронизливий регіт. Вовки насторожуються. Осяяні місяцем, з'являються шестеро гієн. Вони наближаються крадькома, виставляючи свої широкі груди та тіла, що тоншають донизу і закінчуються сухими ногами. Кривоногі, короткоморді, з щелепами, які могли б перегризти кістки лева, з трикутними зіницями, гострими вухами та шорсткою гривою, вони починають кружляти, відсакувати й плигати, наче коники. Вовки чують нестерпний сморід їхніх залоз.

Гієни були великого зросту, а неймовірною силою своїх щелеп могли мірятися з тиграми. Але билися вони лише тоді, коли нікуди було тікати, чого майже ніколи й не траплялося, бо ніхто із звичайних хижаків не наважувався їсти їхнє смердюче м'ясо; такі ж споживачі стерва, як і самі гієни, всі були за них слабші. Хоч і певні своєї сили, гієни все ж вагалися перед вовками й крутилися біля них, то наближаючись, то відступаючи та інколи деручи їм вуха своїм диким реготом. Врешті вони купою сунули на вовків.

Вовки не виявили жодного опору, але, певні своєї більшої спритності, лишилися поблизу. Тепер вони вже жалкували за знехтуваною здобиччю. Вони бігали навколо гієн, несподівано для них починали голосно вити, удавали, ніби хочуть напасті, вигадували всякі інші хитроці і були задоволені, що хоч турбують своїх ворогів.

А ті з лютим гарчанням шматували труп. Звичайно, для них він мав би кращий смак, коли б був гнилий, з хробаками, але вони вже давно добре не найдались, та й присутність вовків підбадьорювала їхню зажерливість. Спочатку вони з'їли кишку, потім, строщивши своїми дивовижними зубами ребра, видерли серце, легені, печінку і довгий шорсткий язик, висолоплений перед смертю. Було так гарно підживляти тіло стервом, так приємно було наїдатися, замість блукання по полю з порожнім шлунком та занепокоєною головою. Вовки добре це розуміли, марно нюхаючи з самого вечора різні запахи повітря й землі.

Розлючені невдачею, деякі з них пішли досліджувати валуни, а один навіть просунув у отвір свою голову. Нао зневажливо штрикнув його списом, поціливши в плече. Звір жалібно завив, поплигавши геть на трьох лапах. Потім різко й дико завили всі, безсило погрожуючи. Їхні руді тіла хиталися під місячним світлом, очі горіли жагою й страхом, на зубах проступала піна, тонкі міцні лапи злісно гребли землю: голод ставав нестерпним. Але, знаючи, що за камінням засіли істоти хітрі й дужі, яких можна захопити лише несподіванкою, вовки перестали метушитися і оточили каміння. Деякі сиділи на задніх лапах, розявивши пащеки, деякі неспокійно терлися один об одного своїми спинами. Вожаком був один великий з сивою шкурою та рудими зубами вовк; його слухались, позираючи на нього та уважно принюхуючись.

Нао був певний, що вони мають свою мову, розуміють один одного, коли влаштовують засідки, обступають дичину, чергаються під час полювання, коли ділять свою здобич. І він поглядав на них з цікавістю, ніби на людей, силкуючись розгадати їхні наміри.

Частина зграй перепливала річку, інші ж розпоршилися по лісі. Чути було лише гарчання гієн біля трупа тигра.

Місяць, хоч менший, але ясніший, пригасив зірки. Слабші з них зникли, дужчі ж ледве блимали і наче танули в хвилях. Тривожний спокій оповив ліс і степ. Тільки іноді без найменшого шелесту пролітав у блакитному повітрі на своїх волохатих крилах пугач та хорами скрекотали жаби, повилазивши на бережок і листя латаття; металися нічні метелики, рятуючись від кажанів, що гасали собі в сутінках ночі.

Нарешті розляглося вовче виття. Воно йшло одночасно з-за річки і з глибини лісу. Нао зрозумів, що вовки оточили якусь здобич. Йому не довго довелося чекати, щоб упевнитися в правильності свого здогаду. На поле вилетів якийсь звір, ніби кінь з вузькими грудьми, з рудою смугою вздовж хребта. Він біг так швидко, як бігають олені, а за ним гналося троє вовків, які, не бувши такими прудкими, покладалися на свою витривалість чи на якийсь щасливий випадок, що допоміг би їм зловити свою жертву. Та вони й не силкувалися бігти що було духу, своїм виттям вони лише давали знати товаришам, які поховалися по засідках. Ті ж за хвилину вискочили навпереди. Дикий осел побачив, що тут йому не втекти. Він спинився на тремтячих ногах і почав оглядати обрій, вишукуючи, куди тікати. З півдня, зі сходу, з заходу його обступили вороги. Лише на півночі, здавалося, була пролазка, де він помітив тільки одного старого сірого вовка. Оточений звір обрав цей напрям. Старий вовк, начеб це йому було цілком однаково, дозволив утікачеві наблизитися, але коли той намірився шутнути повз нього, він раптом голосно завив. Тоді на горб на шляху втікача вискочило ще троє вовків.

Дикий осел з довгим зойком спинився. Він відчував навколо себе муку й смерть. Його оточили тісним колом саме тоді, коли він уже збирався вирватися на вільний простір. Його хитроці, легкі ноги, сила - все де раптом зрадило його. Він кілька разів повертає голову до цих істот, що не живуть ні травою, ні листом, лише живим м'ясом, тупо благаючи у них жалю. Вони ж, перегукуючись, затягли коло; їхні очі палали, і в кожному погляді він бачив смерть. Боячись твердих копит, вовки силкувалися задурити жертву; передні удавали, ніби нападають, щоб вона перестала оглядатися на боки... Найближчі підбігли вже на кілька ліктів. Тоді, поклавши ще раз надію на свої визволительки-ноги, зацькований звір прожогом сіпнувся вперед, щоб розбити коло і втекти. Він перекинув одного вовка, покотив другого. Чарівний простір уже розкривався перед ним. Але зненацька повий хижак учепився втікачеві в ребра, а з ним і інші вп'ялися в нього гострими зубами. З відчайю осел хвицнув - один вовк з розбитими щелепами покотився в траву, але горло вже було прокушене, ребра закривлені, пара ніг хруснула під зубами. Осел поточився, обліплений купою вовків, що вже єли його живцем.

Нао деякий час бачив це тіло, звідки ще вилітай хріп, скарги обурення протії смерті. З радісним гарчанням вовки хапали тепле м'ясо, пили гарячу кров; життя пливло в їхні ненажерливі шлунки. Іноді дехто із старих занепокоєно озирався на зграю гієн: їм більше припала б до смаку ця делікатніша та менш отруйна страва, але вони добре знали, що навіть полохливі звірі набираються відваги, щоб боронити зароблене важкою працею. А гієни ж бачили й полювання на дикого осла, і перемогу вовків. Отже, вони мусили задовольнитися жилавий тигрячим м'ясом.

Місяць проплив півшляху до зеніту. Гав змінив Нао на варті. Невиразно виднілася річка, котячи в повному спокойї свої хвилі. Зненацька тиша ожила, у гущавині затріщали чагарники. Гієни й вовки разом підвели свої закривавлені морди, а Гав, висунувшись з отвору, напружив увесь свій слух, зір і нюх... Пролунав зойк конання, короткий рик. Розсунулось віття, і з лісу вийшов лев-велетень із сарною в зубах. Біля нього, ще полохливо-смирина, але вже трохи призвичаївшись до лева, грала спиною, наче величезна гадюка, тигриця. Обоє посунули до схованки людей.

Охоплений жахом, Гав торкнув плече Нао. Мисливці довго стежили очима за двома хижаками. Печерний лев повільним широким рухом роздирає здобич, тигриця ж невпевнено та іноді з переляком скоса позирала па того, хто вбив її самця. І Нао відчув, як жах стискує йому серце і перехоплює подих.

Розділ п'ятий

ПІД ВАЛУНАМИ

Коли ранок прийшов на землю, печерний лев і тигриця ще лишалися на місці. Вони дрімали в блідому промінні сонячного сходу біля кістяка сарни. А троє людей, укриті кам'яною схованкою, не могли відвести очей од своїх страшних сусідів. Щасливе пожвавлення відчувається у лісі, степу і над річкою. Чаплі вели своїх підлітків ловити рибу; нирці поринали за поживою; птаство метушилося скрізь попід травою й віттям. Швидко пролітав білий мартин; сойка пишалася своїм блакитним та сріблясто-рудуватим убраним; інколи й сорока, скрекочучи на гіллі, хитала своїм хвостом, оздобою її вбрання. Граки і ворони крякали над кістками дикого осла й тигра, розчаровані цими кістками, де не лишилося й сліду м'яса, вони линули до залишків сарни. Але там їм уже перешкоджали два великих попелястих кондори. Ці хижі голоши птахи з очима кольору гнилої болотяної води не насмілювались торкнутися здобичі лева. Вони кружляли, відлітали, намірялися своїми смердючими дзьобами і тікали, безглаздо ляскавчи крильми та несподівано підлітаючи. Потім, нерухомі, вони ніби поринали в дрімоту й несподівано ж переривали її, підводячи голови. З інших звірів не видно було нікого, крім рудої білки, що, як близнака, ховалася в листі; дух велетенських хижаків загонив її далеко в нетрі чи на дно безпечних схованок.

Нао думав, що лева-велетня вернули сюди спогади про вchorашній удар списом, і жалкував, що так нерозважливо вчинив. Уламр був певний, що звірі порозуміються між собою і по черзі вартуватимуть біля схованки. Він згадав розповіді старих мисливців про те, що хижаки мстиві й лихопомні. Лютість інколи наповнювала йому груди, і він погрозливо здіймав угору кия чи сокиру. Та ця лютість швидко вщухла: хоч Нао й переміг сірого ведмедя, він вважав, що людина бессила проти цих великих хижаків. Хитроці, до яких він вдався в сутінках печери, не привели б ні до чого з левом-велетнем і тигрицею. Проте іншого виходу, ніж боротьба, він не бачив. Треба було або гинути з голоду під валунами, або скористатися моментом, коли тигриця буде сама. Та чи можна ж йому цілковито покладатися на Нама й Гава?

Він здригнувся, наче від холоду, і побачив, що його товариші уважно дивляться на нього. Як дужчий, він відчув потребу заспокоїти їх.

- Нам і Гав вислизнули з ведмежих зубів - не затримають їх і кігті пічерного лева!

Молоді уламри повернули свої голови до страшної сонної пари.

Нао відповів на їхню думку:

- Лев-велетень і тигриця не завжды будуть укупі. Голод їх розлучить. Коли лев піде до лісу, ми нападемо на тигрицю; Нам і Гав мусимуть лише добре слухатись наказів.

Словами ватажка підбадьорили юнаків, вже й сама смерть їм здавалася легшою, коли боротися поруч з Нао.

Син Тополі, жвавіший на вдачу, вигукнув:

- Нам слухатиметься до останнього подиху!

Другий підняв обидві руки:

- З Нао Гав не боїться нічого в світі.

Ватажок поглянув на них з утіхою: вони відчули, ніби світова енергія плине їм у груди разом з безліччю почувань, виявiti їх вони не мали слів; натомість Нам і Гав почали трясти своїми сокирами, здіймаючи одночасно вйовничий галас.

Зачувши цей галас, велетенські коти заворушилися. Мисливці загукали ще дужче на знак свого презирства. Хижаки гнівно заревли... Після цього знову запанувала тиша. Сонце повернулося проти лісу; дрібні звірючки, неспокійно позираючи на заснулих хижаків, бігали понад річкою; кондори, ухопивши шматок м'яса від сарни, довго не зважувалися вхопити ще раз; квіти тяглися до сонця; скрізь виявлялася така безліч ознак і така впертість життя, що, здавалося, воно опанує за землею і саме небо. Троє людей чекали з однаковим терпінням. Нам і Гав інколи дрімали. Нао вигадував різні плани втечі - швидкі й однomanітні, як у мамонтів, вовків чи собак. М'яса у них ще на один раз було, але починала вже допікати спрага. Правда, зовсім нестерпно мала вона стати хіба через кілька днів.

Коли почало вечоріти, пічерний лев підвівся. Вступивши вогненний погляд на кам'яну схованку, він переконався, що вороги ще там. Безперечно, чи запам'яталися йому вchorашні події, чи ні, а дух уламрів підтримував і знову розпалював жагу помсти. Сопучі від гніву, він почав никати біля отвору схованки. Згадавши ж, нарешті, що укріплення так просто не візьмеш і що звідти виплигують кігті, він перестав бігати і повернувся до трупа сарни; від нього кондори встигли одесмикати хіба дрібницю. Тигриця вже була там. Майже за одну мить зжерли вони залишки, а потім подалися в ліс.

Побачивши, що хижаки зникли, Нам сказав:

- Вони пішли... Треба тікати за річку.

- Чи не втратив Нам своїх вух і носа? - заперечив йому Нао. - Чи, може, він думає, що вміє плигати краще, ніж пічерний лев?

Нам похнюючив голову: з-поміж ясенів чулося сопіння хижака, недвізнатно стверджуючи слова Нао. Мисливець зрозумів, що небезпека була так само близько, як і раніше, коли звірі спали перед схованкою.

А все-таки деяка надія жевріла в серці уламра: пічерний лев і тигриця вже через те, що спарувалися, тим дужче мусили відчувати потребу власного лігва. Великі хижаки дуже рідко мешкають на голій землі, особливо Ж за пори дощів.

Коли троє людей побачили, що сонячне багаття суне до темряви, серця їхні охопила та ж потаємна туга, яка щовечора стискає серце всякого мешканця рівнин за широкими, вкритими травою та деревами полями. Туга ця зросла ще дужче, коли хижаки повернулися. Лев-велетень ступав важкою поважною ходою, тигриця ж вертілася біля нього, радіючи, як божевільна. Вони підійшли дізнатися, чи є люди, саме в ту хвилину, коли червоне сонце сідало, а полем уже линув безмежний жах ночі та дикі зголоднілі голosi звірів; їхні страшелезні пащеки неспокійно маячили перед уламрами, а вогняно-зелені очі жагуче миготили й танцювали, наче болотяні вогники. Кінець кінцем пічерний лев сів на задні лапи, а його подруга безшумно зникла в траві шукати здобичі поміж чагарниками річки.

В небесному морі запалали велики зорі. А потім затремтів цими манюсінськими вогниками весь простір; заяснів і Чумацький Шлях з усіма затоками, протоками та яскравими острівцями.

Гав і Нам не цікавилися зорями, а Нао якесь почуття до них мав. Вони допомагали йому краще зрозуміти ніч, темряву й простір. Він думав, що більшість з них - то лише розпорощене багаття, щоночі різне; уперто тримаються місця лише деякі вогники. Бездіяльність, в якій його енергійна натура перебувала від учора, змушувала Нао пильніше вдивлятися в темний небосхил з його безліччю вогнів. А в його серці виникло почуття, яке ще більше посилило любов Нао до землі.

З-за лісу виплив місяць. Він осяяв лева-велетня, що сидів у високій траві, та тигрицю, що гасала по полю, вишукуючи здобич. Її поведінка турбувало Нао.

Поволі тигриця забігла так далеко в гущавину, що вже можна було б почати бійку з її приятелем. Коли б сила Нама й Гава була до пари силі Нао, він би, може, і зважився на такий відчайдушний виступ. Його мучила спрага. Нама ж вона мучила ще дужче: він не спав, хоч і пе його черга була стояти на варті. Молодий уламр близкучими очима позирав у темряву. Нао теж сумував. Він ще ніколи не почував себе так далеко від рідного племені, цього невеличкого людського острівця. Залишивши його, він не знаходив собі місця посеред сурового безмежного простору...

За своїми мріями він задрімав тим чутливим сном, що розвіюється від найменшого шелесту. Під зорями невпинно плив час. Нао прокинувся лише тоді, коли повернулася тигриця. Вона не принесла їжі й була втомлена. Пічерний лев підвівся, уважно принюхався до неї і пішов на полювання в свою чергу. Він теж побіг понад річкою, пірнув у чагарники, а далі заглибився в ліс. Нао пильно стежив за його рухом. Кілька разів він уже хотів будити товаришів (Нам врешті-таки заснув), але інстинкт казав йому, що хижак блукає десь поблизу. Нарешті він зважився, торкнув за плечі юнаків, а коли вони підвелися, прошепотів:

- Чи готові Нам і Гав битися?

Вони відповіли:

- Син Сайгака не покине Нао!

- Нам битиметься вилами й списом.

Молоді мисливці позирнули на тигрицю. Вона лежала біля валунів, не воруваючись, але не спала. Повернувшись до них спиною, чатувала. Нао, ще стоячи на варті, нищечком розчистив вихід. Бодай один з двох товаришів устиг би вискочити йому на підмогу, перш ніж тигриця помітила б їх. Оглянувши зброю, Нао спочатку висунув свого списа й кия, потім з надзвичайною обережністю почав вилазити сам. Йому пощастило: вовче виття, совиний крик заглушили легкий шерех того, хто повз по землі. Нао стояв на траві, голова Гава вже сунулася з отвору. Юнак раптом вискочив, тигриця почула його, обернулась і пронизливо зиркнула на мисливців. Здивована, вона не кинулася на них одразу, а тим часом прилучився до своїх товаришів Нам. Тільки тоді вона високо плигнула, голосним няянням гукаючи па допомогу, а потім поволі почала наближатися до людей, певна, що вони від неї не втечуть. Вони ж уже наставили свої списи. Спочатку мусив кинути свого Нам, потім Гав; обидва цілили в лапи. Син Тополі вибрав зручний момент: зброя свиснула, але влучила дуже високо в плече. Тому, може, що було ще досить далеко, чи, може, кінчик ковзнув убік, але тигриця ніби не відчула ніякого болю. Вона рикнула й прискорила свій рух. Тоді кинув списа Гав, але не поцілив, бо звір ухилився. Надійшла черга Нао. Дужчий за товаришів, він міг завдати глибокої рани. Він кинув свою зброю, коли тигриця була за двадцять ліктів од них, і поцілив її у потиличу. Та й ця рана не спинила звіра, що стрімголов летів на свої жертви.

В одну мить тигриця впала на людей, як камінь.

Гав покотився па траву від удару в груди страшної лапи. Та тут свиснув києм Нао; тигриця заревла від болю в строщений лапі, а тим часом син Тополі штрикнув її списом. Вона майнула, наче близкавка, придушивши Нама до землі та зводячись на задні лапи, щоб ухопити Нао.

Страшна і смердюча пащека нависла над ним, один пазур уже дер йому груди... Кий свиснув іще раз. Виочи від болю, хижак закрутівся на місці і не помітив, як мисливець визволився. Нао ж, не гаючись, строцив звірові й другу лапу. Тигриця крутнулася, шукаючи рівноваги та безпорадно хапаючись за повітря, а кий тим часом невпинно трощив її кістки. Звір упав, і Нао міг би його добити, та його непокоїли рани товаришів. Він побачив, що Гав стойті увесь закриваний; кров текла в нього з трьох довгих ран на грудях. Щодо Нама, то він лежав на землі

непритомний; рани були невеликі, але груди й спину проймав такий біль, що він не міг підвистися. На запитання НАО він відповів щось невиразне, ніби людина в напівзабутті.

Тоді ватажок спитав:

- Чи може Гав дійти до річки?
- Гав дійде до річки, - стиха вимовив молодий уламр.

НАО припав ухом до землі, потім кілька разів потяг носом повітря. Ніщо не свідчило про наближення лев-велетня, а що після гарячкі бою спрага стала вже нестерпною, то НАО взяв НАМА на руки і переніс його до річки. Там він допоміг напитися Гавові, напився сам і напоїв НАМА, набираючи воду в жмені та ллючи йому в рота. Потім він повернувся до схованки, несучи НАМА на руках та підтримуючи Гава, що йшов хитаючись.

Уламри не вміли гоїти рані: вони лише вкривали їх листям, для чого брали листя пахуче, керуючись більше звір'ячим, ніж людським інстинктом. НАО пішов шукати цих ліків і повернувся з листям вербі та м'яти; він розтер їх і прикладав до грудей Гава. Поволі НАМ прочнувся із свого забуття, хоч руками, а особливо ногами, ще не міг ворухнути. НАО не забув підбадьорити юнаків:

- Нам і Гав добре бились... Сини уламрів довго вихвалювали їхню мужність...

Обличчя юнаків зашарілись від ватажкової похвали.

- НАО побив тигрицю, як перед тим побив сірого ведмедя, - через силу прошепотів син Сайгака.

- Нема в світі вояка, дужчого за НАО! - простогнав і НАМ.

Син Леопарда лагідно подивився на своїх хлопців і сказав з переконанням, що пробудило в серцях поранених надію на майбутнє:

- Ми відвоюєм Огонь!

А потім додав:

- Лев-велетень ще далеко... НАО піде пошукати їжі.

НАО пішов блукати по полю, тримаючись поблизу річки. Кілька разів він спинявся біля тигриці. Вся закривавлена, вона була жива, лише очі блискали, як і перше. Вона весь час стежила за високим мисливцем, що ходив біля неї. Її рані на спині були нетяжкі, лапам же треба було гоїтись довгий час.

НАО знову спинився біля переможеної. Вважаючи, що їй властиві ті самі почуття, як і людині, він крикнув:

- НАО побив тигриці лапи... Він зробив її слабшою за вовчицю.

І коли він наблизився, тигриця підвелається з риком, сповненим гніву й страху. НАО замірився своїм кием.

- НАО може вбити тигрицю, а тигриця безсила вжити хоч би одного пазура проти НАО!

В стезу почулося невиразне тупотіння.

НАО плигнув у високу траву. Невдовзі повз нього вже пробігало кілька олениць, тікаючи від собак, гавкотня яких долітала з далечини. Зачувши дух тигриці й людини, вони скочили у воду, але свиснув список НАО - і одна з них, поранена в бік, відбилась од інших.

НАО швидко підплів до неї і добив своїм кием. Потім він перекинув її через плече і мерцій побіг до схованки, бо вже зачув, що небезпека близько... Коли він ліз під каміння, пічерний лев уже виходив з лісу.

Розділ шостий

НІЧНА ВТЕЧА

Минуло шість днів після бою мисливців з тигрицею. Рани Гава загоїлись, але він не повернув ще тієї сили, що втекла з нього разом з кров'ю. НАМ теж майже оклигав, хоч припадав на одну ногу. НАО гризла нудьга й тривога. Кожної ночі лев-велетень пропадав щоразу на довгий час, бо дрібні звірі ширше довідувалися про його присутність: вона відчуvalась у сутінках гаю, здалеку застерігаючи дичину від страховища на берегах річки. А як лев і сам був ненажера та ще й мусив годувати тигрицю, то йому було дуже скруто: досить часто їм обом доводилося голодувати, життя їхнє було мізерне й неспокійне, ніби у якихось там вовків.

Тигриця одужувала. Вона так тихо й безпорадно пересувалася по траві на своїх побитих лапах, що НАО навіть не відходив, коли кепкував з неї за її поразку. Він не хотів її добивати, бо клопоти про її харчування добре втомлювали її приятеля і змушували його до довгих подорожей. А тим часом людина й покалічений звір почали призвичаюватись одне до одного. Спочатку при згадці про свою поразку тигриця рикала з люті й страху. Вона з ненавистю слухала розмірену мову людини, цей переливчастий і мінливий голос, так мало подібний до голосів, що рикають, виуть або ж ревуть. На цей голос вона повертала свою кремезну голову і показувала страшну зброю, що оздоблювала її щелепи.

А людина, вертЯЧИ у неї перед носом кием чи сокирою, знову повторювала її свос:

- Чого варті тепер пазурі тигриці? НАО має змогу строшити її зуби кием, розпороти її черево списом. Тигриця безсила проти НАО, як сарна чи сайгак.

І тигриця призвичаювалася до людської мови та неспокійної зброї і зацікавлено придивлялася зеленкуватими очима до цієї чудної двоногої постаті. Гоч вона згадувала ті страшні удари кия, вона тепер не боялася його зовсім. Така вже у звірів природа, щоб вірити В незмінністю того, що вони бачать кілька разів однаковим. А як кожного разу НАО лише замірявся кием, а не бив, то вона й не думала, що він коли-небудь її вдарить. Знавши ж, крім того, людину за звіра дуже страшного, вона перестала вважати її за здобич та звикла до її присутності, а така звичка для всіх звірів межує з певною симпатією. Та й сам НАО з часом відчував утіху в спогляданні пораненої тигриці - це видовисько постійно нагадувало йому про здобуту перемогу. Отже, й він почував до неї невиразне співчуття.

Надійшов час, коли у відсутність лева-велетня Нао вийшов на берег уже не сам: за ним плецався й Гав. Напившись, вони понесли воду в угнутому шматку кори напоїти Нама. На п'ятий день тигриця поповза дісталася до води та силкувалась напитися. Зробити це їй було не так просто, бо берег був дуже незручний. Нао й Гав зареготали.

Син Леопарда сказав:

- Тепер гісна дужча за тигрицю... тепер і вовки подужали б її!

Потім він набрав води в кору і, жартуючи, поставив її перед тигрицею. Та, нахилившись, випила. Це так сподобалося мисливцям, що Нао підставив її води знову. Нарешті він з посмішкою вигукнув:

- Тигриця вже не може пити з річки!

Влада над нею дуже тішила його.

На восьмий день Нам і Гав відчули себе вже досить дужими для дальнього походу, і Нао призначив втечу на ніч. Ніч наступила важка й волога, сутінки кольору рудої глини довго пливли з глибини неба, трава й дерева корчилися під мрякою, листя падало з тихим шелестом. Густий лемент линув з нетрів лісу та тремтячого чагарника - це сумували голодні звірі. Тільки мала частина поховалася вже по своїх притулках, задовольнившись голодом.

Весь час від півдня до вечора печерний лев виказував якийсь відвіртій неспокій. Затремтить і прокінеться від свого сну: картина доброго, певного притулку, як та печера, де він жив перед повіддю, проходила перед його очима. Він уже знайшов якусь западину в полі, вже й пристосував її трішечки для себе й тигриці, але жити там не дуже було б зручно. Нао був певний, що цю ніч під час полювання він знову шукатиме якогось притулку і пропадатиме, отже, довший час. Уламри вільно перепливуть річку, мряка сприятиме їхній утечі: вона разом'якшить землю і зміє сліди, що їх лев-велетень і так не дуже добре вміє пізнавати.

Ледве звечоріло, лев вийшов на лови. Спочатку він понишпорив поблизу, а переконавшись, що дичини нема, як і попередніми вечорами, заглибився в ліс. Нао вичікував, не довірючи собі, бо у вологому повітрі дух рослин був міцніший, ніж дух хижаків, а шелест листу та дощових крапель заважав слухові. Нарешті він подав Намові й Гавові знак, ставши на чолі. Товариші ж ішли за ним праворуч і ліворуч. Таке розміщення дозволяло мисливцям швидше помітити чиєсь наближення і забезпечувало їм більшу обачність. Спочатку треба було переправитись через річку. Нао заздалегідь знайшов місце, де можна було майже до середини її добresti, далі треба було перепливти до самотньої скелі, де знову йшов брід. Перш ніж переправлятися, мисливці заплутали свої сліди. Вони деякий час кружляли біля берега, перетинаючи старі сліди новими та навмисно топчучись, щоб їх було помітніше. Просто до броду йти вони стереглись і дісталися туди плавом.

На другому боці вони знову плутали свої сліди, вписуючи довгі кривулі, після чого залишили цю чудернацьку сітку, ступаючи на оберемки трави, нарваної в полі. Мисливці підкладали собі ці оберемки під ноги в міру свого просування. Це була така хитра вигадка, що на неї нездатний був ні розумний олень, ні вигадливий вовк. Просунувшись таким способом на три чи чотири сотні ліктів, вони покинули свої оберемки і пішли далі вже без них.

Уламри йшли якийсь час мовчки, а потім Нам і Гав почали стиха перегукуватись. Нао напружив свій слух. З далечини долинув рик, він пролунав тричі, супроводжуваний довгим нявчанням.

Нам сказав:

- Це лев-велетень!

- Ходімо швидше! - кинув Нао.

Вони зробили ще сотню кроків у повній тиші ночі, після того рик прогримів ще ближче.

- Лев-велетень на березі річки!

Уламри ще дужче прискорили ходу. Тепер рик не вгавав, переривчастий, гострий, повний гніву й нетерплячки. Мисливці зрозуміли, що звір гасає по їхніх заплутаних слідах. Їхні серця стукотіли у грудях, як дзьоб дятла об кору дерева; вони почували себе малими й безпорадними під навислою над ними густою темрявою. Але ця ж темрява й бадьорила їх, укриваючи від ока хижаків. Лев-велетень міг гнатися за ними лише по слідах, але, перепливши річку, він знайшов би нові людські хитроці й не довідався б, куди вони пішли.

Моторошний рев розітнув повітря; Нам і Гав підійшли до Нао.

- Лев-велетень переплив воду! - прошепотів Гав.

- Ідіть! - владно відповів ватажок, а сам спинився й припав вухом до землі.

Рик пролунав ще кілька разів.

Нао підвівся й вигукнув:

- Лев-велетень ще на тім боці!

Рик почав стихати: звір залишив гонитву й вертався на північ. Іншого лева чи тигра в цій місцевості, певно, не було, щодо срого ведмедя, то він дуже рідко траплявся навіть у тих краях, де його вбив Нао, а так далеко на південь його зовсім не повинно було бути. Інших же хижаків, леопарда та великої пантери, троє мисливців не боялися.

Вони йшли дуже довго. Хоча мряка припинилася, темрява лишалася така сама кроміння. Можна було помітити лише бліде сяйво над рослинами, що по болотах блукає над водою; чуті було серед тиші, як сопе чи шарудить лапами по землі якийсь звір. Гуркіт грому прокотився над мокрою травою... Вили, гавкали та верещали хижаки, що вийшли на полювання.

Уламри спинилися, щоб прислухатися до звуків та дослідити запахи, ці ніби повітряні тіні звірів. До того ж Нам і Гав почали приставати. Намові запили кістки, а у Гава запекло під свіжими рубцями; треба було шукати притулку. Проте вони пройшли ще чотири тисячі ліктів; повітря стало вологіше, вийнув подих простору. Мисливці догадалися, що перед ними недалеко лежить багато води. Швидко вони в цьому пересвідчилися.

Навколо панувала повна тиша. Лише коли-не-коли ледве помітне шарудіння свідчило про швидку втечу спокоханого звірка, що хутко стрибав чимдалі від людей. Врешті НАО обрав для спочинку величезну чорну тополю. Звичайно, дерево - поганий захист проти хижаків, але як же його поночі знайдеш добру схованку? Мож був вогкий, година холодна. Та це не дуже заважало уламрам: тіло у них так само було пристосоване до негоди, як і у ведмедя чи кабана. НАМ і ГАВ витяглися на землі і зразу поснули, НАО став на варту. ВІН не втомився, він дуже довго відпочивав у кам'яній схованці. Отже, набравшись там сили до дальншого походу, праці й боротьби, він вирішив вартувати до ранку, щоб НАМ і ГАВ як слід відпочили.

ЧАСТИНА ДРУГА

Розділ перший

ПОПІЛ

Довго вартував Нао в тій безпросвітній темряві, що так затримувала їм втечу. Нарешті на сході почало розвиднюватись. Одбившись від пухнатих хмар, бліде світло скатертиною розіслалось по землі. Нао побачив, що шлях на південь загороджувало озеро; його очі не бачили тому озера краю. Воно повільно хвилювалося. Мисливець став міркувати, куди йому йти: чи на схід, де маячили горби, чи на блідий і рівний, з невеличкими купками дерев захід.

Розвиднілося ще не зовсім; з суші на воду повівав легенький вітерець; високо вгорі шугав дужий вітер, шматуючи хмари. Нарешті крізь туман, що почав розсіюватись, визирнув місяць. Водяне поле відбило в собі його серп. Гострий зір Нао бачив місцевість аж до обрію. Східний берег був укритий лісами, осяними місячним світлом. Треба було йти туди: на південнь і захід озера тяглося без краю.

Панувала повна тиша, яка, здавалося, линула од води аж до срібного півмісяця. Вітерець стих до того, що ледве міг коли-небудь ворухнути траву.

Втомлений довгим сидінням на місці, Нао вийшов з-під тіні тополі й подався блукати по березі, знову оглядаючи місцевість. Вона то широко розкривалася перед ним, то звужувалася, залежно від характеру рослинності та нерівності ґрунту; східний берег озера виразнішав, і безліч слідів свідчила, що тут водяться різні мирні звірі та хижаки.

Несподівано мисливець дрібно затретмів і спинився; очі й ніздрі розширилися, серце закалатало від тривоги й захоплення; з глибини бурею знялися спогади, малюючи йому табір уламрів, їхнє веселе вогнище та гнучку постать Гамли. Посеред зеленої трави па гаяльвинці лежало перед ним вугілля та напівобпалені гілки; вітер ще не встиг розвіяти попіл.

Нао уявив собі втіху відпочинку, пахощі смаженого м'яса, ніжне тепло червоних хвиль полуум'я, та водночас він згадав і про можливого ворога.

Повний страху її обережності, став він па коліна, щоб краще розпізнати сліди страшних мандрівників. Скорі він переконався, що тут стояло принаймні втрічі більше воїнів, ніж пальців на двох руках, з ними не було жінок, дідів і дітей. Це, очевидно, була одна з груп, що висилилася племенами на полювання й розвідку іноді дуже далеко від табору. Кількість кісток і сухожилля цілком відповідала числу слідів на траві.

Нао дуже кортіло довідатися, звідки взялися і куди пішли звідси мисливці. Він боявся, чи не належать вони до племені людожерів, які ще з часів юнацтва Гуна мешкали по обох берегах Великої річки на півдні. Люди цього племені були вищі й дужчі за уламрів і за людей усіх племен, що їх будь-коли зустрічали ватажки й діді. Тільки вони одні їли людське м'ясо, хоч і не вважали його за смачніше від м'яса оленів, кабанів, сарн, козул, коней чи ослюв. Їх було небагато, вони складали лише три племені, про це свідчив і Уаг, син Рисі, найбільший мандрівник із уламрів, що бачив скрізь племена, які не вживають людського м'яса.

Пригадуючи все це, Нао тим часом ішов по слідах, відбитих на землі та рослинності. Робити це було легко, бо мандрівники покладалися на свою численність і нехтували потребою ховати свої сліди. Видно було, що вони пішли понад берегом на схід, простуючи до Великої річки.

Два плани виникли в голові мисливця: або різними хитрощами викрасти у людей Огонь, перш ніж вони дійуть до своєї околиці, або ж випередити їх та дістатися в табір ворогів і, користаючись відсутністю країщих воїнів, добути Вогонь силоміць.

Та щоб не заблудити, треба було спочатку йти слідом. У первісній уяві Нао яскраво виникли постаті ворогів, що через води, горби й степи несли з собою запоруку найвищої могутності людини. Ця картина вставала перед ним наче жива, повна руху, енергії й погрози. Мисливець довго не міг позбутися свого видіння; тим часом вітер м'якшав, слабшав і зникав, ледве мавши силу переплигнути з листка на листок, із стеблинки на стеблинку.

ВАРТА БІЛЯ ВОГНЮ

Вже три дні простували уламри слідом людожерів. Так пройшли вопи берегом до горбів і вступили в місцевість, де ліс часто-густо межував з полем. Триматися сліду було неважко, бо людожери посувалися поволі й не остерігаючись; вони завжди розводили великі вогнища, щоб пекти свою здобич та захищатися від холоду й вологості ночей.

Нао ж повсякчасно вживав різних хитрощів, щоб обдурити кожного, хто схотів би йти слідом уламрів. Він вибирал твердий ґрунт, м'яку траву, що швидко розправляється, ішов водою струмочків, перебрідав чи перепливав деякі затоки озера, ховаючи таким чином сліди. І хоч ішли обережно й повільно, вони все ж наздоганяли людожерів. Надвечір третього дня вони були вже так близько, що Нао сподівався за одну ніч дістатися до місця їх відпочинку.

- Хай Нам і Гав готують свою зброю й мужність, - сказав він. - Сю ніч вони побачать Огонь!

Молодих мисливців бадьорила радість побачити хвилі полуум'я і водночас лякала згадка про нелюдську силу ворогів.

- Спочатку треба відпочити! - говорив далі син Леопарда. - Треба наблизитись до людожерів, коли вони спатимуть, і спробувати одурити варту.

Нам і Гав розуміли, що небезпека чекає на них тепер значно більша, ніж усі попередні: оповіді про людожерів могли навіяти жах. Їхня сила, мужність і лютість не знали собі рівних у жодному іншому племені. Уламри інколи захоплювали й винищували їхні ватаги, коли вони були невеличкі, але куди більше гинуло самих уламрів під їхніми гострими сокирами та ясеновими киями.

Коли вірити Гунові, то людожери походили від сірого ведмедя. Їхні руки були довші, ніж у інших людей, їхні тіла позаростали волоссям, як у Агу з братами. Живлячись трупами своїх ворогів, вони наводили божевільний жах на полохливі племена.

Нам і Гав тримтіли, слухаючи сина Леопарда, але покірно похилили голови на знак згоди.

Встали вони, ще коли серп місяця не засяяв у глибині неба. Нао заздалегідь визначив шлях, і всі вирушили в повній темряві. Коли зійшов місяць, уламри побачили, що збочили, а потім знову натрапили на слід. Так вони перейшли чагарник, потім заболочену місцевість, а далі мусили перепливти річку.

Нарешті з горбочка, заховані в густій траві, вони побачили Огонь.

Нам і Гав затремтіли від захвату; Нао застиг на колінах, хріпко дихаючи. Нарешті-таки він побачив його, цей спілучий знак людей, після тієї безлічі ночей, перебутих у холоді, під дощем, у темряві, після невпинної боротьби проти голоду й спраги, після ведмедя, тигриці, лева-велетня!

На галявинці, оточений соснами й сикоморами¹, недалечко від чималої калюжі, півколом палало вогнище, жеручи своїм полуум'ям головешки. Огонь розганяв сутінки, пронизуючи їх наскрізь та оживляючи навколо себе речі.

Іскри, ніби червоні коники та рубінові, карбункулові й топазові світлячки, гасали в повітрі. Полум'я підлітало червоними крильми й зникало; з-під нього вихоплювався дим, в'ючись угору та розпливаючись у місячному світлі.

Полум'я корчилось, мов гадюка, ходило ніби хвиля, було подібне до хмар.

Вкрившись шкурами оленів, вовків, муфлонів, шерстю до тіла, спали люди. Сокири, киї й списи валялися на траві; двоє воїнів вартували. Один сидів на купі хмизу, вкрившись шкорою козла та тримаючи в руках свого списа. Мідно-червоні відблиски гралі на його обличчі, зарослу аж по очі рудим волоссям; його волохата шкіра була схожа на шкруму муфлона. Величезні губи висувалися з-під плескатого з круглими ніздрями носа, руки були довгі, як у лісової людини, а ноги - криві, грубі й короткі.

Другий вартовий тихенько ходив біля багаття. Часом він спинявся, наставляв вуха, втягав носом вогнє повітря, що з усіх боків пливло на галявку. Він був однакового а Нао зросту, мав величезну голову з гострими, настовбурченими, як у вовка, вухами; чуб і борода росли суцільними копицями, розділяючись невеличкими острівцями жовтої, як шафран, шкіри. Його очі фосфоресціювали в темряві, відбиваючи світло вогнища кривавим блиском; він мав опуклі груди, плескатий живіт, мускулясті стегна, гострі, як сокира, гомілки й короткі, з довгими пальцями, ноги. Все тіло, важке й сутулувате, наче в буйвола, свідчило про величезну силу, але про меншу, ніж в уламрів, здатність до бігу.

Вартовий перервав свою ходу, витягши голову до горба. Його, безперечно, збентежив якийсь непевний дух, що не нагадував йому ні звіра, пі людини з його племені. Його товариш, чий нюх був, очевидно, не такий гострий, дрімав.

- Ми надто близько від людожерів, - пошепки зауважив Гав. - Вітер доносить їм шелест нашої ходи.

Нао похитав головою, бо більше боявся нюху ворога, аніж його зору чи слуху.

- Треба обійти вітер! - сказав Нам.

- Вітер дме в напрямку їхньої ходи, - відповів Нао. - Коли ми станемо за ним, будемо йти попереду.

Йому не довелося пояснювати свою думку: Нам і Гав, так само, як і він, знали, що, переслідуючи здобич, треба не випереджати її, раз не можна було зробити засідку.

¹ Сикомори - великі тропічні дерева.

Тим часом вартовий звернувся до свого товариша, щось йому кажучи. Той похитав головою. Вартовий зібрався вже теж сісти, але роздумав і пішов просто до горба.

- Треба відійти назад, - сказав Нао.

Він озирнувся навколо, шукаючи очима перешкоди, що затримала б їхній дух. Біля горба ріс густий кущ. Уламри причаїлися за ним. Вітрець дув тихенький і, розбиваючись об кущ, ніс із собою дух надто слабкий, щоб людина могла його відчути. Вартовий скоро спинився, кілька раз глибоко потяг носом повітря і знову повернувся до тaborу.

Тривалий час уламри навіть не ворушилися. Син Леопарда не спускав очей з багаття, що догорало вдалечині. Безліч задумів, один химерніший за інший, роїлися в його голові. Але нічого не міг придумати. Бо коли навіть за кущиком можна сховатися від гострого зору, коли степом можна йти тактико, щоб обдурити антилопу чи дикого осла, то дух шириться в повітрі і затримується в слідах, знищити його можуть лише віддалі та протилежний вітер...

Тут скавчання шакала перебило великому мисливцеві думку. Він хвилину мовчки слухав його, а потім стиха засміявся.

- Ми в країні шакалів, - сказав він. - Нам і Гав спробують убити одного з них.

Юнаки здивовано повернулися до нього, а він розвивав свою думку далі:

- Нао постереже в цьому кущі... Шакал хитрий, як вовк, ще ніколи людина не могла до нього наблизитись. Але він завжди голодний. Нам і Гав покладуть на землю шматок м'яса, а самі недалечко стануть напоготові. Шакал прийде - він наблизиться і втече. Далі він знову наблизиться і знову втече. Потім він почне кружляти. Коли ви не будете ворушитися, коли ваші голови й руки будуть як камінь, він, хоч і після довгого вагання, все ж шатнеться до м'яса. Вхопить його і миттю побіжить. Ваші списи мусять наздогнати його.

Нам і Гав пішли шукати шакалів. Їх неважко було вислідити, їхнє скавчання одразу вказує, де вони: вони знають, що звір неохоче полює на них. Уламри знайшли шакалів біля купи дерев. Їх було четверо, і вони люто гризли якийсь кістяк, де не було й малесенького шматочка м'яса. Вони не втекли від людей, лише з тривогою вп'ялися в них очима і, тихо повискуючи, готові були в одну мить зникнути, коли б люди підійшли ще ближче.

Нам і Гав зробили все так, як їм наказав Нао. Вони поклали на землю шматок оленини і, віддалившись, застигли нерухомо, наче стали стовпами. Шакали почали обережно кружляти по траві. Від паюшців м'яса їхній остріх став слабнуди. Вони хоч і часто зустрічалися з двоногими істотами, та жоден з них не зазнавав їхніх хитрощів. Однак, здогадуючись, що вони дужче за них, шакали крутилися оддалі, а бувши розумними звірами і знаючи, що небезпека триває завжди - і вдень і вночі, вони були сповнені недовір'я. Отже, шакали дуже довго блукали біля уламрів, багато разів обходили їх, засідали в купі дерев, знову виходили звідти і знову починали кружляти біля нерухомих постатей. Серп місяця встиг почервоніти на сході, перше ніж терпець їм увірвався.

Вони почали смілішати, наближатись уже на двадцять ліктів до принади й довго чекали, тихо гавкаючи. Нарешті голод переміг їх обережність, і вони стрімколов кинулися до м'яса всі разом, випереджаючи одне одного. Все це сталося так швидко, як і казав Нао. Але списи майнули ще швидше, пробиваючи ребра двом шакалам, тоді як двоє інших тікали із здобиччю; сокири добили поранених звірів.

Коли Нам і Гав подавали Нао шакалячі шкури, він задоволено пояснив:

- От тепер ми вже можемо дурити людожерів. Дух шакала куди міцніший за наш.

Огонь розгорівся, підгодований свіжим хмизом. Він високо підкидав своє ненажерливе полум'я і яскравіше освітлював людей, що спали покотом, і зброю, і харч. На варті було вже двоє нових, обидва вони сиділи, похиливши голови й не передчуваючи небезпеки.

- Ну, цих легше застукати, - сказав Нао, уважно придивившись до них. - Нам і Гав полювали на шакалів, тепер піде полювати на когось і син Леопарда.

Він пішов з горба, несучи з собою шакалячу шкуру, і зник у чагарнику, що ріс на заході. Спочатку Нао віддалився від людожерів, щоб його не помітили. Він перейшов чагарник, проліз високою травою, обминув оточену очеретом калюжу, обережно проповз між липами і врешті опинився за кущем, не доходячи чотирьох сотень ліктів до Богню.

Вартові й не поворухнулися. Невідомо, чи й відчув котрий з них шакалячий дух, та він і не міг його, звичайно, занепокоїти. А Нао тим часом розгледів усі подроби тaborу. Спочатку він полічив, скільки було воїнів і якої вони сили. Майже всі були кремезні, мали широкі груди, довгі руки та короткі ноги. Уламр зауважив собі, що ніхто з них його не наздожене. Потім він оглянув місцевість. Праворуч лежав невеличкий горбочок, відділений од Нао смугою голої землі. Далі йшло кілька кущиків, а за ними, завертаючи праворуч, висока трава. Ця трава рогом доходила чи не на п'ять або шість ліктів до Богню.

Нао вагався недовго. Вартові сиділи до нього спину, і він поліз на підвищення. З кожним їхнім рухом він спинявся й прикипав до землі. Як чиєсь ніжні руки, почував він на собі світло огнища й місяця. Так нарешті дістався він до пагорка, проліз кущиками та травою і опинився біля Богню.

Тіла сонних воїнів майже оточували його, до більшості можна було б докинути списом. Коли б вартові зняли тривогу, його б, напевне, спіймали. Та йому сприяло те, що вітер дув на нього, одночасно геть розведеній димом його й шакалячої шкури дух. До того вартові майже спали і лише коли-не-коли знову підкидали вгору похилені на груди голови...

Облитий яскравим світлом, Нао плигнув, як леопард, простяг руку і вхопив одну головешку. Він уже тікав у траву, коли залунав крик; один вартовий біг за ним, другий кидав списа. Майже в ту ж мить з землі підвелося з десяток постатей.

Перше ніж людожери кинулись навздогін, Нао вже перебіг місце, де його могли перейняти. Вигукуючи свій бойовий клич, біг він просто до горба, де на нього чекали Нам і Гав.

Кзами¹ гналися за ним поодинці, виочи, наче кабани. Своїми короткими ногами вони бігли досить прудко, але не так, щоб зловити уламра. Вимахуючи своїм факелом, він плигав перед ними, ніби мегасерос. Він випередив кзамів на п'ять сотень ліктів, коли добіг до горба й побачив там Нама і Гава.

- Біжіть попереду! - гукнув він їм.

Ставні й сильні, вони помчали майже так само швидко, як і Нао. Добре, що він уявив із собою саме цих гнучких юнаків, а не старших, хоч і дужчих мисливців. Адже, тікаючи від кзамів, вони за кожні десять скоків випереджували тих на два лікті. Син Леопарда поспівав за ними, не втомлюючись. Він іноді спинявся, щоб подивитись на свою головешку. Його турбувало і те, що за ним гналися, і те, як би не втратити свою огненну здобич, через яку він перетерпів стільки лиха. Полум'я пригасло, лише трохи жевріючи на сирому дереві. Та все ж жар був досить сильний, і Нао сподівався на першому ж спочинку оживити його в Огонь і нагодувати хмизом.

Місяць проплив уже третину своєї дороги, коли уламри опинилися перед болотом. Болото не перешкоджало їм, вони знали через нього стежку, якою вже колись ішли і яка довела їх до кзамів. Стежка була вузенька й кручена, але тверда, бо йшла по порфіру. Вони, не вагаючись, побігли нею і через деякий час спинились.

Стежкою важко було йти двом чоловікам, не те що битися. Кзамі мусили або ризикувати, або ж обійти болото, щоб напасті ззаду. Та й на цей випадок в уламрів був час. Своїм подвійним інстинктом звіра й людини Нао вирахував, що є досить часу, щоб підживити Богонь. Червоний жар поменшав, потемнів, ледве тлів.

Мисливці стали шукати сухої трави й трісок. Зів'ялого очерету, пожовклої материнки та зсохлих гілок вербі було багато, але все це було вогке. Тоді вони витерли об сухі шкури кілька гілок з тоненькими кінчиками, листочків і стеблинок.

Пригаслий жар, роздмуханий Нао, трішечки ожив. Кілька разів кінчики трави зайнімались полум'ям, що на хвилинку росло, потім нерішуче спинялось на потовщеному місці стеблинки, слабло й гинуло, переможене парою води. Тоді Нао згадав про шакалячу шкуру. Він насмикав кілька жмутів і спробував їх підпалити. Кілька волосків спалахнуло; радість і страх стиснули серця уламрів, але, хоч які обережні вони були, слабий огонь щоразу меншав і гас... Гасла й надія! Крізь плівочку попелу ледве пробився якийсь хворий блиск; остання червона плямочка стала як оса, потім - як муха, а далі - як одна з тих дрібнісіньких комашок, що танцюють над водою. Нарешті й це згасло, і безмежна туга пройняла душі уламрів...

Цей слабий вогник був би для них найціннішою річчю на світі, він мав вирости, набратися сили, мав довго жити. Він їв би сухе дерево на відпочинках, лякав би лева-велетня, сірого ведмедя, перемагав би темряву, надавав би м'ясу нового смаку. Вони мали принести цю пломенисту здобич своєму племені, і плем'я визнalo б їхню силу... А тим часом ледве вони встигли його завоювати, як він і вмер, а їм після важкої боротьби із стихіями природи й хижаками тепер випадала боротьба з найпідступнішим і найнебезпечнішим ворогом - людиною.

Розділ третій

НА БЕРЕГАХ ВЕЛИКОЇ РІЧКИ

Нао тікав од кзамів. Вони гналися за ним уже восьмий день, гналися завзято й невпинно. Чи через турботи про майбутнє (адже уламри могли бути розвідкою якогось сусіднього племені), чи через інстинкт убивства й ненависті до чужих, кзамі виявляли надзвичайну впертість. У витривалості уламри не поступалися кзамам, а в прудкості переважували їх: за один день вони могли втекти від ворогів на п'ять чи шість тисяч ліктів. Але Нао взявся завоювати Богонь. Щоночі, залишивши Нама й Гава на безпечній відстані, він блукав біля ворожого табору. Справа він мало, хоч і міцно.

Тікаючи, синові Леопарда доводилося повсякчас кружляти, що змусило його збочити далеко на схід, і на восьмий день він уже опинився біля Великої річки. Він стояв на високій гранітній скелі, якій повідь, дощі, рослинність поїли боки, подовбали дірки, поодlamували багато шматків, але вона протягом сотень тисячоліть витривало противилася як непомітному під'їданню, так і раптовим ударам ворожих стихій.

Річка котила свої могутні хвилі. З тисячі кам'янистих, степових та лісових місцевостей пила вона кринички, струмочки, менші річки. Для неї купчився лід по щілинах високих похмурих гір, дзюрчала з печер вода криниць, цокотіли камінчиками з граніту й вапняку джерела, спадали дощами велетенські пухнаті губки-хмари, текли в своїх глиняних ложах підземні води. Байдора, бурхлива, з шумовинням пролітала вона поміж тісних скелястих берегів, розливалася тихими озерами по рівних місцевостях, освіжувала стоячу воду боліт, розбивалась об острови, лютувала на порогах, несамовито ревла на водоспадах.

Повна життя, вона скрізь невпинно плодила нове. Від теплих до холодних країв, від тисячолітніх родючих намулів до сухих земель - скрізь завдяки її виникали цілі держави дерев: орди фіг, маслин, сосон та ясенів; племена сикомор, платанів, каштанів, кленів, буків та дубів; табуни горіхів, ялинок, берестів, беріз; низки білих, чорних, попелястих, тремтястих та сріблястих тополь; родини вільх і білих, рожевих та плакучих верб.

У її глибинах ворушиться безліч німіх молюсків, ховаючись у своїх перлові домівки, ракоподібні з міцним панциром; прудкі риби, що від одного маху хвоста пронизують важку воду так само швидко, як птахи хмару; риби мляві, що повагом хлюпаються біля намулу; гади, гнучкі, як очерет, чорні, шершаві й міцні. У певні сезони, чи

¹ Кзамі - назва племені людожерів.

через негоду, стихійні катастрофи, чи через війну, річку відвідують трикутні табуни журавлів, гурти жирних гусей, зграї качок, турпанів, сивок і чапель, хмари ластівок, чайок і чорних куликів, дрохви, лебеді, деркачі, мартини і безліч горобців. Яструби, круки й ворони рають, маючи досхочу падла; орли чатують під хмарами, соколи крають повітря своїми гострими крильми; кібці й кібчики кружляють над високими горбами; несподівано й полохливо з'являються та швидко зникають шуліки, а вночі нечутно для вуха линуть на своїх волохатих крилах свії й пугачі.

Хитаючись, сунеться грубий, наче стовбур клена, гіпопотам; нищечком сновигають в очеретах куниці та водяні пакюки, схожі на зайців; біжать до води табуни полохливих оленів, сарн, козуль, мегасеросів, прудконогих сайгаків, гірських козлів, ослів і коней, важкі армії мамонтів, турів та зубрів. Носоріг обхлюпует в затоці свій міцний панцир; кабан трощить і ламає сухий верболіз; перевалюється, мов черна гора, миролюбний, хоч і страшний, печерний ведмідь; рись, пантера, леопард, сірий ведмідь, тигр, жовтий і чорний леви ховаються в засідки і хапають звідти теплу здобич; смердючий дух свідчить про присутність лисиці, шакала й гієни. Зграї вовків і собак вистежують слабих, поранених та потомлених звірів. Скрізь гомозиться дрібна звірина: зайці, кролі, польові миші, гадюки й ужі; черви, хробаки, гусінь; коники, комашки, жужелиці; свинки, бабки, довгорожці, джмелі, осі, бджоли, шершні й мухи; білані-капустянки, довгоносики, цвіркуни, світлячки, хрущі, таргани...

Річка несла з собою гниле дерево, пісок, глину, трупи, листя, стовбури, коріння.

Нао любив її могутні хвилі.

Він з захопленням стежив за ними очима, як вони переможними лавами бігли в осінньому роздратуванні. Вони бились об острови і налітали на береги лютими горами піни, широкими, рівними, як озеро, просторами, малахітовими вирами - все це на близки розбивалось об стрімкий берег, пінячись та молодо, жваво й захоплено ревучи.

Уламр визнавав Воду, як і Огонь, за незліченну істоту. Як і Огонь, вона зменшується, росте з непомітної краплинки і шириться по величезних просторах, поїдаючи звірів і людей; вона падає з неба і напуває землю; невтомно єсть кручі, тягне каміння, пісок і глину; жодна рослина чи звір не можуть жити без неї. Вона свистить, реве, гуде; вона співає, сміється й плаче; вона проходить там, де не пройде найдрібніша комашка; її чути під землею; вона слаба в криничці, дужчає в струмені, могутня, як мамонт, у ріці, широка, як ліс, у великій річці. Вона спить у болоті, відпочиває в озері, моторна в ручаях, вона перекидається на порогах, плигає, як тигр чи муфлон, на водоспадах.

Так міркував Нао перед могутнimi водами. Однак треба було знайти притулок. Можна розташуватися на якомусь з островів, але, даючи спокій від звірів, він не забезпечував од людей; острів з'явив би вільний рух, зробив би неможливим завоювання Вогню, сприяв би всякій ворожій засідці. Нао волів краще лишитися на березі. Він вибрав для спочинку високу скелю, яка трохи панувала над місцевістю. Боки її спадали сторч, а шпиль являв собою площину, де вільно могло б уміститися десять чоловік.

Розшуки притулку уламри закінчили вже смерком. Між ними та їхніми ворогами була чимала відстань, що давало їм безпеку майже до ранку.

Було холодно. Кілька хмарок пливло над червоним заходом.

Сидячи за вечерею з сирого м'яса, горіхів та грибів, мисливці в присмерках оглядали місцевість... Пригласе світло дозволяло ще бачити коли не той берег, то острови. Пробігли осли; спустився до води табун коней. Це були кремезні звірі, скуйовджені гриви збільшували їхні голови. Їхні руhi мильвали око; очі, широкі й свавільні, горіли блакитним огнем, вічна турбота за своє життя тримала їх у постійній напрузі. Нахилившись над водою, вони похапцем пили воду, сповнені страху й недовіри. Швидко напившись, коні так само швидко й утекли.

Ніч огортала землю своїм попелястим крилом. Вона панувала вже на сході, борючися з рожевим пурпуром на заході. Несподівано повітря розітнув рев.

- Лев! - прошепотів Гав.

- На березі безліч здобичі, - відповів йому Нао. - Лев розумний: він плигне швидше на антилопу або оленя, ніж на людей.

Рик віддалився, потім загавкали шакали, і можна було бачити їхні легкі тіні. Уламри поспали по черзі до світанку, а потім знову рушили берегом.

Шлях їм перегородили мамонти. Їхній табун займав площу в тисячу ліктів завдовжки і втричі більшу завширшки. Вони паслися, висмикуючи молоді рослини з корінням. Уламри бачили їх життя - щасливе, упевнене, розкішне. Подеколи вони з життєвої радості чи з повноти своїх сил починали ганятися по м'якій землі, жартівливо оперізуючи одне одного своїми волохатими хоботами. Для їхніх велетенських ніг лев-велетень був би як глина; своїми величезними іклами вони виривали з корінням дуби, ламаючи їх міцними, як граніт, головами. І, дивлячись на їхні гнучкі хоботи, Нао не міг утриматися, щоб не сказати:

- Мамонт - володар усього, що тільки живе на землі.

Він анітрохи не боявся мамонтів, він зізнав, що мамонти не чіпають звіра, коли той їм не надокучає. Нао ще додав:

- Аум, син Крука, подружився був з мамонтами.

- Чому ж і нам не зробити, як Аум? - спітав Гав.

- Аум розумів мамонтів, - відповів Нао. - А ми їх не розуміємо.

Однак це питання вразило його; він увесь час думав про нього, кружляючи oddalik біля табуна велетнів. Думаючи голосно, він заявив:

- Мамонти не мають слів, як люди. Але вони розуміють одне одного, розуміють і крики своїх ватажків.

Гун каже, що вони по команді стають, де їм наказано, і перед тим, як рушати в нову місцевість, радять раду... Коли б розуміли їхні знаки, ми б уклали з ними спілку.

Тут він побачив велетенського мамонта, що дивився на них. Самотній, серед молодих тополь на низькому березі, він з'їдав молоді паростки. Нао ще ніколи не бачив такого великого мамонта. Росту він мав більше дванадцяти ліктів, на потилиці у нього росла густа, як у лева, грива; волохатий хобот був схожий на якусь окрему істоту, що скидалась і на дерево, і на велику гадюку.

Троє людей, мабуть, зацікавили його, адже не можна ж було думати, щоб вони його стривожили. Тоді Нао закричав ійому:

- Мамонти - могутні! Великий мамонт - дужчий за всіх: він роздавив би тигра й лева, як хробаків, він перекинув би десяток зубрів одним ударом своїх грудей... Нао, Нам і Гав - приятелі великого мамонта!

Мамонт наставив свої великі вуха, вислухав розмірені звуки двоногої істоти, тихо похитав своїм хоботом і ревнув.

- Мамонт зрозумів, - радісно вигукнув Нао. - Він знає, що уламри визнають його могутність.

Потім він ще закричав:

- Коли сини Леопарда, Сайгака й Тополі знайдуть Огонь, вони напечуть каштанів і жолудів, щоб подарувати їх великому мамонтові!

Говорячи це, він побачив калюжу, де росли водяні лілеї. Нао знов, що мамонти люблять їх підводні стовбури. Тож він гукнув своїх товаришів і разом з ними почав рвати ці довгі руді рослини. Нарвавши чималий оберемок, вони старанно виполоскали його у воді і понесли до велетенського звіра.

Наблизившись на п'ятдесят ліктів, Нао знов заговорив:

- Ось! Ми нарвали цих рослин, щоб ти ними поласував. Тепер ти знатимеш, що уламри - приятелі мамонтів.

Сказавши це, Нао відійшов.

Зацікавлений велетень підійшов до корінців. Він добре знов, якого вони смаку. Мамонт повагом, з довгими перервами почав їх їсти, одночасно оглядаючи людей. Кілька разів він витягав свого хобота, нюхаючи, і потім доброзичливо похитував ним.

Тоді Нао непомітно наблизився до нього, він спинився перед цими величезними ногами, перед дим хоботом, що вириває дерева, перед цими довгими, як тіло тура, іклами, він був наче миша перед пантерою. Одним махом звір міг би стерти його на крихи. Але, весь опанований творчою вірою, Нао тримтів також від надії й натхнення... Хобот тернувся об нього, проплив уздовж усього тіла, нюхаючи. Нао, затамувавши подих, теж торкнувся волосатого хобота. Потім він нарвав трави й молодих пагонів і подав їх мамонтові на знак спілки; він почував, що робить щось неймовірне, щось надзвичайно глибоке, і його серце сповнилося захопленням.

Розділ четвертий

СПІЛКА ЛЮДИНИ Й МАМОНТА

Бачивши, як мамонт рухався біля їхнього ватажка, Нам і Гав ще більше зрозуміли всю мізерність людини; коли ж велетенський хобот наліг на Нао, вони з відчаєм прошепотіли:

- Ось мамонт роздушить Нао, Нам і Гав лишаться самі перед кзами, хижаками й водами.

Але в ту ж мить вони помітили, що рука Нао ласково чухає звіра, і їхні серця сповнилися радістю й гордощами.

- Нао уклав спілку з мамонтом! - вигукнув Нам. - Нао - наймогутніший з усіх людей на світі.

Тим часом син Леопарда кричав ім:

- Хай і Нам та Гав підійдуть, як Нао... Хай нарвуть трави й пагонів і подадуть мамонтові.

Вони вислухали його з палкою вірою і потихеньку, як те робив Нао, рушили до мамонта, рвучи траву й молоді гілочки.

Наблизившись, вони простягли свої оберемки. А тому, що разом з ними подавав зелень і Нао, мамонт почав їсти од усіх трох.

Так зміцніла спілка уламрів з мамонтом.

Молодик місяця ріс; надходила ніч, коли місяць мав уже зійти так само круглий, як і сонце. Одного вечора кзами й уламри розташувалися на ніч на відстані двадцяти тисяч ліктів одні від одних на тому ж березі річки. Кзами посідали на сухому місці, гріючись біля веселого Богню, і їли великі шматки м'яса, бо того дня їм добре пощастило на полюванні. Уламри ж ділились у вологій темряві кількома корінцями та м'ясом однісінського дикого голуба.

За десять тисяч ліктів від берега зупинилися поміж сикоморами мамонти. Вдень вони ставилися до людей цілком доброзичливо; ввечері ж виявляли певну нетерплячість, може, тому, що вони вже трохи тямили людські хитрощі, а може, й тому, що їм заважала присутність чужої породи. Отже, уламри щовечора відходили геть, щоб не турбувати спільніків своїм духом.

І ось цього вечора Нао спитав у своїх товаришів:

- Чи Нам і Гав здатні до виступу? Чи гнучкі у них ноги, чи свіжі груди?

Син Тополі відповів:

- Нам проспав частину дня. Чому б йому не бути готовим до бою?

А Гав заявив:

- Син Сайгака ні на хвилинку не спиниться, пробіжить скоріше, ніж будь-коли, аж до кзамів.

- Добре! Нао і його юнаки підуть до ворогів. Вони мусять боротися цілу ніч, щоб завоювати Огонь.

Нам і Гав в одну мить підвелися з землі й рушили за ватажком. Не можна було надіятися зненацька поночі застукати ворога: вже майже зовсім круглий місяць сходив на тім боці Великої річки. Він червоною плямою плив понад островами, коловся на дрібні частинки крізь віття високих тополей, одбивався від чорних хвиль, де його тремтяче лице або пломеніло, наче літня хмарка, або корчилося мідянкою, або пливло сріблястим лебедем, а з того місяця аж до обох берегів стелилася світла, блискуча скатертина.

Уламри спочатку йшли хутко, вибираючи шлях по низькій траві. Наближаючись до табору кзамів, вони стишили свою ходу. Йшли однією лінією далеко один від одного, щоб бачити якомога більше навколо себе і не бути оточеними. Зненацька з-за очерету блиснуло полум'я; воне було ще далеко і блідло в місячному сяйві.

Кзамі спали. Троє вартових стежили за багаттям. Сховавшись за кущиками, уламри з лютими заздрощами позиралі на табір. Ех, коли б вони могли вкрасти хоч іскру! Тепер вони вже мали й сухі стеблиночки, і тонесенські гілочки: тепер Огонь уже не вмре у них у руках, тепер вони засадять його в клітку з кори, вимощену зсередини пlesкатими камінчиками. Але як дістатися до нього? Як обдурити обережність кзамів, що так зросла з тієї ночі, коли Нао раптом з'явився перед їхнім огнищем?..

Нао сказав:

- Ось як буде. Нао піде берегом угору, а Нам і Гав почнуть блукати лугом навколо табору людожерів. Вони покажуться й сховаються. Коли вороги поженуться за ними, вони почнуть тікати, але не на повну ходу, бо треба, щоб кзамі надіялися їх спіймати і бігли б за ними довший час. Нам і Гав хоробрі воїни і не побіжать занадто швидко... Вони затягнуть кзамів аж до червоної скелі. Коли Нао там не буде, вони пройдуть між мамонтами і Великою річкою. Нао їхній слід знайде.

Юнаки затремтіли. Їм було боязко розлучатися із Нао перед лицем тих лютих кзамів. Але вони слухняно шугнули в кущі, а син Леопарда пішов до річки. Минуло трохи часу... Аж ось з'явився і зник Нам, і в ту ж мить над травою полохливо майнула постать Гава. Вартові зняли тривогу; кзамі з безладними вигуками посхоплювалися з землі й скучилися біля свого ватажка. Це була людина середнього зросту, кремезна, як печерний ведмідь. Він двічі труснув над головою своїм кием, хрипко щось вигукнув і подав знак.

Кзамі поділилися на шість груп, утворивши широке півколо; Нао з тривогою заклопотано проводив їх очима, а потім став міркувати лише про здобуття Огню.

Його стерегло четверо воїнів, вибраних із найдужчих. Один з них вигляд мав особливо страшний. Він був та її само кремезний, як і ватажок, зате трохи вищого зросту; уже один розмір його кия свідчив про велику силу. Вогонь добре освітлював його постать. Нао побачив величезні щелепи, затінені густими бровами очі, короткі міцні й криві ноги. Решта троє, хоч і були трохи менші, все ж мали міцні тулуби й довгі руки з добре розвиненими м'язами.

Місцевість сприяла Нао: легенький, але постійний вітер дув на нього, далеко відносячи його дух; по траві блукали шакали, ширячи свій гострий сморід; до всього того Нао мав з собою одну з шакалячих шкур. Все не дозволило йому непомітно наблизитися до вогнища на шістдесят ліктів. Місяць випливав з-за тополь, коли Нао раптом підвівся з бойовим кличем.

Здивовані його несподіваного появою, кзамі вирячили на нього очі. Але вже за хвилину попи з криком похапали кам'яні сокири, кий й списи.

Нао закричав їм:

- Син Леопарда пройшов степи, ліси, гори й ріки, бо його плем'я сидить без Огню... Коли кзамі дозволять йому взяти від свого вогнища кілька головешок, він піде собі геть без бою.

Вони так само не розуміли цих слів чужої мови, як не зрозуміли б і виття вовків. Бачачи, що він один, вони міркували тільки про те, як би його швидше вбити. Нао почав тікати, сподіваючись, що вони бігтимуть поодинці і що він затягне їх далеко від Огню, але вони кинулися всі разом.

Найбільший з них, добігши на потрібну відстань, кинув свого списа з крем'яним вістрям. Він штурнув його з силою і спрітністю, але зброя лише дряпнула Нао плече і вп'ялася в землю.

Уламр, бережучи власну зброю, витяг ворожу з землі і кинув її в свою чергу. З свистом майнула вона в повітрі, пробила кзамові горло, і він, захитавшись, упав. Тоді його товариші завили, наче пси, і всі троє разом кинули свої списи. Нао ледве мав час припасти до землі, уникаючи гострої зброї, людожери ж, думаючи, що вони його поранили, поспішили добивати його. Але він раптом схопився на ноги і бився далі. Ще один із кзамів упав, пораний у живіт; решта ж двоє невпинно кидали один за одним свої списи. Кров пирснула у Нао із стегна, але він, почуваючи, що рана неглибока, почав тепер кружляти коло своїх ворогів, не боячись уже, що вони його оточать. Отак кружляючи, він поволі опинився між ними та Богнем.

- Нао бігає швидше за кзамів, - крикнув тоді він. - Син Леопарда візьме Вогонь, а кзамі втратять двох воїнів.

І він хутко побіг до полум'я. Нао простяг уже й руки по головешку, коли раптом побачив, що вони всі вже майже доторгіли. Уламр оббіг вогнище, сподіваючись знайти хоч одну придатну гілочку, але його розшуки були марними.

А кзамі добігали.

Нао кинувся тікати, але зачепився за корінь і поточився, а тим часом вороги загородили йому вихід, притиснувши його до Богню. Вогнище було широке й лежало на горбі, однак він міг би перестрибнути через нього, та лютий відчай пройняв йому груди; думка про ганебну втечу в холодну ніч стала йому нестерпною. Трясучи разом сокирою й кием, він пішов на бій.

ЗА ВОГОНЬ

Двоє кзамів невпинно наближалися, стищуючи ходу. Дужчий з них тряс своїм останнім списом і кинув його уламрові майже в очі. Нао одбився сокирою, але тонка зброя впала в огнище. В ту ж мить завертілося троє київ.

Кий Нао зустрівся одночасно з обома ворожими і спинив напад противників. Слабший кзам похитнувся. Нао помітив це, насів на нього і страшним ударом строцив йому потилицио. Але ж і сам він був поранений: сучок ворожого кия глибоко роздер йому ліве плече, - це так вивернувся він з-під удару, що цілив йому просто в голову. Важко дихаючи, він одхитнувся назад, щоб знову приготуватись до бою, і, замірившись кием, став чекати.

Хоч на нього йшов тепер лише один ворог, однак справа Нао була дуже погана. Його ліва рука майже не служила йому. Кзам же стояв перед ним з обома цілими руками і в повній силі. Це був вояк великого зросту; він мав довгий тулуз з боками, що нагадували більше зубра, ніж людину, та з руками, що на третину були довші, ніж у Нао. Його криві, непридатні до бігу ноги забезпечували йому дивовижну непохитність на місці.

Перед рішучим нападом він похмуро зміряв очима дужого уламра, вхопив кий обіруч і пішов у наступ.

Кий майже однакової ваги, виготовлені з твердого дуба, зустрілися. Кзам ударив дужче, ніж Нао, що не міг використати лівої руки. Але син Леопарда відбив удар. Коли кзам махнув кием удруге, його зброя лише свиснула в повітря. Нао вивернувся і тепер сам перейшов у наступ. За третьім разом кий Нао упав на голову противника, як уламок скелі. Він, напевно, строцив би її, коли б кзам заздалегідь не звів своїх довгих жилавих рук догори; знову грюкнули дубові кії; кзам подався назад, але відповів таким скаженим ударом, що ледве не вибив з рук Нао зброю. І перше ніж той знову зготувався до бою, його руки вже несли уламрові смертельний удар. Нао зм'якшив, але не міг спинити його, кий поцілив йому просто по голові. Коліна йому зігнулися, земля, дерева й Вогонь завертілись в очах. Неймовірним зусиллям волі він утримався на ногах і навскіс, перше ніж противник опам'ятався, люто витягнув його своїм кием у бік. Хруснули ребра, і кзам поточився; його зойк заглушила смерть.

Буйна радість охопила Нао. Хрипко сміючись, дивився він на огнище, на полум'я, що плигало над ним. Тільки глибокі зорі, плюскуті річки, шелест вітру, перериваний гавкотнею шакалів та ревом заблуди лева на тім боці, були єдиними свідками його безмежної радості.

Уривчастим від хвилювання голосом він закричав:

- Нао - володар Огню!

Вогонь здавався йому самим життям усього світу. Нао поволі ходив біля цього червоного звіра, простягав до нього руки, наставляв груди під його ласку, втрачену на такий довгий час. І в буйному захопленні ще не один раз шепотів:

- Нао завоював Огонь!

Та врешті гарячка його щастя почала відущати. Він пригадав, що кзами можуть повернутися; отже треба було забирати свою здобич. Шукаючи, з чого б зробити клітку для вогню, Нао несподівано в одній ямці на місці тaborу знайшов клітку, що в ній носили з собою Вогонь людожери.

Це було ніби гніздо з кори, вимощене плескуватими камінчиками, добраними один до одного з великою ретельністю, впертістю і знанням справи; невеликий вогник ще блищав у ній. Нао хоч і вмів виготовляти клітки краще від будь-кого іншого з племені, проте і йому було б важко зробити таку гарну. Для цього треба мати багато вільного часу і дуже уважно вишукувати камінчики. Клітка кзамів складалася з трьох шарів сланцю, підтримуваних зокола корою зеленого дуба, кора ж була оплетена гнучкою лозою. Дірочка зісподу забезпечувала невеличку тягу.

Клітки вимагали повсякчасного догляду; треба було боронити Вогонь від дощу й вітров та берегтися, щоб полум'я і не зменшувалось, і не збільшувалось поза межі, встановлені тисячолітнім досвідом. Окрім того, необхідно було часто міняти кору.

Нао знов усі звичай предків; він трохи роздмухав Огонь, змочив водою з калюжки кору, оглянув дірку і стан сланцю. Ідучи з тaborу, він позбирав розкидані сокири й списи і востаннє оглянув галевину.

Двоє ворогів були мертві і наче дивилися на зорі; двоє ж інших, терплячи страшні муки від ран, лежали, затамувавши подих і вдаючи з себе мертвих. Обережність і закон людей вимагали, щоб їх було добито.

Нао наблизився до пораненого в живіт і вже намірився на нього списом, але раптом якась незображенна огіда до вбивства охопила його серце, вся ненависть розтопилася в радості перемоги, і тому не схотілося нових жертв.

А от куди корисніше знищити вогнище. Отже, кием переможеного ворога він розкидав головешки і потрощив вугілля на дрібні шматочки, щоб вони не дожили до повернення кзамів. Потім, скрутивши поранених комишем і лозою, він гукнув ім:

- Кзами не схотіли дати синові Леопарда одної головешки і тепер втратили увесь Огонь. Вони блукатимуть у темряві й на холоді, аж доки дійдуть до свого племені!.. А уламри тепер дужчі за кзамів!

Під червоную скелею, де Нао мав зустрітися з Намок і Гавом, він не застав нікого. Він не здивувався: молоді воїни мусили водити своїх ворогів якомога довше...

Вкривши свою рану вербовим листом, він сів біля слабесенького вогника, що яснів йому, паче вся його доля.

Пливла велика річка, пливло з неба місячне сяйво, плив і час. Коли місяць дійшов до зеніту, Нао підвів голову. Серед тисячі різних безладних звуків він пізнав особливий ритмічний звук, властивий людині... Це була швидка хода, виразніша, ніж тупотіння чотириногих. Спочатку нерозбірлива, вона потім стала чутнішою, а трохи згодом подих вітру доніс і запах людини. Тоді уламр сказав сам до себе:

- Це син Тополі, і він утік від ворогів.

Справді, ніщо не показувало, що за ним хтось женеться.

Незабаром між двох сикомор виринула гнучка постать. Нао не помилився: в сяйві місячного світла йшов на нього Нам. За хвилину він був уже біля піdnіжжя скелі.

Нао спитався в нього:

- Кзами, певне, втратили слід Нама?

Нам затяг їх далеко на піvnіч, потім хутко втік від них і довгий час ішов водою річки. Потім він спинився. Він більше не бачив людожерів і ні вухом, ні носом їх не чув.

- Добре, - сказав Нао, погладивши гопака по потилиці. - Нам - прудкий і розумний. Але що сталося з Гавом?

- За сином Сайгака погнався інший гурт кзамів. Нам не зустрічав його сліду.

- Ми почекаємо Гава! А тепер нехай Нам подивиться.

Нао потяг свого товариша. На тім боці скелі, в щілині, Нам побачив огник, тремтячий і гарячий огник.

- Ось! - просто сказав ватажок. - Нао завоював Огонь.

Юнак голосно крикнув; очі його запалали вогнем божевільної радості, і він впав ниць перед сином Леопарда, шепочучи:

- Нао хитрий, як ціла орда людей!.. Нао стане великим ватажком уламрів, і жоден ворог не здолає його.

Вони сіли перед вогнищем, і це нагадало їм рідні печери під холодними зорями біля Великого болота та вогнища, що захищало уламрів своєю силою від багатьох нещасть.

Думка про труднощі довгої путі додому не гнітила їх; коли вони відійдуть од Великої річки, кзамі перестануть гнатися за ними, і вони попростують через краї, де блукають самі лише звірі.

Мисливці довго віддавалися мріям. Майбутнє тепер за ними і для них, широке, повне надій і обіцянок. Але, коли місяць почав гаснути на заході, тривога заворушилася їм у грудях.

- Де Гав? - прошепотів ватажок. - Невже він не зумів утекти від кзамів? Чи його спинило болото, чи, може, він ускочив у пастку?

На рівнині все стихло, звірі мовчали; навіть вітер ослаб над річкою і заснув в осиках, чути було лише приглушений плюскт води. Чи чекати світанку, чи йти шукати товариша? Нао дуже не хотівся кидати Вогонь на догляд Нама. До того ж його лютила вже сама думка про те, що кзамі можуть заганяти молодого воїна. Щоб зберегти Вогонь, Нао міг би покинути Нама напризволяще, він навіть мусив так зробити, але якась чудна дикунська ніжність в'язала Нао до товаришів, вони ніби були частиною його особи, небезпека їм так само загрожувала, як і йому самому. Він добре знов, що юнакам легше вскочити в халепу, що їм більшою мірою загрожують стихії та живі істоти.

- Нао піде шукати слід Гава, - сказав він нарешті. - Він залишить сина Тополі стерегти Огонь. Нам не матиме відпочинку; він мочитиме кору, коли вона нагріватиметься; він не відходитиме на довший час, ніж потрібно, щоб дійти до річки й повернутися назад.

- Нам стерегти Огонь, як своє життя! - твердо відповів молодий мисливець і з гордістю додав: - Нам знає, як підтримувати Огонь. Його мати навчила цього діла, коли він був ще малий, як вовча.

- Добре. Якщо Нао не повернеться, коли сонце зійде над тополями, Нам побіжить до мамонтів... А якщо Нао не повернеться до вечора, Нам побіжить до уламрів сам...

Він пішов, усе його тіло тремтіло від смутку, і він кілька разів озирався на Нама та на маленьку клітку з Вогнем, слабке світло якої він бачив ще й тоді, коли воно вже давно зникло в місячному сяйві.

Розділ шостий

РОЗШУКИ ГАВА

Щоб знайти слід Гава, Нао мусив спочатку повернутися до тaborу людожерів. Ішов він тихше, ніж хотів. Поранене плече пекло під вербовим листом, у голові гуло. Рана дуже боліла, навіючи смутні думки, що навіть після здобуття Вогню йому доводиться терпіти не менше лихо й небезпеку. З такою думкою прибув Нао до того місяця, звідки разом із своїми товаришами помітив табір кзамів. Тоді червоне вогнище забивало своїм світлом сяйво місяця, нині ж табір навів журбу: вугілля, розкидане Нао, все загасло, срібляста піч укривала нерухомі тіла; чути було лише уривчастий стогін пораненого.

Всі чуття Нао доводили йому, що кзамі не поверталися. Він пішов просто на табір. Стогін пораненого припинився; здавалося, що тут були самі трупи. Нао не затримувався, він пішов туди, звідки Гав почав тікати, і там знайшов його слід. Спочатку цим слідом було йти легко, чому сприяла й безліч слідів кзамів; почавшись прямою лінією, він потім відхилявся, крутився поміж горбів, перетинав сам себе, вів чагарниками. Раптом слід зник перед болотом, і Нао відшукав його лише на тім боці. Слід був вогкий. Гав і його вороги мусили тут перебresti.

Перед гаем із сикомор кзамі поділилися на кілька груп. Нао зумів, однак, розшукати Гавів слід і пройшов ще три чи чотири тисячі ліктів. Але тут він мусив спинитися. Густі хмарі заступили місяць, а світати ще не починало. Син Леопарда сів під стовбуром сикомори, що росла вже, мабуть, десять людських поколінь. Хижаки відполювали, а денні звірі ще не рухалися, поховавшись по норах, нетрях, дуплах та поміж гіллям.

Нао відпочив. Потім по вершечках дерев попливло холодне, важке й неживе світло осіннього ранку; воно торкнулося виснаженого листу та поруйнованих гнізд, женучи перед собою кволій вітрець, що нагадував зітхання сикомор.

Побачивши це світло, ще бліде, наче попіл вогнища, Нао встав, з'їв шматок сухого м'яса і знову пішов слідом, час від часу нахиляючись до нього. Слід вів його кілька тисяч ліктів. Вийшовши з лісу та перетнувші піщане поле з рідкою травицею й кволими кущиками, слід повернув до місцевості, де в болоті гнили червоні комиші, після чого

збіг на гору і почав кружляти поміж горбочків, аж поки не спинився на березі річки, що її Гав, певно, переплив. Нао теж переплив її і після довгої ходи спостеріг, що сліди двох гуртів кзамів простували до однієї точки. Гава могли оточити.

Тоді ватажкові спало на думку, що варто було б залишити втікача на його долю, щоб через одну людину не ризикувати своїм життям, Нама й Вогню. Але ця гонитва дуже розлютила його; крім того, у скроні стукала гарячка і не хотіла гинути надія. І він пішов закінчувати вже розпочату справу.

Крім двох груп кзамів, чиї хитрощі Нао щойно розгадав, треба було берегтися того гурту, який ловив Нама і втратив його слід. Зустріч а цим гуртом тайла особливу небезпеку. Кзамі, що втратили слід сина Тополі, мали досить часу на те, щоб зайняти добру позицію, оточити Нао і відрізати йому шлях до відступу, навіть не розбиваючись для облави на окремі групи. Надіючись, отже, на свою прудкість і свої хитрощі, син Леопарда без вагання пішов слідом Гава, інколи спиняючись, щоб озирнутися місцевість.

Грунт під ногами почав тверднути, з-під тоненької шару чорно-синьої землі прозирав граніт. Перед Нао виріс крутій горб - на нього він і вирішив вибраться, бо поблизу сліди були такі свіжі, що можна було надіятись побачити згори і Гава, і частину кзамів. Уламр прoderся через кущі і скоро опинився на горбі. Тут Нао стиха скрикнув: він побачив Гава, що біг по червоній, наче залийтій кров'ю безлічі звірів, смузі землі.

За ним на відстані тисячу ліктів безладно гналися люди з довгими тулубами та короткими ногами. З півночі біг другий гурт. Син Сайгака, здавалося, ще не виснажився, хоч як довго за ним гналися. Щодо кзамів, то вони притомилися не менш, ніж він. Протягом цілої осінньої ночі Гав біг швидко лише тоді, коли треба було уникнути засідки або ж коли він хотів роздратувати ворогів. На жаль, під час втечі він заблукав і біг тепер навмання, не знаючи, де він тепер - чи на захід, чи на південь від скелі, де він мав зустрітися з Нао.

Нао бачив тепер усі подробиці цього полювання на людину. Гав біг до соснового лісу на північний схід. Перший гурт гнався за ним ламаною лінією довжиною у тисячу ліктів, що загорджувала йому втечу. Другий, північний гурт, уже почав відхилятися, намагаючись досягти лісу одночасно з утікачем, але Гав добіг би з південного заходу, вони ж - зі сходу. Таке становище не було ні безнадійним, ні дуже прикрим, аби лише утікач повернув на північний захід, аби встиг ускочити в ліс. Тоді б він хутко втік від ворогів, до нього приєднався б Нао, і вони могли б іти собі до Великої річки.

Ватажок в одну мить знайшов потрібний шлях: це був чагарник, що мав би його і укрити, і довести до лісу з заходу. І він уже ладнався сходити з горба, коли нова страшна поява примусила його здригнутися: з північного заходу з'явився третій гурт кзамів. Тепер, щоб кзамі його не оточили, Гав мусив би щодуху бігти на захід; він же, певна річ, не помітив небезпеки та й біг собі просто дали.

Ще раз Нао завагався між необхідністю зберегти Богонь, Нама, себе самого і спробою врятувати Гава.

Уважно оглянувшись місцевість та добре запам'ятавши всі її подробиці, син Леопарда скотився з горба.

Він ускочив у чагарник і побіг до його західної межі, потім зробив гака по рудій траві і, випередивши кзамів і Гава, що мусили берегти свої сили, опинився перед лісом перше, ніж утікач.

Тепер йому треба було повідомити про свою присутність. Наслідуючи голос оленя, він тричі вигукнув. Це був звичайний сигнал племені уламрів. Але відстань була велика; Гав, може, й почув би сигнал в інший час, але тепер вся його увага звернена була на кзамів, і він, утомлений, не почув Нао.

Тоді Нао зважився показатись. Він вистрибнув з високої трави і став перед ворогами, вигукуючи свій бойовий клич. Дикий галас, повторений гуртами кзамів з заходу і зі сходу лісу, струсонув повітря. Гав спинився, від радості й здивування у нього затрусилися коліна, а потім він щодуху побіг до сина Леопарда. Той же, певний, що Гав побіжить слідом за ним, уже летів потрібною стежкою. Але третя ватага кзамів, побачивши це, змінила напрям і стрімголов кинулася навпереди. Одночасно задні кзамі бігли майже поруч утікачів. Кзамам щастливо: шлях на захід був перегорожений втікачам одночасно воїнами і лавою скелястих горбів, а на південний захід - широким півколом вояків.

А що Нао вів Гава просто на горби, то кзамі, стискуючи своє коло, радісно загомоніли; дехто з них уже добіг до уламрів на п'ятдесят ліктів і кидав списа. Але Нао, проминувши чагарник, уже вів свого товариша через прохід, помічений ним заздалегідь з вершечка скелі.

Кзамі заверещали, декотрі кинулися за уламрами в прохід, інші ж посунули за горб навпереди.

Тим часом Нао й Гав поспішли як могли; вони набагато випередили б кзамів, якби ґрунт тут не був такий нерівний і грузький. Коли вони вже вибігали з проходу, троє кзамів з півночі встигли загородити їм дорогу. Нао міг би ухилитись від них на південь, але він чув звідти тупіт і знат, що його спинили б і там. Найменше вагання несло за собою смерть. Отже, він, як вихор, насів на коротконогих кзамів з сокирою в одній руці і кием у другій. Гав же схопився за списа. Кзамі бігли, розсіявшись, боячись випустити уламрів. Нао напав на того, хто був від нього ліворуч. Це був молодий моторний вояк. Він підняв свого сокиру, щоб відбитись, але кий за першим разом вибив у нього цю зброю, а за другим - поклав його на місці.

Двоє інших людожерів напали на Гава, бажаючи швидко розправитися з ним, а потім спільними силами насісти на Нао.

Молодий уламр кинув свого дротика і поранив одного з напасників, але не дуже глибоко. Перш ніж він устиг вхопитися за списа, його самого поранили в груди. Але він швидко плигнув назад і вбік і тим уберігся. В ту ж мить один кзам уже знову нападав на нього спереду, другий же силкувався вдарити ззаду. Гав мав загинути, аж коли на поміч прибув Нао. Свиснув його величезний кий, хруснули кістки одного з кзамів, і він грудкою упав на землю, другий же тікав до ватаги воїнів, що стрімголов мчалася з півночі.

Та вже було пізно. Уламри вийшли з оточення і бігли на захід, де не було ні душі, щоб їх спинити. А вони з кожним стрибком вигравали у відстані.

Вони бігли довго; бігли сухою землею, болотами, сухою травою, чагарниками, торфовищами, збігали на горби й вихором з них скочувались. Кілька разів їм уже здавалося, що ворог залишив гонитву, але, вибігши на гору, вони завжди помічали здалеку його осатанілу зграю.

Тим часом Гав почав слабнути. З його рани сочилася кров; іноді вона текла ледве помітною цівкою, і тоді уламри сподівалися, що рана закривається. Часом же, після

раптових зусиль чи невдалих стрибків на баюрах, червона рідина починала текти дужче. Пробігаючи повз молоді тополі, Нао заткнув Гавову рану тополевим листом, але кров текла й з-під затички. Поволі Гав зменшив свою швидкість до швидкості кзамів, а потім став бігти й ще тихше. Тепер, оглядаючись, утікачі щоразу бачили, що кзамі їх наздоганяють. І син Леопарда з лютим розpacем усвідомлював, що, коли Гав не зуміє зібратися з силами, кзамі доженуть їх, перше ніж вони добіжать до табуна мамонтів. Але сили не верталися до Гава, на перший горб він вибіг уже зовсім виснажений. На вершечку гори ноги йому затремтіли, серце ослабло, обличчя стало попелястим, і він захитався. Нао ж, повернувшись до хижого племені, що вже почало бігти на горб, побачив, що відстань між ними й переслідувачами скоротилася.

- Коли Гав не може бігти далі, - сказав він глухим голосом, - людожери наздоженуть нас, перше ніж ми побачимо річку.

- Гаву потемніло в очах, у пухах співають цвіркуни! - простогнав молодий воїн. - Хай син Леопарда біжить уже сам, а Гав умре за Огонь і за нього.

- Гав ще не вмер!

Повернувшись до кзамів, Нао люто вигукнув свій бойовий клич, а потім, взявши Гава собі па плечі, знову побіг. Велике завзяття й невичерпна сила спочатку дозволяли йому бігти швидко. Він мчав стрибками з гори, підштовхуваний своїм вантажем. Його гнучкі, як ясенове гілля, ноги добре витримували цей тривалий спуск. Але під горбом він почав дихати швидше, ноги стали плутатись. Коли б не гуло йому й досі у вухах після удару кием по голові, він навіть з Гавом на плечах зумів би випередити коротконогих і втомлених довгою гонитвою кзамів. Але він виснажився. Жоден степовий чи лісовий звір не зміг би витримати такої довгої й безперервної витрати сил... Тепер кзамі невпинно наздоганяли його. Він чув їхні стрибки і кожної хвилини знат, наскільки вони вже наблизились: спочатку це було п'ять сотень ліктів, потім чотири, потім дві сотні. Тоді син Леопарда спустив Гава на землю і, відчуваючи найтяжче вагання, сказав йому з мукою в очах:

- Гаве, сину Сайгака, Нао безсилий нести тебе далі!

Гав підвівся.

- Нао мусить покинути Гава і рятувати Огонь, - сказав він.

Гав витягався, розправлючи руки, і струшував з себе дрімоту, бо хоч і трусько було йому на плечах Нао, але він був зомлів і заснув так від безсиля. А кзамі вже добігли на шістдесят ліктів і піднімали списи, розпочинаючи бійку. Вирішивши тікати лише в останній момент, Нао повернувся до них. Засвистіли перші списи, але більшість їх навіть не долетіла до уламрів, тільки один дряпнув ногу Гава, злегка кольнувши його. У відповіді. Нао поранив найближчого, а потім пробив живіт другому, що наблизався великими стрибками. Цих два удари стурбували першу лаву нападників. Вони люто заревли і спинилися, щоб почекати решту своїх товаришів.

Ця хвилина відпочинку стала уламрам на користь. Рана ніби розбудила Гава. Ще безсилою рукою він ухопив списа і почав ним трясти, вичікуючи ворога. Це по бачив Нао.

- Гав, значить, набрався сили? Так хай тікає!.. Нао затримає людожерів...

Молодий воїн завагався, тоді ватажок коротко одрубав:

- Біжи!

Гав побіг, спочатку нетвердо й хитаючись, а потім і певніше. Нао відходив поволі й грізно, тримаючи в кожній руці по спису. Кзамі не зважувались. Нарешті їхній ватажок наказав їм нападати. Зброя засвистіла, люди побігли. Нао вибив ялави ще двох воїнів і побіг.

На безкрайньому просторі знову відновилась гонитва. Гав то біг хутко, як завжди, то приставав; м'язи слабли, дихалося йому дуже важко. Нао тяг його за руку. Кзамам було краще. Вони бігли, навіть не поспішаючи, певні, що тепер здобич не втече. А Нао не міг більше тягти свого товариша. Надмірна втома й гарячка роз'ятрили йому рану; у вухах гуло; до того ж він ще й забив ногу об камінь.

- Гав мусить умерти! - вів своєї молодий воїн. - Нао розкаже, що Гав бився добре.

Ватажок понуро мовчав. Він прислухався до тупоту ворогів. Знову їх розділяло лише двісті ліктів, а коли утікачі почали збігати на гору, - лише сто. Тоді, напружуючи останні сили, син Леопарда пробіг цих сотні ліктів аж до вершечка шпиля. І тут, кинувши оком на захід та задихаючись від утоми, закричав:

- Велика річка... мамонти!

Безмежне водяне поле лежало перед ними, полискуючи поміж тополь, вільх та ясенів; тут же, за чотири тисячі ліктів від утікачів, пасся на траві серед молодих дерев табун мамонтів. Тягнучи Гава, Нао знову кинувся бігти так швидко, що одразу виграв більше сотні ліктів. Але це було останнє зусилля! Вони втрачали цей виграш лікоть по ліктю. А кзами вигукували свій бойовий клич...

Коли дві тисячі ліктів розділили Нао й Гава від вершка горба, кзами вже могли б докинути до них своєю зброяєю. Вони бігли не поспішаючи, певні, що спіймають уламрів уже хоча б тому, що гнали їх на табун мамонтів. Вони знали, що ті, незважаючи на всю свою лагідність, не терплять біля себе чужої присутності; отже, вони завернуть утікачів.

Проте кзами все гналися за своїми жертвами, вже можна було чути їхнє хрипке дихання, а ще ж треба було пробігти цілу тисячу ліктів!.. Тоді Нао жалібно заголосив, і на цей поклик з-під платанів несподівано вибігла якось людина, а за нею величезний звір з піднесеним хоботом, пронизливо ревучи. Вкупі з іншими трьома велетнями звір раптом кинувся просто до сина Леопарда. Перелякані, але задоволені кзами спинилися, їм треба було лише чекати, щоб уламри повернули на них. Тоді б вони їх оточили й знищили.

Однак Нао біг далі; він пробіг ще сотню ліктів, а потім, повернувшись до кзамів своє виснажене від утоми лицезріння зблискучими від радості очима, закричав:

- Уламри уклали спілку з мамонтами і Нао глузує з людожерів!

Тим часом добігли мамонти, і, на величезне здивування кзамів, найбільший з них поклав свого хобота на плече Нао. А той гукав далі:

- Нао забрав Огонь! Він убив чотирьох вояків у таборі і чотирьох оце тікаючи.

Кзами люто заревли, але мамонти рушили на них, і вони сипнули вроцтіч, бо, як і уламри, вони теж не могли собі уявити, щоб людина здатна була боротися проти табуна цих велетнів.

Розділ сьомий

ЖИТТЯ У МАМОНТІВ

Нам добре вмів доглядати Богонь. Коли Нао повернувся, Богонь ясно й чисто горів собі в своїй клітці. І хоч Нао був неймовірно втомлений, хоч рана гризла його тіло, наче вовк, хоч у вухах гуло від гарячки, все ж син Леопарда пережив хвилину найвищого щастя. В його широких грудях забилася надія. Стоячи перед загрозою смерті, він про неї не згадував. У серці тремтіла молодість. Перед ним як живі постали рідні землі навесні, коли очерети разом викидають свої тендітні стрілочки, коли тополі, вільхи й верби вдягаються в свій зелений пух, коли чирки, чаплі, дікі голуби, синиці перегукуються, коли дощ так весело ллється з неба, наче саме життя надає на землю. І скрізь: на воді, в траві і поміж дерев - усе його майбутнє вставало перед ним в образі Гамли.

Намрівши біля Богнью, Нао назбирав корінців і ніжних рослин, щоб вшанувати ватажка мамонтів, бо розумів, що для тривалості спілки її треба щодня змінювати. І тільки поставивши Нама на варту, він вибрав собі куточек посеред табуна і ліг відпочити.

- Якщо мамонти кидатимуть пасовище, Нам розбудить сина Леопарда, - сказав син Тополі.

- Пасовище розкішне, - відказав Нао. - Мамонти пастимуться тут аж до вечора.

І він заснув глибоким, як смерть, сном. Коли він прокинувся, сонце вже хилилося до лугу. Хмари громадилися по небу й поволі затягали його жовтий диск. Нао відчував біль в усіх суглобах, голова йому горіла, боліла脊, але у вухах гуло вже тихше і плече боліло менше.

Він підвівся, позирнув на Богонь і спітав у вартового:

- Кзами повернулись?

- Вони й не йшли... Вони вичікують на березі перед островом з високими тополями.

- Це добре, - сказав син Леопарда. - Вони не матимуть Огню вогкими ночами, втратять мужність і повернутися до своєї орди. Хай тепер Нам лягає спати.

Поки Нам розташувався на ліжку з листя й моху, Нао оглянув Гава, що кидається уві сні. Юнак зовсім ослаб, шкіра йому горіла, дихати йому було важко, але кров з грудей уже не текла.

Побачивши, що небезпека для Гава минула, Нао знову нахилився над Богнем з жагучим бажанням випустити його на купу сухого хмизу.

Але він відклав це бажання на дальші часи. Треба було спочатку випросити у ватажка мамонтів дозвіл заночувати в його таборі. Нао пошукав його очима. Він, як звичайно, тримався самотньо, щоб краще наглядати за табуном та вільніше прислухатись до оточення. Він пасся серед кущиків, що ледве витикалися з-під землі. Нао назбирав листу папороті та болотяної квасолі й попростував до великого мамонта. Побачивши його, звір покинув смикати тендітні кущики, радісно захитав своїм волохатим хоботом і навіть кілька разів ступнув до Нао. Бачачи людину щоразу з повними руками паші, він виказував їй своє задоволення і починав теж почувати до неї певну ніжність. Мисливець простяг йому свій оберемок і сказав:

- Ватажок мамонтів! Кзами ще не покинули річки. Уламри дужчі за кзамів, але їх тільки троє, а кзамів більше ніж три рази дві руки. Вони нас уб'ють, коли ми відійдемо від мамонтів.

Мамонт добре напасся за день, а тому папороть і квасолю їв уже повагом. З'ївши все, мамонт позирнув на сонячний захід, а потім ліг на землю, напівобкрутивши своїм хоботом людину за груди. Нао зрозумів, що це знак цілковитої згоди і що він може вільно вичікувати свого й Гавового одужання в таборі мамонтів у повній безпеці від кзамів, лева, тигра й сірого ведмедя. Можливо, що йому дозволили б розпалити й ненажерливий Богонь, щоб поласувати печеними корінцями, каштанами і м'ясом.

Сонце закривало широкий захід і підпалило розкішні хмари. Вечір був одночасно червоний, як калина, жовтий, як поле козельцю, бузковий, наче зимовець на березі восени; всі ці його вогні одбивалися у воді річки. Це був один з найкращих вечорів. Він не розливався безмежними просторами, як улітку, але малював свої огненні озера, острівці та глибокі печери кольору магнолій, півників і шипшини, і їх блиск чарував присту душу Нао. Він лише питав сам у себе, хто ж підпалює ці безмежні простори, які люди й які звірі живуть за цією горою неба.

Минуло вже три дні, як Нао, Гав і Нам оселилися в таборі мамонтів. Мстиві кзами все блукали по берегу Великої річки та сподівалися зловити й пожерти людей, що пограбували Богонь і виявилися хитрішими й дужчими за них.

Нао вже анітрішечки не боявся їх: його спілка з мамонтами зросла й зміцніла. Кожного ранку чимраз більше сил набирається у нього. Рана на плечі, не бувши глибокою, швидко заростала, у вухах більше не гуло, гарячка припинилася. Гав теж швидко одужував. Досить часто троє уламрів виходили на горбочок і глузували з ворогів.

Нао кричав їм:

- Чого ви блукаєте коло мамонтів і уламрів? Ви перед мамонтами - як шакали перед великим ведмедем. Ні кий, ні сокира будь-якого кзама не можуть противитися києві й сокирі Нао! Коли ви не повернетесь до свого місця полювання, ми ставитимемо па вас пастики і вбиватимемо вас.

Нам і Гав вигукували бойовий клич і трясли своїми списами, але кзами все ж блукали по чагарниках, очеретах, серед кленів, сикомор, ясенів та тополя. То тут, то там виринав або волохатий тулуб, або довгочуба голова; невиразні постаті нишпорили і вночі. І хоч уламри й не боялися кзамів, проте ненавиділи їхнє гайде сусідство. Воно перешкоджало їм відходити від табору та розвідувати місцевість. Воно нависло загрозою над майбутнім, бо скоро вже треба було покидати мамонтів та вертатися па північ. Син Леопарда міркував, яким би його чином позбутися ворога і сховати від нього свої сліди.

Він і далі уважно ставився до ватажка мамонтів. Тричі на день приносив йому оберемок смачної трави і довгий час просиджував біля нього, силкуючись зрозуміти його мову та навчити його розуміти свою. Мамонт охоче слухав людське слово, трусив головою і ніби міркував над ним. Тоді Нао думав:

“Великий мамонт розуміє Нао, а Нао ще не розуміє мамонта”.

Однак мамонт добре розумів жести, коли йшлося про їжу. Якщо мисливець кричав: “Ось!” - то мамонт негайно з’являвся на крик, навіть коли Нао не було видно, просто на голос. Він знат, що Нао вже мас для нього корінці, свіжі стебла й фрукти.

Поволі вони засвоїли собі звичку інколи кликати один одного й без ніякого приводу. Мамонт для того просто зм’якшував свій крик, а Нао голосно вимовляв один чи два звуки; їм дуже подобалося бути вкупі. Людина сідала на землю, а мамонт блукав біля неї, інколи для забавки обережно підкідаючи її хоботом угору.

Для досягнення мети Нао наказав своїм юнакам, щоб вони теж призвичайлісь шанувати двох інших мамонтів, що після велетня були теж ватажками табуна. А що мамонти вже й перед тим звикли до мисливців, то тепер охоче виявляли до них повну лагідність. Нао навчив також юнаків, як треба привчати мамонтів до свого голосу, і вже на п’ятий день велетні стали приходити на поклик Нама й Гава.

Уламри почували себе дуже щасливими. Одного вечора, перед тим як почало смеркаться, Нао назносив купу хмизу й сухої трави і наслівав випустити на неї Богонь. Повітря було свіже, досить сухе й спокійне, вітру майже не було помітно. Спочатку пішов чорний дим, а потім з’явилося чисте, тріскуче, рожеве, як світання, полум’я.

Мамонти збіглися звідусіль, витягаючи свої великі голови та неспокійно блискаючи очима. Більш лякліві з них почали ревти. Авжеж, вони знали Богонь! Вони вже зустрічали його і в лісі, і в лузі, коли з неба падала близавка; він гнався за ними з лютовою тріскотнею; його подих пік ім груди, його зуби прокущували їхню товсту шкіру. Найстаріші мамонти знали своїх товаришів, які були охоплені полум’ям і не повернулися більше. З побоюванням і тривогою дивилися вони на полум’я, навколо якого стояли малі двоногі істоти.

Розуміючи їхнє невдоволення, Нао наблизився до великого мамонта і сказав:

- Огонь уламрів не може втекти, він не може перескочити на дерево, не може напасті на мамонтів. Нао посадив його на голій землі, де він без Нао не знайде собі їжі.

Велетень підсунувся на десять кроків до полум’я, став роздивлятись па нього і заспокоївся. Він сам відчув якесь невиразне довір’я до Богню, бачачи, що його слабосилі приятелі ставляться до нього так спокійно. А як його тривога чи спокій довгі роки були знаком для табуна, то й усі мамонти поволі заспокоїлися, не боячись більше нерухомого Богню уламрів. Для них це був не той Богонь, що колись налякав їх у степу.

Таким чином, Нао міг уже підтримувати полум’я і проганяти темряву. Того ж вечора він з величезним задоволенням поласував печеним м’ясом, корінцями то грибами.

На шостий день присутність кзамів стала для уламрів просто нестерпною. Нао вже цілком одужав, і бездіяльність гнітила його, кликали до себе північні рідні простори. Побачивши кілька волохатих постатей попід платанами, він спалахнув гнівом і закричав:

- Кзами не покушують м’яса Нао, Гава й Нама!

Потім він зібрав своїх товаришів і сказав їм:

- Ви покличете мамонтів, з якими заприятелювали, я ж поведу великого ватажка. Вкупі з ними ми поб’ємо людожерів.

Сховавши Богонь у певному місці, уламри вирушили в дорогу. Коли мамонти відійшли від табуна, мисливці почали давати їм траву й пагони, а Нао інколи ніжним голосом балакав з ними. Через деякий час, однак, велетні завагалися. Очевидно, ватажка турбувало свідомість відповідальності за покинуте стадо. Він спинявся, повертає голову на захід. Потім став зовсім. Коли Нао знову покликав мамонта, той і собі теж покликав Нао. Син Леопарда повернувся, поклав руку на хобот спільника і сказав:

- Кзами поховались у кущах. Коли мамонти допоможуть нам розбити їх, кзами не насміляться потім блукати навколо табуна.

Ватажок мамонтів не ворухнувся. Вінувесь час оглядався назад, на свій табун, бо повинен був піклуватися про його долю. Нао ж, знаючи, що кзами поховалися дуже близько, не міг зреагтувати свого нападу. Разом з Намом і Гавом він кинувся в кущі. Засвистіли списи, і кілька кзамів виткнулося з-за кущів, щоб краще цілити в уламрів. Нао голосно й пронизливо покликав мамонтів. Аж тепер мамонт зрозумів, чого в нього просить. Він дико ревнув, скликаючи табун, і з двома своїми товаришами стрімголов рушив на людожерів. Нао з кием, Нам і Гав з сокирами та списами бігли попереду, воявниче вигукуючи. Неймовірно перелякані, кзами сипнули вроztіч по чагарнику, але лютість уже опанувала мамонтів: вони напали на кзамів, як напали б і на носорогів, а на допомогу їм з берега бігувесь табун. Дикий тріск супроводжував біг цих страшних тварин; куди тільки сягало око, на всьому просторі звірі, що були сховані у своїх притулках - вовки, шакали, козулі, олені, коні, сарни, сайгаки, кабани, - щодуху гнали світ за очі, ніби від поводі.

Великий мамонт перший наздогнав одного з утікачів. Кзам упав на землю, вилючи від жаху, але гнукий хобот ухопив його і з десяти ліктів штурнув на землю, потім товста нога роздушила ворога, як комашку. Другий людожер знайшов свою смерть під іклами іншого мамонта, третій, ще зовсім молодий воїн, гинув з виттям і риданням у передсмертних корчах.

Тут добіг нарешті табун. Він затопив чагарник, як приплів моря, земля заходила під ним, наче груди. Від усіх кзамів, що були між Великою річкою, горбами та ясеновим ліском, лишилося тільки криваве болото. І тільки тоді лютіть мамонтів ущухла.

Кзам, кому пощастило не бути на полі бою, нестяжно тікали на південь. Тепер не було вже чого боятися їхніх засідок: вони вже назавжди відмовляться полювати па уламрів, вони понесуть своєму племені дивовижну новину про спілку північних людей з мамонтами, і цю оповідь їхні нащадки переказуватимуть безліч поколінь.

Протягом десятіох днів мамонти спускалися в долину, ідучи берегом річки. Їхнє життя було розкішне. Чудово пристосовані до своїх пасовищ, вони невпинно пили з них свою силу; густа паша росла для них на березі річки, на родючих намулах, на чорній землі луків та у старих лісах.

Жоден звір не став їм на дорозі. Вони були господарями просторів, панами своїх походів і спочинків. На відміну від коней чи турів вони мали гострий зір, тонкий нюх, чутливий дотик та гострий слух.

Великі й гнуці, важкі, але моторні, мамонти блукали по землі, руйнували перепони, збиралі, м'яли й виравали все, що їм було потрібне, хоботом з дрібними реберцями, що звивався, як змія, давив, як ведмідь, працював, як рука людини. Своїми іклами вони глибоко колупали землю, одним ударом товстої ноги розчавлювали лева.

Ніщо не обмежувало їхнє панування. Час належав їм однаково, як і простір. Хто б насмілився потурбувати їхній спокій? Хто б міг перешкодити їм плодитися в численних поколіннях?

Так міркував Нао, ідучи разом з цими велетнями. Він з захопленням прислухався, як стогне земля під їхньою ходою, і з гордістю придивлявся до їхніх довгих спокійних лав на березі, коли вони п'ють, до їхніх гуртів на пасовищі. Всі звірі тікали, зачувиши їхню ходу; птахи спускалися з неба чи злітали з очеретів, щоб на них подивитися. Це були дні такої безтурботності й задоволення, що, коли б не спогади про Гамлу, Нао не хотів би ім і кінця. Зрозумівши мамонтів, він бачив, що вони м'якші, вірніші й справедливіші, ніж люди. Їхній ватажок був зовсім не те, що, наприклад, Фаум, небезпечний навіть для своїх приятелів. Ватажок мамонтів керував табуном без погроз і лукавства. Серед мамонтів не було жодного з такою лютою вдачею, як у Агу з братами...

Удосвіта, коли річка ще сіріла перед сходом, мамонти вже підводилися з росяної землі. Вогонь з тріском палав, жеручі гілля сосни, сикомори, тополі чи липи. В глибині лісу та понад укритою туманами річкою звірі вже знали, що світло життя відновлюється.

Воно ширилося по хмарах, воно відбивало на них символ усього живого, що викликало з темряви небуття, де без нього всі ті порфіри, кварци, гнейси, слюда, мінерали, дорогоцінні камені, мармури спали б мерзлі й однотонні; усього того, що творить форми й кольори, оживлює море, підносячи легесенку пару вгору; усього, що тче рослини і м'ясо звірів.

Коли воно сповнювало важке осіннє небо, мамонти починали весело ревти, радіючи з тієї молодості, що завжди відчувається ранком і дозволяє цілковито забувати про вечір. Вони виходили на покручені затоки, на берегові виступи, вони купчилася, захоплені простим і глибоким задоволенням від почуття однаковості свого складу, інстинктів і навіть рухів. Потім, повагом та не поспішаючи, висміювали корінці, рвали свіжі стеблинки, паслися на траві, хрюкали каштані й жолуді, смакували грибами. До води їм подобалося ходити вкупі. Тоді їхній рід здавався ще численнішим, справляв ще більше враження.

Нао любив сходити на якийсь пагорб чи скелю, щоб дивитись, як мамонти сунуть до річки.

Їхні спини пливли, наче хвилі по воді, величезні ноги грузли в глині, вуха нагадували велетенських, готових знятися, кажанів; вони хитали своїми хоботами, наче величезними стовбурами берези, вкритої брудним мохом; їхні ікла витягалися, наче сотні блискучих кривих вил.

Надходив вечір. Знову линула па землю, наче сивий туман, хижак ніч. Вогонь підростав, уламри підкладали йому їжу. Він жваво ковтав сосну й суху траву, давився вербою, тяжко дихав над сирими гілками і вогким листом. Зростаючи, ставав яскравішим і голоснішим, сушив навколо себе землю і відгонив на тисячі ліктів темряву. Коли Вогонь починав надавати м'ясу, каштанам і корінцям смачного запаху, підходив дивитися на нього великий мамонт. Він звикав до Богню, йому подобалися його теплі ласки й бліск; він стежив своїми розумними очима за ним і за жестами Нао, Нама чи Гава, що підкидали в криваву пашку Богню хмиз і траву.

Одного вечора мамонт підійшов ближче, ніж звичайно, витягаючи хобота і нюхаючи дух, що йшов од чудного мінливого звіра. Він спинився нерухомо, ніби гранітна скеля, а потім ухопив велику гілку, потримав хвилину над Богнем і стиха кинув її в середину багаття. Знялася хмара іскор, а гілка зашипіла, зачадила, захрустіла і врешті зайнялася. Тоді мамонт, задоволено похитавши головою, поклав свого хобота на плече Нао, що дивився на все це не ворухнувшись. Остовпівши від здивування, Нао переконувався, що мамонти вміють поратися біля Богню, як і люди, і лише запитував себе, чого ж вони терплять холодні й вогкі ночі.

З того вечора великий мамонт ще дужче звик до мисливців. Він допомагав їм збирати паливо, спритно й обережно годував ним Вогонь і дрімав собі в його жовтому або червоному свіtlі. Він розумів уже багато слів і жестів. Мова первісних людей у ті далекі часи не вирізнялася складністю; люди розмовляли одне з одним лише про найпростіші, буденні речі. А проте знання світу й розум мамонтів досягали в ту добу найвищого розвитку. Наприклад, їхній ватажок, вступаючи з табуном на нову невідому чи небезпечну місцевість, на деякий час затримував похід, посилаючи спочатку розвідку.

Мамонти все йшли берегом Великої річки, і скоро їхній шлях відхилився від того, яким уламри мали йти до свого племені. Досі річка текла на північ, тепер же повернула на схід і незабаром мала повернути назад, на півден. Нао занепокоївся. Коли табун не схоче покинути берег, з ним доведеться розлучитися. А так добре було жити серед цих велетенських лагідних приятелів. Після такої безпечності самотність буде здаватися ще лютішою. Вона обіцяє лише осінні дощі, ліси, повні хижаків, безмежні гнилі болота; тут доведеться невпинно берегтися засідок, боротися проти жорстокостей стихій та лукавства тигрів і левів.

Ранком Нао підійшов до ватажка мамонтів і сказав йому:

- Син Леопарда уклав спілку з племенем мамонтів. Його серцю дуже любо бути з ними. Він ішов би за ними завжди, але він мусить знову побачити Гамлу на березі Великого болота. Його шлях лежить на північ і до заходу. Чому б мамонтам не залишити берег Великої річки?

Він сперся на іcko мамонта; звір нерухомо вислухав його, а потім тихо хитнув свою важкою головою і вирушив у дорогу, щоб вести табун, який і далі сунув собі берегом. Нао зрозумів, що це була відповідь велетня. Він сказав собі:

“Мамонтам потрібна вода... Уламри теж пішли б берегом...”

Та нічого не вдіеш. Нао тяжко зітхнув і покликав своїх юнаків. Коли табун зник з очей, він виліз на горб. Звідти мисливець побачив удалечині ватажка, що дав йому притулок у табуні і врятував його від кзамів. Жаль за минулим і побоювання перед майбутнім стиснули Нао груди. Кинувши погляд на північний захід, на осінні степи й чагарники, він гостро відчув свою беззахисність і слабість, і його серце сповнилося ніжності до мамонтів.

ЧАСТИНА ТРЕТЬЯ

Розділ перший

РУДІ КАРЛИКИ

Весь час ішли великі дощі. Нао, Нам і Гав брели по калюжах, блукали під мокрим гіллям, переходили гори, спочивали під деревами, в западинах і щілинах скель та в ярах. Це був час грибів. Всі троє мисливців знали, що ті гриби дуже лукаві, що вони можуть убивати людину, як гадюки; отже, вони їли лише ті, пізнавати які навчили їх діди. Тут їм сприяв також їхній нюх. Коли у них не було м'яса, мисливці ходили по дубовики, лисички та інші гриби. Вони знаходили їх під вологими кущами, мокрими дубами, порослими мохом та пойденими іржею, берестами й сикоморами, поміж слизькою травою, в сонних печерах, під захистом великих уламків сланцю, гнейсу чи граніту.

Тепер, коли мисливці вже здобули собі Богонь, вони могли пекти гриби, настромивши на палички чи поклавши на камінь, а то й просто на глину. Уламри пекли також жолуді й корінці, інколи каштани, їли звичайні й букові горіхи, пили солодкий сік кленів. Богонь був для них і радістю і лихом. Вони, вдаючись до різних хитрощів, боронили його від ураганів і дощів.

Часом, коли дощ ішов надто ряснно й уперто, Богонь ховали у якомусь захистку. Коли ж такого захистку не можна було знайти під скелею, деревом чи в землі, його доводилося робити самим. Так втрачали вони багато днів, особливо тоді, коли мусили обмішати різні перешкоди. Мисливці силкувалися йти навпростеъ, хоч не завжди це був найкоротший шлях. Але вони не знали цього, простуючи до країни уламрів інстинктивно, лише зрідка звірюючи напрямок за сонцем.

Нарешті дійшли вони до піщаної землі, вкритої горбами граніту й базальту. Одноманітна, злиденна й похмуря, вона зовсім закривала шлях на північний захід. Подекуди росли по ній кущики твердої трави, животіли на дюнах поодинокі покручені сосонки, гризли каміння лишаї, гойдаючи на вітрі своїми сивими пасмами. На косогорах горбів та ніж ними інколи пробігали прудконогі зайці та антилопи. Дощ трохи вгамувався. Разом з пошматованими хмарами летіли зграї журавлів, гусей та бекасів.

Нао спочатку не зважувався йти цією злиденною землею. Починало вже вечоріти, світло по дюнах стелилось якесь брудне, повівав слабкий нудний вітер...

Дивлячись на дюни й на кам'яні горби, всі троє відчували звідти подих пустині. Але, маючи з собою цілий оберемок м'яса та яскраве полум'я у клітках, вони вирушили назустріч своїй долі.

Минуло п'ять днів, а мисливці ще не бачили краю голим дюнам. їм доводилося голодувати: сухорявлі прудконогі звірі тікали від них; допікала їм і спрага. Дощі припинились, і пісок випив усю воду. Крім того, кілька разів у них ледве не помер Богонь. Та на шостий день трава стала траплятися частіше і не така вже квола; сосни поступилися місцем сикоморам, платанам та тополям. Побільшало калюжок, почорніла земля, чорними хмарами низько нависло небо. Уламри розташувалися на ніч під осикою, розпаливши з вогкого дерева й листу Богонь, що шипів і пускав під дощем задушливий дим.

Спочатку вартував Нао, а потім його заступив Нам. Юнак ходив біля огнища, обережно перегортаячи його в разі потреби гострою ломакою та просушуючи гілля, перше ніж класти на багаття. Крізь пару й дим вихоплювалося квоке світло; воно лилося па глину, прослизало поміж кущиків, ледве червонило пожовкле листя. Навколо ж нього гойдалася темрява. Вона сповнювала собою все, а в струмочках і калюжках лежала чорною зловісною смолою. Нам нахилився над Богнем погріти руки, а потім прислухався. В тій чорній безодні могла ховатися небезпека: могли пошматувати звірячі пазурі та щелепи, стовкти ноги табуна, смертельно куснути гадюку, потрощити кістки сокира, пробити груди спис...

Раптом мисливець здригнувся, всі його почуття й інстинкт напружилися. Він відчув, що біля огнища блукало життя, і стиха штовхнув ватажка.

Нао підхопився і собі прислухався до темряви. Нам не помилився. Навколо них нишпорили якісь істоти; волога рослинність і дим перебивали їхній дух, а все ж син Леопарда був певний, що це були люди. Тоді він розворушив огнище списом, підскочило червоно-жовте полум'я й осяло кілька постатей, що поховалися oddalik.

Нао збудив третього товариша.

- Люди! - прошепотів він.

Довго стоячи один біля одного, вони вдивлялися в темряву, але ніщо більше не виявляло себе. Жодне шарудіння, жоден непевний дух не долітав до них крізь хлюпання дощу та подихи вітру. Де ж небезпека? Чи це плем'я, чи лише кілька чоловік блукає тут на самоті? І куди ж іти, щоб тікати, чи битися?

- Стережіть Огонь! - сказав нарешті ватажок.

Юнаки дивилися йому в спину, його постать меншала й блідла, наче привид, і врешті зникла в темряві. Непомітно змінившись напрям, Нао попростував до кущиків, в яких хovalися люди. Богонь допомагав йому. Сам Нао хоч і тримався в темряві, але міг роздивлятися в рожевих сутінках. Він час від часу спинявся, тримаючи кия й сокиру напоготові; інколи припадав вухом до землі. Посувався ж Нао не навпростець, а по колу. Він так обережно скрадався по м'якій землі, що найтонше вовче вухо не почуло б його ходи. Біля кущів Нао спинився. Минуло чимало часу, а він не почув і не помітив нічого, крім шелесту листя та шарудіння дрібних звірят.

Тоді мисливець навскіс перейшов кущі і повернувся туди, де був досі. Чужих людей немає й сліду.

Він не здивувався, бо його інстинкт йому це вже підказував, і тому подався до горбочка, що маячив у темряві. Нао обережно піднявся на вершечок: далеко між горбами виднівся блідий вогонь. Це був Богонь людей. Ale він горів так далеко, а повітря було таке густе, що ледве-ледве можна було помітити кілька невиразних постатей. Це були люди, але хто вони, з якого племені, розпізнати не можна було ніяк. Цього разу Нао так само затримався, як колись на березі озера. Ale нині небезпека була ще більша, ніж тоді, бо чужі помітили присутність уламрів перше, ніж ті викрили їх.

Нао повернувся до своїх юнаків, посугаючися спочатку так само обережно, а потім і швидше, коли вже стало видно Богонь.

- Люди там! - прошепотів він, простягаючи, руку па схід.

- Треба підживити Богонь у клітках, - ддав Нам за хвилину.

Цю справу Нао доручив юнакам, а сам заходився накидати навколо вогнища гілляки, роблячи щось схоже на загорожу. Світло від полум'я тепер було видно добре, ale сказати, чи є біля нього люди, чи ні, вороги не змогли б. Коли клітки були готові й тріски для них теж, Нао наказав виступати.

Дощ переставав, а вітер ущух зовсім. Якщо вороги не переймуть їх на дорозі й не помітять їхньої втечі, вони оточать Богонь, що горить і далі на самоті, та, думаючи, що його оборонятимуть, не зважаться напасти, доки не використають усіх можливих хитрощів. A tim часом уламри встигнуть далеко відбігти.

Удосвіта дощ ущух. Бліде світло вибилося з безодні, зоря ледь-ледь прозирала крізь хмарі. Деякий час уламри сходили на похилу гору. Коли вони дісталися вершини, то побачили за собою лише степи, чагарники й лісси, одноманітний сіро-жовтий краєвид з плямами блакитної та пожовклої рослинності.

- Люди загубили наш слід, - сказав Нам.

А Нао заперечив:

- Люди женуться за нами!

Справді, на березі річки з'явилося спочатку дві постаті, а за ними ще з тридцятеро. Хоч було дуже далеко, ale Нао помітив, що всі вони були навдивовижу маленького зросту, їхньої ж зброї ще ніяк не можна було розглядіти. Вони не бачили уламрів у схованці за деревами і час від часу спинялися, щоб перевірити сліди. Число їх зростало, син Леопарда нарахував уже більше п'ятдесяти. Не можна було сказати, що вони були моторніші від утікачів.

Щоб найменш ухилятися від свого шляху, уламри мусили б перейти зараз майже оголену місцевість, де літе подекуди росла коротенька травичка. Уламри так і пішли, покладаючись на втому ворога. Довгий час вони спускалися з гори, не відчуваючи втоми. Коли ж, обернувшись, мисливці побачили своїх ворогів на горі, вони вже мали значний виграну у відстані.

Дедалі місцевість ставала все дужче порізаною. Зустрілося крейдяне поле, що ніби закляткою, скорчившись у муках; потім порослі колючками степи, всі у вибоях та згортках, де шокроку можна було провалитися в тріщину землі або впасти в яму, налиту водою.

Боліт було так багато, що уламри ледве посувалися вперед, бо, обминувши одне, натрапляли одразу ж на друге. Та врешті вони вибралися з цих боліт і ступили на руду землю з кількома високими та кволими соснами, оточено торфовищами. Звідси вони побачили рівне поле, і Нао вже відчував велику радість, коли тут, як на зло, ліворуч несподівано виткнулася ватага людей уже відомого чудернацького зросту.

Чи це були перші, що, знавши місцевість, короткою дорогою прийшли сюди, випередивши втікачів? Чи це була друга ватага того самого роду? Вони досить наблизились, щоб можна було добре розглядіти їхню будову тіла. Найвищий з них ледве чи дістав би лобом до грудей Нао. Голови у них були наче без ший, обличчя - трикутні, шкіра - наче руда вохра. I хоч вигляд вони мали сухорлявих карликів, ale по руках та близьку очей можна було гадати про велику силу. Побачивши уламрів, вони зняли крик, схожий на воронячий галас, і погрозливо затрясли рогатинами та списами.

Син Леопарда дивився на них із здивуванням. Коли б не кущики волосся на обличчі, не пристаркуватий вигляд декотрих та не зброя, то Нао, незважаючи на їх широкі груди, визнав би переслідувачів за дітей.

Нао ані хвилини не міг подумати, щоб вони насмілилися напасті на уламрів. Карлики й не наважувались. I коли уламри схопилися за свої кій й списи, коли, розлігшись по полю, голос Нао покрив їхні погрозливі крики, як рик лева воронячий галас, вони одразу ж поховались. Ale, мабуть, вдача у них була вояовнича, бо через хвилину

знову залунав їхній погрозливий крик, після чого вони почали розміщатися півколом. Нао побачив, що карлики хочуть оточити його. Боячись їх хитрості більше, ніж їхньої сили, він дав знак відступати. Великі мисливці одразу ж притиснули напасників, які бігали ще повільніше, аніж людожери; якби не оті болота, вони нізащо не наздогнали б утікачів, хоч і навантажених клітками з Богнем.

Нао стергся різних несподіванок, що могли виникнути під час втечі. Він наказав своїм юнакам іти далі, а сам поклав Богонь на землю і став чекати ворогів. У своїм запалі вони розпоршилися. Троє чи четверо найживавіших значно випередили ватагу. Син Леопарда не гаяв часу. Він ухопив кілька каменюк та зброю і щодуху побіг назустріч рудим карликам. Це їх дуже здивувало; вони злякалися якоїсь хитрості. Один а них, певне ватажок, щось пронизливо вигукнув, і всі спинилися. Нао добіг уже так, що міг докинути каменюкою в найближчого, і голосно закричав:

- Нао, син Леопарда, не хоче людям зла. Він не стане їх бити, коли вони припинять гонитву!

Вони нерухомо вислухали це, але бачачи, що уламр стоїть на місці, знову почали оточувати його. Тоді Нао, погрожуючи каменем, вигукнув:

- Син Леопарда битиме рудих карликів!

Троє чи четверо списів полетіло у відповідь на погрозу, але жоден з них не долетів до уламра. Він же кинув каменюку і влучив у найближчого. Той упав. Другим каменем він не поцілив, а третім ударив одного з ворогів у груди. Після того він з усмішкою показав четвертий камінь, а потім люто замірився списом.

Руді карлики, не вміючи добре говорити, краще від уламрів і людожерів розуміли жести. Вони знали, що спис - куди небезпечніша річ, ніж камінь; отже, хто вибіг наперед, мусив вертатися назад до гурту, а Нао міг повагом відступати. Вони весь час ішли за Нао, тримаючись оддалеки, і коли хто починав випереджувати інших, Нао грізно гукав і націлявся на нього своєю збросю. Таким чином, вороги зрозуміли, що розпорощуватися їм небезпечніше, ніж бути вкупі, а Нао, досягши цієї мети, міг іти далі вже спокійніше.

Так уламри тікали більшу частину для; вони опинилися на відпочинок, коли рудих карликів давно вже не було видно. Хмари подерлися, і сонце світило на степові простори через блакитні щілини. Твердий суцільний ґрунт перейшов у грузький, що інколи хапав за ноги і затягав, ніби в провалля. На горбочках плаzuвали великі ящірки; полискували зелені й жовті гадюки, плигали, скрекочучи, жаби; полохливо тікали довгоногі птахи і третячих, наче листя осики, крилах.

Мисливці похапцем попоїли. Боячись різних несподіванок від цієї непривітної місцевості, вони одразу ж почали шукати виходу з неї. Інколи вони вже думали, що досягли цього. Ґрунт твердішав; буки й сикомори з папороттю заступали місце верб, тополь та болотяної трави. Але незабаром знову починалися болота, знову оточував їх лукавий і зрадницький ґрунт, і марно пропадали зусилля.

Надходила ніч. Криваве сонце лягло на грузькі торфовища і провалилося в болото.

Уламрам доводилося тепер покластися лише на свою мужність та інстинкт. Вони йшли, поки стало зовсім темно. Тоді мисливці спинилися на відпочинок; перед ними лежав степ, а позаду якась похмура місцевість з плямами невиразного світла на ній.

Наламавши гілляк та скотивши докупи кілька валунів, вони пов'язали все це ліанами й лозою, забезпечивши себе від раптового нічного нападу. Але вони не зважились розпалити вогнище і лише підгодували вогонь в напівсхованіх у землю клітках, чекаючи на появу всіляких незрозумілих їм сил, що інколи загрожують людському життю, а інколи й рятують його.

Розділ другий

НА ГРАНІТНОМУ ВИСТУПІ

Ніч минула. Під зоряним світлом ні Нам, ні Гав, ні ватажок ні разу не помітили людської постаті. Вони чули тільки вологий вітер, болотяних звірят та хижих птахів з волохатими крильми. Коли, наче срібна пара, попливло ранкове світло, вони побачили перед собою невиразний болотяний луг понад широкою річкою з багатьма острівцями з намулу.

Коли б уламри пішли від берега, вони б знову опинилися перед рудими карликами. Шукаючи виходу, треба було отже, йти межею лугу й болота. Кращого шляху не було видно, тут же їм загрожувало принаймні менше небезпек. Спочатку йти було добре. Аж до самого берега тяглася досить тверда земля, вкрита невисокою травою та невеличкими калюжами. Опівдні почали траплятися кущики й кволі деревця, і треба було повсякчас поглядати на вузьку смугу обрію. Але Нао не думав, щоб руді карлики були близько. Коли вони не покинули гнатися, то, мабуть, ішли слідом уламрів, тож мусили дуже затриматися.

У мисливців скінчилися харчі. Вони пішли до берега, де водилося багато дичини. Тут вони спохваляли дрохву, що втекла від них на острівець. Гав зловив невеличкого ляща, Нао влучив дротиком у деркача, а Нам витяг кілька вугрів. Розпаливши багаття з сухої трави та верболозу, вони жадібно втягали в себе дух смаженого м'яса. Життя здавалося їм розкішним, молоді сили буяли в грудях, вони були певні, що позбулися вже рудих карликів, і весело кінчали обгризати кістки деркача, коли несподівано через чагарник стрімголов заплігали звірі. Нао зміркував, що це вони тікають од дужого ворога. Він підвівся і встиг помітити, як між кущами полохливо майнула знайома постать.

- Руді карлики знову тут! - сказав він.

Небезпека була грізніша, ніж досі. Тепер руді карлики могли йти лугом, ховаючись і повсякчас влаштовуючи засідки.

Між болотом і чагарником тяглася майже гола та зручна до втечі смуга землі. Уламри похапцем навантажилися клітками, збросю і залишками харчів. Ніщо не перешкоджало їм тікати. Якби ворог погнався за ними чагарником, він спізнився б, бо взагалі не міг так бігати, як уламри, та й кущі б його затримували. Смуга сухої землі стала ширшати, та потім почала звужуватись: дерева, кущі і висока трава вкривали її. Все ж ґрунт був твердий, і Нао переконався, що він обов'язково втече від рудих карликів, якщо не стане йому на дорозі якась прикра перешкода.

Та перешкоди з'явились. Болото знову простиgło до них свої пастки - глибокі ями, калюжі з болотяною травою та намулом. Незабаром утікачі побачили, що їм іти вже нікуди: доводилося обминати, ухилятись, а той просто вертатися назад. Нарешті вони опинилися на гранітному плато, праворуч лежали безмежні простори води, а ліворуч - залита осінньою повіддю низька місцевість. Гранітний виступ поволі знижувався і зникав у воді. Вода оточувала уламрів з трьох боків, і їм доводилось або йти назад, або здатися на волю невблаганної долі.

Це була надзвичайно прикра хвилина. Якби руді карлики з'явилися біля виступу, тоді втеча стала б зовсім неможливою. Нао щиро пошкодував, що розлучився з мамонтами. Він занепав духом, був у розpacі. Але жвавість і хитрість незабаром повернулися до нього, і він уже думав лише про те, як врятуватися. Вболівання й жаль за минулим зникли. Вся увага скучилася на останній хвилині, а та хвилина вимагала напруження всіх сил.

Мисливці негайно заходилися шукати виходу. Недалеко видно було якусь руду масу, що могла бути і островом, і продовженням гранітного виступу. Гав і Нао спробували знайти брід, але не знайшли нічого, крім глибокої води та зрадницького намулу.

Отже, останнім порятунком було повернення назад. Вони вирішили це не гаючись і притьом побігли. Так пробігли вони дві тисячі ліктів і вже опинилися поза болотом перед чагарником з галівками низької трави, коли Нам, що біг перший, раптом спинився і сказав:

- Руді карлики там!

Нао, щоб краще впевнитися в цьому, ухопив кілька каменюк і поштурив їх туди, куди показував Нам, - тихе, але властиве людям шарудіння викрило ворогів.

Тепер уже тікати справді було нікуди, треба було ставати до бою. Але тут місцевість не сприяла б уламрам, бо дозволяла ворогам оточити їх; краще було розташуватись на виступі, де світло Вогню забезпечило б їх од несподіванок.

Нао, Нам і Гав зняли войовничий галас. Трясучи своєю зброєю, Нао загукав:

- Руді карлики чинять нерозумно, женучись за уламрами! Уламри дужі, як ведмеді, і прудкі, як сайгаки. Коли карлики нападуть на них, вони втратять багато своїх воїнів! Нао один заб'є десятеро їх... Нам і Гав теж битимуть їх. Невже ж вони хочуть втратити стільки чоловік, аби лише знищити трьох уламрів?

У відповідь на це в кущах і високій траві знявся галас. Син Леопарда зрозумів, що карлики хочуть війни. Це його не здивувало. Хіба ж і уламри не знищували так само чужих людей, захопивши їх біля свого племені? Нао не зважився б убивати рудих карликів, коли б вони дали йому дорогу. Він добре розумів також, що вороги його бояться.

Кров його запалала гнівом, і син Леопарда кинувся до чагарника, голосно викликаючи ворогів на бій. Засвистіли тонесенькі списи, і жоден не долетів до нього. Нао дико зареготовав:

- У рудих карликів кволі руки!.. Це - дитячі руки!.. За кожним замахом Нао вбиватиме одного києм, одного - сокирою...

З-поміж листу дикого винограду майнула руда голова, майже невидна па тлі червонувато-жовтого листя, але Нао помітив блиск її очей. Ще раз схотів він показати свою силу, не вдаючись до зброї: його каменюка протнула листя, і звідти почувся пронизливий лемент.

- Ось! Ось сила Нао... Гострим списом він проб'є кожного рудого.

Лише тепер він почав відступати серед неймовірного галасу ворогів. Він волів битися вже краче на виступі. Там було місця тільки для кількох чоловік, і руді карлики могли нападати лише спереду. Водою через густе і зрадницьке баговиння ніхто не міг до них дістатися ні бродом, ні плавом.

Так само не можна було дістатися до скелястого острівця, що стримів з води за шістдесят ліктів від гранітного виступу.

Назбиравши пожовкого очерету для вечірнього вогнища, уламри почали чекати нападу. З усіх їхніх пригод це була найстрашніша. Коли вони готувалися зустрічати сірого ведмедя, то сподівалися подужати звіра кількома влучними ударами. Коли їх було оточено під базальтовими брилами, вони знали, що велетень муситиме колись піти на полювання. Жодного разу не оточували їх так і людожери...

Нині ж застукало їх хитре й численне плем'я, і вибити його все було неможливо. Воно днями невтомно стерегтиме їх на виступі, а коли врешті наслідиться напасті, то як же три чоловікі зможуть його одбити?

Так Нао опинився в руках подібних до себе істот, а вони ж, як на глум, були найслабші з усієї породи людей. Ніхто з них не зміг би задушити вовка, ніколи їхні тонесенькі списи не могли б досягти серця лева, як уламрівські; їхні списи безсилі проти зубра, але можуть пробити серце людини...

Син Леопарда на хвилину зненавидів могутність людського роду. Пригадуючи лагідність мамонтів, він тяжко зітхає, і в душі його народжується й росте обожнення їх, таке ж, як і Вогню, але ніжніше й приємніше...

Тим часом сонце й вода утворюють суцільне море бліску. Вода неосяжна, нема її краю. Сонце ж мале, як лист латаття. Але світла в сонці більше, ніж є на світі води, воно пливє над болотом і заливає собою небо, більше за всі простори на світі. Не перстаючи стурбовано думати про рудих карликів, про бій, про засідки та про те, як би його

візволитися, Нао водночас дивується, чому так багато світла пливе з такого невеликого Богню. Важкий тягар лягає йому на плечі, серце стрибає, наче пантера, і гучно стукає в ребра...

Іноді мисли нень, повний бойового запалу, зривається й хапається за довбню. Йому кортить битися, нападати, трощити ворогів. Але негайно ж до нього повертається обережність і розум, без чого жодна людина не може прожити. Іти смерті назустріч - значить тільки розважати ворогів. Треба добре потомити рудих карликів, добре настражати їх і чимало вбити. Та, крім того, він і не хоче гинути, він хоче побачити Гамлу. І хоч Нао і не знає, яким чином має він обдурити ворожу орду, все ж мужність його непохитна.

Спочатку карлики, чи боячись засідки, чи, може, чекаючи на якусь необережність уламрів, не висувались, Вони з'явилися лише смерком, залишивши свої скованки. Хто стрибками, хто поповзом діставалися вони до гранітного виступу. Тут усі зупинилися і вигукнули бойовий клич, ватажки ж, чогось вичікуючи, мовчали. Ворушачись у попелястому світлі смерку, їхні руді постаті нагадували якихось чудних шакалів на задніх лапах. Налягла ніч. Вогонь уламрів закривавив воду. За кущами боролися з темрявою жовті вогні нападників. На тлі вогнищ вирізувались і знову вникали постаті вартових. Удаючи, ніби хочуть напасті, вороги весь час трималися далі, ніж можна було докинути списом.

Новий день тягся нестерпно довго. Тепер карлики нишпорили безперстанку - і окремими групами, і цілою ватагою. Безперечно, їм будь-що кортіло повбивати чужинців. Цього вимагав їхній інстинкт, вироблений протягом сотень поколінь, без чого вони загинули б передрасою дужчих, але менш солідарних людей.

Вони не наважились напасті й другої ночі; їх не було помітно, навколо панувала повна тиші. Навіть вогнищ не було видно: вони або зовсім не запалювали їх, або ж розклади десь далеко. Перед світанком, однак, знявся страшений галас, і в темряві почалася якась метушня. Мисливцям здалося, що разом з людьми заворушилися й кущі. Коли вже трохи розвиднілось, Нао побачив, що вхід на гранітний виступ загороджений купою гілляк. І уламр зрозумів, що руді карлики будуть пересувати цю загорожу чимраз ближче. Таким чином вони кидатимуть свої списи з-під захисту, а також матимуть змогу вискочити всі разом для рішучої атаки.

Становище ж уламрів гіршало. Харчі знову вийшли, і доводилося ловити болотяну рибу. Але місце не сприяло рибальству. Дуже важко було зловити якогось вугра чи ляща, і хоч вони додавали до них різне безхвосте гаддя, все ж їхні молоді шлунки дуже гостро відчувають недойдання. Нам і Гав, підлітки, які не перестали ще рости, виснажувалися. На третій вечір, сидячи перед Богнем, Нао тяжко засумував. Він добре укріпив свій притулок, але це його не тішило, бо коли риби буде й далі так мало, то його товариші стануть слабші за рудих карликів, а сам він гірше кидатиме свого списа. Чи ж так само вбивчо молотитиме ворогів його довбня?

Інстинкт велів йому тікати під захистом темряви. Але для цього треба захопити ворогів зненацька і силою пробитися крізь їхній табір. Це було майже неможливо...

Він позирнув на захід. Молодик уже сідав разом з великою блакитною зорею, що мерехтіла у вологому повітрі; роги місяця зблідли. Журливо кумкали жаби, гасав за метеликами кажан, пропливав на своїх сірих крилах пугач, блискала інколи гадюка. Вечір нагадав йому один з вечорів у його племені, коли воно отaborювалося біля води під ясним небом. Хвилею набігли спогади минулого. Серед них одна сцена зворушила його, як дитину. Плем'я сиділо біля Богню; старий Гун ділився своїми спогадами; смачно пахло печеним м'ясом, ззаду видно було хащі очерету та широкі простори осяяного місячним світлом болота.

З гурту жінок підвелися троє діпчат і рушили блукати біля вогнів. Вони пройшлися повз Нао, заливаючись веселим молодим сміхом. Вітер несподівано підхопив волосся одної з них і вдарив ним молодого уламра по обличчю. Це було волосся Гамли, і Нао затрептів. На далекій чужині серед лукавства людей і жорстокостей світу цей спогад виплив як живий. Нао схилився до води і хріпко застогнав. Спогад зник. Нао похитав головою і знову почав міркувати, яким би його чином візволитися з неволі. Його затрусило, наче в пропасниці, він підвівся, перегорнув багаття і рушив до рудих карликів.

Тут він заскрготав зубами: загорожа з гілляк присунулася ще ближче. Очевидно, на ту ніч ворог призначає атаку.

Раптом пронизливий крик струсонув повітря, і якась тінь виткнулася з води, вилазячи на берег; Нао признав у ній людину. Вона повзла по землі, з стегна у неї текла кров. Це була якась чудна постать, майже без плечей і з вузенькою головою. Першу мить руді ніби не помітили її, але потім списи полетіли хмарою. Це дуже вразило й обурило Нао. Він забув, що ця людина могла б бути його ворогом, відчував лише божевільну лють на карликів і тому побіг до пораненого так, ніби це був Нам чи Гав. Спис влучив йому в плече, але не спинив його, уламр вихором проскочив до пораненого, в одну мить ухопив його на руки й стрімголов побіг назад. Камінь зачепив його за тім'я, другий спис кольнув у лопатку... але він уже був поза небезпекою. Вороги не зважилися дати вирішальний бій і цього вечора,

Розділ третій

НІЧ НА БОЛОТІ

Син Леопарда поклав людину на суху траву біля вогню і почав із здивуванням та недовір'ям розглядати її. Це була істота, не подібна ні до уламрів, ні до кзамів, ні до рудих карликів. Її довгий і вузький череп укривало рідке мізерне волосся; вузькі очі, темні, каламутні й сумні, дивилися так, наче нічого не бачили. Щоки позападали, нижні зуби ховалися за передніми, як у пацюка. Але що найбільше дивувало ватажка, так це циліндричний тулуб,

на якому майже не видно було плечей, руки ж виходили, наче лапи крокодила. Шкіра була суха й тверда, схожа на гадючу, з глибокими зморшками. Людина нагадувала синові Леопарда одночасно і змію, і ящірку.

З тієї хвилини, як Нао поклав людину па суху траву, вона ні разу ще не ворухнулася. Інколи вона повагом підіймала повіки і зводила свої темні очі на мисливців. Дихала вона голосно й хрипко, ніби стогнучи. Нам і Гав дивилися на неї з відвертою огидою і були ладні викинути її у воду. Нао ж зацікавився нею вже хоч би через те, що врятував її від ворогів. Бувши ж взагалі цікавішим за своїх товаришів, він хотів довідатися, звідки вона прийшла, як опинилася в болоті, як її поранено та чи була це людина, чи щось середнє між людиною і плавуном. Він спробував пояснити жестами, що він її не хоче вбивати, а потім показав на загорожу карликів, доводячи, що це вони можуть убити.

Людина, повернувши голову до ватажка, випустила якийсь глухий горловий звук. Нао побачив, що вона його зрозуміла.

Серп місяця доплив до обрію, велика блакитна зоря вже зникла. Людина підвелаась і поклала траву на свою рану. Інколи її темні очі наче світилися.

Коли місяць зайшов, зорі виразніше замиготіли на небі і у воді, і карлики знову розпочали свою роботу. Вороги працювали цілу ніч. Одні носили гілки, другі посували загорожу. Кілька разів Нао хотів уже починати бій, але все не зважувався, чекаючи на якийсь щасливий випадок.

Минула й ця ніч. Ранком руді спробували кидати списи, і декілька з них долетіло до загорожі уламрів. Вороги зняли радісний галас. Це був останній день. До вечора карлики підсунуть до краю свою загорожу і нападуть ще до заходу місяця... А уламри з гнівом і розpacем поглядали на зеленувату воду, і голод гриз їм шлунки.

Удень поранений гість мав ще дивніший вигляд. Очі у нього були надзвичайно темного кольору, довге циліндричне тіло вигиналося, наче хробак; суха м'яка рука чудно закручувалася за спину.

Та ось він раптом ухопив списа і хутко кинув його у лист латаття. Захлюпотіла вода, блиснуло щось золотистомідне, і людина, хутко орудуючи зброяю, витягла велетенського коропа. Нам і Гав радісно загукали: риби вистачило б настісся кільком чоловікам. Тепер вони вже не шкодували, що ватажок урятував це чудне створіння від смерті.

Вони ще більше зраділи, коли людина спіймала ще кілька рибин, маючи просто дивовижний хист до рибалства. Надія знову ожила в їхніх серцях. Побачивши, як ще один вчинок ватажка дав гарні наслідки, Нам і Гав, ледве стримували себе від радості. Тепер, коли після їжі тепла кров швидше потекла в тілі, вони більше не хотіли думати про смерть. Нао, напевне, вигадає ворогам якусь несподіванку, винищить їх бағатьох одразу, і нажене на решту смертельного жаху.

Сип Леопарда не подіяв цієї надії. Він не бачив ніякої можливості врятуватись від рудих карликів. Чим більше він міркував, тим краще відчував, що ніякі хитроці не допоможуть. Він без кінця снував і тут же відкидав нові плани втечі. І він ухвалив кінець кінцем покластися лише на силу своїх рук та на те щастя, що в нього охоче вірять люди й звірі, кому траплялося іноді врятуватись від великої небезпеки.

Перед тим як сіло сонце, небо на заході раптом закрила темна хмара, що весь час змінювала свої обриси Уламри збагнули, що це не хмара, а величезний табун перелітних птахів. Разом з шумом вітру долинало, крякання круків, що летіли попереду всього птаства. За ними пливли журавлі, качки з витягнутими різnobарвними головами, важкі гуси, шпаки - чорні камінчики. В одній зграї летіли дрозди, сороки, синиці, дрохви, чаплі, лелеки, сивки та бекаси.

Безперечно, там, за обрієм, трапилася якась несподівана катастрофа, що нажахала їх і зігнала з насидженого місця.

Ледве почало смеркатись, показались і звірі. Стрімголов промчали олені, коні, мегасероси та тонконогі сайгаки, вихором майнули зграї вовків і собак, великий жовтий лев з левицею випереджали шакалів, плигаючи щоразу на п'ятнадцять ліктів. Багато звірів спинилося біля болота.

Одічна війна знову розгорілася: леопард плигнув койш на спину, вовки люто насіли на табун сайгаків, орел потяг під хмару чаплю, лев з громовим ревом вибирає собі здобич. Повз нього мала пробігти велетенська, масивна, як мамонт, звірина па низьких лапах з грубою і зморшкуватою, подібною до кори старого дуба, шкірою. Лев, мабуть, не знат цього звіра, бо ревнув удруге й погрозливо вишкірив зуби, настовбурчиваши грипу. Роздратований цим ревом, носоріг задрав скою рогату морду і люто рушив на лева. Це не була навіть боротьба. Гнучке руде тіло хутко покотилося набік, а зморшкувате одоробло вже бігло далі, жартома побивши напасника. Смертельний зойк бolio љ люті вилетів з грудей лева.

Нао гарячково дожидається, що напад звірів прожене карликів. Але його сподівання не справдилися. До місця, де засіли напасники, долетів лише гамір переселення, і коли ніч заступила сіре світло вечора, в їхньому таборі запалали вогні й залунав дикий сміх. Потім навколо знову все стихло. Лише інколи бив крильми стривожений кулик, шаруділи в очеретах шпаки та ворушила листя латаття водяна ящірка. А тим часом якіс чудні створіння з'явилися на поверхні води й попростували до сусіднього островця. Їхню ходу можна було помітити по хвильованню води та по круглих головах, що стриміли з неї, вкриті баговинням. Їх було п'ять чи шість, Нао і безплічко слідкували за ними з недовір'ям. Нарешті вони дісталися до островця, вилізли на скелю, а потім насмішкувати їх дико загукали. Нао здивовано упевнився, що то були руді карлики; крики, що знялися у відповідь на березі, швидко розвіяли його сумніви... Він сердито помітив, що ворог використав переселення звірів, щоб обдурити його обережність... Але який же вони знайшли хід до островця?

Нао розpacимо намагався знайти відповідь на це питання, коли помітив, що безплічко вперто водить пальцем в одному напрямі від берега до островця, а потім показує і на гранітний виступ. Син Леопарда догадався, що там мала бути ще одна коса, і вона тяглась до островця якраз під поверхнею води. А тепер лукавий ворог опинився у нього збоку, і треба було ховатися за горбочком, щоб уникати його каменюк та списів.

Тиша знову запанувала на болоті, Нао вартує далі під мерехтливим світлом зірок.

Загорожа ворогів поволі посувавася, опівночі вона буде майже біля вогнища уламрів, і тоді вороги нападуть. Напасникам буде нелегко. Карликам доведеться долати вогнище, що перегородило всю косу і має в довжину чимало ліктів.

Поки Нао, напруживши всі свої почуття, міркує про ці речі, з острівця летить камінь і падає на вогнище. Вогонь сичить, здіймається хмарка пари. Серце стискається, Нао розуміє тактику ворога. Намотаним на каменюки мокрим баговинням вороги силкуються загасити чи принаймні ослабити Вогонь, щоб полегшити свій напад... Що ж робити? Щоб побити тих, на острівці, треба якось виманити їх з-за скелі і самих себе поставити на деякий час під їхні удари.

Поки син Леопарда та його товариші люто кидалися туди й сюди, камені падали один за одним, вогонь сичав, а загорожа рудих карликів невпинно посувалася; мисливці й людина без плечей тремтіли, наче оточені звірі.

Скоро частина вогнища почала пригасати.

- Чи Нам і Гав готові? - спитався тоді ватажок.

І, не ждучи відповіді, він війовниче загукав. Але в голосі ватажка не було звичної певності; в ньому лунали лише туга й лютъ зацькованого звіра. Вони покірно чекали па останній знак. Але тут якесь ніби вагання охопило Нао. Очі його весело заблищали, надія осяла обличчя, і він крикнув:

- Ось уже чотири дні, як дерево карликів сохне на сонці!

Припавши до землі, він підповз до вогнища, вхопив головешку і з усіх сил поштурив її в загорожу ворога. В ту ж мить безплічко, Нам і Гав з захопленням уялились до цієї справи.

Спантеличені вороги почали навмання кидати в них списи. Коли ж нарешті вони зрозуміли, в чому річ, сухо листя й гілочки спалахнули в багатьох місцях, велетенське полу́м'я загуло з усіх боків загорожі. Нао знову вигукнув бойовий клич, клич крові й надії, що збадьорив серця його товаришів:

- Уламри перемогли людожерів! Як же їм не подужати рудих шакалів?

Полум'я жерло загорожу, і потужне криваве світло від нього пливло по болоту, ваблячи рибу, ящірок і комах; птаство познімалося з очеретів, гучно б'ючи крильми, а вовки сплели своє виття з реготом гієн. Тут безплічко раптом підскочив і загукав. Виблискуючи очима, він простягав руку на захід.

Обернувшись, Нао на далеких горбах побачив Огонь, подібний до сяйва перед сходом місяця.

Розділ четвертий

БІЙ МІЖ ВЕРБАМИ

Вранці руді карлики вибігали на відкрите місце досить часто. Вороги люто клацали своїми міцними щелепами, поблизукоючи трикутними очима. Вони oddalік погрожували уламрам рогатинами та списами, удаючи, ніби колють їх, кидають на землю, трощать голови, порють животи. Складвши нову загорожу, вони знову почали сунути її на гранітний виступ, поливаючи тепер зрідка водою.

Сонце стояло вже дуже високо на небі, коли безплічко голосно скрикнув. Він схопився на ноги і замахав обома руками. У відповідь, розтинаючи повітря, розлігся над болотом теж такий самісінський поклик, і мисливці побачили далеко на березі постать, цілком подібну до їхнього гостя. Вона стояла в заростях комиші і махала якоюсь невідомою уламрам зброею. Руді карлики теж помітили її, і невеличка ватага одразу ж побігла ловити невідомого. Але людина вже зникла за комишем. Опанований невиразними, але бурхливими почуттями після цієї несподіваної події, Нао чекав, що буде далі. Вороги швидко пробігли рівне місце, а потім настало тиша. Незабаром двоє з ватаги переслідувачів вернулися назад, і негайно ж вирушила на підмогу друга ватага. Нао збагнув, що відбувається якась значна подія. Поранений, очевидно, думав те саме і навіть здогадувався, в чим річ. Він стояв, не звертаючи уваги на рану в стегні, в його темних очах блискали веселі вогни, і часом він щось хрипко вигукував, наче болотяне звірятко.

Таємничі події множилися. Ще чотири рази руді посылали своїх людей на болото. Нарешті поміж верб з'явилось зо три десятки чоловіків та жінок із довгими головами та круглими й топкими тулубами. З трьох боків їх оточували руді карлики. Бій розпочався.

Люди без плечей кидали свої списи не просто рукою, а якимсь приладом, що його уламри ніколи не бачили. Це був грубий окупок з дерева чи рогу з гаком на кінчику. Випущений цим знаряддям список летів далі, ніж кинутий просто рукою.

В першу хвилину карликам довелося скуштувати лиха: багато воїнів полягло в бою. Але поміч надходила невпинно. Трикутні обличчя зліталися з усіх боків, навіть прибігли ті, хто стеріг Нао та його товаришів. Карлики вили з люті й лізли в саму гущу побоїща, цілком забувши про ту обережність, якої так додержувалися проти уламрів; можливо, що вони добре знали безплічків і ще боялися ставати з ними до бою врукопаш; а може, їх підбурювала одівчна ненависть.

Нао чекав, поки карлики знімуть облогу. Він уже з самого початку бою вирішив, що треба робити. Тут не було чого довго міркувати. Всім своїм еством Нао прагнув відкритого бою. Він розумів, що перемога рудих карликів над безплічками означала неминучу загибель його та його товаришів. Нао турбувало тільки одне: чи можна залишити без охорони Вогонь? Клітки заважали в битві і, напевне, були б розбиті. Та в разі перемоги Вогонь знайдеться, в противному ж випадкові не уникнуди смерті.

Коли настала зручна, на думку Нао, хвилина, він хутко дав наказ, і уламри, вигукуючи бойовий клич, вихором вихопилися з свого притулку. Кілька списів полетіло на них, але вони вже стрибали через загорожу противників. Далі все поточилося з шаленою швидкістю. Там було більше десятка воїнів, що стояли тісною лавою, кидаючи на уламрів списи. Нао кинув списа й дротика, підскочив і завертів своїм кием. Троє з рудих покотилися на землю, перше ніж Нам і Гав прибігли на допомогу. Але списи свистіли, і кожного уламра було поранено, хоч і не дуже, бо списи летіли здалека і кидали їх слабосилі руки. Троє кий завертілися водночас, і руді карлики, бачачи нові жертви та помічаючи, що й урятована уламрами людина біжить їм на підмогу, сипнули вроztіч. Нао вбив ще двох, решта ж устигли шугнути в комиші. Він не став їх шукати, нетерпляче бажаючи приєднатися до людей без плечей.

Між вербами розпочався рукопашний бій. Лише кілька вояків одбігло вбік, до болота, звідки й турбували карликів списами. Руді перемагали числом і завзяттям. Перемогу їм було забезпечено, і видерти її у них можна було б лише несподіваним втручанням. Нам і Гав розуміли це так само добре, як ватажок, і щодуху бігли за ним. Коли вони добігали, кільканадцять безплічків та рудих карликів уже лежало на землі.

Нао рикнув, як лев, і блискавкою впав на ворогів. Він увесь був сама лють. Велетенська довбня трощила голови, спини, груди. Руді карлики хоч і боялися сили велетня, але ніколи не думали, що вона до такої міри страшна. І перше ніж вони встигли отямитись від несподіванки, Нам і Гав утростилися в бійку, а врятовані безплічки знову взялися до своїх списів.

Запанувало безладдя. Кілька рудих з переляку побігли з поля бою, але поклик ватажка збив їх знову до суцільної купи, вкритої щетиною списів. Настала на хвилинку перерва.

Інстинкт підказував людям без плечей іншу тактику. Через те що вони краще бились списами, їм ліпше було відразу ж розпорошитись. Вони так і зробили. І знову засвистіли їхні списи. У кого вже не лишилося зброї, запускав своїм знаряддям каміння. Схвалюючи цю тактику, Нао сам кидав усі списи й дротики, що назбирав на місці бою, а потім почав кидати каміння. Руді збегнули, що їх жде неминучя поразка, коли вони не зав'яжуть знову рукопашний бій. І вони пішли в наступ, але нікого не зустріли, бо безплічки розбіглися, а Нао, Нам і Гав, як наймоторніші, били поранених та поодиноких ворогів.

Коли б і спільнікі були такі прудконогі, як уламри, вони могли б легко уникнути рукопашної. Та, на жаль, їхні довгі ноги рухалися невпевнено й нешвидко, і з тієї хвилини, як карлики почали гнатися за кожним з них, перевага перейшла на бік рудих. Безплічки занепали духом і майже не боронилися. Тоді Нао спинився і, уважно придивившись до бійки, знайшов того, чий голос керував ворогами, - кремезну сиву людину з великими щелепами. Ось кого треба знищити, хоч п'ятнадцтеро грудей і боронить його... Завзяття, дужче від смерті, пройняло мисливця, і він прожогом, ревучи, наче зубр, кинувся в бійку, трощачи ворогів своїм кием. Біля старого ватажка його зустріла ціла стіна списів, вона і перегорджувала шлях, і била велетня в боки. Йому пощастило відбитись, але тут набігли нові воїни. Тоді, кличуки товаришів, він відчайдушно розкидав перепону з тіл та зброї і строшив ватажка, ніби якийсь горіх...

В ту ж хвилину на допомогу йому прибігли Нам і Гав...

І тут почалася паніка. Руді карлики відчули, що жорстока смерть повернулася тепер до них: за голосок ватажка вони бились до останнього, тепер же, коли цей голос замовк, вони визнала свою поразку. Отже, карлики щодуху побігли з поля бою, побігли в рідні краї, до своїх озер і річок, де вони черпали свою мужність і силу й де сподівалися віднайти їх знову.

Розділ п'ятий

ЛЮДИ, ЩО ВИМИРАЛИ

Над бойовищем запала похмура тиша. Потім безплічки заходилися біля своїх поранених. Вони доглядали їх уважніше й краще, ніж вміли це робити уламри. Нао відзначив, що вони набагато досвідченіші, ніж люди його племені, але що життя їхнє дуже нещасне. Рухалися вони повагом і похитуючись, пораненого підімали вдвох або й утвох. Інколи охоплювало їх якесь чудне заціплення, очі пригасали, а руки висли, мов мертві гілки.

Жінки були, здається, рухливіші, ніж чоловіки. Вони виявляли більше спритності й працьовитості. Через деякий час Нао помітив, що одна з жінок навіть керувала племенем. Та й у них теж, як і в їхніх чоловіків, були темні очі й сумне обличчя; волосся було таке ж мізерне - росло кущиками, проглядала лускувата шкіра. Син Леопарда мимоволі пригадав густе волосся жінок свого племені, особливо розкішне на голові Гамли... Кілька жінок і двоє чоловіків прийшли оглянути рани уламрів. Вони ніжно торкалися до них пальцями, не завдаючи болю. Обтерли кров ароматичним листям, присипали рани тертою травою і наклали пов'язки з комишу. Цей дружній вчинок свідчив про те, що спілку між уламрами й без-плічками укладено. Нао зрозумів, що безплічки мали кращу вдачу, ніж його брати - уламри, людожери чи карлики.

Протягом тисячоліть люди племені ва¹ заповнили рівнини й численні ліси. Їхня зброя була могутньою, вони знали секрет вогню. Їхні м'язи були сильні й невтомні. Але потім, після різних катастроф, почалося їхнє виродження.

Мова їхня збідніла, вони їли мало, а спали довго. Взимку на них находило оціпеніння, як на ведмедів. Вони пінували, ловили рибу, виробляли зброю, бились з племенами й ордами. Більш сильні, активні та життезадатні племена неухильно підсували останнє їхнє плем'я на південний схід. Ва заселили землі біля річок і боліт, між великими озерами.

¹ Ва - так звалося плем'я людей-безплічків.

В широких печерах, видовбаних водами та сполучених крученими проходами, вони чудово знаходили собі дорогу і вміли прокопувати виходи.

В разі потреби вони обмазувалися землею, і так успішно, що обдурювали нюх собак і вовків, не кажучи вже про менш розвинений нюх людей. Ніякий звір не вмів ховати свої сліди краче за них.

В однім лише випадку ці полохливі створіння виявляли відчайдушне зухвальство, необережність: вони ризикували всім, щоб урятувати свого, коли його, бува, захоплювали в полон або оточували вороги. Ця солідарність колись надзвичайно збільшувала їхню могутність, тепер же часто призводила їх до гіркого лиха. Не що інше, як вона повела їх рятувати людину, що знайшла собі притулок у Нао. Через те що руді карлики були насторожені, а вони треба було пробігти голою місцевістю, їх помітили й напали на них. І коли б не втрутився в бійку Нао, вони б усі полягли в ній; тепер уже їх присутність урятувала й уламрів.

Після перев'язки ран син Леопарда повернувся на гранітний виступ узяти клітки. Ніхто до них не торкався, і вугілля ще жевріло. Дивлячись на нього, Нао дужче відчув радість перемоги. Не тому, що він боявся втратити його, безплічки, напевне, дали б йому Вогонь, - але Нао був під владою темного забобону: він здобув ці огники в боротьбі перемогою, й майбутнє здавалось би йому грізним, коли б він знайшов їх усі три мертвими. Він урочисто поніс Вогонь до ва.

Ті з цікавістю почали розглядати клітки, а жінка, що керувала племенем, похитала головою. Великий мисливець пояснив їй жестами, що його плем'я втратило Вогонь, а він зумів його завоювати. А як ніхто, здавалося, його не зрозумів, то Нао спітав себе, чи не були вони часом одним із тих нещасних племен, які не вміли грітися біля Вогню вдень, гнати ним темряву вночі та пекти собі на ньому страви. Старий Гун розповідав, що є й такі племена, де люди дурніші за вовків, але слух і нюх мають кращий, ніж звичайні люди. Нао хотів уже вчити своїх нових друзів, як треба розпалювати вогнище, коли раптом помітив поміж вербами одну жінку, що тримала в руках пару камінців і била ними один об один. З-під камінчиків виплигував рій іскор просто на пучечок тонесенької сухої трави, і нарешті одна стеблиночка спалахнула, підпалюючи й інші. Жінка роздмухала Вогонь і пустила його на купу листя й гілок.

Син Леопарда став як зачарований. В голові йому майнула лише одна думка: “Безплічки ховають Вогонь у камінчики!”

Наблизившись до жінки, він захотів упевнитися в цьому. Жінка спочатку з недовір'ям відсунулась від нього, а потім, пригадавши, що ця людина врятувала їх усіх від смерті, подала йому свої камінці. Він жадібно почав оглядати їх, та, не знайшовши в них ніякої щілинки, здивувався ще більше. Тоді він почав їх уважно обмачувати. Вони були холодні. Остаточно спантелічений, він тільки запитував себе: “Яким же чином Вогонь проліз у ці камінчики?.. І як це так сталося, що він їх не нагрів?”

З острахом і недовір'ям, яке люди завжди почивають до незрозумілих їм таємничих речей, Нао обережно повернув ті камінчики назад.

Розділ шостий

КРАЇНОЮ ВОДИ

Ва й уламри йшли вже країною води. Вода лежала перед ними стоячими болотами, вкритими ряскою, лататтям, лілеями, човником, кривавником, сочевицею й очеретом; вона плодила небезпечні й страшні торфовища, вона йшла в озера, річки, утворювала навколо них намули з каменю, піску й глини, вона била з-під землі і бігла струмочками по долинках, а інколи текла в щілині і гинула в підземних країнах. Ва вже знали, що Нао треба йти на північний захід. Вони вели його навпроте, допомагаючи йому швидше вийти з вологих земель. Місцевість вони знали чудово. Вони знали проходи там, де б нікому й не снилося; вони будували плоти, перекидали через провалля стовбури дерев, сполучали ліанами протилежні береги. Вони хоч і повільно, але дуже добре плавали, особливо коли у воді не було деяких рослин, що чомусь викликали у них великий страх.

Їжі було досочку. Вони знали багато істівних корінців і були надзвичайно вправними рибалками. Вони били рибу острогами, ловили її руками, заплутували її в баговиння, принаджували на вогонь, заганяли зграями у вузенькі затоки. Вечорами, розіклавши вогонь на косі, на острові чи просто на березі, вони віддавалися почуттю тихого й мирного щастя. Вони любили сидіти купками, тулячись одне до одного, і їм здавалось, ніби вони відчувають силу племінної згуртованості. Уламри ж трималися поодинці, особливо Нао, що протягом довгих подорожей звик до самотності. Досить часто вони заводили безконечну одноманітну співомову. На сина Леопарда вона наганяла журбу і навіть дратувала. Але він виявляв надзвичайну цікавість до їхніх способів полювання, рибальства, праці. Особливо ж його цікавило, як вони користуються працею для списів та як видобувають з камінчиків Вогонь.

До тієї праці Нао привичайся одразу ж. Спільні симпатизували йому що день, то більше, і не ховали від нього ніяких таємниць. Він міг володіти їхньою зброяю та знаряддям, вчився їх лагодити. Жінка-ватахок подарувала йому пращу, і Нао володів нею з однаковою, як і у вас, спритністю, але з далеко більшою силою. Син Леопарда не зважувався лише розкривати собі таємницю з Богнем, бо ще й досі боявся її. Він лише oddalеки поглядав, як вилітали іскри. На ті ж питання, що він собі ставив, мисливець не міг одержати зрозумілої відповіді, що не перечила б фактам. Однак за кожним новим разом він усе сміливішав. Тут у пригоді йому стала мова слів і жестів. Він починав уже краче розуміти ви, навчившись близько десятка слів та щось із тридцять різних властивих цьому племені жестів. Поволі він дійшов висновку, що ви не ховали Вогню в каміння, а що він уже захованій туди природою. І Вогонь виплигував звідти від удару та й кидався на стеблинки сухої трави, але, бувши в ту хвилину дуже слабосилим, не міг одразу як слід упоратися із своєю здобиччю. Нао твердо переконався в цьому, коли йому

пощастило видобути іскру з кремінців, які перед тим просто валялися на землі. Пересвідчившись, що в добуванні Богню з каміння нема нічого чудесного і річ тут зовсім не в чарівництві чи особливій могутності ва, він зовсім перестав боятися. Він помітив також, що камінчики потрібні двох різних сортів: кремінь і залізний колчедан. І, вже сам видобувши кілька іскор, він спробував розпалити огнище. Іскри спомогли сипалися з каміння, зіштовхуваного його меткими й дужими руками, але, хоч скільки він старався, йому ніяк не щастило підпалити навіть найтоншу суху билинку.

Одного дня плем'я спинилося ще до смерку. Це було на березі якогось озера з зеленою водою. Берег був піщаний, день - надзвичайно сухий. У небі летіли журавлі, поміж очеретом сновили чирки, здалеку долітало гарчання лева. Ва розіклали два великих огнища, а Нао, насушивши собі тоненьких стеблинок, почав кресати своїми камінчиками. Він працював завзято, але весь час даремно. Тоді взяли його сумніви, і він подумав, що ва ховають від нього ще якийсь секрет. Зневірений, він ще кілька разів кресонув з такою люттю, що нарешті один камінець аж розкололся. І тут йому аж дух забило: на стеблинці спалахнув огник. Нао надзвичайно обережно роздмухав його в полум'я, і, скоро з'ївши пучечок, воно вже жерло грубшу здобич.

А Нао, ледве дихаючи, нерухомо дивився на нього божевільними очима, відчуваючи величезну радість, більшу, ніж тоді, коли переміг тигрицю, загарбав Богонь у кзамів, уклав спілку з великим мамонтом та коли оце недавно забив ватажка рудих карликів. Адже він розумів, що нині здобув над речами таку владу, якої ніколи не знав ніхто з його предків. Син Леопарда розумів також, що вже ніхто в світі не зможе вбити Богонь у людей його племені.

Розділ сьомий

СИНЬОЛЮДКИ

Місцевість понижчала; мандрівники минули країну, де осінь була так само тепла, як і літо. Потім перед ними виріс страшний густий ліс. Його обступала стіна з ялинок і чагарнику, і ва мусили пробиватися крізь неї з допомогою своїх кремінних та агатових ножів. Жінка-ватажок попередила Нао, що ва будуть вести уламрів лише до кінця лісу, бо далі вже не знають місцевості. Вони знають тільки, що там починається рівнина, а за нею видно гору, перетяту широкою ущелиною. Жінка-ватажок думала, що ні на рівнині, ні на горі людей нема, а в лісі так уже напевно відомо, що кілька племен є. І вона пояснила, що люди тих племен мають могутні груди й руки, не знають Богню, не вміють розмовляти, не воюють і не полюють. Але коли на них нападають, загорджують їм дорогу чи якось виказують свою ворожість, тоді вони стають страшенно люті й нещадно нищать супротивників.

Після важкої боротьби з кущами іти стало легше. Колючих рослин поменшало; з'явилися стежки, протоптані звіром поміж тисячолітніх дерев; просвітліли зелені сутінки. Хмари птаства метушилися на деревах, помічалася присутність хижаків, плазунів та комах, скрізь ішла уперта й нещадна боротьба, в якій рослини й звірі множились та гинули...

Одного дня жінка-ватажок з таємничим виглядом простягла руку, показуючи щось під деревами. Поміж листям фіг майнуло якесь блакитне тіло, і в ньому Нао признав людину. Пригадуючи карликів, він затримтів од ненависті й тривоги. Тіло зникло. Настала повна тиша. Ва спинились і збилися докупи.

Найстарший чоловік почав промовляти до них.

Він сказав, що сила й гнів синьолюдків неймовірні, нізащо в світі не можна ставати на їхньому шляху; він нагадав, що вони не терплять криків і жестів.

- Батьки наших батьків, - заявив він, - жили з ними сусідами і ніколи не воювали між собою. Вони завжди давали дорогу синьолюдкам у їхньому лісі. Ті ж так само обминали ва на полях і болотах.

Жінка-ватажок ствердила ці слова і подала свою палицею знак. Плем'я негайно ж звернуло вбік, зникло у гущавині сикомор і врешті виринуло на чималій галявині, випаленій недавно ударом блискавки; внизу видно було ще попіл від обгорілого дерева. Ледве ва й уламри вийшли на галявинку, Нао знову помітив праворуч себе блакитне тіло, подібне до того, що він оце недавно бачив поміж листям фіг. За ним із сіро-зеленої пітьми виткнулося ще дві постаті. Захрустіли сухі гілки, і перед очима мисливців з'явилося гнучке могутнє створіння. Ніхто не міг би сказати, як воно прийшло: чи на чотирьох ногах, як звірі, чи на двох, як птахи й люди. Воно ніби сиділо на задніх лапах, витягши передні та поклавши їх на великий корінь дерева. У створіння була велика голова з величезними шелепами гієни, круглими, жвавими, повними вогню очима та низьким лобом; тулуб був довгий, як у лева, але ширший, лапи дуже скидалися на руки людини. Темна, в блакитним відтінком шерсть укривала все тіло. Подивившись на груди й плечі створіння, Нао визнав його за людину; її чотири руки справляли дуже дивне враження, а голова одночасно нагадувала буйвола,

ведмедя й собаку. З недовір'ям і гнівом озирнувшись на всі боки, синьолюдок підвівся на йоги й глухо зареві.

На його голос із гущавини вибіг цілий гурт схожих на нього істот. Тут було троє самців і близько десятка самиць, малеча хovalася поміж кущів. Один із самців був справжній велетень; зі своїми вузловатими, як стовбури платана, руками він міг легко перекинути зубра чи задавити тигра; груди були вдвічі ширші, ніж груди Нао. Людина була без зброї, двоє чи троє її товаришів мали в руках пооброблені палиці, якими вони копали землю в пошуках істівних корінців.

Під загальний рев племені велетень попростував до ва й уламрів. Він бив себе в груди, показуючи в гніві білі зуби під важкими, тремтячими однією губами.

З наказу жінки-ватажка вони почали відступати. Вони робили це повагом, корячись стародавньому законові - утримуватись від усякого жесту й слова. Нао приєднався до них, довіряючи їх досвідові. Нам же і Гав, що йшли на чолі племені, трохи загаялися і коли схотіли й собі приєднатись до ватажка, то відступ їм уже був загороджений: синьолюдки розпорошилися по всій галевині. Гав устиг шугнути в гущавину; Намові треба було ще перебігти рівне місце. Він біг зигзагами і так жваво, що міг би врятуватись. Аж ось одним скоком перед ним виросла котрась із самиць; він стрибнув убік і, ухиляючись від двох самців, що вже бігли назустріч, зачепився ногою за корінь і поточився.

Важкі обійми стиснули Нама. Він опинився в ланах у велетня.

Нам не мав часу вхопитися за зброю - неймовірний тиск паралізував йому тіло, і він почував себе так само безсилим, як сайгак, що опинився під тигром. І тоді, знаючи, що Нао не встигне прийти па допомогу, він здався напризволяще, м'язи його ослабли, очі загасли; він покірно чекав смерті, не роблячи жодного руху.

Нао не міг витерпіти, дивлячись, як у нього па очах вбивають товариша; він схопився за список і кий та хотів кинутись у бій, але жінка-ватажок спинила його.

- Не ліз! - сказала вона.

Жінка пояснила йому, що досить Нао підняти списа, як Нам загине. Вагаючись між прагненням позмагатися за життя Нама і побоюванням прискорити кінець сина Тополі, Нао важко зітхнув, зупинився і почав дивитись.

Людина з блакитною шерстю, скрігочучи зубами, підняла мисливця вгору й ладналась розтрощити його об стовбуру дерева... Ale зневацька її рішучість десь зникла, і вона уважно пригледілась до зомлілого тіла. Не відчувиши ніякого опору, вона вгамувала свій гнів, якась невиразна лагідність засяяла в її очах; потім стиха поклала Нама на землю.

Коли б юнак хоч трохи поворухнувся для оборони чи просто а переляку, нещадна рука схопила б його знову. Ale він відчув це інстинктом і лежав нерухомо.

На це видовище збіглося все плем'я: самці, самиці й малеча. I всі вони пересвідчилися, що Нам майже однакової з ними породи. Для карликів чи уламрів це було б якраз причиною, щоб убити його. Ale ці лісові створіння стояли на дуже низькому щаблі розвитку; вони не знали війни, не їли м'яса і жили без стародавніх звичаїв. Інстинкт підбурював їх проти хижаків, що крали у них молодь і жерлі поранених; тих же тварин, що їдять траву, вони не чіпали.

Отже, вони не знали, що їм робити з Намом. їх заспокоювала і його нерухомість, і раптова лагідність великого самця. A цьому самцеві вони не опиралися вже протягом кількох років, і він водив їх у лісі, вибираючи шляхи й місця для відпочинку та женучи геть лютих ворогів - левів.

Нам і досі не вкусив і не вдарив нікого з них, тож і вони поставилися до нього миролюбно. Що довше дивилися вони на простягнуте долі Намове тіло, то менше ставало їм охоти вбити його. Намове життя було врятоване.

Тепер він міг би, не турбуючи їх, іти з ними, може, навіть жити разом.

Як спершу він почув подих смерті, так тепер помітив, що нещастя минуло, і повагом підвівся та став чекати Хвилину вони ще дивилися на нього, сповнені недовір'я. Та ось одна з самиць, спокушена якимсь ніжним паростком, заходилась біля нього; один із самців почав поратися біля коріння за ними і усі інші почали заспокоювати голод. Синьолюдки харчувалися лише рослинами і їли не все, що їдять олені та зубри, щоб підтримувати свою силу, тому добування їжі було для них справою довгою й копіткою.

Уламр був вільний. Він негайно приєднався до Нао, і обидва почали дивитися, як з'являються й зникають між деревами синьолюдки. Ще тремтячи від цієї пригоди, Нам залюбки убив більше усіх. Нао ж не відчував ненависті до цих чудних людей; він дивувався їхній ведмежій силі й міркував собі, що вони вільно могли б винищити ва, рудих карликів, людожерів і уламрів, коли б тільки того схотіли.

Розділ восьмий

ВЕДМІДЬ-ВЕЛЕТЕНЬ У МІЖГІР'Ї

Минуло вже досить багато часу, як Нао перейшов ліс синьолюдків та залишив у ньому ва. Через ущелину між двох гір він вибрався на високу рівнину. Осінь тут була холодніша, хмари весь час укривали небо, вітер завивав ціліми днями; трава й листя гнили на землі, і мороз винищував безліч комах, вишукуючи їх під корою, голими стеблинами, засохлими коренями, гнилими плодами, у щілинах каміння та в поропаній глині. Коли хмари часом розривалися, зорі, здавалося, заморожували темряву ночі. Ночами вовки вили майже безперестанку, собаки набридали своєю гавкотнею; іноді чути було крик вмираючого оленя, сайгака чи коня, няяння тигра або риця лева. Уламри помічали гнучкі тіла та блискучі очі, коли вони раптом виринали з пітьми, що оточувала їхній Богонь.

Життя ставало дедалі тяжчим. Наближалася зима, рослинної їжі меншало. Травоїдні гарячково розшукували її по голих степах, вигрібали корінці, обгризали молоді гілочки й кору; хто ів плоди, той безнадійно тинявся під деревами; гризуни укріплювали свої нори, хижаки весь час були на ловах, засідаючи біля води, визираючи з пітьми лісової гущавини та ховаючись по западинах у скелях.

Крім тих, що засинають на зиму чи заготовляють для себе їжу в своїх норах, звірі тяжко бідували, не маючи змоги як слід прохарчитися.

Нао, Нам і Гав голоду майже не відчували. Подорож і різні пригоди загострили їхні відчуття, спритність і передбачливість. Тепер уламри ще з більшої відстані помічали здобич чи ворога; вони передчували вітер, дощ, повінь. Кожен рух вони розумно пристосовували до своєї мети, зберігаючи сили. Раз кинувши оком, знаходили надійну схованку чи придатну для бою місцевість. І дороги своєї мисливці трималися так само впевнено, як то буває з перелітним пташеством. Гори, озера, гнілі болота, ліси, що міняють вигляд берегів, - ніщо не перешкоджало їм з кожним днем наблизатися до землі уламрів. Тенор вони вже за півмісяця сподівалися дійти до свого племені.

З усіх можливих шляхів Нао вибрал довге міжгір'я - ту дорогу, що нею він колись, як це зараз пригадав, пройшов з групою мисливців, бувши ще Гавових літ. Вона тягнеться через вапняні скелі, переходить в балку і закінчується вузькою ущелиною, де треба було часто перелазити через велике каміння, що нападало сюди з гори.

Дві третини міжгір'я мисливці пройшли без пригод. Опівдні вони сіли поїсти, влаштувавшись на площині, оточений скелями. Звідси чути було гомін підземної річки, що спадала в бездонне провалля; перед очима в скелі чорніли дві печери.

Пойвши, Нао попростував до однієї з печер і уважно оглянув її. Він пригадав, що Фаум показував її своїм воїнам як найкоротший шлях на рівнину. Але тоді вони йшли великою ватагою, і всипане гострим камінням дно печери заважало б мисливцям. Для трьох же молодих уламрів печера могла б стати в пригоді, і Нао вирішив піти нею.

Він знайшов прохід і попрямував ним усе далі, аж доки побачив слабеньке світло, що свідчило про близький вихід. Тоді він повернув назад. Біля отвору печери зустрівся з Намом.

- Ведмідь-велетень у міжгір'ї! - сказав Йому Нам.

Гучний рев заглушив його мову. Кинувшись до отвору, Нао побачив Гава, що вже сховався між камінням, наче підстерігав здобич. Ватажок затримтів.

Двоє страшних звірів сунули до місця відпочинку уламрів. Вони були вкриті надзвичайно густою шерстю чорного кольору, що захищала їх від холоду зими, гострого каміння та колючок рослин. Один з них, як зубр завбільшки, з короткими, дужими й гнучкими лапами, мав опуклого лоба, схожого на об'їдений лишаєм валун. Його широка пащека могла вільно замкнутися на людській голові, в одну мить стираючи її своїми жахливими щелепами. Це був самець. У самиці ж лоб був плескатий, пащека менша, хода якась коса. В руках і поставах обох звірів було щось схоже на подобу синьолюдків.

- Так, - прошепотів Нао, - це ведмеді-велетні.

Ці створіння не боялись жодного звіра в світі. Але ж і їх самих не доводилося боятися, принаймні коли вони не були роздратовані або ж занадто голодні, бо ця порода споконвіку до м'яса ласою не була.

Тепер же вони ревуть. Самець щирить свої зуби і люто мотає головою.

- Він поранений, - зауважив Нам.

Справді, кров текла ведмедеві крізь густу шерсть. Мисливці дуже злякалися, чи не від людської часом зброї це рана, бо тоді ведмідь захоче помститись. А коли він уже почне мститись, то справу напевно закінчить, бо впертішого звіра нема в світі. Зі своєю густою шерстю та товстою шкорою він просто кепкував би із списа, сокири й кия. Одним ударом лани він міг би розпороти людині живіт, задушити її в своїх обіймах, змолоти її своїми щелепами.

- Як вони прийшли? - спитав Нао.

- Між оцими деревами, - відповів Гав, вказуючи на кілька ялинок, що примостилися на скелястій кручі. - Самець зійшов праворуч, самиця - ліворуч.

Чи випадково, чи, може, здійснюючи певний план нападу, ведмеді загородили уламрам вихід. Видно було, що напад неминучий. Про це свідчили і лютий рев самця, і насторожена, хитра поза самиці. Коли вони ще й досі вагалися, то це через те, що міркували дуже повільно і хотіли спершу пересвідчитися, що здобичі нема куди тікати. Вони довго принохувалися, важко сопучи, щоб краще дізнатися, як далеко сховались поміж камінням їхні вороги.

Нао хутко дав знак тікати, і, коли ведмеді пішли в наступ, уламри були вже в глибині печери; Нао послав юнаків уперед, і всі троє бігли так швидко, як лише дозволяли їм нерівність ґрунту та покручений шлях.

Ускочивши в порожню печеру, ведмеді-велетні загаялись, загубивши між своїми старими слідами свіжий уламрів. Потім вони дуже обережно та іноді спиняючись погналися за людьми. Не боячись жодної в світі тварини, вони, проте, були обережні зроду і боялися невідомого. Вони знали зрадливість круч, печер і ям; невиразно пригадували каміння, що відколюється й летить униз, землю, що лопається й розходиться, приховані в пітьмі ночі провалля, сніжні обвали, води, що виїдають тверді скелі. За все їхнє довге життя ні мамонт, ні лев, ні тигр їм не загрожували. Але темні сили стихії часто давалися їм знаки. Вони зазнавали болю від гострого каміння; їх з головою завалював сніг, несли весняні річки, засипала в печерах земля.

А сьогодні вранці вперше на них напали живі істоти. Напали з вершка високої стрімкої скелі, куди могли б злізти хіба ящірки та комахи. І ось там стояло троє двоногих створінь. Побачивши велетнів, вони дико загукали і кинули свої списи. Один з них поранив самця. Осатанівши від болю й лютої зlostі, ведмідь втратив всяку обережність і спробував видертися прямо на гору, але скоро мусив відмовитися від цього наміру і разом з самицею пішов шукати кращої дороги.

Він на ходу вирвав списа, кілька разів нюхнув його. Ведмедеві не часто доводилося зустрічати людей. Їхній вигляд дивував його не більше, ніж вигляд якогось там вовка чи гієни. Вони завжди поступалися Йому дорогою,

він нічого не знати про їхню хитрість, ані про їхню силу, отже, анітрохи не турбувався. Через це остання пригода, як цілком несподівана, дуже його стурбувала. Вона порушувала старовинний зв'язок між речами і ставала незвичною для нього погрозою. І пічерний ведмідь блукав різними проходами, здирався на горби, старанно принюхувався до запахів. Нарешті він стомився. Якби не та рана, він зберіг би лише на дні своєї свідомості невиразний спогад про пригоду, що міг би пробудитися тільки в однакових умовах. Але ж хвилі болю ще й ще раз нагадували ті три істоти на горбі з їхніми гострими списами. І тоді він починав ревти, зализаючи свою рану... Але через деякий час рана перестала боліти. Ведмідь-велетень тепер думав лише, як би відшукати собі їжу, коли раптом знову зачува дух людини. Гнів стиснув йому груди. Він покликав свою самицю, що йшла оддалік. З'ясувавши, де сиділи їхні вороги, ведмідь разом кинулися вперед.

В темному проході Нао відчував спочатку присутність тільки своїх товаришів. Потім зачулося й важке тупання звірів; важко сопучи, вони наздоганяли людей. Їм легше було бігти пічери на своїх чотирьох лапах, весь час нанохуючи носом слід... У lamri щохвилини спотикалися об каміння, падали, стукались об виступи стін, а їм же ще й треба було нести важку зброю, їжу та клітки з Богнем, які Нао не міг покинути. Вогонь, жеврів на споді їх і не освітлював шляху; його слабеньке рожеве світло летіло вгору, ледве позначаючи виступи стін. Одночасно ж на його тлі досить яскраво виступили постаті втікачів.

- Швидше! Швидше! - кричав ватажок.

Та Нам і Гав не могли бігти швидко, і велетні звірі наздоганяли їх. Щохвилини сопіння хижаків ставало все чутнішим. В міру наближення до ворога їхня лютість зростала, і вони інколи чи один, чи другий починали ревти. Голосний рев лунко одбивався від кам'яних стін. А від цього реву Нао краще уявляв собі їхню неймовірну силу, лютість обіймів та надзвичайну міць гострих щелеп.

Через деякий час звірі були на відстані кількох стрибків. Земля тримтіла під ногами Нао. Він відчував, що за мить страшний тягар упаде йому на спину... Тоді він сміливо став лицем до смерті. Несподівано повернувшись клітку, Нао направив її слабке світло ведмедеві в очі. Ведмідь раптом спинився. Несподіванка збентежила його. Він здивовано позирнув на вогник і глухо покликав самицю, захитавшись на своїх чотирьох лапах. Потім, підштовхуваний лютістю, знову посунув на людину. Нао відскочив і щосили кинув свою клітку ведмедеві в голову. Клітка влучила йому просто в ніс і обпалила повіку. Од страшного болю ведмідь жалісно заревів і почав себе обмащувати. Нао ж тим часом щодуху побіг.

В отвір попливло нарешті сіре світло. Тепер у lamri вже бачили ґрунт під ногами, не спотикалися і бігли з усієї сили. Але звірі теж побігли швидше, і в міру того, як наблизався вихід, син Леопарда тужливо подумав, що на волі небезпека, яка загрожувала його товаришам, не зменшиться, а навпаки, збільшиться.

А тим часом ведмідь знову наблизався. Пекучий біль в оці так розлютив його, що він забув про всяку обережність. Нішо вже не могло стримати його пориву. Нао відчув це з іншо лютішого сопіння та короткого хрипкого реву. Він вже хотів повернутися для безнадійного бою, коли почув крик Нама. І тут ватажок побачив перед собою високий виступ, що значно звужував прохід. Нам уже був за пилі. Гав саме минав його. Ведмежа пащека хекала за три кроки від Нао, коли він, зіщуливши плечі, шугнув у отвір. З розгону ведмідь з силою втиснувся в щілину, але через неї пролізла лише його морда. Він виширив свої тверді, як жорна, і гострі, як пилка, зуби і зловісно заревів. Та Нао вже не боявся ведмедя, він знат, що недосяжний для нього. Дужчий від сотні мамонтів і живучіший від тисячі поколінь, невблаганий камінь затримував ведмедя так само певно, як смерть.

Мисливець зареготав:

- Нао тепер дужчий за великого ведмедя. Нао має кия, сокиру й списи. Він може вдарити ведмедя, а ведмідь не відповість на його удари.

І він замірився своїм києм. Та ведмідь уже пізнав лукавство каменю, проти якого мусив боротися з самого дитинства. Перше ніж людина встигла вдарити, він уже висмикнув голову і склався за виступом. Гнів його не минав; волохаті боки ходили ходором, кров стугоніла в скронях, штовхаючи на нерозважливі вчинки. Але ним керував мудрий інстинкт, що звик зважувати й на обставини. Зранку оце вже вдруге ведмідь мав нагоду пересвідчитися, що людина якимсь незрозумілим для нього способом здатна завдати йому болючих ударів. Він починав коритися долі.

Ведмедиця грізно ревла ззаду, зустріч з двоногими істотами нічого її не навчила, бо вона не постраждала від них, а як голос самця закликав її до обережності, то вона спинилася, гадаючи, що попереду зустрілася якась природна пастка. Йі і на думку не могло спасті, щоб небезпека могла йти від нікчемних істот, які поховалися за виступом.

Розділ дев'ятий

СКЕЛЯ НА БЕРЕЗІ

Деякий час Нао горів бажанням знищити хижаків. Злість опанувала його серце. Пронизуючи очима пітму, він тримав напоготові гострий список. Але ведмідь не висувався, самиця його не підходила, і Нао потроху заспокоївся; потім же він згадав, що час минає, а йому треба ще завидна дістатися до рівнини. Тоді з серцем пішов вія на світло, що з кожним кроком яскравішало. Прохід раптом поширшився, і у lamri в один голос скрикнули, коли побачили важкі осінні хмари над дикою безмежною, всіяною камінням, вибоїстою рівниною.

Адже цю країну вони добре знали. Вони з малечкою пробігали цими лісами, степами та горбами; переходили ці болота, отаборювалися на березі цієї річки чи під кручами цих горбів. Ще два дні ходу - і вони дістануться до

Великого болота, куди уламри завжди вертаються з війни чи полювання і звідки вони, як каже старовинна легенда, ведуть свій рід.

Нам смія вся, як мала дитина, Гав у радісному захопленні простягав руки, а Нао стояв нерухомо, схвильований безліччю спогадів.

- Ми знову побачимо плем'я!

Всі троє вже відчували близькість рідного табору. Він ввижався їм усюди: і в пишному уборі осінніх дерев, і в спокійних водах річки, і у величавих хмарах, що пливли по небу. Та й місцевість мала зовсім інший вигляд, ніж там, далеко позаду, на південному сході. Вони надували тепер лише щасливі дні. Нам і Гав, що так часто зазнавали горя від жорстокості старших та важких кулаків лютого Фаума, тепер очували безмежну ніжність до рідного племені. Вони гордовито поглядали на невеличкі вогники, що їх пронесли живими через стільки пригод у боротьбі, знесиленнях і муках. Нао шкодував, що йому довелося пожерттувати своєю кліткою: забобони глибоко коренилися в його мозкові. Та хіба ж він не ніс камінчики, що мають у собі Богонь, хіба не знав секрету, як його звідти видобувати? Однаково! Він дуже був би радий сам зберегти тріщечки цього блискучого життя, відвійованого у кзамів...

Спускатися було важко. Осінь принесла з собою багато нових обвалів та щілин. Уламри мусили використати сокири й списи. Коли мисливці вже дісталися до рівнини, остання перешкода лишилася за плечима: тепер перед ними лежала рівна, добре знана дорога. Повні радісних надій, уламри вже звертали менш уваги на безліч тих пасток, що трапляються навколо і підстерігають живі істоти.

Так ішли аж до смерку. Нао шукав доброго місця на березі річки, де хотів зупинитись на спочинок. День поволі згасав під важкими хмарами. Зловісний червоний відблиск поплив по землі; розляглося в повітрі виття вовків і довга сумна гавкотня собак; полохливими зграями бігали вони в кущах та попід лісом. Число їх здивувало мисливців. Очевидно, якесь переселення травоїдних вигнало їх із сусідніх місцевостей у цей багатий на здобич куток. І, очевидно, вони вже встигли його спустошити, бо їхнє виття було голодним, їхнє нишпорення було якесь гарячкове. Знаючи, що коли вони бігають зграями, то їх треба боятися, Нао прискорив ходу. Через деякий час уже збилося дві велики зграї: праворуч - собаки, ліворуч - вовки. Бігши одним слідом, вони часом спинялися, щоб гарчанням налякати одна одну. Вовки були вищі зростом і м'язистіші, але собаки переважали їх кількістю. Чим швидше пітьма їла вечірні сутінки, тим дужче блищали їхні очі. Нам, Гав і Нао помічали силу зелених вогників, що роїлися, наче світляки. Тоді уламри відповідали на виття голосним бойовим кличем, після чого всі ці вогники віддалялися.

Спочатку звірі тримались oddalік, а як почало зовсім темніти, то стали наблизатися: вже досить ясно можна було чути тупотіння їхніх м'яких лап. Собаки виявляли більше зухвалства. Декотрі з них випереджали людей, потім раптом спинялися і або плигали з лютою гавкотнею, або лукаво підкрадалися. Вовки, збентежені тим, що їх випереджають, сунули всюю зграєю, ріжучи повітря своїм виттям. Здавалося, між обома зграями ось-ось спалахне бійка. Собаки, зімкнувши тісно свої лави і добре усвідомлюючи свою чисельну перевагу, ладналися дати відсіч. Вовків же гризла за серце люта нетерплячка. В останніх відблисках попелястого смерку обидві зграї стояли одна проти одної наїжачивши та здіймали великий галас.

Але бійки не сталося. Кілька звірів, голодних і знахабнілих, знову побігли за людьми, і їх приклад потяг за собою і зграї. Голодні собаки й вовки бігли поруч, погрожуючи одні одним. Це вперте переслідування нарешті стурбувало людей. На заході вже майже зовсім потемніло, і посеред безлічі агресивних ворогів уламри відчули подих смерті.

Купка собак випередила Гава, що йшов ліворуч, і одна з них, завбільшки з вовка, спинилася, вицирила зуби й плигнула. Юнак нервово кинув списа, і поранений у ребра звір, голосно виючи, завертівся на землі. Гав добив його довбнею.

На передсмертний зойк прибігла ціла зграя; собак єднала вища, ніж у вовків, солідарність, і коли якісь одній загрожувала небезпека, то вони здатні були напасті навіть на великих хижаків. Нао занепокоївся, чи не нападе на них уся собача зграя. Він покликав Нама й Гава, щоб укупі налякати собак. Мисливці щільно притиснулися один до одного, собаки, спантеличені такою відсіччю, загарчали. Коли б лише одна наслімілася напасті, всі посунули б за нею, і назавтра кістки людей уже біліли б на широкому полі...

Тут Нао раптом кинув списа, і одна з собак перекинулася з пробитими грудьми. Ватахок ухопив її за задню лапу і штурнув у зграю вовків. Поранена собака впала поміж них, і звірі, роздратовані голodom та духом крові цієї легкої здобичі, почали гризти ще живе тіло. Тоді собаки, забувши про людей, купою сипнули па вовків.

Не чекаючи закінчення бійки, мисливці кинулися навтіки. Туман свідчив про близьке сусідство річки, і Нао іноді помічав її блиск. Двічі чи тричі він зупинявся, щоб визначити правильний напрямок. Нарешті, вказуючи на якусь сіру масу над берегом, він сказав:

- Нао, Нам і Гав сміятимуться тепер і з вовків, і з собак.

Це був великий, майже кубічної форми стрімчак, заввишки в п'ять человік, куди можна було дістатися лише з одного боку. Нао, зневісши його вже давно, вибрався на нього в одну мить. Коли Нам і Гав теж піднялися за ним, вони опинилися на рівній площині, на якій росли кущі й ялинка. Тут вільно могли б розташуватися тридцять человік.

Внизу, в сірій пітьмі на рівнині йшла люта війна вовків і собак. Дикий галас і скавчання пронизували вологе повітря, а мисливці раювали собі в своєму безпечному куточку.

Захрустіло гілля, запалало червоне вогнище, оповившись жовтим димом, і веселе світло його попливло по воді. Від самотнього стрімчака в обидва боки тягся зовсім голий берег; очерет, верби й тополі росли oddалеки, і видно було все в двадцять разів далі, ніж можна кинути списом.

Нічні тварини тікали від Богню й ховалися або, навпаки, приваблені світлом, підбиралися до нього. З сумним криком сідають на осокір дві сови; кружляють хмарою кажани; до смерті налякані шпаки летять на той бік; сполохані крячки шукають затінку; довгі риби випливають з глибини, граючи під сріблястим туманом перловими та мідними стрілками. Червоне світло вихоплює з темряви здоровенного кабана, що зупиняється проти вогнища, великого оленя з тремтячою спиною та закинутими назад рогами, хижу рись із трикутними вухами та лютими мідно-жовтими очима, що блискають на Богонь між двома гілками ясена.

Люди знають свою силу. Вони мовчки їдять печене м'ясо, радо гріючись біля Богню. Плем'я близько. Скоріше, ніж на другий вечір, вони побачать води Великого болота. Нама й Гава зустрінуть уже як справжніх воїнів; уламри належно оцінять мужність, стійкість і завзяття, виявлені хлопцями в поході, та стануть їх боятися. Нао візьме Гамлу і буде вождем після Фаума... Їхня кров аж кипить од надій, і хоч думка в них коротка, проте їхній інстинкт повсякчас має ім яскраві й хвилюючі картини. Еони молоді ще молодістю світу, що для нас уже ніколи не повернеться. Навколо все широке, все молоде... Самі вони не уявляють собі кінця свого життя, і смерть для них - то швидше страшна байка, ніж реальність. У небезпечні хвилини вони одразу жахаються її, а потім вона відсувається, зникає, поглинута їхньою життєвою енергією. Якщо й страшні випадкові нещастя, які щохвилини виникають в образі звіра, голоду, холоду, хвороб та різних катастроф, то, ледве вони минають, люди вже не бояться їх, ім аби лише був захисток та їжа, і їхнє життя завжди буде свіже, як джерельна вода...

Нараз у темряві розлягається страшний рик. Кабан тікає, олень гарячково плигає, притиснувши роги щільніше до спини та тремтячи до самих кісток. Під осиками з'являється якась невиразна фігура, і ось уже видно гнучке могутнє тіло, що виявляє свою незрівнянну силу в кожному рухові. Нао ще раз має нагоду бачити лева-велетня. Все живе повтікало, все навколо стало мертвою пустинею. Велетенський хижак наближається неспокійно. Він знає жвавість, сторожкість, гострий нюх, обережність тих, на кого має намір напасти. Ця земля, де його родаки майже вимерли, холодна й бідна; жити йому тут можна ледве не через силу, і голод повсякчасно гризе йому шлунок. А ще гірше йому, коли він спарується: добувати їжу з кожним днем стає все важче навіть там, на півдні - в теплих долинах. І цей велетень, блукаючи тут, у краях Великого болота, напевно, не залишить нащадків.

Хоч і яка висока та крута скеля, а все ж Нао здригається до п'ят. Він перевіряє, чи добре загороджує вузький прохід Богонь, і хапається за довбню та за списка. Нам і Гав теж готуються до бою, і всі троє ховаються за каміння, щоб їх не було видно.

Лев-велетень зупиняється. Стоячи на своїх мускулястих лапах, він дивиться на яскраве світло, що бентежить спокій темряви. Він знає, що це не світло дня і не те холодне світло, що часом заважає вночі його засідкам. Ні, він невиразно пригадує те полум'я, що єсть степ, дерево, спалене блискавкою, і навіть огні людей, з якими кілька разів зустрічався в тих краях, звідки вигнали його голод, повіль чи посуха, де ніщо не може жити. Він вагається, рикає і люто б'є себе хвостом, потім наближається, щоб принюхатись. Пахощі пливуть ледве помітні. Вони спочатку йдуть угору, а спустившись, уже тануть і slabнутуть, до того ж вітрець односить їх на річку. Він ледве-ледве чує дим, ще менше - печене м'ясо і зовсім не чув людей. Він бачить тільки живе полум'я, червоні й жовті язики якого плигають, падають, здіймаються вгору, стелються по землі, несподівано пригасають у хмарах диму. Це все не нагадує леву ні здобичі, ні бою, і він журливо роззвяляє свою велетенську пащеку - справжню печеру смерті, хрипко й безнадійно рикаючи... Через хвилину Нао бачить, що лев-велетень уже простує в темряву шукати там свою здобич.

- Жоден звір не може нас перемогти! - вигукує ватажок, глузливо сміючись.

Тим часом, уже може з хвилину, Нам одвернувся від Богню і слідкує поглядом за якоюсь тінню на тому боці, що майнула понад берегом і сковалась між вербами й сикоморами. І, раптом здригнувшись та витягши руки він шепоче:

- Син Леопарда, люди прийшли!

Якийсь тягар стискає груди Нао, і всі троє напружають свою увагу. Але на березі не видно нічого, чути лише плюсокі води, шарудіння звірят, шелест трави й чагарника.

- Чи Нам не помилився? - питает Нао.

Нам упевнено відповідає:

- Нам не помилився... Він бачив постаті людей під вербами... їх було дві.

Ватажок більше не має сумніву. Серце його вагається між тривогою й надією. Він пошепки говорить:

- Це країна уламрів. Ті люди, кого ти бачив, - це послані Фаумом на полювання або на розвідку.

Він підводиться на весь зріст. Ховатися нема чого, бо і приятелі, і вороги однаково добре знають, що Богонь не горітиме без людей. І він голосно гукає:

- Я - Нао, син Леопарда, що відвоював Огонь для уламрів! Хай посланці Фаума наблизяться.

Але тиша триває й далі непорушна. Заснув навіть вітрець, ущухло шарудіння звірят. Серед тиші голосніше потріскує Богонь і плюскотить річка.

- Хай посланці Фаума покажуться! - ще раз гукає ватажок. - Коли вони придивляться ближче, вони пізнають Нао, Нама й Гава! І їх приймуть, як добрих гостей.

Освітлені постаті мисливців видно як удень, і всі троє звуть невідомих кличем уламрів.

Чекають. Вичікування гризе їм серце, малюючи перед очима різні страхіття. Нарешті Нао люто кидає:

- Вороги!

Нам і Гав уже знають це, і радість, яка щойно охопила їх, розвіялась, мов дим. В цю ніч, коли вже так близько до племені, загрожує їм чи найтяжча небезпека. І вона зростає саме тому, що йде від людей. На цій сусідній Великому болоту землі вони сподівалися зустріти людей лише свого племені. Чи не напали вороги Фаума на плем'я знову? Чи не зникли тепер уламри із світу зовсім?

Нао уявляє собі Гамлу полоненою чи мертвою. Він скрізь з зубами і погрожує довбнею протилежному берегові річки. Потім, трохи заспокоївшись, сідає біля Богню, уважно вдивляючись у чорну далечінь...

Небо на сході розкривається, і місяць у своїй останній четверті випливає з-за далекого лугу. Він великий невиразний і червоний; він світить ще мало, але вже на всю місцевість. Задумана ватажком утеча стане неможливою, коли людей, що поховалися, багато і вони поробили засідки.

Серед оцих думок він раптом різко здригається. Внизу за водою він помічає якусь кремезну постать. І хоч як швидко зникає вона в комишах, проте гостра, як спис, дійсність уже доходить до свідомості Нао. Щоправда, ховаються від них не вороги, а уламри, але Нао волів би бачити краще людожерів чи рудих карликів, тому що пізнав він Агу-Волохатого.

Розділ десятий

АГУ-ВОЛОХАТИЙ

За кілька секунд Нао знову пережив сцену, коли Агу та його брати стояли перед Фаумом, обіцяючи йому здобути Богонь. Погроза пломеніла в їхніх круглих очах, сила й лютість були в їхніх жестах. Плем'я слухало їх з третінням. Кожен з трьох міг би помірятися силою з великим Фаумом. З своїми волохатими, наче у сірого ведмедя, тулурами, величезними долонями та твердими, як дубове гілля, руками, з своїми хитрощами, спритністю й мужністю, зі своєю незламною спілкою та звичкою боротися вкупі, вони варті були цілого десятка інших воїнів. І, пригадуючи всіх, кого вони вбили чи покалічили, Нао відчув безмежну ненависть у серці.

Як подужати їх? Себе син Леопарда вважав однакової сили з Агу. Після стількох перемог його впевненість у своїй силі була велика, але ж Нам і Гав перед братами Агу будуть, як леопарди перед левами!

Попри вихор думок, що зароїлися в голові, Нао миттю прийняв рішення. Він роздумував не довше, ніж заскочений зненацька олень.

- Першим побіжить Нам, - наказав ватажок, - а за ним Гав. Вони понесуть списи й дротики, а довбні я їм скину, коли вони спустяться із скелі. Огонь понесу я сам.

Навіть маючи таємничі камінчики ва, не міг він залишити завойованого Богню.

Нам і Гав зрозуміли, що їм доведеться тікати від прудконого Агу з братами не лише одну ніч, а поки не добіжать до племені. Вони похапцем схопили свою легку зброю. Нам уже спускався, за ним, на відстані десятка ліктів, сунув Гав. Спускатися було важче, ніж підніматись, через непевне світло й несподівані тіні, через те, що доводилося спускатися в темряві помацки, спиняючись над непомітними кручами та цільно притискатись до скелі.

Нам не встиг торкнутися ногою землі, як з берега полинув крик сови, а відповіли йому олень і крик водяного бугая.

Схилившись над кручею, Нао побачив, як Агу, виплигнувши з комишів, блискавкою кинувся назустріч. За хвилину вискочили і його брати - один з півдня, другий зі сходу.

Нам сплигнув на землю.

Тут вагання охопило серце Нао. Він не знат, чи слід кидати Намові довбню, чи кликати його назад. Юнак бігав швидше сивів Зубра, але волі мчали до скелі з усіх боків і могли поранити його описом чи дротиком... Та ватажок натяява недовго.

- Я не кину Намові довбню, вона заважатиме втечі. Хай Нам біжить... Хай він сповістить уламрів, що ми чекаємо на них тут з Огнем.

Дрібно тремтячи, Нам послухався. Він усвідомлював, які жалюгідні його сили перед грізною міццю братів-волоханів, котрі мчали до нього з двох боків. Він хотів бігти далі, але спіткнувся. Нао, бачачи, що хлопцеві загрожує загибел, покликав його назад.

Волохані вже добігали, і один з них кинув свого списа. Спис влучив юнакові в руку, коли він починав знову лізти на скелю; другий з нападників стрімголов біг до Нама, щоб його добити. Та Нао бачив це і зі страшною силою пожбурив на ворога камінь. Камінь дугою промайнув у темряві і збив нападника з ніг, строщивши йому стегно. Та перше ніж син Леопарда встиг відшукати другу каменюку, ворог зник за кущем, люто виочи.

Потім запанувала глибока тиша. Агу попростував до брата оглянути йому рану. Гав допоміг Намові виліти на скелю знову. Нао, освітлений огнищем і місяцем, тримав у руках великий шматок порфіру, готовуючись кинути його на напасників. Він знову закричав:

- Та хіба ж сини Зубра не одного племені, що й Нао, Нам та Гав? Чого ж вони нападають на нас, як на ворогів?

Тут уже обізвався й Агу-Волохатий. Вигукнувши свій бойовий клич, він відповів:

- Агу поставиться до вас як до приятелів, коли ви дасте йому частину Огню, і як до оленів, коли ви відмовите.

Дикий регіт розітнув повітря, стрясаючи груди Агу, на яких вільно могла б умоститися пантера. Син Леопарда голосно відповів:

- Нао завоював Огонь у людожерів. Він поділить його, коли повернеться до племені.

- Ми бажаємо мати Богонь негайно... Агу візьме Гамлу, а Нао - подвійну частину здобичі па полюванні.

Син Леопарда аж затремтів від люті.

- Чого це Агу братиме Гамлу? Він не зумів завоювати Огонь. Плем'я глузуватиме з нього...

- Агу дужчий на Нао. Він розпоре вам животи дротиком і потрощить вам кістки довбнею.

- Нао вбив сірого ведмедя і тигрицю. Він знищив десяток людожерів і два десятки рудих карликів. Нао вб'є й Агу.

- Хай же Нао зайде вниз!

- Коли б же Агу прийшов сам, Нао відразу б почав битися.

Агу голосно розреготався:

- Ніхто з вас не побачить уже Великого болота!

Обидва замовкли. Нао журно дивився на тендітні тіла своїх юних товаришів і порівнював їх з могутньою статуорою синів Зубра. Проте чи ж не на його бік хилилося щастя? Адже хоч Нам і поранений, так і один же з братів уже нездатний гнатися за ворогом.

Кров текла з руки Нама. Ватажок присипав рану попелом і наклав на неї трави. Після цього, уважно поглядаючи на ворога, він напружену обмірковував план дальших дій. Нічого було й думати захопити Агу з братами несподівано. Чуття у них були бездоганні, тіла невтомні. Вони були дужі, хитрі, спритні й моторні. Вони бігали трохи тихше за Гава чи Нама, але зате краще володіли своїм диханням. Один лише син Леопарда, випередивши їх з першого разу, міг би потім мірятися з ними своєю витривалістю.

Думки безладно роїлися в голові Нао, поступово набуваючи послідовності й ладу. Він уже бачив подумки всі перипетії наступної втечі й битви. Подумки син Леопарда був весь у дії, тоді як сидів ще не рухаючись біля Богню. Нарешті він підвісся з лукавою посмішкою та гребучи землю ногою, наче бугай копитом. Спочатку треба було загасити вогнище, щоб, навіть бувши переможцями, сини Зубра не взяли ні Гамли, ні якогось іншого викупу. Більші головешки Нао кинув у воду, решту ж Богню загасив з допомогою товаришів землею й камінням. Зразу ж після цього вони почали спускатися. Цього разу першим спустився Гав. На височині кількох ліктів він мав спинитися на одному з виступів, досить просторому, щоб на ньому можна було ухилятися від списів і кидати їх самому.

Молодий уламр зразу ж поліз униз.

Коли він досяг призначеного місця, то стиха обізвався, застерігаючи ватажка. Сини Зубра вже були готові до бою. Агу стояв проти скелі із списом у руці; поранений, спершись до дерева, теж держав зброю напоготові, а третій брат, Червонорукий Роук, бувши близжче всіх, півколом ходив туди й сюди. Стоячи на виступі скелі, Нао інколи нахилявся, погрожуючи списом. Вибрали момент, коли Роук був найближче, він кинув свою зброю. Вона пролетіла шлях, що здивував сина Зубра, але не долетіла до мети на якийсь десяток ліктів. Камінь, що кинув Нао слідом за списом, упав ще близжче. Роук глузливо зареготав:

- Син Леопарда - сліпий і дурний!

Повний презирства, він звів до Нао свою праву руку, озброєну довбнею. Тим часом Нао нишком ухопив наготовлену заздалегідь зброю; це була праща, користуватися якою він навчився в племені ва. Тепер він швидко завертів нею. Роук, певний, що це тільки погроза, почав знову ходити, регочучи. Не дивлячись тепер на скелю, він у сутінках не помітив, як зброя полетіла. Коли ж він, нарешті, її побачив, то було вже занадто пізно: спис пробив йому руку. З лютим криком болю він випустив свою довбню.

Великий подив охопив Агу з братами. Вони не розуміли, як Нао міг кинути дротик на таку величезну відстань. Почуваючи, що їх сила мусить поступитися перед таємничим лукавством ворога, всі троє подалися назад. Роук же міг тримати свою довбню лише лівою рукою.

Скориставшись їхнім збентеженням, Нао тим часом допоміг Намові спуститися вниз. Тепер уже всі шестero були на рівному місці, сповнені затаєної ненависті. Негайно ж син Леопарда кидається праворуч, де прохід ширший і безпечніший. Ale там дорогу загороджує йому Агу. Його круглі очі стежать за кожним рухом Нао. Він чудово вміє ухилятися і від списа, і від дротика. Агу суне вперед, сподіваючись, що противники по-дурному викидають на нього всю свою зброю, а тим часом на поміч прибіжить Роук.

Але Нао подався назад, раптом зробив півколо і намірився напасті на третього брата, що стояв, спершись на дротик. Цей маневр змусив Роука й Агу відбігти на захід, отже прохід став ширший, і Нао, Нам і Гав негайно ж кинулися туди. Тепер вони вже не боялись, що Волохані їх оточать.

- Сини Зубра не матимуть Огню! - голосно закричав ватажок. - А Гамлу візьме Нао.

Всі троє побігли тепер по рівнині і, можливо, досягли б племені без бою. Ale Нао розумів, що повинен, хай навіть важачи життям, цієї ж ночі розправитися з волоханями. Двох волоханів було поранено. Ухилятися зараз від бою означало дати їм змогу оклигати, а тоді небезпека стане ще більшою.

На початку втечі навіть поранений Нам мав перевагу. Всі троє встигли відбігти більше ніж на тисячу ліктів. Після цього Нао спинився, передав Богонь Гавові і сказав:

- Біжіть, не спиняючись, на захід, поки я вас наздожену.

Вони послухались і помчали щодуху далі, а ватажок почав поволі приставати. Potім він повернувся лицем до волоханів, погрожуючи їм своєю пращею. Коли вони, на його думку, наблизилися, скільки було треба, він побіг на північ, обминув їх з правого боку й щодуху помчав до річки... Агу зразу відгадав його план. Він рикнув, як лев, і рушив на поміч пораненому. Спершу розpac додав йому прудкості, й Агу майже не відставав від Нао. Ale довго бігти з такою швидкістю при своїй важкій будові тіла не міг. Син Леопарда, ніби створений для швидкого бігу, скоро випередив його. Він добіг до скелі, маючи виграні більше ніж триста ліктів, і опинився віч-на-віч з третім братом.

Той грізно чекав на нього і в слушну хвилину кинув списа. Погано націлившись, він не влучив у ворога, а Нао зразу насів на нього. Сила і спрятність у Волохатого були такі, що навіть з перебитою ногою він якогось там Гава чи Нама знищив би вмить. Але, вступаючи в бійку з великим Нао, він не розрахував і замахнувся своєю довбнею з такою силою, що не встояв на одній нозі і поточився; водночас довбня його противника, ударивши по потилиці, прибила його до землі. Другий удар строщиків Волохатому хребта.

Агу не встиг добігти якоїсь півсотні ліктів, а ослаблений втратою крові та не такий прудконогий Роук відстав на сто ліктів. Обидва бігли люті, як носороги, забувши про все на світі, окрім темного голосу крові, що гнав їх на допомогу братові.

Син Леопарда чекав, наготовивши довбню та спершишь ногою на тіло ворога. Агу відразу ж кинувся на нього... Нао ухилився, а ухилившись - швидше оленя побіг назустріч Роукові. Тримаючи свою зброю обома руками, він одним могутнім ударом вибив довбню з лівої руки Роука і ударом по голові повалив на землю другого противника...

Після цього, ухилившись од Агу ще раз, він закричав йому:

- Де твої брати, сину Зубра? Чи ж не вбив я їх, як свого часу вбив сірого ведмедя, тигрицю та десяток людожерів? А сам же я ось вільний, як вітер. Мої ноги прудкіші за твої, а легені невтомні, як у оленя!

Нао відбіг ще далі, повернувшись лицем до Агу й гукнув:

- Нао не хоче тікати. Він цієї ночі або забере життя у тебе, або ж віддасть тобі своє...

І він націлився на сина Зубра, але до того вже повернулися хитрість і упертість. Агу сповільнив свій біг і уважно вичікував. Спис Нао майнув у повітрі. Агу нахилився, і зброя просвистіла над його головою.

- З нас двох Нао мусить умерти, - заревів він.

Агу більше не поспішав. Він бачив, що противникові вільно було чи битися, чи ухилитися од бійки. Він наблизався поволі, навіваючи жах. Кожен його рух свідчив про люте бажання бою, а довбня і спис дихали смертю. Хоч його брати й були вбиті, Агу все ж не боявся високого, гнучкого, з спрятними руками та міцними плечима воїна. Адже він був дужчий за братів і ніколи не зазнавав поразки. Жоден звір, жодна людина не могли встояти перед його довбнею.

Підійшовши на близьку відстань, Агу кинув свого списа. Зробив він це лише тому, що так годилося, й анітрохи не здивувався, що Нао ухилився від рогового вістря. Так само й він ухилився від списа Нао.

У противників залишилися самі довбні. Обидві звелися вгору, обидві були дубові. Дрюк Агу мав троє сучків; від довгого вжитку він вигладився і блищає під місячним світлом. Дрюк же Нао був кругліший, не такий старий і не такий блискучий.

Агу напав перший, але в свій удар не вкладав повної сили, бо не цим сподівався перемогти сина Леопарда. Так само, не напружуючись, одбився ударом збоку й Нао. Дрюки гучно вдарилися один об одного. Одразу ж потім Агу стрибнув праворуч і напав на високого мисливця з такою силою, що його дрюк міг би строщити голову не те що людині, а й будь-якому звірові. Але його дрюк лише свиснув у повітрі, бо Нао знову ухилився, б'ючи противника своїм дрюком зверху. Удар був такий дужий, що сам би

Фаум захитався, Агу ж наче вріс ногами в землю. Тепер він відскочив назад.

Вони знову стояли віч-на-віч, ніби ще й не починали бійки. Але в них самих боротьба не вгавала. Кожен добре зізнав, з яким страшним ворогом він б'ється; кожен усвідомлював, що досить одного непевного руху, і він заробить собі смерть - смерть, гіршу, ніж від тигра, ведмедя чи лева, а вони ж несвідомо боролися за те, щоб на безліч віків дати перемогу тому племені, що піде від Гамли.

Агу відновив бійку, хрипко ревучи. Вся його сила скупчилася в його руках, і він з розмаху опустив довбню; бажаючи рознести віщент супротивника. Відскакуючи, Нао підставив свою зброю. Він одвернув удар, але один із сучків устиг глибоко дряпнути йому плече. Полилася кров і залила уламрові руку. Певний, що цього разу він уб'є того, кого вирішив знищити, Агу знову звів свого дрюка і з дикою люттю замахнувся...

Замах був такий сильний і різкий, що Агу похитнувся. В ту ж мить, зловісно вигукнувши, ударив Нао. Череп Агу брякнув, як дубовий оцупок, і волохате тіло поточилося, новий удар прибив його до землі.

- Не матимеш Гамли! - ревнув переможець. - Не побачиш знову ні племені, ні болота і вже ніколи не грітимешся біля Огню!

Агу підвівся. Його міцний череп був залитий кров'ю, права рука висіла, як зламана гілляка, ноги третмілі. Але в очах палала скажена злоба, і він лівою рукою знову вхопився за дрюк і знову ним замахнувся востаннє. Але Нао вибив його з рук Агу на десять кроків.

Схиливши голову, Агу чекав смерті.

- Агу строщиків голови й серця своїм ворогам! - пробелькотів він. - Агу ніколи не дарував життя тим, хто сварився з ним за здобич чи яку вигоду. Всі уламри третмілі перед ним.

Це був останній зойк його темної свідомості, і, кони б він міг тішитися в своїй поразці, він би з того потішився. Агу вважав за правило ніколи нікого не милувати і тим ущент нищити плани лукової помсти переможених. Отже, своє життя він вважав за бездоганне... Коли перший смертельний удар гупнув йому на голову, він навіть не застогнав; крики болю вирвалися лише тоді, коли згасла думка і на землі лишилося саме тепле тіло.

Після цього переможець пішов добивати інших волоханів.

І тут йому здалося, що сила всіх трьох синів Зубра перейшла в нього одного. Він повернувся до річки, прислухаючись, як гучно калатає його серце. Тепер ніхто не одніме у нього життя. А кінця йому він і не бачив.

Розділ одинадцятий

ПРЕДКОВІЧНОЇ НОЧІ

З великою тugoю щовечора проводжали уламри сонце. Коли самі зорі лишалися на небі або ж місяць ховався за хмари, вони почували себе надзвичайно нещасними й нікчемними. Скупчivши на ніч у якісь печері чи під виступом якоїсь кручі, вони в холодній пітьмі mrяли про Богонь, що нагрів би їх своїм теплом і прогнав бід них лютих звірів. Дозорці не випускали зброї з рук, повсякчасна обережність і побоювання виснажували їх мозок і тіло; вони знали, що на них завжди можуть напасті несподівано.

Надішов один вечір, що здався їм особливо гнітючим. Вітер розігнав хмари. Голосно завиваючи, гасав він по пожовклій траві та голих деревах. Велике червоне сонце, наче горб на заході, ще освітлювало місцевість. Плем'я, тремтячи, сходилося докупи, щоб не так сумно було перебувати темряву ночі. Плем'я почувало своє слабосилля і тужило за тими днями, коли весело гуло полум'я, поїдаючи сухий хмиз. В ті часи смерком плив дух печеного м'яса, тепла радість хвилювалася в грудях, вовки блукали полохливо, а ведмідь, лев і леопард трималися остронь, забачивши близкучого звіра.

Сонячне проміння слабшало і поволі згасало на безхмарному небі. Нічні звірі вийшли на лови.

Старий Гун, який постарішав ще більше в це лихоліття, глибоко й сумно зітхнув:

- Гун бачив своїх синів і синів своїх синів, і в уламрів завжди був Огонь. А тепер нема більше Огню... і Гун помре, не побачивши його знову.

Западина під скелею, де нині ховалося плем'я, була глибока, наче печера. Тихої погоди це був би дуже добрий захисток, тепер же холодний вітер студив груди.

Гун додав:

- Вовки й собаки дедалі сміливішатимуть.

І він вказав на полохливі тіні, що сновигали щораз частіше, як наставала ніч. Виття ставало все довшим і грізнішим. Ніч невпинно наганяла на уламрів зголоднілих звірів, і лише останні відблиски смерку не дозволяли їм наблизитися до людей. Стурбовані дозорці ходили туди й сюди, освітлювані холодним промінням зірок...

Несподівано один з них спинився, вдивляючись у темряву. Двоє інших зробили те саме.

Після цього перший заявив:

- У степу люди!

Все плем'я зірвалося па ноги. Одні перелякалися, У інших серце сповнилось надії. Фаум, пригадавши, що він ще ватажок, виліз з-під скелі, де відпочивав, і наказав:

- Хай усі воїни наготують зброю!

В цю тривожну хвилину уламри мовчки послухалися його наказу. Ватажок додав:

- Хай Гум візьме трьох воїнів і піде вислідити чужинців.

Гум вагався приймати накази людини, що втратила силу. Та тут втрутівся Гун.

- У Гума очі леопарда, вухо вовка і нюх собаки. Він розбере, хто надходить - чи вороги, чи уламри.

Тоді Гум з трьома юнаками вирушив у степ. Хижаки теж рушили слідом за ними. Воші зникли в темряві. Сплохане плем'я напружено чекало їх. Нарешті з темряви докотився голосний крик.

Фаум, схопившись на ноги, гукнув:

- Надходять уламри!

Могутня радість пройняла серця, охопивши навіть дітей. А Гун висловив свою і всього племені думку:

- Чи це Агу з братами, чи Нао з Намом і Гавом?

Нові крики почулися з темряви.

- Це син Леопарда! - промовив Фаум, ховаючи свою радість.

Адже він дуже боявся люті Агу.

Більшість же думала лише про Богонь. Коли Нао принесе його з собою, вони охоче схиляться перед ним, коли ж ні - ненависть і презирство уламрів спаде на невдах.

Тим часом зграя вовків наближалася до племені. Спустилася чорна ніч; згасла остання червона смужка на заході, зорі яскравіше блимали в холодному небі. Ax, от би побачити, як росте теплий червоний звір, відчути, як він зогріває груди, ноги й руки!

Нарешті серед степу виникла темна постать Нао, і Фаум заявив:

- Огонь!.. Нао несе Огоно!

Буйна радість охопила всіх. Дехто стояв приголомшений. Інші, несамовито вигукуючи, побігли назустріч. I Богонь з'явився. Син Леопарда простяг його людям, тримаючи в руках клітку з камінчиків. У клітці жевріла невеличка червона купка жару, така слабосила, що дитина могла б забити її одним ударом каменя. Але всі знали,

яка могутня сила може виплигнути з неї. Важко дихаючи та боячись, щоб він не згас, вони мовчки жадібно їли його очима...

Після цього ж знявся такий галас, що вовки й собаки мусили зазнати справжнього розпачу. Все плем'я тиснулося до Нао з жестами, глибокої пошани, обожнювання і навіть рабства.

- Не забийте Богню! - крикнув Гун, коли галас трохи вщух.

Всі відступили. Нао, Фаум, Гамла, Нам, Гав і старий Гун рушили до скелі, а плем'я розсипалося навколо - шукати траву, хмиз і гілля. Коли багаття було вже готове, син Леопарда підніс до нього свій маленький вогник. Він плигнув спочатку на тоненькі стеблинки, потім засичав, кусаючи гілочки, і загув, допавшись до грубого гілля. Вовки й собаки втекли в глибину одігнаної темряви, охоплені жахом перед таємничию силою.

Тоді Нао, звернувшись до великого Фаума, запитав:

- Чи не додержав свого слова син Леопарда? А чи ватажок уламрів додержить свого?

І він показав на Гамлу, яскраво освітлену червоним полум'ям. Вона труснула своїм чудовим волоссям. Тремтячи з гордощів, вона не вагалась. Вона цілком поділяла захоплення всього племені.

- Гамла буде тобі жінкою, як це було обіцяно, - майже слухняно відповів Фаум.

- А Нао стане вождем племені! - сміливо заявив старий Гун.

Він сказав це не для того, щоб зневажити великого Фаума, але щоб знищити можливе небезпечне суперництво. В цю ж мить, коли саме відродився Богонь, напевне, ніхто не насмілився б сперечатися з Гуном.

Хвіля радості прокотилася по племені. Нао ж бачив одну лише Гамлу, її довге волосся та ясні очі. Проте він розумів, що людина з перебитою рукою не може одна керувати уламрами. Отже, він сказав:

- Нао і Фаум правитимуть племенем удвох!

Всі у великому здивуванні замовкли. Фаум же вперше відчув, що його тверде серце пройнялося невиразною ніжністю до людини, що з'явилася на світ не від його сестер.

Тут старий Гун, наймудріший з уламрів, зажадав почути оповідання про пригоди трьох воїнів. Пам'ять про ці пригоди була така свіжа, начебто Нао пережив їх ще вчора. За тих часів слів у людей було мало, в'язалися вони неміцно і викликали в уяві лише окремі, короткі, хоч і яскраві, картини. Великий мисливець почав розповідати про сірого ведмедя, про лева-велетня й тигрицю, про людожерів і мамонтів, про рудих карликів та безплічків, про синьолюдків, про печерного ведмедя. Не розповів він з лукавства чи недовір'я лише про секрет добування Богню а камінчиків, що його навчився у ва.

Це була оповідь переможця і тому глибоко западала в серце та високо здіймала груди слухачів. І Гун вигукнув:

- Не було воїна, рівного Нао, серед наших батьків... і не буде такого й серед наших дітей... і дітей наших дітей!

Нарешті Нао згадав і Агу, і всі уламри здригнулися, як дерева в бурю. Так усі боялися синів Зубра.

- Коли син Леопарда бачив Агу? - перебив Фаум, з острахом поглядаючи в чорну темряву.

- Минула ніч і ще ніч, - відповів воїн. - Сини Зубра перепливали річку. Вони підкрайлися до скелі, де сиділи Нао, Нам і Гав... Нао бився з ними...

Запанувала тиша, ніхто не дихав. Чути було лише голос Богню й вітру та далеке виття якогось хижака.

- І Нао убив синів Зубра! - гордо заявив мисливець.

- Тепер уламри вже ніколи не боятимуться ворогів!

Фаум раптом ухопив Гамлу за волосся, брутально кинув її переможцеві під ноги і сказав:

- Ось! Вона буде тобі жінкою... Я їй більше не оборонець. Вона схилиться перед своїм господарем, вона ходитиме по здобич, що ти заб'еш, і приноситиме її на плечах. Коли вона перестане тебе слухатись, можеш її вбити.

Нао простяг руку до Гамли й доброзичливо допоміг їй підвистися. Майбутнє безлічі віків розкрилося перед ними.

Печерний лев

Повість

Перекладено за виданням:

J.-H.Rosni aîné.

Le Félin geant.

Paris Librairie Plon.

1920

ЧАСТИНА ПЕРША

Розділ перший

УН і ЗУР

Ун, син Тура, цілі дні пропадав у печерах. Там, у товаристві Зура, сина Землі, останнього з племені безплічків, яке винищили карлики, він ловив сліпих риб та блідих раків.

Ун і Зур блукали понад підземною річкою, берег, якої був вузенький, мов карніз. Нерідко їм доводилося пробиратись низьким коридорчиком з порфіру, гнейсу й базальту. Зур запалював смолоскип - гілку скриптарного дерева. Пурпурове полум'я грало переливами на кварцових склепіннях і на поверхні невпинних водяних струменів. Схилившись над водою, вони дивились, як плаває в ній безбарвна живність, і вперто шукали інших виходів або йшли далі, до того місця, де шлях заступала глуха стіна, з-під якої з клекотом вибивався підземний потік. Приятелі довго простоювали перед цією стіною. Як їм kortіло подолати цю таємничу перешкоду, на яку уламри натрапляли ось уже шосту весну і п'яте літо!

Ун належав, за племінним звичаєм, материному братові, проте більше горнувся до свого батька Нао - сина Леопарда, від якого успадкував міцну статуру, широкі плечі і нахил до мисливства. Його волосся спадало на плечі цупкими пасмами, мов грива дикого коня; очі були жовтуватого кольору. Неймовірна фізична сила робила його справжнім богатирем. Але ще більше, ніж Нао, він виявляв милосердя, коли переможений ворожий воїн падав до його ніг. Ось чому уламри, захоплюючись силою і мужністю Уна, трохи зневажали його.

Він полював завжди сам один або в супроводі Зура, з якого був абиякій помічник, дарма що ніхто так не вмів знаходити кремінь, щоб добути вогонь, і робити губку з м'якого осереддя дерев.

Тіло в Зура було тонке і в'юнке, мов у ящірки, плечі такі похилені, що руки нібито росли прямо з тулуба. Такими були всі він, плем'я безплічків, з давніх-давен аж до того трагічного дня, коли вони стали жертвою рудих карликів. Хоча Зур здавався тугодумом, розум його був гостріший, ніж в уламрів. Очевидно, цьому розуму судилося загинути разом із смертю свого носія, щоб відродитися в інших людях тільки через багато тисячоліть.

Зур любив лазити в підземних гротах ще більше, ніж Ун: його батьки й діди жили в краях, укритих болотами й річками, частина яких зникала під горбами або губилася в гірських ущелинах.

Якось уранці Ун і Зур вешталися берегом річки. Вони бачили, як на небо викотилось червоне, мов жар, сонце і залило промінням усе навколо. Зур усвідомлював, що йому приємно дивитись, як тече вода, але Ун тішився грою струменів бездумно. Вони рушили до підземних печер. Попереду, високі й неприступні, здіймалися гори: вершини суцільною стіною тяглися з півночі на південь, і ніде між ними не виднілося проходу. Ун і Зур, як і всі уламри, прагнули подолати цю грізну перешкоду.

Понад п'ятнадцять років плем'я уламрів, покинувши батьківщину, кочувало з північного заходу на південний схід. З рідних, місць їх зігнало різке похолодання. Просуваючись на південь, вони незабаром помітили, що земля поступово стає гостинніша, а здобич багатша. Мало-помалу уламри призвичаїлися до цих безконечних мандрів.

Та ось сталася непередбачена затримка, і тепер уламри нетерпляче шукали прохід в нездоланному гірському пасмі,

Ун і Зур спинилися перепочити в оситняку, під чорними тополями. На тому березі річки, величезні й добродушні, сунули троє мамонтів. Удалині видно було, як пробігають сайгаки. З-за прискалка виткнувся носоріг.

Сина Нао огорнуло незрозуміле збудження. Його душа птахом рвалася на цей безмежний простір, щоб побачити, що там, за далечиною. Він підхопився і рушив угору проти течії. Зур подався слідком. Невдовзі товариші опинилися перед отвором у кам'яній брилі, звідки бурхливо виривалася річка. Налякані їхньою появою, шугнули в пітьму кажани.

Нараз нова думка сяйнула в голові Уна, і він, схвилюваний, гукнув Зурові:

- За горою є інші землі!

Зур відповів:

- Річка тече з сонячних країв!

Його холодний погляд зустрівся з вогнистими Уновими очима. Зур висловив найзаповітнішу мрію уламрів. Більше філософи, ніж воїни, за що вони й поплатилися, безплічки давно знали: річки і струмки мають свій початок і кінець.

М'які сутінки змінились пітьмою. Зур запалив одну з принесених з собою смолистих гілок. Проте товариши могли б і не присвічувати собі в дорозі, так добре вони вивчили підземний лабіринт.

Цілий день Ун і Зур брели підземними галереями, долали розпадини, а ввечері задрімали біля річки, повечерявши спеченими в приску раками.

Збудив їх раптовий поштовх, він ішов ніби з надр самої землі. Чути було, як з гуркотом валиться каміння, як стугонять зрушені скелі. Потім запала тиша. Спросоння так і не втямивши, що й до чого, Ун і Зур поснули знов. Та коли вранці вони пішли далі, то дорога була всипана скаллям, якого раніше їм не траплялося.

Зура огорнули невиразні спогади.

- Земля тряслася, - заявив він.

Ун не добрав, що має на увазі товариш, та й, по правді, не старався зрозуміти. Думки його були стрімкі, але куці. Якщо він думав, то лише про перешкоди, що виникали попереду, або про здобич, яку переслідував. Нетерпіння його зростало, і він наддав ходи, так що задовго до кінця другого дня друзі дісталися того місця, де глуха стіна перекривала дорогу.

Щоб краще бачити, Зур запалив новий смолоскип. Яскраве полум'я осяяло високу стіну, виграючи на гострих гранях мінералів.

В обох хлопців вихопився здивований вигук: широка тріщина зяла в кам'яній стіні.

- Тряслася земля, - промовив Зур.

Ун кинувся до отвору. Пролом виявився досить широкий, щоб пропустити людину. Ун знав, які пастки таять у собі свіжі обвали. Але нетерпіння його було таке велике, що він без вагання проліз у розколину, таку вузьку, що сунути вперед давалося на превелику силу, Зур пішов за прикладом уламра. Любов до товариша змусила його забути свою природну обачність.

Але отвір скоро звузився так, що вони мусили повзти між брилами. Гаряче задушливе повітря спирало подих. Нараз дорогу їм перепинив гострий прискалок. Тепер не протиснутися; здається, їхній подорожі кінець.

Спересердя Ун вихопив з-за пояса кам'яну сокиру і лупнув нею по прискалку з такою міццю, ніби перед ним був ворог. Брила хитнулася, і хлопці збегнули, що її можна зрушити з місця. Зур ввіткнув свій смолоскип у розколину стіни і заходився допомагати Унові. Прискалок захітався дужче. Вони налягли з усієї сили. Гнейс піддався, покотилося каміння. Брила глухо гуннула додолу: шлях був вільний.

Отвір поступово розширився. Друзі могли йти навіть не пригинаючись. Повітря стало чистіше. Нарешті вони опинилися в просторій печері. Ун щодуху побіг уперед, але пітьма, змусила його спинитися: Зур зі смолоскипом у руках помітно відстав. Проте затримка була коротка. Нетерплячка сина Тура передалася безплічкові, і вони майже бігцем рушили далі.

Невдовзі попереду зажевріло квOLE світло. З кожним кроком воно ставало яскравішим. І ось друзі опинилися біля виходу з печери. Перед ними тягнувся вузький коридор, утворений двома прямовиснimiми гранітними стінами. Вгорі над головою світила смужка небесної блакиті.

- Ун і Зур пройшли крізь гору! - радісно гукнув син Тура.

Він випростався на весь свій велетенський зріст і аж запишався: чим вони не герої? Жага до нових пригод спалахнула в ньому з новою силою. Зур, стриманіший на вдачу, теж був схвильований.

Вузька ущелина, загублена серед гірських хребтів, майже не різнилася від підземного лабіринту, що залишився позаду. Унові нетерпеливилось побачити вільні простори. Короткий привал, і хлопці знову рушили в дорогу.

Ущелина тяглась без кінця-краю. До виходу з неї Ун і Зур добралися лише під вечір.

Попереду стелилася широка полонина, краями ніби впираючись у сине видноколо. Справа і зліва височіли гори, похмурий кам'яний світ, нерухомий і нібито безмовний і непохитний, немов сама вічність. І все ж навіть цю гранітну твердиню точить, довбає, по часточці вимиває підземна вода.

Ун і Зур чули, як б'ються їхні розхвильовані серця. Перед ними лежала невідома земля, де все дихало достатком і привіллям. Яка доля чекала їх серед чорних базальтових круч і гранітних стрімчаків, серед порфірових напливів і ущелин з ревучими потоками, серед тихих долин з дзюркотливими струмочками? Яка доля чекала їх серед ялинових лісів і букових гаїв, серед пасовиськ у міжгір'ях і льодовиків на верховинах, серед пустельних морен?

Над кам'яними вежами, зубчатими шпиллями і банями сідало сонце. Край провалля то показувалися, то пропадали муфлони. Старий ведмідь, сидячи на гнейсовій скелі, чатував утиші на здобич. У вишині під хмарами, підпаленими вечірнім сонцем, поволі ширяв величезний гриф.

Невідома земля нестяенно вабила до себе завзятого, схильного до пригод уламра і задумливого, сповненого невиразних марень останнього безплічка.

Розділ другий

МАХАЙРОД

Два тижні йшли невідомою землею Ун і Зур. Вони вирішили вернутися до рідного табору не раніше, ніж розвідають степ і пущу, де уламри могли знайти доволі дичини та ютівних рослин.

Жити постійно в горах люди не можуть. З приходом зими гори женуть їх; навесні земля оживає там куди повільніше, ніж унизу на рівнині, уже давно замаєній свіжою травою і листям.

В перші дні хлопці нерідко до самого вечора не могли вбити якусь дичину або знайти ютівні корінці, щоб утамувати голод. Але вони вперто простиували в тому самому напрямку - на південний схід. На дев'ятій день шляху ялинові ліси змінилися буковими гаями; потім пішли дуби, каштани. Цих дерев усе більшало. Ун і Зур збагнули, що наближаються до рівнини. Звірі почали траплятися частіше; щовечора свіже м'ясо та ютівні корінці смажилися на вогнищі, і світло зірок над головами уже не здавалося таким холодним, як у горах.

На чотирнадцятий день вони дійшли до підгір'я. Попереду стелилася безмежна рівнина, по якій текла велика річка. Стоячи на ребрі базальтових відрогів, що вдавалися в савану, мандрівники жадібно дивилися на цю невідому землю, де ніколи не ступала нога уламра чи ва.

Внизу росли незнайомі дерева: велетенські баньяни, чие гілля творило цілі гаї; гінкі пальми з листям, схожим на здоровенне пір'я; зелені дуби, що дерлися узгір'ям; бамбукові купи, подібні до гіантської трави. Розкидані серед густотрав'я і чагарнику квіти тішили око яскравими барвами, як свідчення могутньої творчої сили земного лона.

Проте Зура й Уна більше цікавили звірі. Вони то з'являлися, то зникали в далині, серед буйнотрав'я і гущавника, в нетрях деревуватої папороті й гінкого бамбука.

Видно було, як мчить серед горбів стадо струнких антилоп, як бродять луками дикі коні й віслюки - онагри, як скубуть траву зебу. З-за річкового коліна з'являлися олені й дики бики - гаури; зграя диких собак - дхолів переслідували сайгака. Серед різnotрав'я плавували грумучі змії; горбаті постаті трьох верблюдов ясно вимальовувалися на вершку гори. На пальмовому узліссі гніздилися павичі, фазани й папуги; з густолистя визирали мавпи; в річці пірнали гіпопотами; в сазі нерухомо; ніби кинутий на воду бурелом, лежали крокодили.

Ні, ніколи в цьому краю уламрам не забракне свіжого м'яса, щоб смажити його ввечері на рожні. Від надії на сите і приемне життя в сина Тура радісно трепетало серце.

Ун і Зур почали спускатися узбіччям базальтової скелі. Повітря робилося все теплішим. Скоро стало зовсім жарко; гаряче каміння обпікало ступні босих ніг.

Ун і Зур гадали, що до рівнини палицею докинути. Але відстань виявилась оманливою. До того ж скеля уривалася кручею.

З грудей уламра вихопився крик досади, але він сказав:

- Ця земля тайті багато небезпек. А в Уна і Зура обмаль дротиків. Тут нагорі жoden звір-людожер не дістане нас. Ніби у відповідь внизу в розколині бескеття майнуло жовте тіло лева. Ун відповів:

- Зур сказав те, що треба було сказати. Ми повинні запастися дротиками, кийками і списами, щоб убивати здобич і перемагати хижаків.

Кам'яні брили кидали на землю довгі тіні. Сонячне світло стало медово-золотистим. Друзі рушили до дубчака і заходилися рубати його гілля, щоб майструвати зброю. Вони вміли робити ратища і довбні, обробляти роги тварин, обтісувати крем'яхи і гартувати на вогні дротики. Але відтоді, як вони покинули підземелля, сокири їхні притупилися, запас зброї вичерпався. Перш ніж спуститися на цю сповнену небезпек рівнину, вони повинні озбройтися до зубів. Так ім підказував інстинкт.

Мандрівники рубали гілля доти, доки на обрії не погасло сонце, схоже на величезне червоне багаття. Потім вони позбирили роги, кістки й креміння, принесені з гір.

- Скоро ніч, - промовив Ун. - Ми знов візьмемося до праці, як сонце повернеться.

Хлопці назбирали цілу купу хмизу. Зур з допомогою кременя і губки готовувався розпалити багаття, а його товариш нахромлював на гострий патик стегно косулі.

Раптовий рев підняв їх на ноги. Цей рев воднораз скидався на грізне рикання лева і на моторошний регіт гієн. Підбігши до урвища, вони побачили внизу, за п'ятсот ліктів од їхнього бескиду, невідомого звіра. Був він завбільшки з леопарда, рудастої масті, з чорними плямами по всьому тілу. Величезні очі палали ще яскравіше, ніж у тигра. З його пащеки стирчало чотири ікла, довжелезні й гострющи, мов шаблі. Зразу видно - звір неймовірно проворний.

Ун і Зур розуміли, що перед ними хижак, але по той бік гір таких звірів не водилося. Щоправда, незнайомець здався їм не таким уже й страшним. Адже Ун з допомогою ратища, кия і дротиків завжди перемагав у двобой звірів одного з них зросту. Він був такий самий дужий і спритний, як НАО, переможець волоханів, сірого ведмедя і тигриці.

- Ун не боїться рудого звіра! - гукнув він.

Новий рев, ще пронизливіший і розкотистіший, здивував воїнів.

- Голос у нього більший, ніж він сам! - промовив Зур.

- А зуби гостріші, ніж в інших м'ясоїдів.

- Ун заб'є його ударом довбешки!

Зненацька звір зробив стрибок "завдовжки двадцять ліктів. Нахилившись над урвищем, Ун побачив другого звіра гіантського розміру - він біг тюпки під самою горою. Шкура у нього була зовсім гола, ноги як стовбури молодої верби, морда здорована і тупа. Був це гіпопотам-самець у розквіті сил і віку. Він поспішав до водопою. Але на кожному повороті його переймав

махайрод - шаблезубий тигр. Гіпопотам зупинявся і, роззявляючи пащеку, погрозливо риکав.

- Рудий звір замалий, щоб убити гіпопотама, - зауважив Ун. - Гіпопотам не боїться навіть лева.

Зур тільки мовчав і дивився. Майбутня сутічка пробудила в його душі мисливський азарт.

Нараз махайрод злєтів у повітря і приземлився на єдині гіпопотама. Його довгі пазурі вп'ялися в шкіру. Гігант, ревучи, кинувся до річки. Але гострі тигрячі зуби вже роздерли тверду шкіру і вгородилися в м'ясо, Рана на карку збільшувалась. Махайрод жадібно пив червону юшку, захлинаючись від радості і тріумфу.

Спочатку гіпопотам прискорив свій біг. Він уже не ревів. Тепер уся його снага йшла на те, щоб швидше добрatisя До. річки. Там, поринувши в води рідної стиди, він загоїть рани і знов оживе. Масивні ноги топтали савану, і, хоч важкий тулуб хитався з боку на бік, він мчав уперед з швидкістю вепра або онагри.

Річка була вже близько. Її вогкий подих ніби вливав нові сили в гіганта. Але безжальні ікла вгризалися все глибше, рана розповзалася ширше. Гіпопотам почав хитатися, його куці товсті ноги затремтіли. З величезної пащи вихопився передсмертний хріп: махайродячі зуби робили свою страшну справу.

Товстошкірій колос уже добіг до плавнів, раптом спинився і, запаморочений, поволі закрутися на місці. Потім переможений з хріпким ревом звалився на землю. І тоді махайрод, звівши на своїх пружних лапах, звитяжно зарикав, погнавши геть буйволів на пашу, і заходився жерти теплу ще тушу.

Ун і Зур понуро мовчали. Вони відчували наближення ночі, спільнниці хижаків, і за спиною їм, бігали мураски. Хлопці невиразно здогадувалися, що нововідкрита земля давніша за ту, де кочували досі уламри. І в цій країні ще водилися звірі - свідки появи перших людей на землі.

Похмурі тіні минувшини нібіто підкрадалися до Уна і Зура разом з відблисками вечірньої зорі. Вдалечині безкрайю рівниною неслася свої води прастара річки.

Розділ третій

ВОГОНЬ СЕРЕД НОЧІ

Цілий тиждень Ун і Зур озброювались. Кремінці й гострі зуби звірів правили за вістря для дротиків. Кожен зробив собі ратище, вивершене гострим рогом, і пращу - кидати дротики на далеку відстань. Нарешті, з дуба вирізали собі замашні довбні. Унова довбешка була така важка, що могла покласти на місці найбільшого хижака.

З допомогою сириці з оленячої шкіри воїни спустилися з гранітного урвища на рівнину. Опинившись у савані, вони остаточно відчули себе відрізаними від рідного табору, загубленого десь позаду, далеко в горах. У на опанував дух першовідкривача.

Навколошня місцевість була багата на дичину. Досить було зачайтися в траві, щоб уполювати косулю, плямистого оленя - аксиса або сайгака. Проте Ун ніколи не вбивав травоїдних даремно. Тварина нагулює м'ясо повільно, а людина повинна їсти щодня. Коли уламри мали багато їжі, Нао, вождь племені, забороняв полювати.

Хлопці не могли надивуватись - стільки їм траплялося нового. Вони зацікавлено розглядали величезного крокодила гавіала, завдовжки дванадцять ліктів, з довжезною мордою; бачили, як він колодою погойдується на хвильках або підстерігає здобич на острівці чи в оситняку.

З густолистя визирали мавпи дріопітеки з їхніми чорними руками і людським тілом. Блукали стадами дикі бики - гаури, могутні, як тури, чиї розложисті роги могли розпороти груди тигрові або проштрикнути лева. Чорні бугай - гаяли, вигинаючи карк, гралі своїми могутніми тілами. В перелісках то показувалися, то пропадали гепарди. Віддалік гналася за антилопою нільгау вовча зграя, прудка і хижка. Дики собаки - дхолі, уткнувшись носами в землю, вистежували здобич або, звівши вгору гострі писки, вили, аж заходилися. Іноді нажаханий тапір вискачував із своєї нори і зникав у баньянових заростях.

Напружуючи всі чуття, хлопці пробиралися вперед, намагаючись не наступити на кобр, зачаєних у траві, і не збудити великих хижаків, що спали по своїх лігвах і в бамбукових хацах. Але довкола пазувалатища; тільки опівдні в скельній заглибині показувався леопард. Його вогнисті зелені очі втупилися в двоногих істот.

Випроставшись на весь свій могутній зрист, Ун підніс угору кий. Але Зур, згадавши махайрова, притримав товариша за плече:

- Син Тура не повинен ще битися!

Ун збагнув, що мав на увазі Зур. Якщо махайрод виявився небезпечнішим за лева, то леопард на цих землях може бути дужчим за тигра. Нао, Фаум і старий Гун, патріарх їхнього племені, завжди нагадували, що обачність потрібна мисливців не менше, ніж відвага. Треба спершу вивчити свого ворога. Однак уламр опустив довбню не зразу. Він гукнув:

- Ун не боїться леопарда!

Проте хижак навіть не ворухнувся, і люди могли вільно йти далі.

Вони шукали місця для привалу. В цій тропічній країні, де вночі кишіло хижаків, навіть вогонь кострища не порятує мандрівника від напасті. Уламри; добре знали, що таке для людини зручне і безпечне житло. Вони навчилися завалювати вход до печери камінням, стовбурами й гіллям дерев; уміли ставати табором просто неба або під захищком навислих бескетів.

За цілий день друзям так і не пощастило знайти затишного куточка, і надвечір вони покинули берег річки. Вже висипали перші зорі, коли Ун і Зур наважилися заночувати під горою, порослою рідким драпачем та миршавою травою. Під прикриттям крутогорії сланцевої скелі вони розклали півколом багаття. Вартувати домовилися по черзі. Оскільки перша половина ночі тайт у собі більше небезпеки, першим зголосився стати на чати Ун, чий слух був гостріший, а нюх тонший.

Легкий вітрець доносив міцний звіриний дух і ніжний аромат рослин. Уламр напружив усі чуття, вловлюючи кожен шерех, рух, запах.

Перші з'явилися шакали. Вони скрадалися несміливо, рухи їхніх тіл вражали грацією. Багаття і надило, і страхало їх. Вони завмирали на місці, потім, дряпаючи землю пазурами, підсувалися до небаченого дива. Тіні видовжувалися за ними; в блискучих очах танцювали вогники, гострі вуха ловили кожен звук. Досить було Унові ворухнутися, як вони дружно відступали назад. А помах руки змушував їх тікати з тоненьким скімленням.

Шакалів Ун не боявся, навіть коли вони збиралися зграєю. Ale їхній різкий дух забивав запах інших звірів.

Щоб не марнувати дротики, Ун набрав жменю каміння і почав кидати його через вогонь. Шакали розбіглися від першої ж каменюки.

Потім де не взялися дхолі. Голод зробив їх зухвалими. Вони тинялися цілими зграями, іноді пристаючи або кидаючись убік з глухим гарчанням, що передавалося одне одному, ніби звірі перемовлялися між собою. Полум'я багаття спиняло їх. Цікаві не менше за шакалів, дхолі жадібно принюхувались до запаху смаженого м'яса і людських тіл. Було щось благальне в їхній захланності.

Коли Ун жбурляв каміння, собачий авангард відступав і збивався в купу; в пітьмі чулося погрозливе виття. Звірі виявляли впертість: відступивши на безпечну відстань, вони посилали вперед лазутників - шукати підступу до здобичі. Проміжок, що залишився між вогнищем і скелею, був завузький для собак. Проте дхолі щоразу верталися до нього з терплячістю, здатною довести до розпачу. Іноді вони вдавали, ніби кидаються в атаку, тоді як частина зграї, обігши гору, завивала за спину людей, сподіваючись викликати серед них паніку.

Поступово вернулися шакали, ще стороожкіші, тримаючись на певній відстані від дхолів. Ale і ті, й ті відступили перед десятком вовків, що з'явилися зі сходу, а потім дременули, даючи дорогу гієнам. Гієни бігли підтюпцем; їхні похилені хребти конвульсійно смикалися. Зрідка лунало гоготіння, подібне до скрипучого бабиного регату.

Угорі нечутно кружляли два карликових кажани. Високо під зорями ширяв великий орлан, чиї крила розмахом не поступалися орліним. Прямо в огонь, приваблені полум'ям багаття, летіли міріади метеликів; у рудому диму, шелестячи крилами, хмарами носились нічні комахи і сипалися дощем у жар. Морди двох бородатих мавп визирали з банянового густолистя. На сусідній горі гув болотний бугай. З-за пернатого пальмового листя вистромлював свій величезний дзьоб птах-носоріг.

Ун не на жарт занепокоївся. Звідусіль його оточували роззявлени пашці, ошкірені зуби і палахкотючі, як жар, звірячі очі.

Куди не повернися - смерть. Хижактва тут зібралося досить, щоб розтерзати принаймні півсотні людей. Дхолі були сильні своєю численністю. Щелепи гієн могутністю не поступалися тигрячим. Вовки мали дужі лапи і міцні карки. I навіть шакали з їхніми гострими іклами могли б роздерти Уна і Зура швидше, ніж у багатті згоріла б тоненька галузка. Проте виголоднілих звірів зупиняв страх перед вогнем. Вони більше хитрували, ніж виявляли хоробрості, а те, що тут зібралися різномасті хижаки, тільки заважало їм оволодіти здобиччю.

Звірі терпляче ждали нагоди, сприятливої для них. Вряди-годи між ними спалахувала ворожнеча. Якщо вовки починали гарчати, шакали одразу ж пропадали в. пітьмі. Проте дхолі залишалися на місці і тільки роззявлали свої хижі пашці. I всі разом давали дорогу гієнам.

На людей звичайно гієни не нападали. Боячись ризику, вони воліли нерухому або знесилену здобич. А проте від огню вони не відходили, приваблювані небуденним збіговиськом інших звірів і таємничим світлом, що йшло з самої землі.

Нарешті примандрував леопард, і Ун збудив Зура. Хижак сів на задні лапи попереду дхолів. Його бурштиново-жовті очі дивилися то на язики полум'я, то на рівні постаті двох людей.

Ун, не стримавшись, гукнув:

- Син Тура вбив трьох леопардів!

Звір випростав пазуристі лапи, вигнувся своїм в'юнким тілом і загарчав. Був він здоровенний з себе, куди більший за тих плямистих леопардів, яких бачили уламри по той бік гір. Під густою шерстю грали могутні м'язи. Він би легко перешаснув через багаття й опинився б коло скелі, поряд з людьми. Збитий з пантелику, звір намагався втямити, хто ж такі ці дивні двоногі істоти. Виглядають і пахнуть вони, як гібон, тільки гібон менший та й тримається інакше. У світлі костища ці істоти здавалися вищими за дикого бика - гаура. Їхні рухи, чудна подоба і химерні речі, що ніби подовжували їхні передні кінцівки - все це насторожувало леопарда. До того ж він був один, а йому протистояло двоє.

Ун гукнув ще грізніше; голос його пролунав, як голос могутнього супротивника. Леопард відповіз, ліворуч, нерішуче спинився перед тісним проходом між багаттям і скелею, потім обійшов узгір'я кругом. Пошпурений Уном камінь торонув його по голові. Леопард люто нявкнув, але відступив назад. Він припав до землі, немов лаштуючись до стрибка, черкнув пазурами по землі і повернув до річки. Деякі шакали посунули слідом.

Дхолі і вовки уже явно знудилися. Гієни, бігаючи по нишпорках, лише зрідка мигтіли у відблисках полум'я.

Раптом хижактво сполосилося. Носи збуджено нюшкували, морди обернулися на захід, вуха стали сторч. Короткий рев розітнув повітря і змусив здрігнутися людей, що тулилися під скелею. Чиєсь гнучке тіло вискочило з темряви і приземлилося біля ватри. Дхолі сахнулися вбік. Вовки завмерли в напруженому чеканні. Гієни поспішили вернутися до вогню. В пітьмі заголосило двоє нічних звірків - віверрів.

Ун і Зур упізнали руду масть хижака і його страшні ікла.

Звір присів перед багаттям. На зріст він ледве перевищував леопарда і здавався навіть нижчим за найбільшу гієну. Ale в усіх його руках і в широко розплющених великих очах почувалася якась незбагненна сила, беззастережно шанована всіма іншими хижаками.

Ун і Зур тримали зброю напоготові. Син Тура взяв у правицю ратище; довбня лежала біля його ніг. Малосилий Зур озбройвся дротиком. Обом було ясно: махайрод набагато дужчий за тигра і, може, так само небезпечний, як той

лев-велетень, від якого ледве врятувалися колись і Нао, Гав і Нам під час поневірянь у країні людожерів. Вони знали - такий хижак може одним стрибком подолати відстань у двадцять ліктів, що відокремлювала його від скелі. Проте леопарда утримував на місці вогонь. Рудий хвіст замітив землю, нестяжний рев стрясав повітря. М'язи в обох людей напружились і стали тверді, як граніт.

Ун підняв ратище і намірився. Але махайрод шаснув убік і зірвав атаку. Зур пробурмотів:

- Якщо спис зачепить, звіра, він скочить на нас і через полум'я!

Спритності в Уна було не менше, ніж в Нао. Але й він не зумів би, кинувши списа з відстані дванадцять ліктів, вразити таку звірюку на смерть. Він послухався товариша і почав чекати.

Махайрод знов вернувся до багаття. Він підступив і так близько, що до людей залишалося не більше п'ятнадцяти ліктів. Тепер хлопці могли добре роздивитися махайрода. Шерсть на його грудях була ясніша, ніж на спині і боках, зуби сяяли, як леза ножів, очі горіли лиховісним огнем.

Кинутися на людей хижакові заважали два скелястих виступи. Але й люди не могли прицільно метнути ратище чи дротик.

Для вирішального стрибка махайрод мусив підібратися ще принаймні на три лікті. Він ступив уперед, востаннє розглядаючи своїх ворогів. Ніби вгадуючи стійкість і мужність цих двоногих істот, хижак усе дужче розпалювався лютто.

Зненацька собачі лави розсипалися, кинулися вrozтіч вовки, відступили до баньянових заростей гієни. Силует якогось гіантського звіра забовванів проти зоряного неба. Незgrabno похитуючись, він наблизався. Ось червонясті відблиски багаття освітили його здорову тупу морду, на кінці якої стирчав ріг, довший і міцніший, ніж у буйвола. Шкіра звіра скидалася на кору старого дуба. Криві колони ніг підтримували масивний тулуб, вагою не менше, ніж заважило б шестero коней. Короткозорий, бундючний і дурний у своїй сліпій люті, звір повільно тюпав. Усе живе тікало з дороги. Один вовк загавився і був розчавлений, мов кузька. Ун зінав, що така сама доля спіткала б пічерного ведмедя і лева, якби вони плуталися під ногами -у носорога. Здавалося, перекрити шлях гігантів неспроможний навіть огонь. І все ж він зупинив носорога. Перед купою розжевених головешок захітався могутній тулуб, округлилися маленькі очі. У простір націлився грізний ріг.

І тут перед носорогом, опинився махайрод.

Звиваючись тулубом, мов величезний плавун, і припадаючи до землі, хижак пролягло і грізно зарикав. Невиразне передчууття небезпеки одразу ж змінилося в носорога нападом шалу. Ні в степу, ні в пущі, ні на піскових рівнинах жодна жива істота не сміла заступати йому дорогу. Той, хто не встигав утекти, гинув.

На рудого звіра намірився грізний ріг. Знов рушили потоптом масивні ноги. Так змітає все на своєму шляху смерч. Носорога могли зупинити лише гранітний мур або мамонтові бивні. Ще два кроки, і від махайрода мокрого б місця не залишилося. Але хижак блискавкою метнувся вбік. Носоріг промчав мимо в баньянові зарости. І перш ніж він устиг розвернутися, махайрод уже осідлав його. З хрипким ревом він запустив усі свої пазурі в тверду шкіру і взявся до своєї страшної роботи.

Багато тисячоліть тому далекі махайродові предки уже добре знали, де в носорога та жила, яку треба перегризти. Вона була тут, під згортками грубої шкіри, товстішої, ніж кора старих кедрів, і твердішої, ніж черепашачий панцер, непроникної для зубів тигра і найдужчого з тодішніх хижаків - пічерного лева. Прорвати шкіру колоса, проникнути в його плоть могли тільки ці довгі, гострі, мов шаблі, ікла.

Кров так і чвиркнула фонтаном заввишки з лікоть.

Даремно звір-гіант намагався скинути хижака з карка. Не добившись свого, носоріг раптом звалився набік і покотився по землі.

Але махайрод не ловив гав. Зі скаженим риком він сахнувся вбік, ніби кидаючи виклик цій страшній силі, яка вдвадцятеро перевищувала його власну. Хижакові підказував несхібний інстинкт: разом з потоком гарячої крові, що цебеніла з рані, носорога покидає життя. Залишалося тільки почекати.

Носоріг ледве звівся на рівні і поточився. І тоді до бойовища з жадібним вурчанням присунулися дхолі, гієни, шакали, вовки і дики коти - віверри.

Для всього цього дрібного хижакства переможений велет уже був лише колосальною купою свіжого м'яса, достатньою, щоб найстися. Як кожного великого м'ясожера, махайрода завжди супроводжували цілі орди дрібних хижаків, ладних підчищати рештки з його столу.

Ще одне, останнє зусилля. В бік ворога поривається страшний ріг. Хрипкий рев лунає в повітрі. Могутній тулуб здригається в передсмертній агонії. Потік крові слабне і впиняється - це кінець. Життя покидає величезне тіло, і носоріг, мов кам'яна брила, валиться додолу.

Розираючи пазурами тушу, махайрод жере тепле м'ясо. Шакали хтиво лижуть кров, розляпану по землі, а дхолі, гієни, вовки і віверри покірно чекають, коли найстися рудий звір.

Розділ четвертий

ЛЮДИ І РУДИЙ ЗВІР

Після загибелі носорога Ун і Зур підкинули хмизу в огонь, і Ун ліг спати, залишивши на варті приятеля. Їм уже не загрожувала смерть: страшне кільце ошкірених морд і гострих зубів зімкнулося тепер довкола зваленого носорога. Зур сидів і дивився. Зорі, які на початку ночі горіли над верхами ебенових дерев, схилялися нині до річки. Не такий хороший, як уламр, син Землі відчував, скільки незнаних погроз тайті у собі ця стара земля, де хижак, трохи більший за леопарда, може взяти гору над таким звіром, як носоріг.

Переможець бенкетував довго. Керуючись примхою, смаком чи успадкованою звичкою, він роздирає і їв тушу з усіх боків, але ніде довго не затримувався. Махайрод дозволяє дрібнішому хижакству, як-от шакали й дики коти - віверри, покуштувати уже надгризене м'ясо, але застережливо гарчав, як тільки дхолі, вовки, а надто гієни підбиралися близько до здобичі.

З-за протилежного берега річки піднявся місяць-ста-рик, коли махайрод відійшов нарешті від розтерзаної туші. І ту ж мить очманілі від довгого чекання вовки, гієни і дхолі з диким лементом, штовхаючи одне одного, кинулися до облишеної хижаком здобичі. Здавалося, вони перегризути зараз. Потім запала тиша, звірі ніби замирілися на якийсь час. Вовки поралися коло груднини туші, гієни накинулися на нутрощі, дхолі обпали огузя. Шакали і віверри чекали останньої черги.

На мить махайрод повернув голову і сонно глипнув на звірів, притомлений і ситий, з обвислою щелепою. Раптом він прочнувся і рушив у напрямку вогню, до цих двоногих істот, що чомусь дратували його, але потім роздумав і, свідомий своєї нездоланності, простягнувся прямо перед галевини й заснув.

Зур недовірливо розглядав заснулого хижака. Він розмірковував, чи не скористатися йому з Уном тим, що звір спить, і втекти. Але, подумавши, вирішив, що махайрод, мабуть, спатиме довго, і не став будити товариша.

Місячний сери, підбиваючись угому, все меншав і, наливаючись світлом, затмарив зірки. Носорожача туша танула на очах, зуби хижакства все працювали з тим самим завзяттям. Перед світанком безплічко торкнувся грудей уламра. Той потягнувся.

- У нас нема дров, - промовив він. - Огонь гасне, а рудий звір спить. Унові й Зурові пора йти.

Уламр-велет устав і роззирнувся. Помітивши махайрода, що непорушно лежав за двісті ліктів від їхнього табору, він розлютився, Ун згадав, як рикав хижак, присівши перед вогнем, як його страшні ікла вгородилися в карк товстошкірого колоса. Чого це людина повинна потерпати від цього невідомого хижака?

- Може, У нові треба вбити звіра, поки він снить? - запитав син Тура.

- Він прокинеться перше, ніж дістане удар, - відповів Зур. - Краще обйті узгір'я і піти собі.

Ун вагався. Тікати здавалося йому принизливо. Ні Фаум, ані Нао не потерпіли б, щоб такий невеликий на око хижак підстерігав їх, як здобич, цілу ніч.

- Нао переміг тигрицю і сірого ведмедя, - похмуро кинув він.

- І тигриця, і сірий ведмідь тікали б, аж куріло, від носорога.

Зурова відповідь остудила войовничий запал сина Тура. Він прилаштував на плечі ратище, прашу і дротики, взяв до рук замашного кия. Озирнувшись востаннє на рудого звіра, хлопці побралися на шпиль гори і зійшли протилежним схилом. Набурмосені, невиспані, вони мовчкі брели, тужливо згадуючи далекий рідний табір, що лишився по той бік гір.

Починався день. Небо на сході поблідо. На березі річки стихли крики хижаків. Трава і кущі стояли зовсім нерухомі.

Раптом ранковутишу розітнуло рикання. Обернувшись, Ун і Зуругледіли махайрода. Щось незвичайне, може, відхід людей, розбудило його, і він кинувся навзгодін за цими дивними істотами.

- Унові треба було вбити рудого звіра, поки той спав! - кинув син Тура, знімаючи з плеча ратище. В голосі його звучала досада.

Зур похнюпив голову - цього разу його обачність тільки нашкодила. Він благально глянув на Уна. Але той був добрий, непам'ятливий. Його Широкі груди уже здіймалися на думку про наступну сутичку. Адже Зур був ніби часткою його самого. Вони стояли пліч-о-пліч, і Ун кинув бойовий клич:

- Син Тура і син Землі пропорють рудого звіра і розтрощать йому кістки!

Нападати махайрод не квапився. Побачивши, що двоногі істоти пристали, він теж завмер на місці. Звір помітив, як зняли з плечей пращі й дротики люди, як химерно подовжилися їхні передні кінцівки.

Так само як минулої ночі, його вразила їхня мова. Не наближаючись до супротивників, він рушив в обхід.

- Рудий звір боїться людей! - радісно гукнув Ун, вимахуючи в повітрі списом і кийком.

Йому відповів гострий крик. Махайрод зробив два величезних стрибки. Але не встиг він скочити втретє, як Ун і Зур кинули дротики. Один впився звірові в бік, другий у карк. Очманілій з болю махайрод порвався до людей. Син Тура метнув ратище, воно вгородилося між ребрами хижака. Та ратище, кинуте Зуром, тільки вшкряблнуло твердий, мов кремінь, череп. Махайрод опинився поряд з ними.

Одним ударом могутньої лапи він беркицьнув Зура на землю і загнав йому в груди свої ікла. Ун спрямував на звіра довбешку, але промахнувся: махайрод устиг метнутися вбік. Хижак ще раз стрибнув. Ун відскочив ліворуч і знов махнув кием, проте дубовий окоренок черкнув по плечу звірові. Махайрод звалився на Уна, перекинув його навзнак і, не втримавшись, покотився разом з ним по землі. Але, перш ніж хижак знов ринувся до нього, уламр устиг звестися на одне коліно, Зібравши останні сили, Зур кинув у звіра сокиру, тоді як Ун, тримаючи обіруч довбно, щосили лупнув нею по голові махайрода. Кістки хряннули, хижак, ніби засліплений, закрутівся на місці. Другий удар перебив йому шийні хребці. Тоді Ун заходився гатити по ребрах, по лапах, по щелепах звіра.

Він зупинився лише тоді, коли тіло перестало здригатися.

Зур ледве видушив з себе:

- Ун убив рудого звіра. Ун дужчий за Фаума. Ун такий самий могутній, як Нао, а Нао відібрав у людожерів огонь!

Ця похвала сп'янила Уна. Ніздрі сина Тура гордо трепетали.

Куди й поділася та гіркота, що осіла в його душі після вчоращної ночі, коли йому довелося рятуватися втечею від звіра. Все ще сповнений радості за недавню перемогу, Ун дивився на червоний обрій, де займалася зоря, відчуваючи, що вже полюбив усім серцем цю нову невідому землю.

- Син Тура буде великим вождем серед людей, - пробурмотів Зур.

З його вуст зірвався тихий зойк, обличчя стало сірим, як глина, і ва зомлів. Побачивши, як з грудей пораненого юшить кров, Ун розхвилювався так, ніби ця кров була його власна. В пам'яті зароїся безладні картини минулого, довгі роки їхнього спільнного з Зуром життя. Він знов побачив праліс, степи, непролазні нетрі, драговини й річки, де вони блукали вкупі і кожен захищав грудьми другого.

Нарвавши листя й трави, Ун розтер їх на камені і приклав до ран товарищеві. Зурові повіки тріпнулися і звелися. Він здивувався, що лежить на землі, і почав роззиратися навколо, гадаючи побачити вогонь багаття. Та, згадавши, що сталося, повторив слова, сказані раніше:

- Ун буде великим вождем серед людей! - Потім, відчуваючи кволість і біль, пожалівся: - Рудий звір роздер Зурові груди!

Ун тим часом перев'язував другові рани. З-за річки випливло величезне сонячне коло. Познікали нічні хижаки. Серед густолистя метушилися мавпи. Над рештками носорога кружляли білоголові круки. У високості ширяли два грифи. Після нічного сну прокидалися травоїдні. Для уламра і ва минула небезпечна година. Несіті хижаки, жеруни всього живого, позасинали по своїх лігвах.

Проте dennі години теж небезпечні для людини, якщо сонячне проміння сліпити і нещадно палить землю. Зура треба було перенести в затінок.

Найкращим притулком Ун, як і всі уламри, вважав печеру. Він заходився уважно оглядати навколошню місцевість, сподіваючись знайти якесь узгір'я чи височину. Ale кругом до самого обрію стелився степ, лише подекуди перемежований чагарями, пальмовими заростями, баньянниками, острівцями ебенових дерев і бамбука.

Укріпивши листяно-трав'яну пов'язку на Зурових грудях, Ун узяв його на спину й рушив у дорогу. Йти було важко: крім пораненого, довелося тягти на собі і всю зброю. Та Ун успадкував могутню силу Фаума, Нао і волоханів.

Ішов він довго, переборюючи втому. Вряди-годи Ун зупинявся, клав товариша на землю в затінку дерева, а сам, не втрачаючи його з очей, вилазив на сусідній горб чи кам'яну брилу, щоб обдивитися.

Сонце підбивалося все вище, пекло немilosердно, а кругом хоч би тобі трапилася якась скеля чи пагорб.

- Зур пiti хоче, - прошепотів безплічко, тремтячи в лихоманці.

Син Тура повернув до річки. В це жарке піdobідя вона здавалася вимерлою. Лише подекуди на піщаному острові залягав, простягнувши своє довжелезні лускате тіло, гавіал або в каламутних жовтуватих хвилях зринав на мить гіпопотам.

Могутня річка несла ген-ген у далечину свої щедрі води, що дарували життя тисячолітнім деревам, буйному зіллю і силі-силенній живих істот. У вічному русі, як саме життя, вона невпинно гнала вперед гомінкі юрми хвиль, вергаючи їх через лави і пороги.

Зачерпнувши у пригорці води, Ун напоїв пораненого. Потім стурбовано запитав:

- Зур дуже мучиться?

- Зур дуже кволій. Зур хотів би заснути.

М'язиста Унова рука лягла на розпашіле чоло товарищеві.

- Ун спорудить схованку.

Скитаючись у пущі, уламри завжди сплітали на ніч курінь з гілля. Ун заходився добирати міdnі ліани, рубаючи їх кам'яною сокирою. Потім знайшов три пальми, що росли купою на горбі, зробив сокирою зарубини на їхній корі й пообплітив стовбури між собою гнуучкими стеблами ліан. Вийшов ніби трикутний курінь з пружними і міцними стінами.

Ун працював не розгинаючи спини до вечора. На річку вже лягли довгі тіні, коли він дав собі нарешті перепочинок. Йому ще залишалося перешити курінь товстими міцними ліанами; такі ліани повинні були витримати вагу великого хижака, поки мисливець встигне розпороти звірові черево сокирою або вstromити йому спис у живе серце.

Зур усе ще кидався в гарячці. Очі йому закотилися під лоба. Часом він впадав у забуття, потім, прочнувшись, бурмотів щось собі під ніс. Коли ж до сина Землі верталася тяма, він дивився, як порається Ун, і давав товарищеві слушні поради. Річ у тім, що безплічки були кращими будівничими, ніж уламри.

Після відпочинку Ун підкріпився холодним м'ясом, засмаженим напередодні, і знов узвяси до роботи. Він ушив плетивом ліан верх і спорудив з двох товстих гілок ніби двері - закривати вхід.

Коли люди сховалися нарешті в своєму зеленому притулку, сонце вже торкнулося верхів'їв найбільших ебенових дерев. Крізь ліанове плетиво добре видно було велику річку, чиї води струмували за триста ліктів від халупчини.

У надвечір'я річка кипіла життям. З підводних пасовиськ зринали і вибрідали на берег, величезні гіпопотами.

На тому боці тамувала спрагу велика череда гаурів. Дельфіни з своїми гострими писками жиравали у воді. З плавнів раптово виповз крокодил і схопив жовтоголового журавля. Марно борсався в страшній крокодилячій пашці красивий птах. Жадібними ривками крокодил заходився перемелювати його на гострих зубах. Наче біснуваті, стрибали перед гілля макаки резуси. У плавнях сідали на пісок строкаті фазани, граючи золотим, смарагдовим і сапфіровим пір'ям. Над зеленими острівцями, подібно до лапатого снігу, літали білі чаплі. Віддалік-переслідуване зграєю дхолів чи парою гепардів, панічно тікало стадо антиlop нільгау або оленів аксисів.

Та ось біля водопою показалися дики коні, як завжди злякано косуючи очима. Життя цих тварин сповнене тривоги і небезпеки, м'язи в постійній напрузі. Нервово прядучи вухами, вони рухалися різкими скачками і здригалися від кожного шереху. Бамбуковим узліссям статечно сунуло кілька гаялів.

Раптом серед звіроти почалася паніка. Затрепетавши, тварини величезними стрибками дременули геть. До водопою спускалося п'ятеро левів.

Хижаки підійшли до берега в цілковитій самоті. Уваги на левів не звернув лише крокодил, що жер свою здобич. Їхній появі, здавалося, він навіть не помітив. Його величезне тіло, вкрите цупкою лускою і тверде, мов платановий стовбур, з тупою мордою і нерухомими, наче скляними, очима, скидалося швидше на прискалок, ніж на живу істоту. Проте почуття якоїсь погрози змусило і його повернути голову до прибульців. Мить повагавшись, крокодил схопив здобич і поринув з нею під воду.

Шій двох левів оздоблювали розкішні гриви. Були то самці, кремезні й міцні, з головами, наче вирубаними з каменю. На вигляд ледачі, вони в мисливському азарті могли робити стрибки на двадцять ліктів. Левиці були менші на зріст, гнучкі і довготілі. Широко розплащені жовті очі в усіх п'ятьох дивилися вперед, в одну точку, подібно до людських очей.

Хижаки стежили, як тікають геть від них череди травоїдних. Спинившись на косогорі, леви хрипко, протягло зарикали.

Над річною гладінню розкотилися, аж виляски пішли, гучні голоси самців, кинувши в дрож усю побережну фауну. Мешканців баньянів і пальмових гаїв, плавнів, затонів і піщаних кіс пойняв панічний шах. У гущавині несамовито верещали мавпи.

Зірвавши свій гнів, хижаки посунули далі. Самці ловили роздутими ніздрями легіт. Левиці, нетерплячіші, обнюхували землю. Раптом одна з них відчула людський дух і, припавши до землі, поплазувала до халупчини, майже схованої у високій траві. Дві інші левиці рушили слідом, тоді як самці забарілися ззаду.

Ун дивився, як підходять звірі. Кожен з них був принаймні уп'ятеро дужчий за людину; пазурі його гостріші за дротики, а ікла нищівніші за ратище й сокиру. Унові стало моторошно, як згадав, що він сам один. Він уже пошкодував, що перебрався через гори, покинув краї, де панували його численні одноплемінники.

Зур звів голову. Страх перед хижаками змішувався в його душі з гіркими думками про те, що він не годен підсобити другові в бою.

Перша левиця була вже близько. Не втамивши, що за дивні істоти таяться серед ліанового плетива, вона заходилася шастати довкола хижки. Тепер, коли левиця була поряд, куди й подівся Унів страх. У його жилах вирувала кров сотень поколінь воїнів і мисливців, котрі вмирали в звірячих кігтях, але бились до останнього. Очі в нього палали так само яскраво, як у левиці. Вимахуючи сокирою, він кинув виклик цим навісним хижакам:

- Ун випустить левам кишкі!

Зур промовив:

- Хай син Тура стережеться! Поранений лев забуває про страх смерті. Треба сунути йому ратище прямо в ніздрі, коли він підійде близько!

Ун відчув у товарищевих словах усю мудрість племені ва, мудрість, більшу за Гунову. По його обличчю ковзнула лукава посмішка.

Скам'янівши на місці, левиця намагалася роздивитися того, хто мав такий гучний голос. Один самець рикнув, до нього підпрягся другий. Ун відповів дзвінким бойовим кличем. Тепер біля куреня зібралися всі звірі. Вони добре знали міць своїх лап і зубів і відали, як гарно полювати гуртом. Але наскакувати не поспішали. Хижаків бентежило те, що невідомі істоти залишалися весь час невидимими.

Та ось одна левиця, наймолодша, наважилася атакувати. Підступивши ближче, вона обнюхала курінь і вдарила лапою по ліанах. Плетиво прогнулося, але витримало удар. Ту саму мить по ніздрях звірюки міцно вдарив список. Нявкаючи з лютій болю, левиця відскочила назад. Стривожені й здивовані, інші звірі тільки стояли і дивилися. Здавалося, вони геть забули про людей. Потім один самець з ревом підплигнув угору й опинився на зеленій покрівлі, що провисла під його тілом.

Ун пригнувся і чекав. Коли руда морда опинилася на відстані руки, син Тура тричі поспіль штрикнув списом у лев'ячі ніздрі. Очманілий з болю, засліплений кров'ю, хижак гепнув з покрівлі і покотився по землі. Так покотом, а потім поповзом забрався він геть і пропав у траві.

- Якщо лев здумає скочити ще раз, Ун йому очі повибиває!

Проте хижаки стояли нерухомо. Небіті боялись, як би вчинили того ж, що й битим. Сховані перед ліанами істоти здавалися їм усе загадковішими й небезпечнішими, їхня манера битися і голоси не нагадували жодну з тих живих істот, яких леви підстерігають у засідці чи забивають коло водопою. Ударі, завдані цими дивними створіннями, були нестерпно болючі.

Остерігаючись наближатися до куреня, леви, проте, нікуди не йшли. Повлягавшись у траві або під розкидистими баньянами, вони чекали, страшні в своєму байдужому терпінні. Іноді один з них спускався до річки напитися.

Травоїдні знов почали з'являтися, щоправда, віддалеки.

Береги аж роїлися від водоплавної птиці. На темному тлі річкових затонів зоріли своїм білим, як сніг, пір'ям чорноголові ібіси. На зелених островіцах кумедно витанцювали цибаті марабу. Раптово пікірували на воду і пірнали баклани. Виводки нирків ховалися в густому оситняку. Над збіговиськом білоголових круків з лопотінням проносилися журавлині зграйки. Сховані перед пальмового гілля, пронизливо кричали папуги.

Та ось на заході щось застугонало, гупання помалу наростало. Один лев обернув голову і прислухався. Левиця нервово зірвалася на рівні. Всі звірі глухо зарикали.

Ун і собі натужив слух. Йому здалося, ніби він чує тупіт великого стада. Але Унова увага, які раніше, була прикута до левів біля їхнього куреня. Звірі собі місця не знаходили. Ось вони знов підійшли до халупи і кинулися на неї всі гуртом. Але Унів голос зупинив їх. Міцний дух, ударивши в ніздрі, змусив відступити звірів.

Знов почулося глухе стугоніння, воно ніби йшло з самих надр земних.

Син Тура зрозумів, що до водопою наближається якесь велике стадо. Він подумав про бізонів, що населяли широку рівнину по той бік гір, потім про мамонтів, з якими уклав спілку Нао, коли мандрував у країні людожерів. Здалеку засурмило.

- Це мамонти! - заявив Ун.

Тіпаючись у лихоманці, Зур також прислухався до віддаленого стугоніння.

- Авжеж, це мамонти! - повторив він, але не так певно.

Леви зірвалися на ноги. Якусь хвилину їхні голови залишалися повернутими на захід; потім, повільно ступаючи, хижаки рушили вниз за течією. Незабаром чагарі поглинули їхні жовті тіла.

Мамонтів Ун не боявся. Він знов, що вони не вбивають ні людей, ні жуйних звірів, не займають навіть вовків і леопардів. Якщо ти опинився на їхній дорозі, то тільки стій на одному місці і мовчи. Але, можливо, велетні роздратуються, коли побачать ліановий курінь, де ховаються люди? Адже будь-який мамонт може одним ударом зруйнувати халупу, одним рухом розчавити сина Тура.

- Ун і Зур повинні вибратися з куреня? - запитав уламр.

- Атож, - відповів безплічко.

Ун відв'язав ліани, що затуляли вхідний отвір, виліз надвір і допоміг вибратися другові. Тріснули потрошені дерева. Вдалини бовваніли величезні фігури кольору глини. Незабаром уже можна було розгледіти здоровенні хоботи і голови, подібні до валунів. Стадо складалося з трьох загонів, очолюваних шістьма величезними самцями. Вони толочили траву, кущі й дерева, пробивали непролазні баньянові дебрі. Їхня шкіра скидалася на кору старих кедрів; ноги були товстішими за У нове тіло, а тулуб обсягом дорівнював тулуbam десяти турів.

Уламр промовив півголосом:

- У них нема граві і бивні майже рівні. Вони більші за найбільших мамонтів!

- Це не мамонти, - відповів безплічко, - це слони.

Перед цими велетами Ун був ще беззахиснішим, ніж перед левами. Він відчував себе таким безпорадним, як ібіс перед крокодилом. Де й поділася його звична впевненість. Схилившись над своїм пораненим товаришем, уламр стояв і чекав.

До куреня вже наблизалося шестero ватажків. Темні очі гігантів утутилися в людей, але в їхньому погляді не було недовіри. Можливо, вони вже здибалися з двоногими істотами?

Життя чи смерть?

Якщо ватажки не звернуть з дороги, їм досить ступити десять кроків, щоб розчавити людей і зруйнувати хату.

Ун дивився просто в очі найбільшому ватажкові. Вій був вищий за всіх, його величезний хобот міг задавити буйвола так легко, як пітон душить оленя.

Колос зупинився прямо перед людьми. Решта проводирів, ніби скоряючись йому, теж завмерли на місці. І вся валка поволі вишикувалася круг людей широким, хистким півколом. Вронивши кийок до ніг, похнюючи голову, Ун чекав своєї долі.

Нарешті ватаг зітхнув і звернув праворуч, в обхід куреня.

Інші тварини слухняно рушили слідом.

Кожен слон обходив і собі перешкоду. Жоден, навіть наймолодший, не торкнувся ні людей, ані їхнього притулку, і

Довго ще від важкої ходи велетнів гула земля. Зарості буйної трави перетворювались на зелене місиво, комиш і лотос вилягали під ногами гігантів. Розбіглися перестрашенні гіпопотами. Гавіал завдовжки двадцять ліктів був відкинутий убік, мов жаба.

Віддалік на горбі виднілися постаті п'ятьох левів, і Звівши до червоного сонця свої морди, вони грізно рикали.

Невдовзі все слоняче стадо поринуло в річку. Хвілі хлюпнули назад на берег; здоровенні хоботи всмоктували воду й поливали холодним душем спини. Потім колоси зникли у хвілях.

Над річковою гладінню витикалися лише величезні голови і могутні хребти, подібні до каменів-кругляків, З принесених з гір льодовиками, гірськими потоками й лавинами.

- Нао уклав спілку з мамонтами! - озвався Ун. - А чому б синові Тура не дружити з слонами?

Гаснув день. Познікали з горба леви. Квапилися сховатися на ніч у безпечний притулок незграбні бики гаури і прудкі олені аксиси. Сонце торкнулося гірського пасма на тому березі річки. В лігвах прокидалися хижаки.

Ун вернувся до ліанового куреня, повівши з собою безплічка.

Розділ п'ятий

ВЕЛЕТЕНСЬКИЙ ПТОН

Збігло три дні. Леви більше не показувалися. Слони пішли в пониззя річки. Під гарячим промінням щедрого сонця швидко оживали потолочена трава і зарості. Всеплодюча мати-земля могла прогодувати всіх травоїдних звірів. Кругом кишила дичина, і Унові досить було кинути дротик чи спис, щоб добути на день харчів. За прикладом свого батька Нао він ніколи не вбивав дичини більше, ніж вимагалося на прожиток.

Довгий час гарячка і маячня пораненого товариша псували Унові настрай. Та скоро Зурові рани загоїлись, і пропасниця більше не мучила його. На четвертий день в а покращало, і обидва приятелі відчули себе щасливими. Густа тінь ліан і пальмового листя давала любий холодок. Сидячи біля входу до куреня, уламр і безплічко тішилися довколишнім супокоєм і думали про те, що на цих родючих і чудових землях вони ніколи не зазнають голоду. На річкових плесах пурпурові чаплі шукали водяних горіхів. З протилежного берега в повітря знялося двоє

чорногузів. Марабу витинав свій дивацький незgrabний танець. Угорі пронеслася зграя жовтоголових журавлів, видно було їхні притиснуті в польоті лапки. Серед лотосів блукали чубаті крячки та ясно-червоні ібіси.

Випірнувши з річкової саги, гіантський пітон випростав на березі своє довге гладеньке тіло завтовшки з людський тулуб. Мандрівники бридливо роздивлялися здоровеного плазуна, невідомого досі уlamрам. Пітон повз ліниво, очевидно, ще сонний. Ун і Зур і гадки не мали, що це одоробало може наздогнати вепра.

На всяк випадок воїни сковалися в своєму зеленому курені. Вони не знали, яка сила цього величезного плазуна, чи отруйний його укус, як укус того гадя, що траплялося по той бік гір, у західних країнах. На цих невідомих землях пітон міг бути дужчим за тигра й отруйнішим за змію.

Пітон наблизявся до скованки. Ун узяв до рук довбню і дротик, але чомусь забув кинути бойовий клич. У великих хижаках він відчував життя, скаже на власне, а цей довгий, ковзкий безногий тулуб з маленькою голівкою і нерухомим поглядом холодних очей будив у ньому жах і огиду.

Підпovзши до куреня, пітон звів голову і роззвив величезну пащеку з пласкими щелепами.

- Чи не пора вдарити? - спитав Зура уlamр.

Зур вагався. Його одноплемінники вбивали гадюк, провалюючи їм голови кийками. Але що важили змії їхніх земель проти такого чудовиська?

- Зур не знає, - озвався нарешті ва. - Мабуть, не треба бити, поки пітон не напав на курінь.

Маленька голівка притиснулася до зеленого плетива і спробувала всунутися між ліанами. Ун, розмахнувшись, всадив гострий дротик у роззвалену пащу.

Пітон сахнувся з грізним сичанням, звертенився всім довгим тілом і повернув до річки.

На галявину вискочив молодий сайгак. Угледівши його, пітон застиг на місці. Сайгак звів свою горбоносу морду і принюювався. Його стурбував людський дух. Сайгак кругнувся від куреня і лише тут помітив піtona. Затрепетавши, сайгак на хвилю скам'янів, мов паралізований, неспроможний відірвати погляду від пильних холодних очей. Потім, скаменуввшись, метнувся вбік. Але гнучкий ковзкий тулуб кинувся слідом з прудкістю пантери. Сайгак перечепився через камінь, хитнувся. Страшний удар збив його з ніг. Однак перш ніж залізні скрутні встигли оповити його, звір підхопився і чурнув геть. Опинившись край річкової кручі, сайгак озирнувся і побачив, що змій полоз відрізав йому шлях до втечі.

Охоплений дрожем, сайгак тужливо поглядав на зелені простори рівнини. Ще недавно він гуляв там на волі, серед буйної трави. Там було життя. Всього два вдалих стрибки, і він врятований! Заметувшись, сайгак марно спробував проскочити поза піtonом по самому краю урвища і раптом на відчай душі перешугнув через заваду.

Удар дужого хвоста наздогнав його на льоту, звалив додолу, і сталеве тіло блискавично обвилося круг тварини, що задихалася. Сайгак, відчуваючи свою останню годину, жалібно мекнув. Якусь мить граціозне створіння ще борсалося в страшних холодних лабетах, потім захрипіло і, поникнувши головою, висолопивши язика, затихло. Уна, свідка цієї сцени, охопив глухий небагненний гнів. Якби сайгака зарізав вовк, леопард чи навіть махайрод, уlamр не здригнувся б. Але перемога цього повзучого гада обурювала його до живого серця. Він двічі поривався вийти з куреня, і щоразу ва утримував його.

- У сина Тура і сина Землі багато м'яса. Що станеться з нами, якщо Ун, - подібно до Зура, дістане поранення?

Ун неохоче поступився. Він і сам не розумів, чому так розлютився. Це було схоже на біль рани.

Але Ун не здогадувався про силу полоза-гіганта. Одним ударом хвоста пітон звалив додолу сайгака. Чи не спіткає така сама доля людину, якщо вона спробує битися з цим страховиськом?

А проте уlamр залишався понурим і місця собі не знаходив у зеленому курені.

- Ун і Зур не можуть більше сидіти тут! - заявив він, коли пітон склався зі своєю здобиччю в плавнях. - Нам треба підшукати печеру.

- Зур скоро оклигає!

ЧАСТИНА ДРУГА

Розділ перший

ПЕЧЕРНИЙ ЛЕВ

Минуло два дні. Зур усе ще був кволий, але уже міг триматися на ногах. Тепер Ун надовго покидав курінь, щоб дослідити понизов'я річки.

Він пройшов берегом понад п'ятнадцять тисяч ліктів, але так і не знайшов затишного притулку. Щоправда, поодинокі стрімчаки здіймалися то тут, то там біля води, проте розколини й заглибини були в них завузькі, щоб прихистити не лише людей, а й дхолів. Зур уже думав про те, щоб викопати, за прикладом безплічків, нору. Але довелось б довго морочитися, а крім того, уламри не любили жити в таких землянках. Тому ва обмежився тим, що зміцнив стіни куреня. Завдяки його більшому, ніж в Уна, вмінню, халупа стала неприступною навіть для хижаків. А проте слон, носоріг, гіпопотам, череда великих травоїдних могли легко поламати її. До того ж курінь стояв на перехресті, де шастало багато лісового і степового звір'я.

Дні летіли. Весна доходила кінця. Сонячний пал звалювався на річку; ночами з її плеса підносилися до зірок нездорові випари, а задовго до світання околиці повивав густий туман.

Якось уранці Зур відчув, що він одужав. Помітивши, з якою тugoю розглядає Ун зелені чагарі навколо куреня, він промовив:

- Син Землі готовий іти за Уном!

Уламр на радощах аж підскочив: отже, їм тепер знову вільна воля!

Над річкою клубочився білий туман. У затоні з радісним вурчанням жиравали молоді гіпопотами. Вгорі над головою линули пташині табуни.

Ун і Зур подалися за течією вниз. Сонце вже припікало, від його гарячого проміння захищали тільки дерева. В дорозі приятелям доводилося стерегтися гадюк, розбуджених жаротою, і обходити великих хижаків, що дрімали в заростях. -

Опівдні мандрівники зробили привал у затінку скипидарних дерев. Вони мали припас сушеного м'яса, юстівних корінців та грибів, які підсмажили на вогнищі з сушняку. Ун аж засміявся, втягнувшись в себе смачний дух. Він поглинав їжу з радісною поквапливістю молодого вовка. Зур смакував, повільно, насолоджуючись ароматом страви.

Полуденна спека скувала все довкола. Чулося тільки, як дзюркоче вода та дзвенять комахи.

Який супокій! Звірі ніби уклали перемир'я між собою. Двоє хлопців поринули в задуму, снуючи свої молоді мрії, віддаючи їх колисати уяві, як колихає водяні горіхи річковий струмінь.

Зур, ще кволий після поранення, заснув. Син Тура, як завжди, дрімав упівока, чуйний до кожного шереху і звуку, готовий схопитися при найменшій підозрі небезпекі.

Друзі знов пустилися в дорогу, коли тіні дерев на рівнині видовжились. Ун і Зур ішли, не зупиняючись, аж до смерку. Другого дня і всі наступні вони просувалися незмінно в тому самому напрямку, проридаючись крізь пущу, обминаючи багниця, перехоплюючись через річки уплав, прорубуючись через хащі.

Зур поздоровшав. Він уже не відставав ні на крок від свого дужого друга. Щира дружба єднала їх. Між ними ніколи не виникало сварок, вони чудово доповнювали один одного. Зур захоплювався Уновою силою, відчуваючи себе спокійнішим під його надійним захистом. Ун шанував Зура за хитромудрість, за знання секретів, збережених його племенем.

Вранці дев'ятого дня віддалік забовванів скелястий кряж. Він тягнувся по самому берегу річки на відстань понад тисячу ступнів. Гострі шпилі здіймалися аж до неба, висота їх була не менша трьохсот ліктів. З другого боку пасма скелясті відноги доходили до самого узлісся. Кам'яне громаддя прорізали дві глибокі ущелини. По розколинах кублилися орли й соколи.

Син Тура радісно скрикнув. Предки передали йому любов до кам'яних осель, розташованих біля протічної води. Зур, стриманіший, пильно роздивлявся місцевість. Вони знайшли кілька навислих над річкою бескидів, подібних до тих, де звичайно тулилися уламри, коли не траплялося зручної печери. Але для двох людей такий сховок не був досить надійним.

Мандрівники йшли понад скелястим пасмом, заглядаючи в кожну тріщину, в кожну западину в базальтовій стіні. Вони знали, що іноді невеликий отвір веде до просторії печери.

Зіркий Ун невдовзі зауважив у стіні розпадину, розташовану досить височенько. Вузька внизу, вона поступово ширшала вгорі. Щоб залізти туди, треба було спершу вибрatisя на горизонтальний виступ, а потім видертися по прямовисній скелі на майданчик, де могло вільно стати троє людей.

На прискалок воїни піднялися легко. Але для того, щоб досягти майданчика, Унові довелося стати на Зурову спину. Опинившись нагорі, уламр спробував пролізти в розколину. Якийсь час він просувався боком, потім прохід поширявся, і Ун опинився в низькій, але просторій печері. Він обережно обійшов її кругом і раптом зупинився перед отвором у задній стіні: вузький підземний Я коридор крутко вів униз, у пітму.

Перш ніж провадити розвідку далі, Ун вирішив підняті на майданчик Зура. Він виліз надвір і заявив:

- Печера велика, але в ній, мабуть, два виходи. Ун ще не бачив кінця проходу.

І, нахилившись, він подав Зурові ратище. Ухопившись за його кінець, безплічко видерся по кам'яній стіні, вираючись ногами в нерівності скелі. В міру того як він ліз, Ун випростувався і відступав до пічного входу.

Коли Зур опинився нарешті на майданчику, уламр повів його у глиб печери, до підземного коридору. Темрява заважала ходьбі. Мандрівників стурбував ледь чутний звірячий дух. Вони вже збиралися вернутися, як раптом унизу сяйнуло світло.

- Печера має другий вихід, - прошепотів Зур.

Ун досадливо покивав головою, не зупиняючись. Спуск пішов пологіше, світло, спершу кволе, яскравішало. Воно лилося з довгої кривулястої щілини в брилі, завузької, щоб пропустити людину. Над головою хлопців з переляканім писком заметалося кілька кажанів.

- Ун і Зур - господарі печери! - гукнув син Тура.

Зур просунув носа в розколину, щоб роздивитися, що там. Раптовий рик змусив його шарпнутися назад. У просторії печері він побачив велетенського звіра, чи то тигра, чи то лева. Він мав буйну чорну гриву, могутні груди, ширші, ніж у гаура, довгий і гнучкий тулуб. Статуоро і мускулатурою звір переважав усіх відомих хижаків. Величезні очі горіли в сутінках то жовтим, то зеленим вогнем.

- Пічний лев! - жахнувся Зур.

Стоячи перед щілиною, звір сердито шмагав себе по боках довгим хвостом.

Ун, глянувши й собі на хижака, промовив:

- Це лев-велетень!

Він зняв з плеча ратище, щоб кинути у звіра, але Зур спинив його порив:

- Ун не зможе вдарити крізь щілину так, щоб убити пічного лева. Йому навіть важко буде влучити в нього.

І він показав на виступи, що можуть відвернути або зупинити політ ратища. Однак уламр і сам усвідомив, як небезечно даремно дратувати звіра. Розсатаний лев міг покинути лігво і податися на пошуки напасників.

Поступово хижак утихомирився. Очевидно, він був ситий і не збирався виходити на лови цієї ночі: на пічній долівіці серед купи маслаччя кривавилася надгризена туша онагри.

- Можливо, Ун і Зур зуміють налаштувати на звіра пастку? - пробурмотів він.

Кілька хвиль до них ще долітало лев'яче відсапування. Потім звір відійшов у куток і влігся долі, прямо на кістках. Гнів його минав швидко; зроду цьому хижакові не довелося зазнати страху перед іншою живою істотою. Жоден звір не наважувався стати проти нього, хіба що носоріг, дурний у своїй сліпій люті. Слони-велетні, щоправда, не боялися пічного лева, але уникали сутички з ним. Ватажки гаурів, гаялів та буйволів, що боронили свої череди від тигрів і леопардів, підгинали хвіст при зустрічі з пічним левом. Він був незмірно дужчий за всіх хижаків.

Істоти по той бік базальтового миру пахли так, як тонкотіли, гібони або резуси, тварини слабкі й безоборонні, що їх пічний лев міг убити одним ударом лапи.

Ун і Зур вернулися до верхньої печери. Хоча безпосередня небезпека їм не загрожувала, сусідство хижака завдало їм неабиякого клопоту. Щоправда, пічний лев мешкав по той бік скелястого кряжа і ніколи не полював удень, але випадкова зустріч була цілком можлива. А цей притулок, такий затишний і безпечний, доступний лише людям, кажанам і птахам, тепер виявився ненадійним.

А проте хлопці вирішили не покидати печеру доти, доки не підшукають кращої.

Син, Тура сказав:

- Ун і Зур виходитимуть надвір лише тоді, коли побачать, що пічний лев заснув у своєму лігві.

- Пічний лев заважкий, щоб лазити по деревах, - додав Зур. - Довкола ліс, і ми завжди встигнемо сховатися перед гілля.

Кілька днів хлопці прожили спокійно. Зур, за звичкою одноплемінників, збирав ютівні корінці та гриби. Ун добував свіже м'ясо і - приносив дрова для багаття.

Ввечері на майданчику біля входу вони розпалювали вогнисько. Яскраве полум'я відганяло геть хижаків, що шастали по рівнині, відстрашувало кажанів, сичів та орлів, які оселилися серед скель.

Люди жили собі в достатку і теплі, не боячись нападу рівнинного хижакства і зневажливо поглядаючи на хижих птахів, що кружляли угорі.

Кілька разів на добу Зур навідувався до лігва печерного лева. При появі людини хижак-гігант не виявляв більше гніву чи нехоті. Запах молодого воїна став для звіра звичним і не турбував навіть під час сну. Іноді він підходив до щілини і намагався роздивитися своїми вогнистими очима невиразні обриси постаті й обличчя людини.

Якось увечері сип Землі сказав Йому:

- Ун і Зур не вороги пірсоному левові!

Вражений звуками людської мови, звір рикнув і дряпнув пазурами по базальту.

- Пірсоний лев дужчий від Зура, - вів далі молодий воїн. - Але Зур хитрий. Якщо пірсоний лев, син Землі і син Тура укладуть між собою спілку, жодна здобич не втече від них.

Він говорив так, не дуже сподіваючись на успіх. У його голові зароїлися далекі спогади. За легендами, переказуваними від покоління до покоління, безплічки в давні часи жили нерідко бік-у-бік з величими хижаками, іноді навіть полювали разом з ними. Серед уламрів було відомо, що Нао, син Леопарда, колись уклав спілку з мамонтами. Останній нащадок винищеного племені, Зур міг цілі години міркувати про це. Більший мрійник, ніж його товариш, Зур особливо впадав у замрію в спокійні дні, коли можна було перепочити після трудів праведних.

Вперше в своєму житті він мешкав по сусіству з таким грізним звіром. Це сусідство стало можливим лише в горах. Степ чи ліс не дали б приступу до такого небезпечноного хижака. Зур давно мріяв уклсти спілку з якимсь могутнім звіром за прикладом своїх предків або Нао. Однаке досі Ун та його товариші вважали це порожнім мрійництвом. А потім сам Нао не намагався більше дружити з мамонтами. Ставши вождем, він незабаром забув про свою мандрівку з Намом та Гавом і побивався лише тим, як знайти для племені родючі й багаті на дичину землі. Плем'я множилося, полювати стало важче. Звірі стали полохливі і не підпускали до себе близько мисливців. Оволодіти здобиччю можна було лише з допомогою хитрощів: копати ями, ставити пастки.

Тут, у цій пірсі, Зур міг цілком безпечно доторкнутися до самої морди пірсоного лева. Йому досить було лише підійти до розколини в брилі і простягти руку. Звісно, Зур волів би мати справу не з таким грізним звіром, зате яку він давав поживу для палкої уяви молодого ва! Потім прийшла звичка, велика помічниця в єдинні істот між собою. Чого ж боятися, якщо ніхто не б'є, не тусає, не кусає? Величезна постать пірсоного лева, його могутні груди, велична, наче вирубана з базальту голова, зелений вогонь його зінців перестали лякати Зура. Всім своїм еством він відчував, що й сам стає для хижака знайомим. У міру того як його запах змішувався з іншими запахами пірсери, Зур усе менше скідався на здобич.

Наближалося літо. Пекельна спека спадала на землю. Вона висушувала безводний степ, змушувала ще буйніше рости ліси, джунглі й вогку савану. Річкові береги сховалися в зелених нетрицах. У непролазних заростях розвелося безліч усяких тварин. У сирому намулі плавнів кишили тисячі плазунів, молюсків і земноводних. З сухих степів на буйні пасовиська сунули незчисленні стада травоїдних. Тигри, леопарди, леви, не зважаючи на присутність пірсоного лева, полювали біля скелястого пасма.

Ун і Зур покидали пірсеру лише вранці, коли хижаки спали, а верталися ще завидна. Із свого високого спостережного поста вони довідалися, що у віддаленому лісі жив чорний лев з двома левицями, а при злитті річки з її притокою - тигр і тигриця. До тигрячого лігва можна було дійти за третину літнього дня, а до лев'ячого ще швидше. Іноді в нічній пітьмі лунав рик лева або пронизливий крик тигра. Пірсоний лев відповідав своїм громовим голосом.

Уночі Ун і Зур знов думали про те, як би їм знайти кращий притулок. Та тільки-но світало, як вони забували про страшні нічні голоси. Здобич ставала все багатша; хижаки засинали ще до ранкової зорі.

Зур мовив:

- Деїнде водяться інші леви, інші тигри чи махай-роди. Але чи знайдуть син Тура і син Землі таку саму затишну пірсеру?

Уламр не відповідав на Зурові слова. Він мріяв про нові подорожі, хотів побачити нові краї. Його неспокійна душа завжди кудись рвалася, ця невситимість була подібна до істівця в голодної людини. Іноді вранці на ловах він спускався за водою, до місця злиття річки з її притокою. Він дивився здалеку на скелі, де було лев'яче лігво, і Йому страшенно кортіло зчепитися в єдиноборстві з хижаками, хотілося розвідати нові савани, нові мисливські угіддя, відкрити нові породи звірів. Кілька разів син Тура піднімався проти води притокою, віддаляючись на дві-три тисячі ліктів від того місця, де мешкали леви. Траплялося, він перебирається на той берег уплав або стрибаючи з каменя на камінь. Йому пахла мандрівка. Він вдивлявся в сине лісове пасмо, що замикало обрій, і після повернення до печeri довго місця собі не знаходив.

Під час товарищевих блукань Зур сушив на сонці м'ясо, покраяне тоненькими смужками, або збирав їстівні корінці. Він хотів заготовувати добрий харчовий припас на чорний день. Кілька разів на добу він виrushав до розколини в скелі і, коли бачив, що лев не снить, розмовляв з ним, привчаючи до звуків людської мови.

Якось пополудні, коли вже тіні від скель сягнули другого берега річки, Зур був здивований довгою відсутністю друга. Знічев'я він спустився з майданчика на рівнину.

Спершу молодий в а подався до місця злиття річки з її притокою, але велика череда буйволів заступила Йому дорогу. Зур уже знат їхній крутий норов, не раз бачив, якими грізними стають самці при найменшій небезпеці. Він пішов в обхід і збирався повернути знов на південь, як раптом з буйної трави виринув носоріг. Син Землі кинувся під захисток баньяна. Незgrabний звір посунув слідом. Тоді Зур видряпався на косогір, обминув мочарі, пірнув у зелену глушину і зненацька опинився по той бік скелястого кряжа, неподалік од лігва пірсоного лева.

Носоріг десь відстав. Зур з цікавістю розглядав місчину, куди вони з Уном ніколи не зважувалися забрідати. З цього боку скелясте пасмо здавалося ще дикішим, усе порізане, пооране. Над скелями кружляли два соколи, злинаючи, майже без мау крильми, до пишної білої хмарини. В цю надвечірню годину сонце заливало червоним світлом голе базальтове бескеття і буйну рослинність урочища. Простягтись долі, в затінку дерева, Зур намагався зметикувати, де ж це вхід до лігва пірсоного лева. Він має бути в одному з цих чорних скельних заломів, уже

напівзатоплених сутінню. Ліворуч од молодого воїна тяглося болото, поросле очеретом, праворуч лежала порита, перетята яркими місцевістю, укрита невисокими горбками. Гористий хребет сходив обабіч базальтовими відногами, подібними до поруйнованих кам'яних стін або гостроверхих пірамід. Очевидно, печерний лев спав у своєму лігві, залишивши до вечора, поки з першою прохолодою не озвуться голоси пробуджених хижаків.

Нараз волосся Зурові стало сторч. Кремезна лев'яча постать вигулькнула на вершині найвищого горба. Це був не рудий лев, з тих, що нападали колись на їхній ліановий курінь, а величезний звір незнаної породи. Під деревом, де залиг Зур, трава росла невисока. Лев угледів людину.

Зур, ніби паралізований, припав до землі. Він не мав такої сили і завзяття, як Ун. Удар його списа не міг пропороти лев'ячих грудей. Кий не годен був перебити хребці, розвалити звірові голову. Треба було мершій тікати. Дерево, під яким він лежав, було занизьке, щоб можна було відсидітися на ньому. Віддалік Зур побачив зубчату кам'яну стіну, яка могла б привести його на верхів'я скелястого пасма по вузькому гребеню, недоступному для лева-гіганта.

Ва зірвався на ноги й щодуху кинувся до найближчої відроги. Лев з риком почав спускатися з горба. Зур добіг до базальтового бескиду; напівобвалена стіна на якийсь час сховала його від очей хижака. На бігу без-плічко розглядав зубці й розколини, що вкривали базальтову кручу. Пробігши тисячу ліктів, Зур оглянувся: позаду нікого. Очевидно, лев збився з сліду і не знав, куди бігти. А може, ледачий, як усе його лев'яче кодло, він облишив погоню? Підбадьорений, Зур подався до базальтового стрімчака. Зненацька рик змусив його здригнутися; озирнувшись, він знов побачив ззаду чорну постать. Хижак летів величезними стрибками, розпалений переслідуванням і сповненим прагнення наздогнати здобич. Зур чимраз близче чув його сапання. До скелястого пасма воїн уже не встигне добігти. Ще кілька стрибків - і звір схопить свою жертву.

Нараз утікачу увагу привернули три скелясті виступи в базальтовій стіні. Вони були розташовані, наче зламані гілки на дереві; видряпавшись по них, можна було з допомогою четвертого виступу досягнути гострого гребеня базальтового бескиду.

Забратися туди могла тільки двонога істота з допомогою рук.

Зур підскочив, досяг першого залому, підтягнувся руками і ногами до другого, потім до третього залому, вчепився руками за четвертий і опинився на хребті стрімчака. Лев був зовсім близько. Він скочив високо вгору і звалився назад. Гола стіна не давала ніякої підпори для його важкого тіла. Після трьох марних стрибків звір, порикуючи з безсилою люті, відступив. Якусь хвилину людина і звір пожирали один одного страшним поглядом.

Сидячи верхи на базальтовому щиті, син Землі розмірковував, що краще: залишитися тут чи спуститися з другого, пологішого боку бескиду. Адже лев так чи інакше міг знайти до нього приступ або знизу, або згори.

Зур вагався не довше, ніж тупцював на місці лев. Тільки-но звір заходився нишпорити під базальтовою стіною, Зур скотився по крутосхилу і побіг на північ. На ходу він озирає скельні тріщини, сподіваючись знайти якийсь притулок. Перед очима йому весь час стояла їхня печера і лігво пічерного лева.

Чорний лев усе не показувався. Можливо, тямущий і хитрий, як усі його родаки, він лише зачайвся, присипляючи підозру жертви, щоб потім заскочити її зненацька? А може, він усе ще шукає проходу серед осипища базальтової стіни? Але Зур не мав коли роздумувати. Всі його помисли були спрямовані на те, щоб знайти криївку. Він прожогом наблизався до бескетту.

Йому залишилося пробігти ліктів п'ятдесят, коли позаду розлігся рик. Отже, погоня триває. Чорний лев, обминувши відногу, знов угледів людину. Приминаючи високу траву, він мчав риссю.

Серед скель ніяк не знаходилося жодної глибокої впадини чи розколини. Зур біг уже не своїми ногами, скоряючись лише інстинкту самозбереження.

Нарешті й базальтова стіна. Нараз син Землі побачив просто перед собою отвір у скелі., і тут же почув, як за спиною хекає звір і як шелестить трава.

Зур спинився. Серце як не вискачувало з грудей, голова йшла обертом, ноги помліли. Перед виряченими зо страху очима пливли скелі, дерева, кущі. Йому, молодому, так не хотілося помирати. Не вірилося, що він може загинути отак по-дурному. Але смерть уже була поруч, він відчував її подих. Хижі звірі не знають жалю. Він відчував себе безпорадним, наче ібіс у пазурах в орла. Навіть зброї він не мав напохваті. Що він може зробити голірчук? Гострі звірячі ікла зараз вгородяться в його тіло.

Ця мить йому здалася довга, як вічність. Зур повинен зробити вибір. Позаду, за плечима, - чорний хижак, попереду - вхід до лігва пічерного лева. Роздумувати ніколи. Від переслідувача його відокремлює п'ять-шість стрибків. І тут Зур притильном поривається вперед. Якщо йому судилося загинути, то він помре в печері, біля свого притулку.

Молодий ва зникає в проваллі печери, як той горобчик у кобриній паці.

- Гирр! Гирр! - grimittie попереду і позад нього.

На червоному тлі отвору, залигого вечірнім світлом, проступає силует чорного лева. З темної нори печери назустріч йому виходить колосальна постать. Два величезних стрибки, пазурі по каменю - дряп! дряп! - зуби - клац! - і вже пічерний лев святкує перемогу. Чорний хижак летить перевертом, скочується вниз і, впокорений непереможною силою суперника, повзе геть. З рані в боку тюжить кров, зрошуєчи траву. На порозі лігва пічерний лев, цар звірів, з високо піднятою головою стоїть і дивиться, як дає драла напасник, і з грудей його вихоплюється звитяжний рев.

Проте Зур навряд чи бачив цю битву гіантів. Йому лише відомо, що гору взяв господар печери. У знемозі він лежить крижем на долівці й чекає. Він знає, що пропаший. Ні сподіванки, ні роздачу в його душі. Зур чекає на смерть. Він скорився їй, як скорився болю, коли махайрод іклами рвав йому груди.

Нарикавшись вволю, гіант обертається й дібає до печери, зализаючи подряпину, залишену пазурами ворога. Він натикається на людину, простерту долі, обнюхує її і ставить на її плече свою величезну лапу, товстішу, ніж

нога в гаура. Він може розшарпати це тріпотливе тіло, людина не пручатиметься. Але хижак не займає Зура. Його подих рівний. І він здогадується - печерний лев упізнав запах, який щодня проникав крізь щілину в базальті до його лігва.

У безплічка знов оживас надія на рятуунок. Невтоленна спрага до життя прокидається в молодому тілі. Він дивиться знизу вгору на страшну морду звіра і, згадавши, з якою цікавістю печерний лев завжди прислухався до звуків людської мови, шепоче:

- Зур у кіттях печерного лева, мов той сайгак.

Хижак засопів і зняв з рамена Зура свою лапу. Отже, близькість, що встановилася між ними тоді, коли кам'яна стіна відокремлювала їх, підтверджена. Молодий він відчуває, як з кожною хвилиною зростає його шанс на порятунок. Не марно минуло його спілкування з хижаком. У цьому він переконався ще раз. Якщо хижак не розтерезав його зразу, виходить, Зур для нього не здобич. Між царем звірів і людиною укладено спілку.

Час не стойть. Червоне сонячне кружало сідає за далеким нагір'ям. Але страшний хижак так і не чіпає Зура. Сівши на задні лапи перед сином Землі, він слухає знайомі звуки людської мови. Іноді він схиляє морду й обнюхує Зура, ніби хоче ще раз пересвідчитися, що це та сама істота. Іноді, ввібривши пазурі, звір торкає людину своєю дужою лапою. Так колись у материному лігві грався він з тими, хто з'явився на світ разом з ним. І щоразу Зурове серце стискається зо страху. Але страх помалу минає.

На півдні вечоріє дуже швидко. Отвір печери спочатку наливається синню, потім фіолетом. У небі заблімали дві зірки, вітрець обвіяв скелясте пасмо прохолодою.

Печерний лев звівся на ноги. Пора йти на лови. В його очах зяскріли зелені пломінці, ніздри затрепетали. Ніч обіцяла йому здобич. І Зур відчув, що для нього знову настала хвилина між життям і смертю. Якщо він здастися печерному леву здобиччю, подібно до сили-силенної травоїдних, що ховалися в чарагах і хащах, то син Землі більше не побачить Уна. Кілька разів хижак, голосно сапаючи, вертався до людини. Його зелені очі, оточені глибокими тінями, пильно вдивлялися в тендітні обриси двоногої істоти. Нарешті, рикнувши востаннє, хижак вийшов з печери і пропав у кромішній нічній пітьмі.

Молодий воїн застрибав на радощах:

- Печерний лев уклав спілку з Зуром! - Він кинувся до щілини в базальті й голосно покликав: - Ун!

Почувся квапливий тупіт ніг. Печеру освітили червонясті відблиски смолоскипа. Побачивши Зура в лев'ячому лігві, син Тура вжахнувся:

- Навіщо Зур заліз туди? Печерний лев розірве його!

- А от і ні! - відповів молодий він.

І він розповів товаришеві, як за ним гнався чорний лев і як він заскочив у печеру. Вражений Ун слухав, затамувавши подих, цю незвичайну історію, ще дивнішу, ніж історія приятелювання НАО з мамонтовим ватажком. Чого тільки не буває на цьому світі!

Вислухавши розповідь до кінця, Ун заявив гордо?

- Ун і Зур нині такі самі могутні, як вождь уламрів! - Але неспокій знов огорнув його. - Зур не повинен більше залишатися в лев'ячому лігві, - мовив він. - Я іду назустріч йому.

Товариші зійшлися біля південного краю скелястого кряжа. Повернувшись додому, вони розкляли велике багаття на майданчику біля входу й довго сиділи коло вогню, тішачись, як ніколи, відчуттям спокою і безпеки,

А внизу в кромішній лісовій пітьмі чайлися, вистежуючи здобич, хижаки і травоїдні з лементом рятувалися від переслідувачів тікали в нетрі й бережняк або гинули в пазурах лютих ворогів.

Розділ другий

ТИГР І ПОЛУМ'Я

Ун і Зур часто любили ходити до щілини в скелі, Якщо печерний лев не спав, вони кликали його і розмовляли з ним по черзі, просуваючи носа в розколину. Попервах звірові не подобалася присутність Уна, груди його починали ходити ходором. Іноді, охоплений люттю й недовірою, хижак глухо рикав. Та поступово він призвичайвся до запаху другої людини. І якщо тепер лев підступав інколи до самої розколини, то лише тому, що відчував уже якусь симпатію до цих дивних двоногих істот, а ще тому, що навіть хижаки часом нудяться від самоти.

Одного вечора Ун заявив:

- Треба відновити спілку з печерним левом. Ун і Зур підуть до нього тоді, коли звір щось уполює.

Зур не заперечував, дарма що не любив важити головою, як його товариш. Але спілку з печерним левом він вважав своєю заслugoю і часто думав про неї з радістю і гордістю. Якщо вони заживуть у згоді з печерним левом, тоді їм ніхто не страшний.

Якось уранці вони побачили в лев'ячому лігві тушу великої антилопи. Одного її стегна стало на те, щоб хижак найвся. Втомлений після ловів і обважнілій від ситості, звір міцно спав.

- Ми підемо до нього в печеру, коли він прокинеться, - мовив Ун. - Він дві ночі не буде голодний.

Друзі думали про це весь ранок, блукаючи річковими берегами або відпочиваючи під захистом базальтових скель. Жагуче проміння сонця розпікало голе бескеття і множило буйну рослинність по річкових оболонях та озерних заплавах. Удалечині на рівнині мелькали силуети якихось звірів, що бродили серед заростей. Орли й соколи перестали ширяти в піднебессі. Позабивалися в зелені хащі журавлі й чаплі. На поверхні річки іноді спливала округла чорна спина гіпопотама або похитувалося на хвилях довге й нерухоме, наче колода, тіло гавіала.

Опівдні Ун і Зур передрімали в своїй печері, потім довго сиділи на майданчику біля входу. Розпашлі на сонці скелі поволі вичахали в міру того, як подовжувалися їхні тіні. З річки війнув легіт і оступив оголені-людські тіла. Друзі сиділи, занурені в невиразні мрії. В юності взагалі все переживається яскравіше: радість і туга. Молоді воїни думали про рідний табір, загублений далеко в горах. Згадувалися мисливські пригоди, кочівля уламрів на південний схід, гористе пасмо, що перепинило їм шлях, підземний потік, уздовж якого вони пробиралися при світлі смолоскипів, і яскраві епізоди життя на нових землях, де вони опинились.

Примруживши очі, Ун знов бачив дхолів, гієн і вовків, освітлених полум'ям багаття, під сланцевою стіною, згадував, як махайрод роздирав іклами носорога і як він власноруч убив рудого звіра. При згадці про цей бій серце в уламра билося жвавіше, м'язи знов наливалися радістю перемоги. Перед очима сина Тура пропливали інші картини. Ось коло їхнього зеленого куреня бродять леви. Гуде земля від важкої ходи слонів-велетнів. Величезний пітон душить у своїх страшних обіймах необачного сайгака. Такі самі образи тіснилися і в Зурівій голові, правда, трохи інакше забарвлені.

Але найчастіше Ун і Зур думали про пічного лева, що жив по той бік скелястого кряжа, і нетерпляче ждали смерку. x

Коли сонце повечоріло, воїни спустилися підземним переходом. Звір уже прокинувся і взявся під'єсти. Він намидав окіст антилоп'ячої тушки.

- Гайда до нього! - промовив Ун.

Син Землі не відмагався. Його рішення визрівало повільно, але як він уже зважувався, хоробрості йому не позичати.

Вони вийшли на майданчик біля входу і спустилися до підгір'я.

Травоїдні, втамувавши спрагу біля водопою, шукали притулку на ніч. Пронизливо кричали пернаті, пурхаючи з гілки на гілку або ховаючись серед листя. Великий гібон пробіг між деревами і видряпався на гінку пальму.

Уже майже смеркло, коли Ун і Зур обійшли скелясте пасмо й опинилися перед пічерою. Ун сказав:

- Я перший.

Так уже в них повелось. Завжди в разі небезпеки широкі уламрові груди затуляли Зура й захищали його від загибелі. Але цього разу молодий ва заперечив:

- Пічерний лев знає мене краще. Це мені требастати між ним та Уном.

У взаєминах між товаришами не було фальшивого самолюбства. Кожний цінив у другому саме те, чого бракувало йому самому, і в разі потреби користувався цими перевагами. Ун погодився з доказами Зура.

- Іди! - сказав він.

Ун тримав у лівій руці кий, а в правій найкращий свій спис. У цю вирішальну хвилину він краще, ніж син Землі, розумів, чим вони обидва важать. Товариші перезирнулися між собою.

З вершини базальтового бескиду долинув воявничий орлиній клекіт. Шестero величезних гаурів, що виткнулися на чисте місце, кинулися ховатися в байрак, між двома косогорами.

Зур тихо підійшов до чорного отвору пічери. Хвилину його постать ясно вирізувалася на темному тлі входу, потім пропала в пітьмі. Молодий ва знову стояв віч-на-віч з царем звірів.

Хижак облишив гризти тушу. Світіячи зеленими очима, він прикипів поглядом до тендітної постаті без-плічка.

Зур озвався півголосом:

- Люди прийшли поновити спілку з левом. Наближається дощовий сезон, коли дичина трапляється рідко і її важко добути. Тоді пічерний лев поєднає свою силу з розумом і хитрощами Уна й Зура.

Хижак-гіант блимнув очима. Потім, звівся на весь свій зріст і поволі підступив до людини. Голова його торкнулася Зурового рамена, а Зур поклав свою руку на цупку гриву.

Найлютіші звірі відчувають симпатію й довіру до того, хто торкнеться до них. У душі сина Землі нема більше страху. Кілька разів він повторює свій рух і повільно пестить густу лев'ячу гриву. Звір стоїть нерухомо, його подих рівний.

А проте Зур ніяк не зважується покликати товариша. Аж тут в отворі забовваніла висока Унова постать. Ун все ще тримає в руках довбню і ратище. Пічерний лев шумно вдихнув повітря і повернув до прибульця свою здоровенну морду, в роззявлений паці блиснули ікла. Шкура на лобі у нього збрижилася, м'язи напружились, очі знов спалахнули фосфоричним блиском.

- Ун теж уклав спілку з пічерним левом! - докірливо сказав безплічко. - Ун і Зур живуть разом у пічері нагорі.

Хижак порвався до гостя. Уламр міцно стиснув у руці довбешку. Але Зур одним стрибком опинився між ними, прикриваючи товариша своїм тілом, і лев заспокоївся. Отже, пічерний лев визнав за свого спільника й Уна.

Наступні дні Ун і Зур знов приходили. Хижак-гіант уже звик до них і навіть радів їхній появлі. Звірові набридло бути самотнім. Він був молодий і від народження до минулої осені жив серед своїх родичів. Там, у річковому понизов'ї, на березі озера було його лігво, де він оселився з самицею. Їхнє потомство вже починало полювати. Та одної горобинової ночі озеро вийшло з берегів. Прибережні кущі залили бурхливі води. Ураган вирвав з корінням гінкі пальми. Стрімкий потік поніс геть самицю та її виводок, а самця, підхопленого виром разом з буреломом, викинуло на пустельний берег.

Весь дощовий період лігво залишалося під водою. Спершу лев з похмурим і розpacливим завзяттям розшукував своє житло. Крізь плюскіт осінньої зливи громовий голос кликав загублених родичів.

Минали дні. В своїх скитаннях хижак набрів на скелясте пасмо й оселився в пічері, ховаючись від водяних потоків, що спадали з неба.

Невиразна туга точила звіра. Вранці, прокинувшись, він обнюхував закамарки свого лігва, а вернувшись з ловів, клав здобич додолу й розсирався навколо, ніби чекаючи, щоб хтось поділив з ним обід.

Поступово образи самиці й дітей поблякли і зникли з його пам'яті. Він одвик відчувати біля себе якийсь інших запах. Але самота, як і раніше, гнітила його.

Одного вечора Ун і Зур подалися з піщаним левом на полювання.

Вони йшли втрьох джунглеми при свіtlі щербатого місяця, що кидав жовті плями на листя дерев і масну землю.

Різкий запах хижака будив травоїдних, що тулилися на ніч у лісовій гущавині. Усе живе панічно тікало перед ним, ховаючись у чагарі або залязачи на гілля високих дерев. Тварини, що жили стадами, якимсь чином попереджали одне одного про його наближення.

Серед безкрайого океану життя лев був ніби в пустелі. Величезній силі його протистояли хитроці, прудкість і спрітність слабих істот. Хижак міг одним ударом лапи убити сайгака, онагра, вепра або антилопу нільгау. Одним стрибком він зваливав додолу дикого коня чи навіть гаура. Та всі вони встигали сховатися в непролазних нетрях або загубитися в неоглядних степових просторах. І лише незліченна сила травоїдних тварин допомагали хижакові тамувати свій голод, бо в цю пору року розлогі “долини й лісові хащі роїлися дичною.

І все-таки світання часто заставало велетня хижака без здобичі, і він, змучений марнimi пошуками, повертається голодний до свого лігва.

Цієї ночі лев ніяк не міг упіймати антилопу чи оленя аксиса. Річ у тім, що до його різкого звір'ячого духу додавався запах двох людей, який звірі одразу ж чули і, нажахані, тікали світ за очі.

Зрештою піщаний лев зачайвся в засідці на узлісці, коло самого болота. Величезні квіти точили духмяний аромат. Земля пахла мускусом і перегноєм. Люди покинули звіра і теж сховалися, один у плавнях, другий у бамбуках.

Навколо вирувало життя. Ревіли величезні земноводні. Вдалини з тупотом тікали стада. На м'яких крилах нечутно пролетіла сова. Потім показався вепр, риочи землю своїми гострими іклами. Був це незграбний звір з мідним карком і тонкими ногами. Він брів понурій і сердитий, сопучі і злісно рохкаючі.

Кабан добре знав свою силу. Сіра щетина, що вкривала його тіло, грізно стовбурчилась на всі боки. Перед ним відступали леопарди, його не зважувалися займати гієни, вовки і дхолі обминали його десятою дорогою. Він міг дати відсіч леву, якщо нікуди було тікати або якщо він діставав легку рану. Цього разу кабан став жертвою власної легковажності.

Вепр підійшов до плавнів, де ховався Зур, і, почувши людський дух, став як укопаний. Але цей запах нагадував йому гібона або резуса, яких йому не було чого боятися. Вепр сердито зарохкав і рушив до бамбукової купи.

Тоді Ун, щоб вигнати кабана на піщаний лев, подав свій бойовий клич, тут же підхоплений Зуром.

Вепр відступив не зі страху, а з обережності. Все незрозуміле тайт у собі небезпеку: ні гібон, ані резус не здатні так repetувати.

Крик повторився.

Вепр крутнувся і гайнув простию туди, де чатував піщаний лев. Попереду вродилася гіантська постать. Вепр люто намірив на неї свої міцні ікла. Але звір, що скочив йому на спину, важив більше, ніж дорослий буйвол. Кабан заточився. Величезні щелепи зімкнулися на його карку, вгризаючись у м'ясо.

Вепр жалібно захрипів, з ран ринула кров, оббрізуючи траву.

Коли піщаний лев приволік вепрячу тушу в леговище, Ун хотів переконатися, наскільки міцна їхня Спілка з хижаком-гіантом. Він узяв сокиру, відрубав од туші стегно, і лев не перешкоджав йому.

Люди збагнули, що віднині їхня сила дорівнює силі цілого племені.

Багато разів Ун і Зур полювали зі своїм могутнім спільником. Часто їм доводилося забиратися далеко від печери: розположена грізним мешканцем скелястого пасма дичина поступово покидала околиці.

Проте Ун усе мріяв про ще дальші походи. Йому не давала спокою нетерпляча допитливість. Одного ранку він сказав Зурові:

- Треба шукати нові мисливські угіддя. Восени багато тварин, очевидно, покинуть ці землі. Може, Зур захоче піти зі мною по той бік тигрячої оселі?

Зур погодився супроводжувати друга, дарма що не мав такої непосидючої вдачі, як Ун.

- Ми повинні побачити, куди тече Велика річка, - відповів він.

Ун і Зур нагостирили зброю, позадимлювали м'ясо, понапікали юстівних корінців і рушили в путь, коли сонце зійшло над протилежним берегом річки, величезне й червоніше, ніж звичайно.

З жалем і журбою покидав Зур піщану. Тут він розкошував. Тут вони з Уном заприятelювали з царем звірів. Але Ун уже рвався душою на нові невідомі землі.

Опівдні, коли сонце припекло немилосердно, товариші зробили короткий привал. Уесь день мандрівники йшли, не відчуваючи ніякої тривоги. Гострий зір і нюх Уна допомагали їм обминати рептилій. Хижаки дрімали в своїх лігвах. Мандрівникам докучали тільки незчисленні комахи. Приваблені запахом м'яса, над ними з набридливим дзижчанням вилися міріади червоноголових мух. У затінку дерев кишка кишила й комарі, озброєні страшними жалами. Доводилося також остерігатися великих шершнів, чиїх шести-семи укусів було досить, щоб убити людину. А на привалах треба було уникати сусідства з колосальними термітниками.

Уже зовсім споночіло, коли мандрівники дісталися до місця злиття річки з її притокою. Ун добре знав цю притоку, йому доводилося не раз перебрідати її. Він провів Зура по кам'яній лаві, і друзі опинилися в місцях, де звичайно полюють тигри. І зразу все довкола сповнилося погрозою. Вдень лев відсипається в своєму лігві. Тут він подібний до людини: він воліє, щоб у нього було постійне житло, куди можна завжди вернутися на нічліг. Натомість тигр нишпорить скрізь і спить там, де застане його ранок, у місцях, яких уникають інші хижаки. Спробуй-но вгадати тигрячі наміри і пройти так, щоб розминутися з ним.

Уламр і син Землі йшли далеченько один від одного, щоб більше бачити. Присутність травоїдних заспокоювала їх: ні сайгаки, ні гаури, ані антилопи не пастимуться спокійно поблизу тигрів. Але коли травоїдні по зникали,

хлопці стурбувалися. До того ж на цих нових землях краєвид мінявся раз у раз: пуша раптом розступалася, щоб дати місце просторим гаявинам, переліски переходили в савану й болотисті рівнини, потім знов суцільною зеленою стіною вставали бамбукові й пальмові гай.

Ун вирішив, що безпечніше триматися якнайближче до річки, серед якої тяглися цілі архіпелаги островів. Суходіл ніби вимер, зате води кишіли від живності. Між острівцями, краючи хвилі, снували величезні гавіали. На піщаних косах жиравали зграї водоплавної птиці. Гіантські пітони, скрутливши кільцями свої ковзкі тіла, дрімали в плавнях.

- Ми підходимо до тигрячого лігва! - кинув Зур упівголоса.

Ун, весь напружившись, дібав уперед. Джунглі, що були відступили від річки, знов підійшли впритул до води, наїжачені колючками й пообсновувані ліанами.

Рантом син Землі став як укопаний.

- Тут ходять на водопій тигри! - промовив він, показуючи на протолочену в гущавнику стежку.

На землі виднілися сліди, і Зур нахилився, щоб краще їх роздивитися. В ніздрі йому вдарив різкий дух.

- Вони пройшли тут зовсім недавно, - шепнув молодий ва.

По тілу його пробігло тремтіння. Ун, стурбований, скинув з плеча ратище.

У хащах тріснуло. Двоє людей скам'яніли, нерухомі, мов стовбури дерев. Тікати вже пізно. Якщо хижаки близько, сутички не уникнуди. Але на стежці ніхто не показувався. Ун, втягнувши в себе легіт, що вийнув з чагарів, сказав:

- Тигри ще далеко!

Вони знов рушили понад річкою, поспішаючи минути небезпечне місце. Скоро джунглі впритул наблизилися до води й узлісся стало непрохідне. Тоді молоді воїни звернули праворуч і заглибилися в бамбукові зарості.

Та ось чагарі порідшли, і мандрівники вийшли на простору гаявину, де паслося кілька антилоп і буйволів. Вечоріло, і вони почали шукати місце для привалу. Проте навколо, скільки сягало око, не було жодної височини чи скелі. Переbratisя на один з численних островків теж не було зможи: гаявину звідусіль обступали джунглі. Пітьма западе перше, ніж вони доберуться до води.

Зур побачив сім товстих бамбучин, які росли купою, утворюючи посередині наче сховок. Три прогалини між стовбурами були такі вузькі, що людина не могла протиснутися. Крізь дві прогалини Ун і Зур ще якось пролізли боком, але ні тигр, ані лев не зуміли б цього зробити. Зрештою, останні дві прогалини були з лікоть завширшки при основі, але поступово сходилися вгорі. Треба було позаплітати їх ліанами й галуззям до висоти, рівної підвійному Уновому зросту.

Товариші заходилися мерцій рубати ліані і молодий бамбук, що мав служити надійним захистом. Син Тура заготовлював і чухрав їх, а Зур, будівничий куди вміліший, зв'язував бамбук і переплітав його ліанами зі спрітністю, властивою його одноплемінникам.

Уже смеркало, коли друзі впоралися. Край гаявини не шастало жодної підозрілої тіні. Молоді воїни розклади велике вогнишко і заходилися смажити в'ялене м'ясо та корінці. Вечеря особливо їм смакувала після доброї праці. Товариші мимоволі запишилися: як добре бути людьми! Ні одна тварина, навіть з числа найкращих будівничих, не зуміла б так швидко спорудити такий затишний і надійно захищений від хижаків притулок.

Після вечері Ун і Зур посиділи в задумі на порозі нового житла. Щербатий місяць хилився до заходу, над рівниною мигтіли перші зірки. Вкотре вже Зур питав себе: хто запалює щовечора зорі? Ці ясні цяточки дивували його, вони скидаються на жаринки від палахкоточного смолоскипа. А сонце і місяць - це вже цілі багаття з полін. Але якщо вони горять так довго, то нагорі, мабуть, хтось підтримує вогонь? Зур силкувався роздивитися тих, хто підкидав дрова в небесні кострища, і ніяк не міг утятити, чому їх не видно. Він думав також про те, скільки тепла випромінює сонце. Чому це тепло сильніше вдень, коли сонце підивається високо вгору, а не ввечері, коли сонце більшає й опускається до землі?

Такі думки швидко втомлювали і спустошували Зуру. Він гнав їх геть, а потім зовсім їх забував. Але сьогодні його вразили хмари, які довго горіли після заходу сонця. В цих хмарах більше вогню, ніж у всіх багаттях, які уламри розпалювали впродовж усієї зими. І такий великий вогонь давав менше світла і тепла, ніж маленьке сонце! Зур раптом злякався своїх міркувань. Жодному безплічкові чи уламрові не спадало таких думок. Він сказав машинально:

- Що це за люди запалюють небо, коли сонце заходить?

Ун спочатку думав про тигрів, що никали десь неподалік, потім задрімав. У цьому напівсні він, проте, чув усе, що діялося навколо. Зурове питання вивело його з дрімоти. Він не дуже второпав, що має на увазі син Землі. Ун зізнав, що Зурові іноді спадає в голову таке, до чого іншим не додуматися.

Підвівши голову до зеніту, уламр глянув на зорі.

- Зур говорить про маленькі вогнихи, що світяться там нагорі?

- Та ні. Зур говорить про великі вогні, жовті й червоні, які щойно погасли на заході. Можливо, їх запалюють якісь племена? Тоді цих племен більше, ніж уламрів, кзамів іrudих карликів.

Ун наморщив чоло. Він уявив собі, як нагорі за вогненними хмарами ховаються якісь люди, і йому стало прикро.

- Небесні вогні гасить ніч, - відповів він сонним голосом. - Ніч змушує наше багаття світити ще яскравіше.

Така відповідь розчарувала сина Землі. Однаке якийсь час він ще розмірковував про вогні -небесні. А Ун уже й думати про це забув.

тигрячій хитрості, прудкості й люті поступається навіть лев. Махайрод не водиться по той бік гір, аз усього племені уламрів тільки Нао, старому Гунові та ще двом воїнам доводилося бачити пічерного лева.

Грізно й велично сунув тигр, граючи своїм довгим тулубом. Вогнище спинило тигра. Він звів свою масивну голову, показуючи широкі, вкриті ясною шерстю груди. Очі його спалахнули зеленим вогнем. Ун і Зур ніколи не бачили такого здоровенного тигра. Хоч сина Тура охопила тривога, змусивши його кров швидше струмувати в шилах, він несамохіть замилувався могутнім звіром. Ун завжди відчував захват перед силовою живих істот, навіть тоді, коли вони були його смертельні вороги.

А проте він кинув зневажливо:

- Тигр куди слабіший за пічерного лева!

А Зур додав:

- Він усе одно що леопард перед нашим могутнім спільніком!

Але обидва добре розуміли, що для людини тигр такий же страшний, як їхній грізний товариш, мешканець скелястого пасма.

Постоявши трохи, тигр подався до багаття, збентежений і розгублений. Як і всі дикі звірі, він страшенно боявся вогню. Якось він ледве втік від степової пожежі, спричиненої блискавкою. Але це полум'я скидалося радше на вогні, що загораються наприкінці ночі в небі. Тигр підійшов так близько, що відчув жар багаття. Він побачив язики полум'я, почув тріск хмизу й гуготіння вогню. Хижака огорнув страх. Він повернув убік і пішов в обхід, тримаючись на певній відстані від кострища. Цей маневр привів його до бамбукових заростів. Звір побачив людей і відчув їхній дух.

Тигр глухо рикнув, потім кинув протяглий мисливський клич, схожий на виття дхолів.

Ун, не вагаючись, відповів своїм бойовим кличем. Тигр здригнувся, вражений, і пильно приглянувся до небачених ворогів. Вони здалися йому слабосилими. Запах як у несміливих і безборонних істот. Та й тулуб у них був лише трохи довший від вовчого. А всі, хто наважувався протистояти хижакові, відзначалися велетенським зростом і неабиякою силою.

Проте тигр уже бував у бувальцях. Знаючи, які несподіванки приховує невідоме, він вирішив триматися обережно. Близькість вогню ще більше додавала таємничості дивним двоногим істотам.

Тигр приплентав до бамбукових заростів і обійшов їх кругом. Довгі роки полювання навчили його точно визначати відстань, що відокремлювала його від здобичі. Ось чому він умів наздоганяти свою жертву, ішли до неї залишався лише один стрибок. Звір також знат місцість бамбуку і навіть не пробував пролізти там, де прогалини між стеблами були завузькі. Минувши їх, тигр зупинився перед плетивом гілок і ліан. Пазуристою лапою він спробував розірвати це плетиво, як тут Унів спис ледве не вдарив його в ніздри.

З глухим риком звір відступив і зупинився ні в сіх ні в тих. Ця несподівана відсіч робила невідомих супротивців ще незагненнішими. Тигр оскажений, з широких грудей виридався хріпкий подих. Блискавичним стрибком він звалився на зелене плетиво. Цього разу Унове ратище влучило: воно вгородилося в пащу звірові.

Тигр відчув, що стіни притулку міцні, а завзяття оборонців велике. Він знов відступив, припав до землі і став чекати.

Але година ловів ще не настала. Тигрові хотілося пити. Якби його увагу не привернув вогонь, він спершу спустився б до водопою. Невдовзі його ляль почала вщухати, і він знову відчув ту нестерпну сухість у горлянці, яку могла вгамувати лише свіжа вода.

З протяглим риком тигр звівся на ноги, двічі обійшов сховок і рушив туди, де була стежка, що вела до річки. Ун і Зур провели його поглядом.

- Він вернеться, - сказав Зур. - І, може, разом з тигрицею.

- Жодна ліана не розірвана, - відповів син Тура.

Деякий час вони міркували про небезпеку, що загрожувала їм. Однаке первіні люди не вміли довго потерпати за майбутнє. Притулок, зладжений ними на ніч, витримав напад тигра. Притулок захистить їх і від наступних наскоків. Не було навіть потреби стояти на чатах. Простягнувшись долі, вони заснули сном праведників.

Вітрець свіжішав, доносячи нічні шерехи до людських вух. На галавині майнули і зникли тіні якихось звірів. Деякі зупинялися й дивилися на вогонь, який палахотів у темряві усе яскравіше. До багаття підійшла зграйка з п'яти-шести дхолів, жадібно вдихаючи спокусливий дух смаженини. Та скоро вони позвикили. З чагарів вигулькнули дві лані й чурнули геть по савані.

Ун зірвався на ноги, вдивляючись і дослухаючись.

- Пора нам ховатися! - прошепотів він. І додав: - Тигр близько!

Вони пролізли між бамбучинами й опинилися в схованці.

Розсунулися зарості чагарів. Великий смугастий звір показався в сріблому місячному сяйві й багряніх відблисках багаття. Був він завбільшки з лева, але нижчий на зріст, з гнучкішим і довшим тулубом. Тигра уламри й безплічки боялися більше за інших хижаків,

Розділ перший

НАПАД ТИГРА

Серед ночі Ун прокинувся. Місяць уже сховався за - зеленою стіною джунглів на заході, але його невидиме проміння червонило густий туман, що клубочився над деревами. Галевину огортає попелястий присмерк. Перед купою з семи бамбуків догорало багаття, кидаючи кволі відблиски.

Спершу молодий воїн побачив довкола лише нерухомі, ніби сонні дерева. Але нюх попередив його про чиось присутність. Від пальмового гаю відхилилася тінь і почала скрадатися до притулку. Ун зінав, навіть не напружуочи зору, що це тигр. Стурбовано і гнівно стежив він за наближенням хижака. Зненацька приплив відваги високо здійняв його груди, як здіймає ураган морські вали. Хоча тигр, він зінав, набагато сильніший за людину і хоч звір це страшний, Ун горів бажанням битися з ним. Хіба Нао не подужав сірого ведмедя і тигрицю? А сам Ун хіба не вбив махайрода, переможця носорога? Кров бухнула до голови сина Тура, але він одразу опанував себе. Обережність, успадкована від багатьох поколінь предків, остудила його запал. Ун добре розумів, що ні Нао, ні Фаум, ні волохані не зважилися б першими напасті на тигра, хіба що рятуючи свою шкуру.

До того ж прокинувся той, хто завжди утримував уламра від нерозважних вчинків. Син Землі помітив тигра, озирнувся на товариша, озброєного кием, і сказав:

- Тигр не знайшов здобичі.
- Якщо він підійде до хижі, - відповів Зур схвильованим голосом, - Ун кине в нього ратище й дротик.
- Поранити тигра небезпечно. У люті він страшніший, ніж лев.
- А якщо він так і не піде від халупи?
- Ун і Зур мають харчів на два дні.
- Зате в нас немає води. А що як до тигра прилучиться тигриця?

Зур нічого не відповів товарищеві. Він уже думав про це. Він зінав, що хижаки іноді об'єднуються, щоб разом гонити здобич. По хвилі вагання він сказав:

- З самого вечора тигр блукає сам один. Тигриця, мабуть, далеко звідси.

Ун, як завжди, мало піклувався про майбутнє і тому не наполягав на своєму. Вся увага його була прикута до тигра, який підібрався вже до бамбуків на відстань півсотні ліктів. У світлі пригаслого багаття добре видно було його масивну голову з величезною пащєю, облямованою цупкою щетиною вусів. Очі сяяли ще яскравіше, ніж минулого разу. Ун відчував дивну ненависть до їхнього зеленого мерехтіння. Зура тіпала лихоманка. Іноді низький розкотистий рик вихоплювався з тигрячих грудей. Хижак підійшов ще ближче, потім заходився снувати круг бамбуків з страшним, здатним довести до розpacу терпінням. Можна було подумати, що тигр чекає, чи не поширушають прогалини між стовбурами, чи не розсунеться зелене плетиво. І щоразу, коли звір наблизався: до халупи, обое людей здригалися, наче побоювалися, що сподівання тигра збудуться.

Нарешті хижак перестав блукати навколо пристановища й зачайвся в сухостої. Він терпляче стежив за схованими в халупі людьми. Іноді він позіхав, роззвяляючи пащеку, і тоді у світлі багаття видно було, як блищає його ікла.

- Він і вранці не піде звідси, - кинув Ун.

Зур промовчав. Він задумливо роздивлявся дві сухі галузки скипідарного дерева. Зур любив завжди мати напохваті хмиз. Він обережно розколов одну гілочку вздовж і заходився збирати тріочки й билинки.

- Чи не збирається Зур розкладти в притулку багаття? - докірливо запитав син Тура.
- Зараз безвітря, земля довкола хижки гола, а бамбуки молоді й зелені, - зауважив молодий ва, б'ючи кресалом. - Зурові треба лише маленький вогник.

Ун не сперечався. Він дивився, як язички полум'я лижуть гілочки й билинки, а його друг тим часом запалив на цьому багаттячку крайчик смолистої галузки. Скоро вона спалахнула яскравим полум'ям. Тоді, підійшовши до

однієї прогалини, син Землі жбурнув цей палахкоточий смолоскип у тигра. Полум'я описало півколо і впало в сухостій, ще не змочений ранішньою росою.

Тигр сахнувся вбік. Вогненний снаряд пронісся повз нього і зник у бур'яні. Ун затіпався від німого сміху. Зур, зосереджений, запитував себе, чи не запалити йому новий смолоскип.

У густотрав'ї блимала лише крихітна жаринка. Тигр, заспокоївшись, знову влігся на землю.

Повагавшись трошки, Зур запалив другу смолисту гілку. Та не встигла вона розгорітися, як раптом із сухостою злинув угору вогненний язик. З лютим риком тигр підхопився і ринувся вперед, аж тут Зур кинув у нього другу гілляку. Палаючий смолоскип влучив прямо в груди хижакові.

Очмарівши з жаху, тигр закрутися на місці, потім метнувся вбік. Але вогонь з сухим луском нібито гнався за звіром слідком, перескаючи з билини на билину. Потім розсипався" спопами й оточив звіра звідусіль. Скиглячи з болю і страху, тигр прорвався крізь вогненне кільце і дременув.

- Тільки його й бачили! - заявила Зур. - Жоден звір не вертається на те місце, де обпікся.

Ун був у захваті від Зурової хитрості. Він уже не сміявся безгучно, сміх його дзвенів над галявиною, як звитяжний бойовий клич.

- Зур хитріший за старого Гуна, наймудрішого серед уламрів! - гукнув він радісно.

І його м'язиста рука обняла за плечі сина Землі. Тигр більше так і не вернувся. Ун і Зур любесенько собі проспали до самого ранку. Галявину і джунглі повив густий туман. Тиша і безгоміння панували аж до світової зорі. Потім стали з'являтися dennі тварини. З річкових берегів і з незчисленних дерев навколо галявини долинув гомін пробудженого життя.

Син Тура вибрався з притулку й озирнувся. В повітрі не відчувалося ніяких підозрілих запахів. На галявину вийшли олені аксиси. Їхня поява остаточно заспокоїла уламра.

Він обернувся до Зура і сказав:

- Ми підемо далі, але спершу візьмемо на захід, щоб уникнути нової зустрічі з тигром.

Коли зійшло сонце, молоді воїни рушили в дорогу. Повільно танув нічний туман, пасма його підносилися до блідого неба й пропадали в блакиті. Тварин почало траплятися більше, і хлопці збагнули, що вони проминули нарешті мисливські угіддя тигрів.

Але Ун знову стурбовано вдихав нерухоме повітря. Давуча спека огорнула кущі й дерева. Мандрівників невідступно переслідували червоноголові мухи. Сонячне проміння, проникаючи крізь рясне листя, дошкаляло оголеній шкірі, мов укуси термітів.

- Над лісом громітиме грім! - заявила син Землі.

Ун пристав і глянув на захід. Попереду стелилася велика галява. Вгорі світила яскрава смуга блакиті без єдиної хмарки. А проте обидва хлопці відчували невиразну тривогу, ця тривога ширилася в природі.

Вони йшли густим узліссям, тримаючись близче до річкового берега. Опівдні буря, здавалося, все ще була далеко. Не розпалюючи вогню, товариші з'їли без усякого смаку по кусню холодного м'яса, засмаженого напередодні, і зробили привал у затінку дерев. Відпочивати їм заважали набридливі комахи.

Вони вже лагодилися в дорогу, коли на заході почали збиратися перші хмари. Молочний серпанок поступово затягував небо. Тривожний рев буйволів і жалібний крик оленя долинули з чагарів. Серед високої трави нечутно плаzuвали налякані кобри.

Мандрівники завагалися: чи йти далі? Але місце для привалу було обране невдало: тисячолітні дерева підносили вгору свої розлогі верхи; ґрунт під ними був надто пухкий. На джунглі от-от спаде буря, а довкола ніби тобі якийсь прихисток.

Над кронами дерев уже проносилися перші пориви вітру з гомоном, подібним до реву гірського потоку. Листя закручувалося в штопор. Потім западала густа, давуча тиша. До зеніту, поступово темніючи, підносилося щільний мур хмаровиння; його краї зловісно світилися. Потім над зеленим морем дерев заблімали зірниці, заливаючи все мертвотним світлом. Щоправда, вони спалахували дуже далеко, і грім ще не підпряг свого голосу до грозового гуркоту. Коли ж стіна хмаровиння сягнула зеніту й почала замощувати східну половину неба, жах прикував до землі все живе. Лише вряди-годи можна було побачити, як поспішав зашитися в свою нору наляканій звір або як лізла ховатися в тріщину кори якась кузька. І рослини, і звірі чекали тривожно, що принесе буря: оживить лісове життя чи спустошить?

Ун і Зур знали, яка страшна для всього живого лють розбурханих стихій. Ун озирався навколо в пошуках якогось прихистку, а Зур усе поглядав на небо й запитував себе: які чудовиська бісяться там, за хмарами? Ось уже здалеку доносилося їхній глухий рик. З відстані цей рев лунав особливо грізно, здавалося, за горбами подають свій голос леви. Потім це ревіння стало оглушливим, а сяйво блискавок нестерпним. Залопотів по листю дощ. Скорі від його струменів по землі з гуркотом ринули потоки. Над головами хлопців безперестану гrimів грім. Зненацька джунглі розступилися, і воїни побачили перед собою озеро, оточене драговинним. Притулку все ще не траплялося.

Під баньянову крону, де спинилися Ун і Зур, забрався леопард. Згоричувся лемент мавп тонкотілів. Дощ припустив. Здавалося, з неба, прорвавши всі гаті, спадає цілий океан. Від безперервних блискавиць у повітрі тхнуло сіркою. Лютими шквалами налітав вітер. За годину вода в озері піднялася й по вінця залила прибережні багнища. Невдовзі одне болото вийшло з берегів і почало затоплювати узлісся.

Мандрівники відступили в чагарі праплісу, але вода прибуvalа звідусіль. Рев потоків зливався з гуркотом урагану й громовими розкотами. Ун і Зур, тікаючи від повені, побігли світ за очі. Тільки-но вони уникали одного валу, як уже котився інший. Ун гнав, наче лошак, Зур біг слідом, згинаючись у три погибелі. Безплічко незграбно, як усі його одноплемінники, чалапав по болоту. Нарешті відстань між утікачами і прибоєм почала більшати. Але хлопці не зупиняли бігу, сподіваючись дістатися до річкових берегів.

Вони перетинали галявини, продиралися крізь бамбукові й пальмові гаї, рвали плетиво ліан. Повноводе болото змусило їх звернути на північ.

Злива вщухла. Вітер уже не завивав так скажено.

Нарешті молоді воїни вискочили на галявину, де котив потік, і спинилися біля води, щоб побачити - чи не глибоко.

Аж тут блискавка, вдаривши, звалила купу ебенових дерев на тому березі.

З-під бурелому вихопилося чиесь в'юнке довгасте тіло. Ун і Зур одразу відзначали тигра. Очманівши з жаху, звір кілька хвилин метушився по берегу, потім зупинився й побачив двоногих істот.

Ун чуттям угадав, що перед ними той самий тигр, який шастав минулій ночі біля їхнього пристановища. Зур же переконався в цьому, тільки-ноугледів на грудях у звіра рудувату пляму паленини.

Тигр теж упізнав своїх таємничих двоногих суперників, згадав вогонь багаття, згадав палахкоточий смолоскип, кинутий йому в груди, пожежу в сухостої, коли він мало не загинув. Дивним випадком хижак здибався з цими загадковими істотами саме тоді, коли інший, ще страшніший вогонь скосив на його очах групу ебенових дерев. Хижак стояв якусь мить непорушно.

Уся трійця закам'яніла. Тигр був за два ступені - тікати вже пізно. Доведеться битися.

Ун уже зірвав з плеча ратище. Обачний Зур, розуміючи, що відступом вони б накликали на себе погоню, теж наготовувався до бою.

Він перший кинув у звіра, свою зброю. Просвистівши над гомінкими водами потоку, дротик впився під праве око тигрові. З лютим риком хижак ринувся вперед. Ale, засліплений кров'ю, не зумів стрибнути своїм точним смертоносним стрибком. Довгасте в'юнке тигряче тіло, не діставши берега, шубовснуло в воду. Обкрутившись кілька разів, хижак добрався до берега й зачепився за нього передніми лапами. Ун порвався вперед, але його ратище, замість вгородитися в тигряче плече, вдарилося в його широкі груди. Тигр вискочив на берег і кинувся в атаку. Він помітно накульгував, його руhi були сповільнені. Другий дротик, кинутий Зуром, уп'явся в бік хижакові, тоді як син Тура гамселив києм по карку.

Потім, замахнувшись кійками, друзі налаштувалися до вирішальної сутички. Важкий дубовий окоренок упав на широкий тигрячий лоб. Зур, зайшовши збоку, торохнув звіра по шийних хребцях. Пазуриста лапа роздерла шкіру на грудях уламрові, але той сахнувся вбік, і пазури лише дряпнули тулуб. Тим часом довбня, обрушившись на голову звірові, відбила його стрибок. I перш ніж хижак прочумався, довбешка втретє опустилася на тигра з такою силою, що той упав і ноги відкинув.

Вістря дротика, вп'явши прямо в тигряче серце, обірвало його життя.

Розділ другий

ЛІСОВИКИ

Наступні дні проминули без усіяких пригод. Молоді воїни хоробро просувалися по нових землях, зрошених широкою, мов озеро, річкою. Радість відкриття незвіданого не залишала в їхніх серцях місця для страху перед можливими небезпеками. Вони робили привад у пуші і на річковому березі, в тріщині скелі і в дуплі вікового дерева, а іноді в непролазних нетрищах з такими здоровенними колючками, що, прорубавши в них прохід і затуливши отвір, можна було спати а не боячись хижаків.

Та ось на шляху їм трапилося велике озеро. Щоб обійти його, вони збочили від русла річки і вийшли до гірського хребта. Гори були невисокі. Менше ніж за півдня вони вже опинилися нагорі. Просторе плато, вкрите саваною, а далі лісом, тяглося з північного сходу на південний захід. На краю його підносився гірський кряж, з якого збігали дві річки, живлячи нове озеро.

Сонце вже сідало, коли Ун і Зур дісталися до лісу. Розколина в порфіровому бескиді дала їм притулок - вони лише завалили гіллям вхід. Потім на узлісся розклали велике багаття й заходилися смажити м'ясо впольованої ігуани. На плато жарота допікала менше, ніж на рівнині. З сусідніх гір віяв, приємно студячи тіло, вітрець. Після задушливих тропічних ночей у джунглях, двоє людей тішилося прохолodoю, що нагадувала їм про вечори в рідному таборі. Повітря давало їм таку саму насолоду, як смачна їжа. Лісовий шум скидався на дзоркіт далекого струмка. З чагарів вряди-годи чулося нявкання хижака, лиховісний регіт гієні й виття дхолів.

Раптом у повітрі залунали крики, і між стовбурами дерев замайоріли чудні постаті. Вони нагадували собак, а також рудих карликів. Дуже виразні обличчя освітлювалися округлими, близько посадженими очима. Всі чотири лапи у них були схожі на людські руки.

Ун і Зур миттю відзначали їх. Були це мавпи резуси, вкриті густою шерстю, зеленавою на спині й рудастою на грудях, з червоними, ніби вечірнє сонце, лицями. Вони витріщилися на вогонь.

Син Землі не відчував до них огиди. До певної міри він вважав цих мавп подібними до себе, так само як і людожерів. Ун був такої ж думки. У своїх мандрах по нових землях молоді воїни часто зустрічалися з цими мавпами і знали, що вони нешкідливі. Проте саме через схожість з рудими карликами резуси будили в мандрівників мимовільну підозру.

В останньому світлі дня можна було роздивитися на деревах з півдесятка резусів. Намілувавшись vogнем, мавпи притильном перескакували з гілки на гілку і з дерева на дерево, потім зупинялися і знову ловили витрішки.

Нарешті великий самець, завбільшки з старого вовка, поволі зліз додолу й рушив до багаття. Пройшовши десяток кроків, він пристав і ніжно й жалібно закричав, очевидно кличуши когось.

Ун уже був схопився за ратище, згадавши підступне поводження рудих карликів, які були ненабагато більші за резусів. Але, почувши мавпяче квіління, воїн відклав спис. Постоявши трохи, резус знов ступив кілька кроків уперед. Потім зупинився, очевидно, вже остаточно - його тримали на місці страх і цікавість.

Від савани долинуло протягле виття. Наверху найближчого горба показалося троє вовків. Вітер віяв у їхній бік, і ні люди, ані резуси не помітили підходу хижаків.

Резус метнувся назад до лісу. Але найпроворніший з вовків кинувся йому навпереми, тоді як інші забігли так, щоб відрізати здобич від лісу. Вільним залишався тільки шлях до вогню. Якусь хвилю велика мавпа стояла ні в сих ні в тих, тоді як її родичі розплачливо верещали. Резус повернув злякане лице до людей, побачив, що вовки стискають свій трикутник і, збезумілій, кинувся до кострища.

Коли мавпа підбігла до вогню, вовки майже наздоганяли її. Передній вовк був уже зовсім близько. Резус несамовито закричав. Між страшними язиками полум'я і лютими хижаками не залишалося вільного простору. Мавпа відчуvalа вже зовсім поруч холодний повіт смерті. Повернувши голову до лісу, вона тужливо подивилася на зелений океан листя, де так легко було втекти від переслідувачів. Потім її повні розпачу очі вдруге звернулися до людей, благаючи про порятунок.

Зур не міг спокійно спостерігати цю драматичну сцену. 8 дротиком напереваги він кинувся назустріч резусові. Вовк позадкував перед дивною двоногою істотою. Ун і собі випростався на повен зрист. Вовки люто завили. Хижаки щирячі зуби, вони трималися на певній відстані, вдаючи, ніби збираються напасті.

Ун зневажливо кинув у них каменюку. Гранітний уламок влучив найближчого вовка в плече. Хижак вернувся до своїх товаришів.

- Вовки не заслуговують удару ратищем або дротиком, - мовив глузливо син Тура.

Збурені мавпи, як і раніше, стрибали й верещали серед густолистя на узлісся. А резус, завмерши на місці, з жахом дивився на своїх рятівників. Його довгі руки тремтіли. Страх прикував його до землі: він боявся вогню, боявся вовків, боявся і цих незнайомих двоногих істот, чиї постаті були такі прямі, а голоси так відрізнялися від голосів лісових чи степових мешканців.

Але поступово серце його стало битися рівніше. Круглі очі вже не так недовірливо дивилися на людей. Резус почав заспокоюватися: якщо дужчий не вдарив слабшого зразу, то слабший думає, що дужчий взагалі не вдарить його. Тепер він боявся тільки вогню і вовків. Але вогонь багаття залишався на місці і полум'я не переступало за невидиму межу. Тому мавпа скоро перестала лякатись і вогню.

Відігнавши хижаків, Ун і Зур з цікавістю подивилися на свого гостя. Він сидів на землі, наче дитина; схожість доповнювали маленькі ручки й плескаті груди.

- Вовки не з'їдять зеленого карпика! - засміявся Ун. Від його сміху мавпа підскочила.

Коли вони підступили ближче, резус знов затремтів. Але повільні рухи і лагідні голоси людей заспокоїли його. Резус відчув довіру й симпатію до цих незвичайних істот. Уну й Зурові теж було приємно взяти слабосилого товариша людини під свій захист.

Час збігав. Вовки все ще сиділи віддалі і чатували на здобич. Вряди-годи вони починали вити з досади на вогонь, людей, на те, що здобич утекла від них, утекла не сама, а через непередбачене втручання цих незнайомих двоногих істот.

Нарешті вовки пішли. В пітьмі розтанули їхні темні постаті. Тепер вони були з підвітряного боку, і якби спробували ще раз підкрастися до вогнища, їх напевне помітили б.

Своїх нових друзів резус покинув не зразу. До вогню він уже почав звикати. Вітер з гір ставав холодним. Чисте бездонне небо наче вбирало в себе земне тепло. Наслідуючи людей, мавпа залишки грілася в теплому подиху багаття.

Нарешті резус тихо скрикнув, глипнув на людей і побіг до узлісся.

Ун і Зур пошкодували, що він пішов.

Наступного дня молоді воїни заглибились у ліс. Вони дивувались - які навколо високі дерева й кущі. Гадя траплялося тут менше, ніж на рівнині. На верхів'ях дерев голосно крякали зграї білоголових круків. На лісових галявинах раз у раз мелькали гаури. В розвилках товстих гілок показувалися чорні ведмеди. Іноді в надвечір'я віддалік з'являвся леопард, не зважаючись, проте, нападати на людей. Потім почали траплятися зграї мавп тонкотілів, хвостатих і бородатих. Гронами вони звішувалися з гілля й верещали, радіючи тому, що їх багато і що в гурті нема кого боятися.

На четверту ніч У нові ніздри лловили незвичайний дух. Жоден запах з часу їхнього походу на нових землях не скидався так виразно на людський. Син Тура здригнувся. Від збудження волосся в нього стало сторч. Жоден інший запах - запах тигра, махайрода чи навіть печерного лева - не здавався йому таким страшним.

Щоб не дати захопити себе зненацька, Ун розбудив товариша. Обидва прислухалися і принюхувалися, вдихаючи на повні груди нічне повітря. Проте молодий ва не мав такого гострого

нююху, як уламр, і вловлював лише невиразні повіви. Зате Ун, роздимаючи ніздрі, упевнено сказав:

- Дух нагадує дух кзамів.

Кзамі були найжорстокішими з усіх людських племен, відомих Унові й Зурові. На їхніх лицях і тулубах кущиками росло цупке рудувате волосся, схоже на шерсть лисиці. Руки були довжелезні, як у древолазів, а ноги криві й куці, з величезними пальцями. Вони з'їдали полонених уламрів і переловили всіх безплічків, уцілілих після битви зrudими карликами.

Поступово запах слабнув. Очевидно, загадкові істоти пішли геть. Але потім дух знов різко посилився, і Зур прошепотів:

- Син Тура не помилився. Це нагадує запах кзамів.

Ун задихав частіше, серце в нього тенькнуло. Біля ніг лежав його кий. Він схопив ратище, ладний метнути його в першого-лішого напасника.

Тепер Ун був певен, що перед ним тайтесь же один незнайомець. Запах ішов з двох боків. Він сказав:

- Вони нас бачать, а ми їх ні. Треба, щоб ми теж їх побачили!

Вайлуватіший, ніж уламр, Зур вагався.

- Нас освітлює вогонь, - вів далі Ун.

Він підняв з землі кий. Молодий ва вдивився ще раз у кромішню пітьму, але нічого не розгледів і, знаючи, що незнайомці можуть щохвилини наскоочити на них зненацька, погодився з товаришем.

Син Тура рішуче пішов уперед. Зур мовчки поплентав слідом. Низько нагнувшись, роздивляючись кожну нерівність ґрунту, вони зупинялися раз у раз. Ун, чий чуття були гостріші, напружував зір, слух і нюх. В одній руці він тримав довбню, у другій ратище й дротики. Вени все йшли, а запахи не зникали. Невдовзі уламр переконався, що невідомих істот було дві.

Щось шелеснуло. Кущ на їхніх очах захитався, почулося легке лопотіння ніг. Ун і Зур встигли зауважити чиось невиразну постать, вертикальну чи горизонтальну - не розібрati. Одне безперечно - бігла двонога істота. Ні резус, ні тонкотіл, ні навіть гібон не могли так лопотіти по землі.

Ун сказав упівголоса:

- Це люди!

З несподіванки вони отетеріли. Пітьма знову стала - і погрозливою. І тут перед лицем цієї небезпеки Ун кинув і у ніч свій бойовий клич. Тоді пролопотіли інші кроки, осторонь перших. Скорі людська хода і запахи віддалились. Уламр кинувся в темряву, але заплутався в ліанах, а потім ускочдав у калюжу. Зур запитав:

- Навіщо Ун кинув бойовий клич? Може, щ люди не хочуть битися,

- їхній запах нагадує запах кзамів!

- Запах синьолюдків теж подібний до запаху кзамів.

Це зауваження вразило Уна. З обачності він постояв кілька хвилин, потім вдихнув ніздрями нічне повітря і мовив:

- Вони далекі

- Вони знають ліс, а ми ні, - озвався Зур. - Цієї ночі ми їх не побачимо. Треба чекати до ранку.

Ун промовчав. Одійшовши вбік, він ліг і припав вухам до землі. Зразу стало добре чути нічні шерехи, і серед них син Тура ледве розрізнив тупіт міг таємничих людей. Невдовзі тулій завмер. Долинало лишедалеке дзвікання дхолів.

- Лісовики побоялися битися, - зауважив Ун, підводячись з землі. - Чи, може, вони пішли попередити плем'я.

Вони вернулися до багаття ж підкинули хмизу в вогонь. Серця в обох стискалися тривожно.

Тиша запала в лісі. Небезпека рантом здалася зовсім далекою. Уламр уклався спати, а Зур лишився на чатах біля багаття. Вій сидів і дивився на червові язики полум'я.

Бранці Уж і Зур довго згадали: продовжувати мандри чи вернутися назад. Обережний Зур хотів знов попасті на берег річки біля гірського пасма, де сусідство з пічевним левом робило їх невразливими для ворогів. Але завзятому Унові не подобалася сама думка про відступ.

- Якщо ми повернемося назад, лісовики можуть погнатися за нами. А потім - хтозна, чи нема людей у тих лісах,, де ми пройшли?

По широті сказати, Зур теж так думав. Він знов, що люди люблять кочувати з місця на місце більше, ніж шакали, вовки і дхолі. Лише птахи покривають ще більші відстані. Якщо їм досі в© траплялося людей на шляху, це не означає, що їх не було ні ліворуч, щ праворуч і що вони не зустрінуть людей, коли підуть назад.

Зур погодився ризикнути. Передбачливіший за товариша, він не любив битися, але мужності йому не позичати. До того ж поступався він завжди охочіш, ніж Ун. Як усі його одноплемінники, він був заражений фаталізмом. Зуровій досі не вірилося, що він один уцілів після битви зrudими карликами. Якби не Ун, молодий ва відчував би себе зовсім самотнім на світі. Всі радоші життя для нього пов'язувалися з дружбою сина Тура. Зур скорше погодився б загинути, ніж жити без свого приятеля.

День промінув спокійно. Ввечері, коли мандрівники отаборилися, вони не помітили, щоб за ними хто стежив.

Ун і Зур були в лісових нетрях. У тому місці, де вони зупинилися, близькавка спопелила кілька дерев і випалила траву. Три сланцеві брили, розміщені одна попри одну, становили надійний притулок. Довелося тільки зробити завали з колючого гілля. Ун і Зур спекли на вогні оленяче стегно - оленина особливо смакувала їм. Після вечера вони поснули під зоряним небом.

Уже світало, коли Ун прокинувся і побачив, що ва, повернувши голову на схід, пильно прислухається.

- Зур чує ходу лева чи тигра?

Ун не знов. Здається, він знов уловлює підозрілий запах. Ун втягнув ніздрями повітря і погодився:

- Вернулися лісовики.

Вибралившись за колючий завал, він побрів на південь. Запах звітров; це був тільки слід, залишений у повітрі таємничими людьми. Гнатися за ними в п'ятій марна річ. Товарищі вернулися в притулок і почали чекати ранку.

На сході розливалася попеляста зоря. Защебетала медовим голосом якась пташка. Крізь кучугури хмар пробилося перше сонячне проміння й підпалило небо. Здавалося, серед лісу народжуються і вмирають бурштинові озера, смарагдові річки й пурпуркові гори. Та ось крізь велетенські крони випливло червонясте кружало сонця.

Ва з уламром одразу вибралися в дорогу. Вони простували на південь, горячи нетерпінням розгадати загадку, що мучила їх. Невідомість здавалася їм страшніша за всяку небезпеку. Інстинкт підказував молодим воїнам, що треба неодмінно з'ясувати, хто ж такі ці незнайомці і як захищатися від них. Унове завзяття врівноважувала Зурова розсудливість.

Вони йшли дуже швидко, майже не зустрічаючи на шляху перешкод. Стежки в цьому кутку лісу, здавалося, протоптиали люди, які не раз ходили тут.

Ун усе ще відчував незнайомий запах. Довгий час цей запах залишався слабким і ледь уловимим, але опівдні раптом різко посилився. Ун, огорнутий нетерпінням, наддав ходи.

Ліс поступово рідшав. Ось відкрилася галевина, поросла окремими купами дерев, кущиками, папороттю. Тут і там виблискували болітця.

Ун зупинився нерішуче; у ніздрі йому вдарив густий дух, і він раптово скрикнув: на землі виднілися свіжі сліди. Можна було відрізнити відбиток широкої ступні з п'ятьма пальцями, подібний більше до відбитку людської ноги, ніж до сліду дріопітека.

Схилившись до землі, син Тура довго вивчав сліди і нарешті заявив:

- Лісовики недалеко. Вони ще не встигли дістатися до краю галевини.

Друзі знов рушили вперед. Серця в них швидко билися. Вони не минали жодного дерева, жодного куща, не оглянувши його. Пройшовши три-четири тисячі кроків, Ун спинився як укопаний і, показуючи на зарості мастикових дерев, сказав тихо:

- Вони тут!

Молоді воїни здригнулися. Їхню дружбу чекало нове випробування. Про силу ворога вони нічого не знали. Унові було лише відомо, що їх двое. Якщо себе він вважав рівним Нао, найдужчому серед уламрів, то Зур був у числі найслабших. Інші воїни були озброєні краще, ніж син Землі, та й бігали вони швидше за нього. Треба уникнути близнього бою. Якщо у лісовиків нема праш для дротиків, то перевага буде на боці уламра і ва.

- Чи готовий Зур битися? - запитав Ун з лагідною турботою в голосі.

- Зур готовий. Але спершу треба спробувати укласти спілку з лісовиками, як безплічки уклали колись спілку з уламрами.

- Обидва племені ворогували зrudими карликами!

Бажаючи прийняти перший удар на себе, Ун виступив уперед. Назустріч невідомій небезпеці штовхав його страх за товаришеве життя.

Просунувшись ще на сотню ліктів, Ун і Зур почали бродити серед мастикових дерев, надовго спиняючись і досліджуючи кожну прогалину у вітті. Але за масою зеленого листя важко було щось побачити.

Зрештою уламр не витримав і гукнув:

- Лісовики думають, що вони поховалися, але їхній притулок викрито. Ун і Зур дужі. Вони вбили махайрода й тигра!

Джунглі німували. Хоч би тобі звук у відповідь, - нічого, окрім шелесту вітерця, дзижчання червоноголових мух та далекого пташиного щебету.

Нарешті уламр крикнув зичним голосом:

- В уламрів нюх, як у шакалів, а слух, як у вовків! Двоє лісовиків ховаються за мастиковими деревами!

Зграя жовтоголових журавлів, спустившись над болітцем, посідала в заростях лотоса. Угорі над вершинами дерев ширяв сокіл. Удалечині пробігало стадо легконогих антилоп, осяяне нестерпно яскравим промінням сонця, що випалило траву.

Страх, обережність чи хитрість усе ще змушували незнайомців мовчати.

Ун налаштувався кинути дротик. Але, передумавши, зрізав кілька гілок і заходився рівняти їх. Зур і собі взвівся до цієї роботи.

Впоравшись, вони не поспішали атакувати. Зур, як завжди, волів виждати. Навіть Ун вагався. Проте думка про приховану загрозу ставала нестерпна для сина Тура. Він вставив гострий патик у пращу і пустив у чагарі. Гілка зникла серед густого листя.

Тричі друзі поновлювали свої спроби. На четвертий раз у заростях щось глухо скрикнуло, гілля розхилилося, і з-за купи мастикових дерев вийшла дивна волохата постать.

Подібно до Уна й Зура, вона стояла на задніх ногах. Спина була зігнута горбом, плечі, майже такі самі вузькі, як у ва, похилені вперед. Груди випиналися під кутом, як у собаки. Масивну голову з величезними щелепами і низьким спадистим лобом прикрашали гострі вуха, чи то шакалячі, чи то людські. Від лоба до потилиці тягнулося пасмо волосся, обабіч якого стирчали короткі й рідкі кущики заросту. Руки здавалися коротшими, ніж у мавп. У правниці прибулець тримав гостру каменюку.

Тіло в нього було сухоряве і м'язисте. Зріст - нижчий за уламрів, але вищий заrudих карликів.

Кілька хвилин він дивився своїми круглими очима на молодих воїнів. Шкіра на його лобі збрижилася. Вищирені здоровенні зуби люто клацали.

Ун і Зур уважно роздивлялися постать незнайомця, вивчали його рухи. Сумнівів не залишалося: перед ними таки людина. Камінь, який гість тримав у руках, уже тесаний. Лісовик стояв на ногах куди рівніше, ніж

синьолюдки. В його жестах і подобі було щось таке, чого не побачиш ні в тонкотілів, ні в резусів, ні навіть у гібонів чи дріоптіків.

Зур залишався стурбованим, проте уламр-веlet після порівняння зброї незнайомця зі своїм замашним кием, дротиками, списом, а свого гіантського зросту з присадкуватою щуплю постаттю лісовика вважав, що перевага на його боці. Він підійшов до мастикового гаю трохи близче й голосно гукнув:

- Син Тура і син Землі не збираються вбивати лісовика!

У відповідь незнайомець щось захрипів. Його голос скидався на ведмеже рикання, але в ньому вгадувалися розбірливі звуки. Слідом за першим озвався і другий голос, уже не такий басовитий. З чагарів виступила й друга постать, ще миршавіша, вузькогруда, черевата і кривонога. Відкривши рот, жінка дивилася на молодих воїнів круглими від страху очима.

Ун зайшовся сміхом. Він показав свою зброю і підняв руку, граючи могутніми біщепсами.

- Чи можуть чоловік і жінка з довгим волоссям змагатися з Уном? - сказав уламр.

Унів сміх вразив незнайомців і, мабуть, зменшив їхній страх. Тупі обличчя осяяла цікавість. Зур лагідно озвався:

- Чому б волоханям не уклести спілки з уламром і ва? Ліс великий, здобичі досить.

Він знов, що лісовики не розуміють його, але, подібно до Уна, вірив у силу людської мови. І він не помилувся: волохані прислухалися до його слів з цікавістю, яка поступово переходила в довіру.

Зур замовк, проте лісовики все ще стояли, похилені вперед. Потім жінка щось пробелькотала, але в її белькоті теж відчуvalися звуки людської мови. Ун знов засміявся і, кинувши зброю додолу, показав на мигах, що не збирається битися. Жінка теж засміялася хрипким, утробним сміхом, якому чоловік почав незграбно вторувати.

Потім уламр і ва рушили до мастикового гаю, взявшись з собою лише кийки. Вони йшли поволі, часто приставали. Лісовики з трепетом стежили за їхнім наближенням. Двічі вони поривалися тікати, але сміх уламра втримав їх на місці. Нарешті четвірка опинилася за два' кроки одне від одного.

Хвилина була тривожна і відповідальна. На простацьких обличчях тубільців знов з'явилися страх і недовіра, їхні очі стали круглі, чола знову насутилися. Несамохіт чоловік підняв руку з гострою каменюкою, але Ун, розреготовавшись, показав свою важку довбешку.

- Що може вдіяти камінчик волоханя проти замашного кия?

Ва додав протягло:

- Ун і Зур - не леви й не вовки!

Лісовики втихомирилися. Перший крок зробила жінка. Щось лопочучи по-своєму, вона торкнулася до Зурового плеча. Страшного нічого не сталося, і жінка остаточно переконалась, що їх не збираються кривдити.

Зур подав чоловікові шмат сушеного м'яса, той його жадібно з'їв. Ун пригостив жінку єстівними корінцями.

Ще задовго до кінця дня вони здружилися так, ніби разом прожили кілька місяців.

Лісовіків не лякав вогонь. Вони з цікавістю дивились, як полум'я лиже хмизняк, і скоро звикли до його тепла.

Надвечір повіяв холодний вітер. Небо було ясне й чисте, нагріта за день земля швидко прочахала, немов бажаючи віддати своє тепло далеким зіркам.

Уламр і ва раділи, дивлячись, як їхні нові друзі гріються навпочіпки біля багаття. Ця картина нагадувала мандрівникам вечори в рідному таборі. Та гуртом як-не-як було й веселіше.

Зур намагався розібрати слова й жести нових товаришів. Він уже знов, що чоловіка звати Ра, а жінка відгукується на ім'я Бао.

Зур усе допитувався, чи є в лісі інші люди і чи вони одноплемінники.

Мало-помалу ва навчився розуміти лісовиків, особливо коли вони допомагали собі на мигах.

Наступні дні зміцнили їхню приязнь. Ні чоловік, ані жінка не виявляли недовіри до хлопців. У їхній свідомості, ще примітивнішій, ніж Унова й Зурова свідомість, уже виникла звичка.

Вроджена сумирність і готовність до послуху змінялася в лісовиків люттю й жорстокістю лише у хвилини гніву чи страху. Вони скорялися перед силою безстрашного уламра і перед хитрістю обачного ва.

Гостротою чуттів лісовики не поступалися синові Тура. А крім того, вони, подібно до леопардів, бачили в темряві так само добре, як при денному свіtlі. Лазили по деревах вони не гірше за резусів і тонкотілів. Вони залобки їли м'ясо, але не гребували також листям дерев і кущів, молодими пагонами, корінцями й грибами. Бігали чоловік і жінка не так прудко, як Ун, але могли змагатися з Зуром. Фізичною силою вони, може, й переважали ва, зате незмірно поступалися уламрові-веlet. Вони не мали іншої зброї, окрім гострих каменюк. Цими крем'яхами лісовики зрізали памолідь або деревну кору. Добувати й зберігати вогонь вони не вміли.

Колись дуже давно в пущах третинної епохи предки цих лісових людей навчилися вимовляти перші слова й грубо тесати крем'яхи. Їхні нащадки розселилися по всій землі. І доки одні з них навчилися користуватися вогнем, а інші мистецтву добувати його кресалом, поки кам'яне знаряддя вдосконалювалося в умілих руках, лісовики, розбещені ситою їжею і легким життям, так і залишилися на рівні своїх предків. Їхня мова, майже не змінившись протягом тисячоліть, лишалася примітивною. Навики не розвивалися. А головне, вони погано пристосовувалися до нових життєвих умов.

А проте лісовики успішно боролися з леопардами, пантерами, вовками і дхолями, які тепер рідко нападали на них. Умілі верхолази, вони були недосяжні для левів і тигрів. Невибагливі до їжі, лісовики рідко голодували і навіть узимку легко знаходили єстівні корінці й гриби. До того ж ім не доводилося потерпати від холоду, як уламрам, безплічкам,rudim карликам і кзамам, племенам, що мешкали по той бік гір, у країнах заходу і півночі.

І все ж лісовики, що населяли раніше багато лісів і пущ, поступово вимирили. Причина їхньої загибелі на сході і на півдні залишилася нез'ясована. Інші, дужкі племена, з тих, хто мав розвинутшу мову, хто вмів робити кращі знаряддя і користуватися вогнем, помалу відтіснили лісовиків з рівнин на плато. За останнє тисячоліття переможці лише двічі-тричі піднімалися сюди, але ніколи не осідали надовго. При їхній появі люди-лемури, пойняті жахом,

забилися в лісові хащі. Це були часи суворих випробувань, спогад про які довго потъмарював потім свідомість лісовиків, передаючись від роду до роду.

Ра і Вао нічого не знали про це лихоліття. Вони були молоді й ні разу не постраждали від ворожої напасті.

Кілька разів, підходячи до краю плато, вони бачили внизу на рівнині вогні далеких тaborів. Але пам'ять зберегла про це лише невиразний спогад, який ожив тепер перед вогнівськом, розкладеним хлопцями.

З кожним днем Зур і Вао все краще розуміли одне одного. Ва довідався, що в лісі мешкали інші лісовики, і попередив про це товариша. Син Тура вислухав цю новину з притаманною йому безтурботністю. Уклавши спілку з Ра, він був певний, що йому не доведеться мати мороки з іншими лісовиками. Ті, звичайно, не зважатися вчинити наскок. Але Зур не подіяв цієї думки. Хоча він не помічав особливої войовничості за лемурами, - Ра і Вао на хижих звірів не полювали, - лісовики, чого доброю, можуть запідохрити їх в агресивних намірах.

Якось увечері, коли язички полум'я весело пожирали хмиз, Ра і Вао блаженно сиділи почіпки коло багаття і, навчені Зуром, розважались тем, що підкладали дрова. Мисливці настромили на рожен частину ланячої туші, і вона смажилася на вогні, ширячи смачний дух. Поруч на плескатому камені пеклися гриби. Крізь листя дерев витикалися роги молодика, викувані на зоряному небі.

Коли м'ясо й гриби засмажились, Ун віддав, частину лісовикам, а решту поділив навпіл з товаришем. Хоча цього вечора їхній притулок був не дуже надійним, люди відчували себе в безпеці. Табір оточували височенні дерева з гладенькими стовбурами. Для тигра такі дерева були недосяжні, а люди завжди встигли б видряпатися на них, перше ніж хижак кинеться в атаку.

Година була тиха й погідна. Недовіра більше не різнила суворих напівдиких людей, ладних гуртом відбити будь-який напад. Люди блаженствували в здоров'ї і в ситості

Зненацька Ун і Ра, а потім Ва здригнулися. Вітерець доніс незнайомий, ледь уловимий запах. Ра і Вао засміялися дивним сміхом. Уламр, стурбований, обернувся до Зура:

- До нас наближаються нові люди.

Ва й собі обернувся до жінки. Похиливши голову, вона вдивлялася в пітьму своїми зіркими очима. Зур торкнув її за плече і словами и знаками запитав, кого вона бачить. Запитання було поставлене ясно, і злагнути його можна було одразу. Вао, кивнувши головою, витягла вперед обидві руки і ствердно буркнула,

- Ун каже правду, - озвався сан Землі - Прийшли нові лісовики.

Уламр схопився на ноги. Ра майнув у зарості високої трави. Запала хвилина замішання. Унове обличчя виражало недовіру. Зур похнюопив голову. Ра спробував утекти, але Зур покликав його назад. На лиці лісовика з'явився вираз невпевненості. Він був явно розгублений. Ра поривався бігти назустріч одноплемінникам, але боявся розгнівити Уна.

По хвилі вагання син Тура схопив свою зброю і рішуче подався назустріч незнайомим запахам. Вони ставали все дужчими. Молодий воїн підрахував, що в заростях ховається не менше шести-семи душ. Він наддав ходи. Якусь мить запахи були зовсім близько, потім почали розвіюватися.

У попелястому світлі зірок, що соталося кріль листя, уламр угледів кілька силуетів. Вони тут же пропали в пітьмі. Ун кинувся щодуху наздоганяти, але застряв у підліску. Раптом уламр став як укопаний. Попереду блиснула смуга води, завширшки з двісті ліктів. У берегову трясовину стрибали звідусіль жаби; інші кумкали серед лотосів. На воді танцювала місячна стежка.

На тому боці метушилися якіс постаті. Здавалося, вони вискають прямо з прибережних водоростей.

Ун гукнув:

- Син Тура і син Землі - спільнники лісовиків!

Почувши громовий уламрів голос, втікачі спинилися й озирнулися. Потім закричали щось, потрясаючи над головою каменюками, які вони тримали в руках. Вони вже збиралися гайнути далі в південному напрямку, аж це на березі поряд з Уном з'явився Ра і покликав своїх. Показуючи на Уна, він пригортав обидві руки до грудей. Верескліві голоси відповіли йому недружним хором, руки жестикулювали безупинно. Здатність бачити в темряві дозволяла втікачам добре роздивитися постаті й обличчя лемура й уламра. Ра теж нічого не пропускав з жестів своїх родаків.

Поява на березі Зура й Вао викликала неймовірний гамір серед лісовиків. Потім раптом запалатиша.

- Яким чином волохані перебрели болото? - здивовано запитав Ун.

Обернувшись до Вао, Зур передав їй запитання. Жінка засміялася і, схопивши Уна за руку, потягла ліворуч. Тут у прозорій воді він побачив сірувату стежку, що вела від берега. Вао подала знак і ступила на стежку. Ноги її поринули в воду лише до колін. Потім вона швидко пішла цією підводною стежкою на той бік. Ун, не задумуючись, пустився слідом. Ра теж рушив за ним. Зур простував ззаду.

Якусь мить лісовики на тому березі стояли нерухомо. Потім їх знов огорнув страх. Одна жінка кинулась тікати, інші й собі сипонули хто куди. Ра щось пронизливо верещав услід. Один чолов'яга, найкремезніший і найміцніший, пристав перший. Поступово почали спинятися інші. Вони стояли тепер довгим нерівним ланцюжком.

Коли Ун вийшов на берег, знов почалася паніка, але швидко припинилася. Ра, вибрівши з води, випередив уламра й порвався до своїх. Кремез чекав його. Це була вирішальна хвилина. Погляди всіх лісовиків були прикуті до велетенської постаті Уна. Ті, хто зустрічав раніше вогневиків, не могли пригадати серед них такого велета. Перед їхніми очима поставали сцени кривавої різанини; їхні тіла тіпала лихоманка. Але Ра, вимахуючи руками, почав переконувати їх, і лісовики поступово заспокоїлися. Ун ступив крок уперед. Кремез несамохіть позадкував, але дозволив уламрові покласти руку на своє плече. Зур, а він теж перейшов болото, навчений Вао, вже розмовляв з лісовиками на мігах.

І тоді цих бідолах огорнула невимовна радість, а може, й гордість: ще б пак - дістати в спільніку такого велетня, чия сила перевищувала силу найлютіших і найстрашніших їхніх ворогів!

Перші вернулися жінки. Вони зібралися круг Уна і кремеза тісним гуртом.

Гігант уламр сміявся голосним і щасливим сміхом: як добре після стількох днів, проведених далеко від рідного тaborу, знову опинитися серед людей!

Розділ третій

ВОГНЕВИКИ

Кілька тижнів Ун і Зур разом з новими приятелями мандрували крізь пущу. Життя було привільне. Лісовики легко відшукували в чарагах джерела, викопували юстівні корінці, добували осереддя з сагової пальми, відчували здалеку наближення хижаків.

Увечері, сидячи коло багаття, вони тішилися відчуттям цілковитої безпеки. Лісовики вже не боялися нападу диких звірів. Ун і Зур зладили здоровенні довбні й гострі кам'яні сокири для своїх нових друзів. Незабаром лісовики навчилися досить спрітно орудувати ними і тепер на чолі з уламром ладні буди дати відсіч будь-якому хижакові. Подібно до мавп тонкотілів, вони жили стадним життям і в гурті становили грізну силу. Лісовики дуже добре ставилися одне до одного. Беззастережна відданість, яку ці сіроми відчували до Уна, межувала з обожнюванням. Низькорослі людці захоплено милувалися могутнім станом і м'язистими руками сина Тура. Його громовий голос викликав у них захват.

Вечорами, коли мідні відблиски вогню танцювали на травах і осявали високі зелені склепіння, лісовики з радісними вигуками гуртувалися довкола уламра. Усе, що страшило їх в огневиків, тут, навпаки, обіцяло їм безпеку. Раділи вони й дружбі з Зуром. Лісовики вже встигли переконатися в його винахідливості. Вони знали, що його порад завжди слухає велет уламр. Він краще за Уна розбирав їхні шести і мову. Та Зура лісовики любили як рівно собі. Уна ж вони боготворили, ніби той був верховною істотою.

У міру просування на південь лісовики почали виявляти якусь чудну нерішучість, сказати б, побоювання. Вао пояснила, що вони наближаються до узлісся. Плато помалу знижувалося. Клімат ставав гарячішим. Пішли баняни, пальми, бамбуки, ліани та інша тропічна рослинність.

Якось під обід вони вийшли до майже прямовисної кручині. Внизу вузьким виярком котив бурчак. Протилежний берег здіймався так само крутко, хоча був куди нижчий за той, де стояв їхній загін. За ним, скільки сягало око, стелилася савана, перемежована островцями чарагників.

Лісовики, причаївшись у кущах, пильно роздивлялися протилежний берег. Зур, перемовившись з Вао, сказав синові Тура:

- Це земля вогневиків!

Ун з ворохою цікавістю оглянув савану. Зур додав:

- Коли вогневики приходять до лісу, вони вбивають лісовиків і поїдають їх, мов оленів або антилоп.

Уламр спалахнув гнівом. Він згадав лютих людожерів кзамів, в яких Нао викрав колись вогонь.

Для привалу місцина була дуже зручна. В бескиді видніла глибока печера, вхід до якої можна було легко оборонити від напасників. Перед печерою розстилався майданчик, де можна було розкласти багаття. Густі чарагі робили його невидимим з другого берега. З допомогою лісовиків Ун і Зур заходилися змінювати вхід до печери. Надвечір ця своєрідна фортеця уже могла витримати навалу і трьох десятків людей.

Син Тура заявив:

- Ун, Зур і лісовики тепер дужче за вогневиків!

І зайшовся голосним, звіттяжним сміхом, заражаючи своїми веселощами всіх інших.

Гірський потік відбивав у своїх водах пурпурову кулю призахідного сонця. Хмари палали казковими барвами. Здавалося, на заході здіймаються червоні скелі, такі, як на півночі, там, де жило колись плем'я ва. А то вся савана ніби зацвітала скабіозами. Потім раптом розверзалися провалля з сірчаними ребрами. Нарешті барви зблякли, і в присмерку вогонь багаття видався людям особливо гарним. Вітрець куйовдив вогненні язики, весело потріскував хмизняк, до неба щугали іскри. На вечерю для всього загону смажилася ціла оленяча туша. Лісовики під наглядом Зура пекли на плескатому камені боби, корінці та гриби.

Уже довечерювали, коли Ра - він сидів близче до урвища - схопився на ноги, й щось пробурмотів. Рука його показувала на другий берег.

Ун і Зур пролізли крізь чарагі, визирнули з-за кущів і аж здригнулися: ліворуч від їхнього тaborу, на тому боці, блимав вогник. Він був ще зовсім кволій, ледве видний з купи хмизу. Скоро полум'я розгорілося, до неба злинули червоні язики. По землі стелився рудий дим. Відтісняючи темряву, полум'я росло й ширилося. Навколошній степ осівали його відблиски. Видно було, як коло багаття пораються люди. В хисткому світлі їхні постаті то чорніли, то червоніли.

До Уна прилучилися всі лісовики. Розсунувши гілля, вони вогняними очима стежили за своїми одвічними ворогами, раз у раз тіпаючись зі страху. Найстарші згадували панічну втечу крізь пущу, трупи родаків, забитих ударом рогатини чи кам'яної сокири.

Багаття вогневиків розгорілося, і тепер Ун міг докладно роздивитися їхній табір. Він бачив, як вогневики настремляли на патики шматки дичини і смажили їх на вогні. Ворогів було семеро, всі чоловіки. Очевидно, це був мисливський загін, такі загони існували в багатьох первісних племен: кзамів, рудих карликів, у самих уламрів, а колись і в безплічків. Один мисливець гартував на вогні вістря рогатини. Здавалося, вогневики й гадки не мали, що

на протилежному березі теж горить кострище, їхній табір лежав нижче за табір Уна й Зура. До того ж хаші закривали багаття суцільною стіною. Але скоро Ун збагнув, що вогнєвики щось помітили. То той, то той мисливець оберталися до кручі й пильно дивилися вгору.

- Вони бачать світло нашого багаття! - зауважив Зур.

Спокій ворогів здивував його. Мабуть, вогнєвики думали, що в печері інший загін їхніх одноплемінників.

Уламр став розпитувати Бао. Вона показала рукою на пониззя, потім на верхів'я річки і пояснила, що переправи близько нема. Течія така бурхлива, що ні людина, ані звір не можуть перехопитися вплав. Треба йти цілу, ніч до ранку, щоб дістатися до ворожої стоянки. Отже, обидві сторони могли на якийсь час почуватися цілком безпечно.

Довго ще спостерігав Ун цих істот, чий спосіб життя був близчий до уламрів, ніж до лісовиків. Водночас вони дуже скидалися на одвічних ворогів його племені, лютих людожерів кзамів.

Хоч відстань між їхніми таборами була чимала, Ун чітко бачив куці криві ноги й довгасті тулуби вогнєвиків. Він лише не міг досить ясно розглядіти їхні голови, масивніші, ніж у кзамів, з важкими щелепами і величезними надбрів'ями.

- Цієї ночі вогнєвики на нас не нападуть, - озвався нарешті Ун. - Ale чи зважаться вони напасти завтра?

Страху перед наступною сутичкою не було в. мужньому серці сина Тура. Він вірив у перемогу. Нехай лісовики поступаються фізичною силою, зате їх куди більше, ніж вогнєвиків. А крім того, уламр сподівався на свою власну силу і на Зурові хитрощі.

- Чи мають вогнєвики ратища й дротики? - запитав він.

Син Землі знову звернувся до Бао. Та не зразу втимила, про що її питают, а потім передала запитання своєму найстаршому одноплемінникові.

- Вони кидають каміння, - промовив Зур, коли розібрався нарешті в белькотанні й жестикуляції лісовиків.

- I не вміють добувати вогонь! - звітяжно вигукнув Ун.

І він показав на два вогники, що блимали на певній відстані від багаття, обкладені камінчиками. Якщо вбити цей вогонь, як вороги вбили колись вогонь уламрів (до того, як Нао узняв таємницю добування вогню від ва), вогнєвикам доведеться вернутися до своїх одноплемінників.

Ніч проминула без пригод. Ун, а він вартував перший, міг легко стежити за ворогами. Місяць цього вечора зайдов пізніше, ніж напередодні. Водночас з уламром несли варту двоє лісовиків. Вони вже визнавали необхідність варти і змінювали один одного, коли їм загрожувала небезпека. Чи ж треба говорити про те, яку загрозу становили для них вогнєвики?

Коли на варту заступив Зур, місяць уже зайдов за обрій. Багаття на тому березі пригасало, кидаючи навколо лише кволі відблиски. Всі ворожі воїни позасинали. Лише дозорець ходив по табору. Видно було, як його тінь снуvala туди-сюди у напівтемряві. Невдовзі Зур перестав бачити вартового, але зіркий Ра стежив за ворогом попри відстань і морок.

Нічні години тяглися поволі. Міріади небесних світил хилилися на захід. Інші безперервно народжувалися на східній половині неба й піднімалися доzenіту. Лише на півночі нерухомо яскріла одна червона зірка. Вдосвіта густий туман, піднявшись над водою, оповив увесь протилежний берег.

Табір вогнєвиків зробився невидимий.

Уже зовсім розвидніло, але туман не розходився. Вітрець іноді розривав його, сонце потроху розтоплювало білу запону. Ось уже прозирнули обриси другого берега. Спершу виткнулися верхівки дерев, потім поволі виплив береговий косогір.

З грудей лісовиків вихопився зойк. Ворогів на тому боці не було. Там, де вони стояли, залишилося тільки попелище та чорні головешки.

Розділ четвертий

НЕЗРИМІЙ ВОРОГ

Більшу частину дня Ун і Зур разом з усіма лісовиками змінювали свій притулок, щоб зробити його неприступним для напасників. Тих засобів оборони, що могли вберегти печеру від хижих звірів, було недостатньо проти двоногих ворогів. Адже хижаки зрештою йдуть геть. Зате руді карлики та кзамі, як знали уламр і ва на своїй шкурі, могли тримати облогу кілька тижнів. Звісно, сидіти в печері, якщо обложників багато, це все одно що приректи себе на смерть. Але проти півдюжини напасників - а минулої ночі вони помітили лише семеро душ - печеру можна було обернути в пастику для ворогів.

По обіді мисливці забили кілька антилоп і засмажили на вогні їхнє м'ясо. Лісовики поназбирували чимало істівних рослин.

Суворе життя навчило первісних людей триматися насторожі. Слух і нюх у них був такий самий гострий, як у дхолів і шакалів. На щастя, їхній притулок був розташований так вдало, що вороги не могли підкрастися до нього непомітно. На півдні підступи до табору перекривала річка й берегові кручі. На сході - широкий степ, на заході - непролазні багнища.

Вороги могли напасті лише з лісу, що починається позаду печери. Проте й тут між узліссям і входом до печери лежав чистий простір, за яким зручно було спостерігати.

Отже, ворог не міг заскочити їх зненацька. Щоб досягти притулку, вогнєвики мусили пройти від п'ятисот до дев'ятисот ліктів на видноті під обстрілом дротиків і списів.

Аж до вечора жодний підозрілий запах не оповістив про підхід ворога. Смерком лісовики, рушивши цепом, прочесали околиці печери. Ун видряпувався на найвищі бескиди. Але вогневиків ніде не було видно. Якщо вони й були десь поблизу, то воліли триматися на недосяжній відстані.

Поступово до уламра вернулася його звична самовпевненість. Він сказав Зурові:

- Вогневиків було лише семero. Вони пішли.

Він хотів сказати, що, побачивши велике багаття, вогневики побоялися напоротися на численний, добре озброєний загін і відступили. Зур не переставав тривожитися. Кривава розправа рудих карликів над його племенем навчила його не довіряти чужинцям.

- Якщо вогневики не прийшли зараз, - відповів він, - значить, вони вирушили по підмогу.

- Їхній табір далеко, - безтурботно заявив уламр. - Чому б то їм вертатися?

- Тому що лісовики не запалюють багать. Вогневики хочуть знати, що за нові люди з'явилися в пушці.

Зурова відповідь змусила уламра задуматися. Проте, порозставлявши дозорців так, щоб запобігти раптовому нападу, Ун знову заспокоївся. На варту, як завжди, він заступив перший.

Місяць, повніший і яскравіший, ніж попереднього вечора, мав зайти лише опівночі. Проте, на відміну від Уна й Зура, це мало обходило лісовиків, чиї очі добре бачили в темряві. Нічний морок радше давав їм перевагу над ворогом.

Навколо нічної тиші лише зрідка порушував крик хижака, що вийшов на лови. Сидячи коло багаття, Ун поринув у напівдремоту. Інші вартові, троє лісовиків, теж куняли, ладні скочити на рівні при найменшому підозрілому запаху чи шереху. Слух і нюх у лісовиків були такі самі гострі, як у дхолів.

Місяць уже пройшов по небу дві третини свого шляху, коли Ун звів голову. Він побачив, що багаття ледь жевріє, і мимоволі підкинув дров. Потім понюшкував носом і стурбовано глянув на інших вартових. Двоє вже зірвалося на ноги. Третій теж підхопився.

Від лісу тягло слабким людським духом. Цей дух так скидався на запах лісовиків, що Ун подумав, чи не підходить до печери їхні нові родаки. Він обернувся до Ра. Лісовик, втягуючи ніздрями повітря, вдивлявся в пітьму. По його плечах пробігло тремтіння. При наближенні Уна Ра простягнув руку до лісу і щось пробелькотав. І син Тура збагнув: прийшли вогневики.

Зачасні в лісовій хащі, вони бачили багаття, бачили уламра, але самі залишалися невидимими.

Про несподіваний напад не було й мови. Земля круг печери поросла густою, але низькою травою, лише подекуди височіли самотні дерева й кущики.

У попелястому місячному свіtlі зіркий Ун бачив кожну подробицю навколо нього обстановки. Його охопив воявничий запал, з грудей йому мало не вирвався бойовий клич. У його серці клекотіла лють. Вогневики вже перехопилися через річку і, поминувши пустись, ладналися напасті на притулок лісовиків, довівши тим самим свою зухвалість і зловорожість.

Перш ніж будити Зура, син Тура спробував розібратися в запахах і визначити, бодай приблизно, число ворогів. Несамохіт він сягнув по свою зброю на плечі: два дротики і спис. Унові kortіло виманити вогневиків з лісу: осільки вони вміють кидати лише каміння, уламр може поранити або навіть убити кількох ворогів, перш ніж вони підійдуть настільки, щоб вразити його самого.

З печери одне по одному вибігали лісовики. Вони нюхом відчули наближення ворогів. Зур вибіг разом з ними. Завдяки Бао він одразу збагнув, яка небезпека їм загрожує.

Велет уламр то вдивлявся в своїх спільників, то в темну масу дерев. Тих, хто ховався за ними, повинно бути не більше семи. А в лісовиків - восьмеро дорослих чоловіків і четверо жінок, майже рівних їм силою. А потім, звісно, Ун і Зур. Якщо лісовики виявлять хоробрість, перевага буде на їхньому боці.

Але скоро уламр переконався, що більшість його спільників охоплена непереможним, панічним страхом і навряд чи встоїть перед рішучим насоком. Тільки кремез, Бао, Ра та ще один чорноокий хлопець трималися мужньо.

- Ворогів стільки ж, скільки ми бачили вчора біля багаття? - запитав Зур.

- їх не повинно бути більше, - відповів син Тура. - Може, пора подати гасло до бою?

Але Зур волів домовитися, ніж битися. Після паузи він сказав:

- Ліс великий. Здобичі вистачить на всіх. Чи може Зур спершу перебалакати з вогневиками?

Хоч Ун був роздратований, але погодився з товаришем. Піднісши голос, Зур заговорив протяжно й чітко:

- Син Тура і син Землі ніколи не билися з вогневиками. Вони не вороги їм!

Ліс мовчав. Уламр і собі озвався:

- Ун убив рудого звіра! Ун і Зур перемогли тигра! Вони мають замашні кії, гострі ратища і дротики! Якщо вогневики захочуть битися, то жоден з них не вернеться додому!

У відповідь знову мовчанка. Лише в листі шарудів слабкий вітерець. Ун ступив сотню ступнів у бік лісу, і голос його залиував ще дзвінкіше:

- Чому вогневики не відповідають?

Тепер, коли він підійшов близче до узлісся, уламр краще розрізняв незнайомі запахи. І, знаючи, що вороги стежать за ним з пітьми, він відчув, як його знов розбирає страшний гнів. Гукнувши себе кулаком у груди, велетень гуконув оглушливим голосом:

- Ун переб'є вас усіх! Він кине ваші тельбухи гієнам!

Під темними склепіннями дерев аж виляски пішли. Уламр просунувся ще на сотню ліктів. Він був усього лише за триста ліктів від узлісся. Гукнувши Зурові стояти на місці, Ун знов пригрозив у темряву:

- Син Тура розчерепити вам голови!

Він сподівався, що вороги, побачивши його самого так близько, викриють нарешті себе.

На мить запахи посилилися, але тут же почали слабнути й даленіти. Ун, пробігши ще півтораста ліктів, зупинився і випростиався на весь свій величезний зріст. Тепер він з праці міг метнути дротик аж до узлісся.

Зненацька з тилу почулися розпачливі крики. Зліва з-за куща вигулькнуло троє душ і кинулося напереріз, очевидно, щоб перейняти Уна. Побачивши це, син Тура зневажливо зареготовав і поволі повернув назад. На ходу він вклав дротик у пращу. Та в цю хвилину праворуч вродилося ще троє вогнєвиків. Людей-лемурів опосів жах. Половина загону дременула світ за очі. Одначе Ра, кремез, чорноокий хлопець та ще один старий залишилися на місці. Бао навіть поривалася зупинити жінку, що тікала до лісу.

Дві громадки ворогів намагалися з'єднатися, щоб відрізати уламра від загону. Ун піdnis руку, дротик просвистів у повітрі і вп'явся в плече одному напасникові. Ту ж мить Зур, потрясаючи над головою рогатиною, кинувся вперед. Ра за ним.

Вражені тим, що уламр завдав удару з такої відстані, здивовані, що Зур повів в атаку лісовиків, і побоюючись нової каверзи, вогнєвики відступили до лісу.

Ті, хто нападав праворуч, захопили в полон Бао.

ЧАСТИНА ЧЕТВЕРТА

Розділ перший

ПОГОНЯ

Перепочинок був короткий. Ра стогнав з горя й люті. Ун переживав полон Бао як власну поразку. Навіть Зур забув свою звичну обачність, Усі вп'ятьтох кинулися вони наздогін.

Вітер стишився. Ворожий дух на якийсь час перестав відчуватися. Коли ж його знову почули, вогневики встигли вже втекти далеко. Сліди вели крізь чагарі або через багнища, де можна було просуватися на превелику силу.

Уламр-велет був охоплений страшним гнівом. Цей безстрашний воїн ішов попереду, решта ледве встигала за ним. Зур і Ра намагалися не відставати від сина Тура. Кремез виказував завзяття і витривалість.

Розрізнені запахи знову злилися ніби в один згусток. Слід, попетлявши лісовими хащами, зрештою привів переслідувачів до річки. Скоро він роздвоївся, і син Тура зупинився в нерішучості, не знаючи, який шлях обрати. Зрештою він рушив туди, де в запахах викрадачів відчувався дух Бао. Дерева розімкнулися, поступившись місцем широкій галевині, порослій сухою травою. Нараз у сухостої шугнув стовп полум'я і помчав через галевину. Унові довелося вернутися назад до Зура. Хтось пронизливо скрикнув. Але вогонь після кількох спалахів погас. Уж рушив з товаришами на південь. Слід був втрачений.

Незабаром ліс закінчився. Попереду стелилася понура рівнина, на сході на відстані двох тисяч ліктів виднівся вогонь багаття. На камені біля вогню сидів чоловік, очевидно вартовий. Коли лісовики вибігли з пущі, вартовий схопився на ноги. Тісі ж миті біля багаття з'явилися вогневики, тягнучи за собою Вас їх було шестero. Один ледве плентав ззаду, тримаючись рукою за плече.

Ун щодуху рвонув уперед. Але, пробігши півтори тисячі ліктів, став як укопаний. З грудей його вирвався крик досади. Перед ним було провалля - глибокий яр, виточений у землі, на дні його клекотіла вода. Унову появу вогневики зустріли реготом і тюканням.

Відстань, що відокремлювала уламра від ворожого табору, була вчетверо більша, ніж міг пролетіти дротик. Роздосадуваний син Тура нерухомо застиг на краю провалля. На ворожі крики він міг відповісти тільки погрозою.

Вогневики з'юрмилися круг багаття, певні своєї переваги, сповнені погорди до Унових спільніків. Лісовики були для них небезпечними не більше, ніж шакали. Зур видавався миршавим з його вузьким тулем і куцими руками. Побоювання у них викликав лише гігант уламр. Але хіба вони, досі непереможні, не мали просто ведмежої сили? Нижчий за Уна, вождь людожерів був такий самий плечистий, з довгими руками, здатними задавити леопарда. Лиховіно виширившись, він повернув до уламра своє широке обличчя з низьким чолом і міцними щелепами.

Довкола багаття були розкидані величезні валуни - до вогневиків не підступитися. Всі переваги, окрім зброї, були на їхньому боці. Ун добре розумів це, а обачний Зур і поготів. Але обидва були збурені вкрай. Ва уже встиг прихилитися серцем до Бао. Та й уламр не міг примиритися з думкою про свою поразку. Вони все ще стояли й гадали, що діяти. Спночіло. В чорній хмарі, вирослій на заході, вже потопав повний місяць. Вітер, посилюючись, налітав поривами.

Зненацька син Тура наважився. Він побіг уздовж провалля і знову вступив до лісу. Через дві тисячі ліктів яр звузився, а потік зник.

- Я піду сам один, - сказав Ун товаришам. - Ідіть за мною назирці, поки не побачите багаття. Вогневики мене не схоплять. Вони не дуже добрі бігуни!

Опинившись знову на рівнині, Ун переконався, що вогневики не рушили з місця. Троє з них, сховавшись перед валунів, пильнували за околицею. Решта повмощувалися біля багаття. Всі були озброєні сокирами, рогатинами та камінням для кидання.

Побачивши Уна, вогневики завили, наче дхолі. Вождь, потрясаючи над головою рогатиною, подав гасло до атаки,

ховається серед скель, стануть видні.

Уламр обійшов багаття широким півколом. Двоє вогневиків, причаєні за каменем, кинулися тікати, але дротик просвистів у повітрі. Над рівниною розітнувся жалібний зойк.

Ва і собі кинув дротик. Другий воїн, поранений у стегно, звалився додолу.

- У вогневиків троє поранених! - гукнув уламр.

На заході росла чорна стіна громових хмар. Грозові розряди, прошиваючи небо і землю, сповнювали незображену тривогою все живе. Місяць склався за непроникною хмарною запоною, і: місцина освітлювалася лише кволими відблисками пригаслого багаття та сліпучими спалахами зірниць. Вогневики, зробившись невидимими у пітьмі, стали недосяжними для рогатин і дротиків. І Ун, і Зур, і всі лісовики розуміли, що безглуздо атакувати ворогів, схованіх у мороці серед валунів.

У таємничому поступі близької бурі запала раптова пауза. Вітер ущух, грім більше не гуркотів. Звірі, причаєні по лісових нетрях, не подавали голосу. Та ось хмари заревіли, ніби стадо розлючених буйволів, і перші дощини заляпали об землю.

Людожерів охопила лють: їхній вогонь може загинути! їм не вберегти його в клітках під зливою. А вогневики берегли вогонь, як зіницю ока. Без вогню вони знов бродитимуть по лісах і савані, як вовча зграя.

Вождь віддав команду, і вогневики з одностайним криком кинулися в наступ. Четверо, в тому числі двоє поранених, підскочили до Зура і лісовиків. Плечистий вождь і найдужчий з воїнів прорвалися до Уна. Два дротики просвистіли в повітрі, потім ще два, але пітьма і стрімкі рухи ворогів завадили їм влучити в ціль. Щоб вигадати час для обстрілу, Ун відступив до річки, а Зур і лісовики до узлісся.

Проте ратища, кинуті навмання в пітьмі, лише подряпали ворогів. З переможним ревом вогневики побігли швидше. Уламр усе ще відступав до річки. Ва з лісовиками уже досягнув лісу, коли з неба раптово ринула страшна злива, ніби тисяча потоків. Багаття почало гаснути, кидаючи навколо трепетні відблиски. Поранений у стегно воїн залишився один у ворожому таборі, ховаючи клітки з дорогоцінним вогнем під валунами.

Зур та його загін був оточений ворогами. Наймолодший з лісовиків, очмарівши з жаху, поліз на дерево, але удар ворожої рогатини випустив йому кишку, а камінь провалив голову. Ра і кремез відбивалися киями, вирізаними для них Уном. Ва сокирою поклав на місці пораненого в плече воїна, але другий, зайшовши з тилу, схопив Зура за шию і звалив додолу.

Тепер відстань між Уном і напасниками не перевищувала п'ятнадцяти ліктів, і син Тура ринувся вперед. Трьома величезними стрибками він наздогнав ворогів і спрямував на них свою страшну довбню. Перший удар переламав рогатину, другий розчесав голову. Вождь людожерів і уламр зійшлися врукопашну, двоє страшних гігантів. У постаті вождя було щось від ведмедя і вепра. Тулуб його вкривала густа шерсть, очі світили, як у дикого звіра.

Рослий і ставний, з широкими плечима й опуклими грудьми, зовсім не схожими на груди будь-якої тварини, розставивши цибаті ноги, Ун тримав обіруч замашного кия. Суперник його наставляв ебенову рогатину, важку й гострючу, здатну проткнути груди й розтрощити кістки.

Перший ударив людожер, але його рогатина лише черкнула по уламровій руці. Ун і собі махнув важкою довбнею. Але вона тільки грекнула об землю: суперник з лютим риком устиг відскочити вбік. Його широке лице кривила глумлива гримаса і скажена кровожерна лють.

Обидва на мить відступили, стежачи за кожним рухом суперника. Водяні потоки, що лилися з неба, огортали їх щільною завісою. Обидва відчували, що смерть стоїть поряд, вони чули її голос у гуркоті грому і в двигтінні землі під ногами.

Ун знову перейшов у наступ. Дубовий окоренок упав ще раз, подряпавши ворогові стегно, тоді як вістря ебеної рогатини розірвало шкіру на уламровому плечі. Потім усе змішалося в рукопашній сутичці. Ворожа рогатина торкнулася до Унових грудей, він устиг відскочити. З обох ран юшила кров. З несамовитим криком син Тура схопив лівою рукою за ратище суперника, а правою завдав нищівного удару. Вождь як підтятій упав додолу з розбитою головою.

Багаття згасло. Все потонуло в кромішній пітьмі. Буря вщухла. Важку товщу хмаровиння ледве пробивали рідкі блискавки. Даремно Ун шукав Зура та лісовиків. Вітер з дощем розвівав усі запахи.

Уламр притишив ходу. Він добре знав, що про напад йому годі й думати.

- Відпустіть Бао, - гукнув він, - і можете вільно йти на місце ваших ловів!

Унових слів вогневики, звісно, не второпали, але його жести, однакові в усіх первісних людей, явно означала що син Тура вимагає повернути бранку.

У відповідь почувся брутальний регіт. Вождь схопив Бао за патли і, прибивши ударом кулака, кинув на землю. Потім, показуючи на нерухоме тіло бранки, на вогонь багаття і на свої щелепи, дав зрозуміти, що вогневики вбираються спектри Бао і з'їсти.

Ун скочив уперед, як леопард. Вогневики поховалися за валунами.

Тим часом наспів Зур. Коли друзі підійшли до ворогів настільки, щоб було можна кинути дротик, він сказав:

- Хай Ун іде праворуч. Тоді деякі з тих, хто

- Де ховається Зур? - гукав він у темряву. - Син Тура перебив усіх ворогів!

Йому відповів далекий голос. Він долинав з лісу і зовсім не скидався на голос безплічка. Ун просувався помацки в мороку або мчав уперед при спалахах зірниць.

Коли він дістався нарешті до узлісся, перед ним майнула постать Ра й тут же пропала в пітьмі. Лісовик щось пробелькотів, і Ун насили втямив, що ва зник. Його слова підтверджив виразний жест, який уламрові вдалося розгледіти при близку зірниці.

За якийсь час кремез теж вигулькнув з темряви. Він пробував щось сказати, але Ун зрозумів його ще менше, ніж Ра.

Що його було діяти? Дощ періщив без упину, окутуючи непроникною сіткою зморених людей. Вони скидалися більше на комах, причасних у тріщинах деревної кори, ніж на людей.

Уламр-велет спізнав цієї ночі найбільше горе в своєму житті. З його грудей вихоплювалися хріпкі зойки, подібні до притлумлених ридань. По щоках, змішуючись з дощовими струменями, котилися слізози. Все його минуле пов'язувалося з Зуром. Він полюбив його відтоді, як Нао привів останнього безплічка з країни рудих карликів. А оськільки Зур віддавав перевагу Унові перед іншими людьми, уламр теж полюбив його дужче, ніж будь-кого.

Ун раз у раз кричав у пітьму голосно й заклично, і шоразу в його серці оживала нова надія.

Поволі тягнувся час. Злива нарешті вщухла. На сході розливалося кволе світло. В сірій сутіні світання стало видно труп вогневика, забитого Зуром. Поряд лежав молодий хлопець з випущеними кишками і розбитою головою. Трохи далі валялися тіла ворожого воїна й вождя. Біля пригаслого багаття зойкав поранений у стегно вогневик. Бао, млява й тремтяча, сиділа скорчившись біля валуна. Вона так довго лежала без тямі, що не чула криків Уна й Ра. Побачивши свого товариша й сина Тура, лісовичка засміялася тихим, щасливим сміхом.

Поранений кинувся в ноги уламрові, благаючи помилувати його. Схильний до милосердя син Тура дарував би йому життя. Але двоє лісовиків, підбігши, поквапилися добити ворога. Уламр хотів був висловити своє обурення, але стримався: нічого не вдіш, такий жорстокий закон війни.

Бао розуміла Унові жести ліпше, ніж Ра, і пам'ятала кілька слів, яких навчив її Зур. Вислухавши кремеза, вона передала синові Тура, що Зура повели до лісу вогневики. Дощ заважав зіркам лісовикам добре банити в темряві, і вони не зуміли простежити, куди саме зникли вороги. Ра заблукав у мороці, так само як і кремез, який був ще й поранений і час від часу втрачав тяму. Отже, невідомо було, яка доля спіткала Зура.

В Уновій душі змагалися то надія, то розпач. Цілий ранок марно шукав він слідів викрадачів. Якщо серед їхніх запахів він не розрізнати Зурового духу, то ва мертвий.

- У пошуках загубленого сліду лісовики розбрелися по лісу. Вchorашні втікачі поступово поверталися і прилучалися до них.

Нарешті ухвалили так: частина загону піде до верхів'їв річки, а друга спуститься вниз за водою, щоб перейти річку вбірд. Ун прилучився до останніх.

Вони йшли без перепочинку майже цілий день і надвечір перебрели через річку. Зненацька Бао спинилася й радісно скрикнула: слід знайшовся! На глею ясно виднілися відбитки ніг. Серед запахів ворогів добре розрізнявся дух сина Землі.

У серці уламрові спалахнула бурхлива радість, але одразу змінилася побоюванням і невпевненістю. Слід був давній. Людожери пройшли тут ще вранці, і наздогнати їх раніше завтрашнього дня було годі. А найголовніше - Ун мусив минутися навздогін сам. Лісовики не могли встигнути за ним. Ходаки з них були нікудишні.

Ун перевірив свою зброю: три дротики, підібрані на бойовиці, два ратища, сокира і довбешка. Не забув він і кремені для добування вогню. Якусь хвилину він постояв нерухомо, з розтривоженим серцем, охоплений ніжністю до цих слабких, погано озброєних людей з їхнім белькотом і вбогими жестами. Вони полювали вкупі з ним, грілися біля його багаття, а деякі не спасували перед людожерами.

- Ра, Бао і всі лісовики - У нові приятелі! - лагідно озвався уламр. - Але вогневики вирвалися далеко вперед. Лише Ун може наздогнати їх!

Бао, зрозумівши його наміри, перетлумачила все одноплемінникам. Лісовики зажурилися.

Коли Ун піднімався косогором, Бао заплакала, а Ра заскіглив, наче поранений дхоль. Вони провели сина Тура до самого гребеня укосу, звідки знову починалося плато. Ун побіг щодуху. Лісовики заголосили услід, і молодий воїн, обернувшись, спробував утішити їх:

- Син Тура скоро повернеться до лісовиків!

І він стрімко помчав далі. Іноді слід ставав майже непомітним, потім знову з'являвся. В місцях, де вогневики ставали табором і де земля добре зберігала їхній дух, Ун завжди знаходив пучки зілля. Зурл мабуть, довго м'яв його пальцями, а потім кидав додолу. Який же все-таки хитрий його товариш! Уна лише дивувало, чому вогневики залишили живого свого бранця, не такого швидкого, як вони, він же для них тягар, та й годі!

Ун не робив привалу аж до вечора, він зупинявся лише двічі на кілька хвилин. Навіть з приходом смерку він уперто йшов по сліду, вже в світлі місяця й зірок. Але коли він, стомившись, приліг нарешті перепочити серед скель, то все ще відставав од утікачів.

На світанні Ун обійшов озерце і знов заглибився в пушу. Не раз він губив слід, але завжди віднаходив. Та ось по обіді, коли Ун збирався перепочити, він аж скинувся: слід став зовсім чіткий. Кількість вогневиків подвоїлася. Мабуть, до тих, хто захопив у полон Зура, прилучився невеличкий мисливський загін. Ун міг навіть визначити шлях, по якому прийшли прибульці. Тепер йому доведеться битися з шістьма ворогами. До того ж він наблизився до земель, де жило плем'я людожерів.

Для бою сили були надто нерівними. Будь-хто на місці уламра, окрім хіба що Нао й Уна, зрікся б і думки про переслідування. Але щось сильніше за інстинкт самозбереження гнало Уна вперед. Він покладався на свої ноги, прудкі, як у кулана. Зроду куцоногим вогневикам не наздогнати його!

Час летів швидко. Другий день гонитви наблизявся до кінця, коли Ун, дарма що вогневиків було багато, загубив слід на переправі. Хоч річка була глибока, уламр легко перебрався через неї, але слідів на другому березі не було.

Ун довго й марно шукав загублений слід. Вечір давно настав, а уламрові ніяк не щастливо почути бодай слабкий дух вогневиків. Втомлений, сумний і розчарований, він вирішив стати на привал і розкласти багаття.

Після короткого відпочинку він знову рушив у путь. Ун ішов по відкритій місцині. Широкі галявини змінювалися гайками. Раптом у ніс синові Тура вийнули запахи, посилені сприятливим вітерцем. Це були, безперечно, запахи вогневиків, але Унові чомусь здавалося, ніби він відчуває якусь різницю. І жоден з цих запахів не свідчив про Зурову присутність.

Ун обережно прокрався серед кущів і бамбуків, переповз галявину і раптом опинився поряд з тими, кого вистежував. Звук людського голосу змусив його здригнутися. Перед ним з'явилися дві рівні постаті. Вітер віяв з другого боку, й Ун не викрив своєчасно їхньої близькості.

Його помітили. Отже, доведеться битися. Місяць уже піднявся і добре освітлював обидві фігури. Ун здивувався, побачивши, що це не чоловіки, а жінки. Низенькі, куцоногі, широковиді, як вогневики, вони були озброєні важкими й довгими рогатинами.

Звичайно жінки племені уламрів не носили зброї. І хоч Ун зустрів серед лісовиків кількох жінок, силою і відвагою рівних чоловікам, він усе ж був вражений, побачивши наставлені ратища незнайомок. Сам він ніякої ворожнечі до них не відчував.

- Ун прийшов не на те, щоб убивати жінок, - озвався він миролюбно.

Жінки прислухалися до незнайомого, голосу, суворі обличчя помалу лагідніли. Щоб остаточно заспокоїти їх, син Тура засміявся. Потім, тягнучи по землі кия, повільно підступив до незнайомок. Одна жінка позадкувала, потім схнулася вбік. Обидві кинулися навтікача, чи то злякавшись, чи то бажаючи попередити своїх. Одначе їхні короткі ноги не могли змагатися з довгими уламровими ногами. Ун легко наздогнав обох жінок, потім випередив їх. Тоді, ставши пліч-о-пліч, з рогатинами напереваги, вони почали чекати.

Ун недбало помахав довбнею.

- Кий легко переламає ратища! - пробурмотів він.

Зненацька одна жінка кинула в нього спис, очевидно, більше з переляку, ніж з агресивною метою. Ун легко відбив його, відламавши вістря, і, не відповідаючи на удар, сказав:

- Чому ви нападаєте на сина Тура?

Побачивши, який великовідмінний уламр, жінки здивовано витрішилися на нього. В їхніх душах поволі народжувалася довіра. Перша опустила рогатину й примирливо махнула рукою, друга ревно наслідувала її.

Жінки рушили далі. Сан Тура подався слідом, покладаючись у разі небезпеки на свою силу й прудкість. Пройшовши проти вітру близько чотирьох тисяч ліктів, вони дісталися до галявини, порослої папороттю. Тут, при місячному світлі, уламр побачив інших жінок. При появлі Уна жінки попідхоплювалися на ноги, вимахуючи руками й вигукуючи. Унові супутниці відповіли різкими, уривчастими вигуками.

На мить Ун завагався - чи не вскочить він у халепу. Шлях був вільний, ще можна було втекти. Але якась дивна апатія, породжена втомою, самотою й горем, утримала Уна на місці. Коли він знову стривожився, було вже, пізно. Жінки оточили його тісним кільцем.

Їх було дванадцятеро разом з тими, хто привів уламра. Кілька підлітків, хлопчиків і дівчаток, стояло тут же. Двоє чи троє зовсім дрібних діток спало долі.

Це були переважно молоді жінки міцної статури, вилицюваті, з великими щелепами. Але одна з них змусила Уна здригнутися. Висока, ставна і гнучка, вона нагадувала дочок Гамли, найкращих дівчат племені уламрів. Бліскучі коси хвилею спадали на її плечі. Зуби білі, як перламутр, при місячному світлі.

У нове серце стислося від незнаного досі хвилювання. Він не міг очей відвести від ніжного личка незнайомки.

Жінки ще тісніше зімкнули коло. Одна з них, очевидно старша, міцнорука й плечиста, стояла прямо напроти уламра і щось говорила йому. Її широкий енергійний вид освітлювали розумні очі. Ун збагнув, що жінка пропонувала йому спілку й дружбу. Нічого не знаючи про існування племен, де чоловіки і жінки жили нарізно, він почав озиратися навколо, шукаючи поглядом чоловіків. Не знайшовши жодного, уламр кивнув головою на знак згоди. Жінки радісно засміялися, роблячи миролюбні жести, зрозуміліші уламрові краще, ніж миги лісовиків.

Жінки ніяк не могли надивуватися. Зроду серед них не з'являвся воїн такого зросту й статури, з такою відмінною від їхньої мовою. Досі їм були відомі лише троє племен: вогневики, чиї мисливці захопили в полон Зура. лісовики, котрих жінки бачили рідко і а котрими зроду не ворогували, і їхнє власне плем'я, де чоловіки і жінки, за суворими предківськими звичаями, жили нарізно більшу частину року. Навіть якби Ун належав до їхнього племені, жінки у звичних умовах прогнали б його або піддали б суворим випробуванням. Але зараз вони переживали лихоліття: частина племені загинула в повені частину вирізали вогневики. Більшість дітей перемерло.

На доворашення всіх лих вони втратили вогонь і тепер скиталися, жалюгідні й безпорадні, пригнічені свідомістю власного безсила і сповнені ненависті до ворогів.

Тим-то вони були раді уклсти спілку з високим плечистим чужинцем, дужим і могутнім, ніби гаял. З'юрмившись круг уламра, жінки намагалися зрозуміти його жести й слова, навчити чужинця своїй мові. Зрештою вони згадалися, що Ун розшукує слід товариша, захопленого в полон вогневиками, і зраділи, що уламр ворогував з їхніми смертельними недругами.

Збагнувши, що жінки сидять без вогню, Ун заходився збирати сухостій і хмизняк. Потім з допомогою своїх кременів викресав вогонь. Кволій пломінець спалахнув на краю галузки. З криками захвату наймолодші жінки кинулися танцювати навколо вогню, вигукуючи щось. Слова підхопили інші, повторюючи їх хором у такт стрибкам. Коли ж багаття розгорілося і животворне тепло пахнуло довкола, вигуки й стрибки стали несамовиті.

Не кричала й не стрибала тільки дівчина з ніжним личком. Сидячи біля багаття, вона в безмовному захваті дивилася то на вогонь, то на високого незнайомця. Іноді вона щось говорила низьким грудним голосом, і її велики темні очі променіли тихою радістю.

Розділ другий

НА ОЗЕРНІЙ КОСІ

Щоранку Ун вирушав шукати Зурів слід. Жінки довірливо йшли за ним. Син Тура потроху освоювався з словами й жестами своїх нових спільнниць. Сила і прудкість уламра дивували жінок. Вони захоплювалися його збрєю, особливо ратищами й дротиками, здатними вражати ворога на відстані. Пригнічені невдачами й нещастями, вони горнулися до могутнього незнайомця. Їм подобалося слухати його. Ун розумів, що таких помічниць не слід нехтувати. Четверо жінок були міцніші, спритніші й прудкіші, ніж Зур. Всі вирізнялися невтомністю й витривалістю. Матері легко носили дітей на спині. А хлопчики й дівчата були загартовані, як вовчата.

Якби не втрата друга, Ун відчував би себе цілком щасливим, надто вечорами, на привалах. Щоразу, коли він викрещував кремінням вогонь, жінки радили так само бурхливо, як і першого вечора. Цей простодушний захват вельми тішив сина Тура. Особливо він любив дивитись, як полум'я багаття відбивається у великих темних очах Джей, освітлює її густі блискучі коси. Він mrяв вернутися до рідного табору разом з нею. Серце в нього схвильовано билося.

Наприкінці тижня дерева на шляху загону майже позвикали. Попереду до самого обрію стелився безкрай степ. Лише подекуди бовваніли окремі острівці кущів, гайки чи "поодинокі дерева".

Ун та його супутниці чимчикували вперед, маючи надію зустріти якусь височину, звідки можна було б розирнутися. Опівдні на привалі одна жінка, подаввшись на схід, раптово скрикнула й почала гукати інших. Усе було ясно без слів: на землі виднілися сліди багаття.

- Вогневики! - сказав Ун.

Жінки здавалися дуже схвильованими. Старша, її звали Ушр, обернулася до уламра, гнівно вимахуючи руками. Він збагнув, що вогневики ворогували з жінками. Людожери не лише винищили половину з них, але, безперечно, вигубили всіх чоловіків племені: з минулого осені жінки ніде не зустрічали своїх родаків.

Стоянка була давня, очевидно, вогневики зупинялися тут кілька днів тому. Всі запахи звітріли. Щоб з'ясувати чисельність ворожого загону, потрібно було чимало часу. Вогневиків виявилось небагато, і жодного знаку, що Зур серед них.

Однаке якийсь слід усе-таки залишився, і Ун з жінками рушив навздогін. Потроху слід став виразнішим. Іти ним було легко: подаввшись на північ, вороги весь час простиували по прямій. Двічі знайдені попелища свідчили про недавні стоянки.

Третього ранку жінка, що йшла попереду загону, голосно скрикнула й замахала руками. Підскочивши до неї, Ун побачив на пухкій землі відбитки ніг із радістю знайшов серед них Зурів слід. Гонитва ставала все легшою: земля ще зберігала запах ворогів, - здивив доказ, що Ун та його супутниці вигравали відстань.

Смеркло, але місяць ще не зійшов. Проте загін провадив переслідування завдяки двом жінкам, вони бачили в темряві, хоча не так добре, як лісовики.

Та ось шлях заступило гористе пасмо. Піднявшись схилом найвищого горба, Ун розклав багаття в видолинку на півдорозі до вершини, щоб не побачили здалеку вогонь. Обережність, та ще під носом у ворога, ніколи не зайва.

Удень Ун забив великого оленя, і жінки заходилися смажити оленину на рожні. Надійний притулок, сита вечера і тепло кострища підняли настрій маленького загону. Це був один з тих нечастих привалів, коли первіні люди забували на якийсь час про суворе, сповнене небезпек життя. Уламр теж, мабуть, відчував би себе щасливим, якби з ним був Зур. Зате біля багаття сиділа поряд з ним Джей, і Ун схвильовано думав про те, що Ушр, жінка-вождь, може дозволити йому взяти дівчину за дружину. Сувора душа сина Тура була сповнена таємної ніжності. Поряд з дівчиною його сковувала несміливість, серце так і кидалося в грудях. Він хотів бути добрим з нею, як Нао з Гамлю.

Після вечері, коли діти й більшість жінок поснули, Ун підвівся й побрався вгору по схилу. Ушр разом з Джесю та трьома жінками з племені вовчиць рушила слідом. Схил був положистий, і вони скоро досягли вершини. Але щоб добрatisя до протилежного узбіччя, довелося лізти крізь густі чагарі. За чагарями перед очима мандрівців розгорнулася широка до самого обрію рівнина. Внизу, під горою, блищало озерце. На північному березі його, на піщаній стрілці, мерехтів вогонь багаття. Син Тура дивився на нього як зачарований. По прямій вогонь був за чотири-п'ять тисяч ліктів від гори, але щоб добрatisя туди, треба було обійти озеро. А потім на шляху можуть виникнути ще якісь перешкоди.

Віяв південний вітер. До табору можна було підібратися непомітно. Але треба встигнути ще до того, як зійде місяць. Тільки прудконогий уламр міг це зробити.

Ун дивився, як коло багаття снують люди, то чорні, то пурпурові у світлі полум'я. Було їх п'ятеро. Уламр добре бачив Зура, той сидів остеронь, близче до озерного берега. Ще один, сьомий воїн, спав неподалік.

Ун звернувся до Ушр:

- Ун піде до вогневиків з вимогою, щоб вони звільнили Зура!

Ушр зрозуміла його, але похитала головою:

- Бранця вони нізащо не відпустять.

- Вогневики захопили його як заручника, бо боялися уламра!

- Вони ще дужче боятимуться його, коли втратять заручника!

Якусь мить син Тура стояв розгублений. Він не бачив, як можна ще визволити Зура. До чого б він не вдався - до переговорів, хитроців чи сили, все одно треба підійти до ворожого табору.

- Ун повинен визволити свого товариша! - заявив він з похмурою рішучістю.

Ушр не знайшла, що відповісти.

- Ун повинен іти до ворожого багаття! - не вгавав уламр.

- Ушр і жінки-вовчиці підуть за ним!

Ун ще раз глянув на рівнину й погодився:

- Син Тура чекатиме жінок на тому березі. До ворожого кострища він піде сам один. Вогневики не зроблять йому нічого лихого, він кращий бігун і до того ж уміє битися на відстані!

Ушр відіслала наймолодшу зного, загону по підмогу. Уламр уже спускався з гори на рівнину. Затрав'янілій схил був положистий і рівний.

Після спуску Ун переконався, що вітер усе ще зустрічний і відносить усі запахи назад. Місяць ще не сходив, і син Тура скоро дістався до того берега, де отаборилися вогневики. До багаття залишалося не більше тисячі ліктів.

Ховаючись за дерева, високу траву і горбочки, уламр просунувся ще на чотириста ліктів. Далі йшло чисте рівне місце, де ніщо не захищало Уна від гострозорих ворогів. Потерпаючи не стільки за себе, скільки за друга, уламр зачайвся в гущавині. Якщо він з'явиться перед ворогами, чи не вб'ють вони одразу ж Зура? Або навпаки, намагатимуться залишити безплічка живого, щоб самим не накласти головою? Якщо він запропонує вогневикам мирів, то чи не засміють вони сина Тура?

Довго очікував Ун. З нетрів пушці на обрій викотив червоний, огорнутий серпанком місяць. П'ятеро людожерів повкладалися спати. Шостий вартував, сидячи при багатті. Іноді він підхоплювався й, напружені, зір і слух, вдивлявся в морок, роздимаючи ніздри. Зур теж не спав. Але вартовий не зважав на бранця, надто кволого й змореного, щоб думати про втечу.

В Уновій голові поступово визрів план. Він знов, що Зур, поганий, як усі безплічки, бігун, дуже добре плавав. У воді його не могли наздогнати найпроворніші уламри, пірнав він не гірше за крокодила і міг довго не з'являтися на поверхні. Якщо Зур кинеться в озеро, він легко добереться самоплавом до другого, не дуже далекого берега. Ун тим часом відверне увагу вогневиків, вступивши з ними в бій. Але спершу треба попередити Зура про себе, подати йому знак. Найменша, підозра з боку ворогів може все звести нанівець.

На жаль, вітер був південний, і вартовий очей не спускав з цього берега, де переховувався Ун. Коли ж він відвернеться від чагарів, за якими зачайвся Ун, син Тура? Місяць, підбиваючись угору, все меншав і яснішав. В Уновій душі розгоралося гнівне нетерпіння. Він уже втратив усі надії, аж це з півдня докотився рик, і на вершині горба заманячив силует лева. Вартовий з криком схопився на ноги. Ті, хто спав біля багаття, теж попідводилися й обернулися до хижака.

Зур залишався на місці, проте обличчя його пожвавішало. Очевидно, його все ще не покидала надія на порятунок.

І тут з-за чагарів вигулькнув Ун з простягнутою в бік озера рукою. Це була нагода: від найближчого ворога Зура відокремлювало більше тридцяти ліктів. Вогневики забули про бранця. Всю їхню увагу привертав хижак.

Озеро було всього за двадцять ліктів від Зура. Якщо він зуміє вчасно добігти до берега, то опиниться в воді раніше за будь-якого людожера.

Зур побачив Уна. Вражений і розгублений, він підвівся і ніби уві сні ступив кілька кроків до кущів. Але Ун махав рукою на озеро. Син Землі зрозумів. Він повернувся й лініво почвалав до берега. Пройшовши десять ступнів, він зненацька зробив великий стрибок і опинився в воді. Ту мить один людожер обернувся.

Більше здивований, ніж стурбований, він зчинив тривогу лише тоді, коли побачив, як бранець поплив від берега. Двоє воїнів, відривавшись від решти, кинулися до озера. Один спробував наздогнати Зура уплав. Не догнавши, він вернувся на берег і почав кидати у втікача каміння. Проте Зур пірнув і надовго зник під водою.

Лев не давав розвернутися людожерам. Тільки один воїн був посланий навздогін. Він побіг навколо озерної коси, щоб перейняти ва саме тоді, коли той вибреде з води.

Зрозумівши його намір, Ун засміявся собі під ніс і почав обережно задкувати. Якийсь час він рухався непомітно, але, опинившись на чистому місці, несамохіт виявив себе. Тоді, піднявши над головою ратище, він почав чекати.

Супротивник був з числа тих, хто бився з Уном тієї горобиної ночі. Впізнавши в своєму ворогові велетня уламра, переможця вождя, вогневик з рапетом накивав п'ятами.

Ун, турбуючись за долю товариша, не переслідував ворога. Він побіг до озерної коси й оббіг її. Зур саме підплівав до берега, звиваючись у воді, як вуж. Тільки-но він выбрів на пісок, син Тура підхопив його, обняв, і з його грудей вихопився чи то зойк, чи то крик радості. Вони завмерли, дивлячись в очі один одному.

Уламр обернувся до ворогів і гукнув звитяжно:

- Ун і Зур сміються з вогневиків!

Лев уже зник. Кілька хвилин ворожі воїни ще дивилися на вершину гори, потім на знак старшого кинулися навздогін за бранцем.

- Вони бігають швидше за Зура! - сумно сказав син Землі. - Їх вождь дужий, як леопард!

- Ун нікого не боїться! У нас є спільніки!

Він потягнув Зура до гори. Коли переслідувачі, обминувши косу, вихопилися з-за повороту, з гребеня гори залунали бойові крики. Ушр та семеро жінок-вовчиць вийшли на шпиль гори, вимахуючи рогатинами. Розгублені вогнєвики облишили погоню.

Жінки позбігали з гори, і Ушр сказала Унові:

- Якщо людей-дхолів не перебити зараз, вони підуть і повернуться з усіма воїнами свого племені!

Їй довелося повторювати це двічі, щоб уламр її зрозумів.

- Чи вони говорили що-небудь про своїх родаків? - спитав Ун у Зура.

- До їхнього табору йти два дні. - Озирнувшись на жінок, він додав: - Якщо напасті зараз на вогнєвиків, вони уб'ють кількох жінок, і, мабуть, хтось із них та втече!

В уламрових жилах вирувала кров, але страх знову втратити товариша переміг його войовничий запал. Окрім того, син Тура відчував у своїй душі ніби подяку ворогам за те, що вони не порішили свого бранця.

Розділ третій

ВТЕЧА ВІД ВОГНЕВИКІВ

Ун, Зур і жінки-вовчиці тікали. Ось уже тиждень за ними гналася орда людожерів. Одна жінка помітила ворогів з високого скелястого пасма. Ун нарахував близько тридцяти душ. Втікачі рухалися повільно: ще не оклигав Зур. Але Ушр знала таємні проходи в чагарях і багнищах, а син Землі придумував усякі хитрощі, щоб заплутити і збити зі сліду ворогів. Щоразу, коли на шляху втікачів траплявся струмок або річечка, вони входили в воду й брели вгору або вниз за течією. Кілька разів Ушр і Ун підпалювали сухостій, яким вони щойно пройшли. Вогнєвики губили слід. Однак, численні й завзяті, вони щоразу віднаходили його.

На восьмий день загін перехопився через бурхливу річку, на березі якої Ун покинув лісовиків. Уламр хотів іти вгору, проти води, але Ушр знала зручнішу дорогу, і скоро вони опинилися на південному сході плато.

Це було під час молодого місяця. Вогнєвики не показувалися. Втікачі отaborилися на лісовій галевині. Дорогою вони трохи збочили до рівнини і тепер наближалися до великої річки.

Галевину оточували величезні бамбуки. Було ще видно. Чоловіки й жінки готувалися до ночівлі: одні рубали гілля і збирали хмиз для багаття, інші споруджували скованку з колючих галузок і ліан.

Бурштинове світло пригаслого дня змінилося червонистим присмерком. Легіт, здавалося, летів навздогін рожевим хмаркам у небі. Монотонно шумів вечірній ліс.

Унове серце переповнювало ніжність до темноокої Джей. Раніше він милував переможених ворогів, а тепер розчулювався біля тендітної, гнучкої Джей. Він відчував дивну несміливість перед її важкими косами і чудовим сяйвом великих задуманих очей. Любов п'янила його більше, ніж перемога над ворогом.

Його огортали невиразні марення. Іноді на думку про те, що згода Ушр відпустити з ним Джено була необхідна, сувора і запальна уламрова душа обурювалася. Він аж нетямився, думаючи про можливу відмову. Але син Тура добре розумів, що слід шанувати звичай чужого племені, надто коли поділяєш усі незгоди кочового життя.

Коли в прогалинах між бамбуками замигтіли зорі, Ун підійшов до Ушр, та саме довечерювала, і сказав:

- Ушр, ти даси мені Джено за дружину?

Ушр, зрозумівші, що він хоче, завагалася. Закони її племені були давні. Вони існували так довго, що набули непохитної сили для вовчиць. Жінки племені не мали права одружуватися ні з вогнєвиками, ні з лісовиками. Але лихо, що переслідувало в останній час вовчиць, заронило в душу Ушр невпевненість. Вона не знала, чи залишився живий бодай один чоловік з її племені. До того ж уламр був могутнім спільником і вірним другом.

- Моя думка така, - нарешті озвалася Ушр. - Спочатку треба спекатися ворогів. А вже тоді Ушр ударить Джено в груди і дівчина стане Унововою дружиною.

Син Тура збагнув відповідь лише наполовину, і бурхлива радість охопила його. А Ушр збентежено дивилася на У на: їй було невтімки, чому уламр обрав тоненьку гнучку Джено, а не жінку-вождя з м'язистими руками і великими щелепами.

Наступні два дні втеча тривала. Тепер велика річка була вже зовсім близько. Попереду бовваніло гірське пасмо, подібне до того, де мешкав піщанний лев. Ніякого знаку людожерів не було видно. Навіть Ушр почала думати, що вороги відмовилися від погоні. Щоб переконатися в цьому, Ушр разом з Уном і Зуром видряпалися на високий стрімчак. З вершини їм відкрилася річка, вона зміїлася серед неозорої рівнини, а ще далі на узлісі - маленькі метушливі постаті людей.

- Люди-дхолі! - зітхнула Ушр.

Число ворогів не зменшилося. Придивившись пильніше, Ун заявив:

- Вони не йдуть нашим слідом!

- Вони знайдуть його! - запевнила Ушр.

Зур промовив задумливо:

- Ми повинні переправитися через річку!

Така спроба була не до снаги навіть найкращим плавцям, до того ж річка кишіла від крокодилів. Але люди племені ва володіли мистецтвом долати водні простори на плотах з конарів і стовбурові дерев, зв'язаних ліанами і гнучкими гілками.

Зур повів людей на берег річки, густо порослий чорними тополями. Два стовбури, звалені у воду маленької саги, прискорили роботу. Задовго до півдня пліт стояв на плаву. Але ворог був близько. Втікачі бачили вже авангард вогнєвиків - він вихопився з-за річкового коліна на відстані трьох-чотирьох тисяч ліктів.

Коли пліт відчалив від берега, вогнєвики зчинили скажений лемент. Ун відповів своїм бойовим кличем, а жінки кричали й завивали так, ніби вони й справді були вовчиці.

Утікачі пливли поволі, сильна течія зносила пліт. Поступово вони наблизялися до того місця, де стояли вогнєвики, і обидва загони опинилися зрештою лиць в лиць. Між ними якщо й було двісті ліктів, то й добре. Людожери скупчилися на вузькому миску. Було їх двадцять дев'ять, усі кремезні, куцоногі, міцнорукі й зубасті. Круглі глибоко посаджені очі так і бликали. Кілька воїнів хотіли кинутися в воду, але завагались. У прибережних заростях лотоса дрімали гігантський пітон і два крокодили.

Орудуючи жердинами, Ун, Зур і жінки випливли на середину річки. Пліт проплив між двома островцями, крутнувся кілька разів навколо себе, знов наблизився до берега, де зібралися вогнєвики, потім повернув на південний схід. Скоріше втікачі висіли на протилежному березі, і жінки, ступивши на суходіл, затюкали вогнєвиків.

Загін заглибився в пушу. Йшли доти, доки дісталися до притоки великої річки. Притока була неглибока, можна її перейти вбрід. Однаке, перш ніж зайти в воду, Зур покраяв на клапті оленячу шкуру і звелів усім при виході-з річки обмотати собі ноги цими шкурятками. Невдовзі втікачі вибралися на скелястий берег, пройшли по ньому обернутими оленячою шкурою ногами і залили водою місце привалу.

- Зур - найхитріший з людей, - гукнув уламр. - Люди-дхолі подумають, що тут перехопилося через річку стадо оленів!

Однаке людожери стільки разів віднаходили втрачений слід, що втікачі поклали собі не спинятися й аж до ночі йшли без упину на північ.

ЧАСТИНА ПЯТА

Розділ перший

В УЩЕЛИНИ

Земля під ногами стала багниста. Доводилося або чалапати в твані, або брести грузьким берегом. Два дні втікачі сунули черепашачою ходою. Нарешті річку стиснули обабіч кругі скелясті береги і дорогу заступила величезна сланцева стіна завдовжки три тисячі і заввишки шістсот ліктів. Західний її край обмивали річкові води. Східний губився у широких і непрохідних багнищах.

Пройти кряж можна було лише вузькою і глибокою ущелиною, прорізаною в скелі на висоті двісті ліктів. Доступ до неї вів по крутосхилу, всіяному брилами дикого каменю. Ун, а він ішов позаду, затримався при вході до ущелини, щоб оглянути місцевість згори. Ушр тим часом пішла вперед. Скоро вона вернулася і сказала:

- Багнище тягнеться і по той бік скель.

- Доведеться знов перевозитися через річку, - промовив Зур, який супроводжував жінку-вождя. - По той бік скель є дерева. Ми зможемо змайструвати плота.

Раптом Ун скрикнув, показуючи рукою на південь. Там, між двома мочарами, вигулькнуло семеро людських фігурок. Обриси їх були досить виразні, щоб залишилися сумніви.

Кількість ворогів зростала на очах. Вдихнувши на повіні груди нездорові випари болотних вод, Ун зміряв очима, скільки залишилося йти вогневикам до ущелини, і заявив:

- Люди-дхолі доберуться сюди набагато раніше, ніж буде готовий пліт!

Довкола залягали важкі валуни. Ун заходився підкочувати каміння до вузького входу. Ушр, Зур та всі інші жінки допомагали йому. Видно було, як вогневики плентають між двома боліттями. Смерть підбиралася до втікачів разом з цими лиховісними постатями.

Ун наважився.

- Син Тура з трьома найдужчими жінками залишиться боронити вход до ущелини, - звелів він. - Зур і всі інші тим часом спорудять плота.

Ва завагався. Стурбований погляд його зустрівся з очима товариша. Уламр збагнув його хвилювання.

- Тут чотири дротики і два списи! - заспокоїв він. - У мене є ще кий, у жінок рогатини. В разі чого гукну на підмогу. Іди! Пліт - наш порятунок!

Зур послухався. При ущелині Ун залишив з собою Ушр і ще одну плечисту жінку. Обернувшись, щоб обрати третю, він побачив Джею. Труснувши своїми пишними косами, вона хороboro вийшла вперед. Ун хотів відсунути її, але дівчина дивилася на уламра так палко, так ніжно, що серце його здрігнулося і він на мить забув про небезпеку і смерть. З усіх уламрів тільки Нао спізнав таке саме почуття до Гамли.

Людідхолі наблизялися. Перебрівши через драговину, вони розсипалися по кам'янистому берегу. Один з них, мабуть вождь, волохатий, ніби ведмідь, легко тримав у здоровенних ручищах рогатину, ще важчу, ніж Унова довбня.

Підійшовши до масиву, вогневики розбрелися в пошуках проходу. В бескетті було кілька розколин, але всі еони кінчалися глухими кутами. Лише ущелина, яку захищали Ун та його супутниці, була наскрізною.

Ун, Ушр, Джей і третя жінка закінчували зміцнювати вход. Вони збрали також каміння, щоб кидати в напасників. Дістатися входу до ущелини можна було двома шляхами: або прямо вгору по руслу, промитому весняними й осінніми водами, або стороною, крізь лабіrint скелястих брил. В першому випадку можна було атакувати трьома або чотирма лавами. У другому випадку напасники повинні були пробиватися до входу поодинці, але зате мали змогу атакувати обложених згори.

За сто ліктів від масиву людожери спинилися. Злорадно посміхаючись, вони стежили за роботою Уна та жінок. З-під товстих синястих губів блищають гострі білі зуби. Раптово вони зчинили дикий репет, схожий на завивання вовків або дхолів. Ун показав їм свого списа і кия.

- Уламри захоплять мисливські угіддя вогнєвиків! - гукнув він.

Хрипкий голос Ушр підпрягся до громового уламрового голосу:

- Люди-дхолі вирізали моїх сестер І братів! Наці спільники знищать людей-дхолів!

Запала довга мовчанка. З багниць віяв вогкий гарячий вітер. Над гострими вершинами ширяли орли й шуліки. Видно було, як на острові залягли величезні гавіали. В безмежній тишічувся лише монотонний, свіжий, одвічно живий гомін річки.

Вогнєвики розбилися на два загони. Волохатий вождь повів перший загін стороною серед скелястих брил. Решта намагалася дістатися до входу ущелини по руслу, ховаючись за каміння.

Ун ще раз перерахував очима ворогів. Він тримав напоготові пращу з дротиком. Ушр та інші жінки мали по сигналу закидати напасників камінням. Але вороги, приховані за брилами, лишалися невидимі, мелькаючи у вузьких звивистих проходах, де в них було важко влучити.

Та ось один людожер опинився на видноті. Дротик просвистів у повітрі і вп'явся йому під ребра. З хрипким криком поранений упав. Напруживши всю увагу, Ун тримав напоготові другий дротик.

Наступ поновився. Особливо швидко просувалися вороги манівцями, де кілька вогнєвиків уже посягли висоти ущелини, залишаючись невразливими для обложений. Щоб почати атаку, ім треба було піднятися ще вище і видряпатися на вузький карніз, звідки вони могли по одному скочити в ущелину.

Прямий шлях теж був захоплений ворогами. Несамовитий крик прокотився між скель, і п'ятнадцять чоловік кинулося вперед. Свистнув дротик, покотилися валуни. Люти вигуки й жалібні зойки поранених відбивалися гучною луною в горах. Вогнєвики не припиняли нападу. Хоч на них сипалося каміння Й Унів спис влучив у когось, вороги були вже на відстані за кілька кроків від входу. Троє дхолів скотилося вниз, двоє були поранені.

Ун бачив просто перед собою люті обличчя з розпаленими злістю очима, чув хрипкий лютий подих ворогів. Тоді, напружуочи всі сили, він скинув на голови напасникам величезну брилу. Жінки з розpacливим завзяттям кидали вниз каміння.

Страшний зойк пролунав серед бескеття, і напасники безладно поскочувалися вниз. Ун наготовувався вергнути на них другу брилу, але в цю мить камінь, кинутий згори, влучив йому в голову.

Звівши очі, син Тура побачив величезну руду голову, що визирала з-за скелі. Чотири чоловіки один по одному скочили в ущелину. Ун позадкував, тримаючи обіруч довбешку. Ушр і Джей піднесли рогатини. У вузькому проході з того й того боку могло стати в ряд не більше трьох воїнів.

Запала коротка пауза. Страх перед величезним уламром утримував на місці вогнєвиків. Ун розмірковував: чи не пора гукнути на підмогу? Просто перед ним зводилася масивна постать ворожого вождя. Його рогатина була довша на цілий лікоть від ратища його родаків. Лице дихало силою і впевненістю в перемозі.

Вождь перший кинувся в атаку. Вістря його ратища розірвало шкіру на боку Ушр. Могутнім ударом Ун відбив рогатину вбік. Кий, опустившись, розтрощив плече людожерові, що кинувся в наступ за своїм вождем. Поранений упав, але на його місце одразу став інший. Позаду перших показалися нові напасники. Ушр голосно закричала, кличуши на поміч. Джей і третя жінка вторували їй. З вовчим риком вогнєвики накинулися на обложених. Трьома ударами довбні син Тура відкинув назад три рогатини, відламавши в двох клюги. Ушр поранила одного дхоля в груди. Але третя жінка, пронизана ратищем, звалилася без духу додолу.

Вогнєвики зрештою позадкували перед дубовим уламровим окоренком. Вони згромадилися біля входу в ущелину. Рудий вождь з рогатиною напереваги стояв нопереду свого загону. Ті, чиї ратища були знівеченні, поступилися місцем іншим бійцям.

Лютот скрігочучи зубами, ворожий вождь високо підніс рогатину і метнувся до Уна. Зіркі його очі підстерігали кожен рух суперника. Ун відсахнувся, але ратище пропороло йому бік. Син Тура поточився. Вождь звіттяжно закричав. Але кий злетів угору й опустився на голову, порослу рудим чубом. Кістки хриснули, і рудий велетень, відкинувшись назад, брязнув навзнак до ніг своїх воїнів.

Деякий час людожери топталися на місці, не зважуючись нападати. Але кількість їх зростала, і скоро ворог знову посунув уперед. Масивна довбня знову тнула направо і наліво: вона ламала вістря ратищ, розвалювала голови, трощила кістки. Ушр і Джей завдавали удар за ударом. А проте ворогів було більше, і обложені потроху відступали, набираючись до того місця, де ущелина розширялася і де наскоки ворогів мали стати дошкульнішими.

На превелику силу відбиваючи спрямовані на нього рогатини, син Тура зумів на короткий час зупинити просування ворога. Та ось позад нього почулися війовничі крики, і біля протилежного входу до ущелини показалися інші жінки-вовчиці, очолювані Зуром. Два дротики один по одному просвистіли в повітрі і впилися в тіла людожерів. Унів кий разив на всі боки.

Паніка огорнула вогнєвиків. Вони безладно кинулися назад, несучи з собою поранених, волочачи мертвих. На бігу дхолі зіштовхували каменюки, скочувалися разом з ними по косогору, намагалися сховатися в розпадинах і ямах. На бойовиці залишилися тільки один мертвий і поранений, який розpacливо зойкав. Вовчиці добили його і скинули тіла ворогів униз.

Ще не розуміючи до пуття, що сталося, Ун та його помічники, відсапуючись, стояли перед ущелиною. Вогнєвики знову зникли з очей. Лише трупи валялися серед сланцевих уламків, що всіювали крутосхил.

Збагнувши нарешті, що це перемога, жінки не тямili себе. Перегнувшись через нагромаджені валуни, вони переможно кричали дикими хрипкими голосами. І Ун, попри біль від рани, радів і пишався цією перемогою. Адже це він відбивав усі атаки противника, звалив ворожого вождя і викликав паніку серед дхолів. Це він врятував життя Джей, відкинувши вбік ворожу рогатину, націлену прямо в її серце! Радісний зір уламра зустрівся з захопленим і вдячним поглядом дівчини, і знову Унове серце здригнулося від невідомого досі хвилювання перед

прекрасними темними очима і густими розсипаними по плечах косами Джей, м'якішими й блискучішими, ніж найніжніші рослини саван і джунглів. Молодий відповів:

- Зур і жінки знайшли багато стовбурові і гілок. Пліт, майже готовий!

- Це добре. Ун разом із шістьма вовчицями залишається охороняти ущелину. Зур та інші жінки закінчать будову плота.

Тихий зойк доносився з землі. Стогнала поранена жінка, відчуваючи свою останню хвилину, крижаний подих небуття. Її круглі очі були повернуті до неба, де кружляли шуліки й білоголові круки, приваблені трупами. В потьмареній свідомості жінки вставали картини життя. Світова зоря над пралісом, довгі дні, сповнені турбот і радощів, вечори біля вогню багаття. Останні згадки її були не про гаурів, дхолів чи левів, а про подруг, про ширі нехітря розмови. Їй стало жаль минулого, на очі її навернулися слізки. Потім почалася агонія. З останнім яскравим спалахом мозок затопила пітьма. Жінка лежала тепер нерухомо з застиглим, як маска, лицем. Схиливши над тілом убитої жінки, подруги її сумно повторювали співучими голосами якісь журні уроочисті слова, схожі чи то на скаргу, чи то на пісню.

Час біжить. Можна подумати, що вогневики позвиали. Але Ун чує, як вони шарудять і дряпаються десь ліворуч від нього, і знає, що вороги прокладають собі дорогу через гребінь скелястого масиву. Вони хочуть перекрити вхід до ущелини з того боку й відрізати Уна та його спільниць від решти. Якщо ворогам пощастило домогтися свого, перемога їхня забезпечена. Попри втрати вогневики все ще зберігають чисельну перевагу. Тільки уламр дужчий за них, тільки Ушр варта одного з ворожих воїнів. Проте Ушр та Ун ослабли від ран. І син Тура все стурбованіше прислухається до звуків, що йдуть від ворогів.

Кілька ворожих бійців показуються ліворуч від Уна. То дряпаючись на плечі товаришів, то вирубуючи східці в м'якому сланці, вони піднялися крутосхилом і тепер на відстані п'яти ліктів від кам'яного карниzu, що веде до вершини. Щоб залізти на карниз, досить видовбати п'ять або шість приступок у гладенькій, трохи нахиленій скелі.

Вогневики рубають перші два східці.

Щоб перешкодити їм, Ун кидає своє останнє ратище. Але воно вдаряється в прискалок, не долетівши до цілі. Тоді уламр починає жбурляти в дхолів каміння. Воно теж не долітало.

Прямий напад ворога здається неможливим. Боротьба йде зараз між тими, хто буде пліт, і тими, хто рубає східці в податливому ґрунті. Оскільки жодна небезпека з беку ущелини не загрожує, Ун посилає двох жінок до Зура, щоб поквапити його.

Третя приступка готова, за нею - четверта. Залишається вирубати ще одну, і вогневики досягнуть кам'яного карниzu, що приведе їх до вершини. Вони чомусь довго не можуть почати цей східець. Нарешті один ворожий воїн, видервшись, на плечі товаришеві, береться довбати.

Тоді Ун мовить своїм спільницям:

- Ідіть допомагати Зурові. Треба швидше завершувати пліт! Ун сам охоронятиме ущелину.

Ушр, озирнувшись востаннє, кличе інших жінок. Джей дивиться на Уна благальним доглядом і неохоче йде разом з усіма. Перегнувшись через кам'яні зубці, уламр швиргає в ворога каміння, але це не зупиняє вогневиків.

Останній східець готовий. Один воїн залазить на карниз, слідом другий. Ворожий вождь, котрого Унова довбня лише оглушила, повзе слідом за своїми родаками.

Ун біжить до виходу з ущелини, вискачує в неї, спускається косогором на берег річки. На вершині скелястого масиву вже виткнулися перші вогневики.

- Пліт ще не завершений, - мовить Зур. - Але він якось довезе нас на той бік.

На Унів знак вовчиці підхоплюють неоковирну споруду з гілля й колод і спускають на воду. Позаду чується хрипкий рев. Вогневики наближаються. Жінки безладно стрибають на пліт. Ун і Зур покидають суходіл останні, коли між ними й вогневиками залишається не більше півсотні ліктів.

- Через тиждень ми виб'ємо всіх дхолів до ног! - гукає син Тура тоді, як течія стрімко несе пліт від берега.

Розділ другий

ПОВЕРНЕННЯ ДО ПЕЧЕРИ

Пліт виплив на стрижень, крутячись серед вирів. Бурхлива течія понесла його вперед. Не раз вовчицям доводилося стрибати з плота в воду, бо незавершена споруда ось-ось могла розвалитися. Але скоро вони відмовилися від такої затії - річка кишіла крокодилами.

А проте пліт наблизався до правого берега. Далеко позаду на тому боці манячіли дрібні постаті вогневиків. Щоб поновити переслідування, ворогам треба було перевезтися через річку, а зробити це інакше, ніж утікачі, вони не могли.

Уже на березі Ун сказав товаришеві:

- Дovedеться йти аж до вечора. Тоді ми за чотири дні доберемося до базальтового пасма.

Товариші ззорнулися між собою. Одна й та сама думка майнула в їхніх головах.

- Ун і Ушр поранені, - сумно зауважив він.

- Ми повинні будь-що випередити вогневиків. Інакше вони знищать нас! - відповів уламр.

Ушр зневажливо стенула плечима. Її рана була неглибока. Вона нарвала якогось зілля і приклада до стегна. Зур перев'язав рани уламрові. Потім загін рушив у путь.

Дорога йшла багністими, важкопрохідними землями.

Одначе надвечір Ун і Зур почали впізнавати місцевість.

Наступні два дні проминали без пригод. До базальтового пасма залишалося ще два дні. шляху. Зур вдавався до всяких хитрощів, щоб збити переслідувачів зі сліду.

П'ятого ранку на обрії забовваніли добре знайомі обриси базальтового пасма. З верху гори над закрутом річки було ясно видно його довгий гребінь, увінчаний зубцями. Ун, тіпаючись від лихоманки, викликаної втратою крові, дивився запаленими очима на темну масу базальту. Схопивши ва за плече, він пробурмотів:

- Ми знову побачимо нашого спільника!

Радісна усмішка освітила його змучене обличчя. Притулок, де вони з Зуром провели стільки спокійних безтурботних днів, могутній звір, зв'язаний з ними узами таємничої дружби, ясні зорі і тихі вечірні години біля багаття на високому майданчику перед печерою пронеслися в його уяві невиразними щасливими картинаами. Повернувшись до Джей змарніле від лихоманки і втрати крові обличчя, син Тура сказав:

- У печері ми зможемо дати відсіч цілій сотні людей-дхолів!

Унові слова урвав тривожний вигук Ушр. Рука її показувала на пониззя річки. Обернувшись, усі виразно пси бачили вогневиків, вони простували по слідах на відстав ні семи-восьми тисяч ліктів.

Втікачі заквапилися вперед, наскільки їм дозволяла рани Уна та жінки-вождя. Треба було будь-що дістатися до базальтового пасма перше, ніж вороги наздоженуть їх.

Утікачам залишилося подолати відстань приблизна двадцять тисяч ліктів.

До середини дня половина дороги була позаду. Але вогневики виграли за цей час близько чотирьох тисяч ліктів. Видно було, як вони біжать по сліду, ніби зграя шакалів. Той, кого дхолі боялися найбільше, зовсім ослаб від ран. Вороги бачили, як він плентав, кульгаючи, позаду загону, і, передчуваючи легку перемогу, радісно вигукували.

На хвилю втікачі зупинилися. Запалені лихоманковим вогнем Унові очі дивилися на сина Землі з виразом болісної тривоги. Зненацька він ухопив Зура за плече, ніби намагаючись його утримати, поки не пізно, від фатального кроку. Але позаду почулися ворожі крики. Він озирнувся на Джено, подивився на своє закривавлене стегно, знову поглянув на ворогів, прикидаючи, скільки до них, і з важким зітханням відпустив плече другові. Зур кинувся в обхід базальтового пасма до лігва пічного лева, а Ун тим часом вів жінок і дітей до печери.

Розділ третій

ЛЕВ-ВЕЛЕТЕНЬ

Коли Ун і його супутниці опинилися нарешті біля печери, між ними й переслідувачами лишилося не більше двох тисяч ліктів.

Ун разом з Ушр опинились на майданчику. За ними полізла решта. Спершу підняли дітей, матері видерлися потім. Останні три жінки були ще на півдорозі, коли вогневики, надбігши, стали кидати в них свої загострені каменюки. Але каміння, кинуте здалеку, відскакувало від скель, не завдаючи жінкам шкоди.

Ун метнув у ворогів свого останнього дротика. Ушр та інші жінки засипали ворога градом каміння. Вогневика, що надто нечиселенні, щоб кинутися в атаку, відступили.

Коли ж наспів ворожий ар'єргард, було вже пізно: всі вовчиці щасливо добралися до верхнього майданчика.

Печера була зовсім неприступна. Лише одна людина - чоловік або жінка - могла одночасно забратися на вузький прискалок, а потім, ставши на плечі товариша, підтягнутися на руках до майданчика. Одного удару ратищем було досить, щоб урвати таку спробу і скинути напасника додолу.

Вогневики це одразу збагнули. Вони бродили вздовж базальтового пасма, сподіваючись знайти інший підхід до печери. Але довкола височіли тільки гладенькі, прямовисні скелі.

А втім, дхолі не дуже засмутилися. Вони знали: досить почекати кілька днів, і голод, а головне, спрага, віддадуть обложеніх до їхніх рук. Там, в ущелині, втікачам пощастило від переслідувачів і перемахнуши черев річку. Той же день, коли вони висунуться зі свого притулку, стане їхнім останнім днем.

Що можуть вдіяти одинадцятеро жінок і двоє чоловіків проти двадцятьох воїнів у розквіті сили?

Коли жінки опинилися в безпеці, Уж залишив на майданчику двох дозорців, запалив смолоскип і, заборонивши іншим іти слідом, спустився коридором до нижньої печери. Серце його стискалося від тривоги за товариша.

А що як пічний лев не віпізнав Зура?

Не пройшовши й половини шляху, уламр почув глухий рик і наддав ходи. Ось і щілина, крізь яку вони з другом стільки разів дивилися на царя звірів. Нараз уламр полегшено зітхнув. Він побачив Зура поряд з хижаком, чиї очі блищають фосфоричним огнем, почув уривчастий схвильований подих величезного звіра.

- Пічний лев усе ще спільник сина Землі і сина Тура, - сказав молодий ва.

Радісне хвилювання охопило Уна.

- Люди-дхолі не пішли по Зуровому сліду? - запитав він.

- Вони не помітили, що син Землі збочив. Зур причайвся за валунами.

Величезний звір довго обнюхував Уна. Потім, заспокоївшись, ліг па землю й задрімав. Уламр озвався знову:

- Зур виходитиме з лігва лише ночами, разом з пічним левом. Він не зробить нічого проти вогневиків, поки Ун не вигоїть рані й не окріпне.

- Удень Зур ходитиме лише до мочарів. Мочарі зовсім поруч. Унові й жінкам потрібна вода, щоб пити.

Уламр тяжко зітхнув. Він думав про болота й джерела, про струмки й річки. Спрага, посилаена лихоманкою від ран, мучила його. Не втримавшись, Ун промурмотів:

- Спрага палить Уна. Але він потерпить до вечора.

- Мочарі поряд! - повторив ва. - Ун повинен шити, щоб швидше одужати. Я дійду до мочарів.

Він подався до виходу. Хижак блимнув очима, але не відчув нічого підозрілого. Зур швидко дістався до мочарів. Дуже нерівна місцевість робила його невидимим для ворогів. Він напився спершу сам, потім опустив у воду бурдюк з оленячої шкіри, скріплений колючками. Бурдюк вміщав досить води, щоб напоїти кілька душ. Зур наповнив його водою й вернувся до печери.

Ун пив великими ковтками свіжу прохолодну воду, і йому здавалося, ніби сили знову вертаються до нього.

- Ушр теж поранена! - сказав він. - Решта нап'ється ввечері.

І уламр поніс бурдюк до верхньої печери. Коли Ушр втамувала спрагу, він дав кілька ковтків води Джей.

Потому Ун влігся на долівці печери і проспав міцним сном аж до вечора. Прокинувшись, він відчув, що лихоманка спала, рани перестали кривавити. Коли над пущею запали сутінки, уламр вийшов надвір, щоб пильнувати за вогневиками. Вони розклали неподалік багаття і сиділи круг нього, раз у раз обертаючи голови, до базальтового пасма. Широкі обличчя виражали вперте завзяття.

Зморені довгою гонитвою, жінки, так само як і Ун, спали до пізнього вечора. Збудив їх не так голод, як спрага. Жінки дивилися на уламра очима, повними туги і страху, і думали про воду, принесену їм з глибини печери. Тільки Ушр і Джей дістали її. І довіра, яку досі мали ці істоти до сина Тура, змінилася у їхній душі неспокоєм і невпевненістю.

Ушр запитала:

- Куди пішов Зур?

- Зур принесе нам м'ясо і воду ще до ранку, - відповів уламр.

- А чому він не з нами?

- Ушр дізнається про це згодом.

І побачивши, що жінка-вождь дивиться в. пітьму, він додав:

- Ун один спускатиметься в глибину печери. Інакше всіх нас чекає смерть!

Ця загадкова фраза здивувала жінок, але вони не довго думали над нею: їм досить, щоб Ун подав надію. Суворе, сповнене нестатків життя навчило вовчиць стійко переносити голод і спрагу. Всі, навіть найменші діти, звикли до суворих умов і вміли терпеливо чекати.

Нічні світила бігли своїм одвічним тором. Люди-дхолі спали. Жінки, змучені тривогою, теж поснули. Ун дрімав, прихилившись до стіни.

Десь опівночі з темних надр печери долетів далекий клич. Уламр підхопився, запалив смолоскип І спустився вниз. Печерний лев з Зуром щойно повернулися з полювання: посеред лігва лежала туша великого оленя. Безплічко відрубав від неї стегно і передав у щілину товарищеві. Потім подався до мочарів, захопивши з собою бурдюк з оленячої шкіри.

Коли Ун з'явився у верхній печері з водою і м'ясом, жінки завмерли з подиву, змішаного з забобонним захватом. У печері збереглося трошки хмизу, припасеного колись Уном і Зуром. Сходивши ще раз по воду, Ун розклав багаття і почав смажити оленину. Це було викликом і необачністю. Вартові вогневиків одразу ж побачили в печері світло і збудили вождя. Схопившись на ноги, він отетеріло вступився в огонь.

По недовгій розвазі вождь подумав, що в печері міг бути припас палива. Що ж до м'яса, смаженого на вогні, то це, мабуть, була якась тварина, забита втікачами під час гонитви. Якщо є другий вихід, то втікачі могли ним скористатися для втечі. А проте він послав кількох воїнів обстежити на всякий випадок базальтове пасмо з протилежного боку.

Обійшовши південну відногу масиву, ворожі воїни заходилися обдивлятися при свіtlі місяця численні розколини і тріщини, що прорізали базальтовий кряж. Проте їм пощастило відкрити лише вузькі щілини, неглибокі складки та кілька заглибин під навислими скелями. Кам'яний перехід, яким колись Зур рятувався від чорного лева, привернув їх увагу. Поминувши його, вогневики опинилися перед широким темним входом. Сильний звірячий дух ударив їм у ніздрі.

Воїни зрозуміли, що хижак неподалік, і зупинилися.

Тим часом їхні власні випари проникли до печери. Величезна постать лева стала при виході, громовий рик потряс повітря, і вогневики, нажахані, побігли геть, упізнавши в господарі печери найгрізнішого з усіх тодішніх хижаків.

По цьому випадку ворожий вождь остаточно переконався, що печера, де хovalися втікачі, не мала другого виходу, окрім того, який стерегли його воїни. Якщо у вождя й залишилися якісь сумніви, то в наступні дні вони всі розвіялися. Ун і жінки весь час показувалися на майданчику перед печерою. Отже, втеча з неї неможлива. Вогневикам треба запастися терпінням, стерегти і ждати. І тоді вони. влаштують справжню різню.

Ун швидко одужував. Лихоманка минула, рани почали гоїтися. Він учив жінок загострювати каміння, що правило їм за зброю. Зур, як і колись, поставив обложені м'ясом і водою. Він привчив печерного лева ходити з собою, і звір усе охочіше слухався людину. Зур угадував усі спонуки хижака, передбачав, як до обставин, його вчинки. Він так добре підмічав зміни настрою у звіра і так спритно пристосовувався до них, що лев зрештою прихилився до ва міцніше, ніж до тварини однієї з ним породи.

На восьму ніч Ун, спустившись уніз, щоб узяти наготовлену Зуром воду і їжу, сказав йому:

- Рана загоїлася. Тепер син Тура може битися. Завтра вночі Зур приведе печерного лева по той бік скель.

Помовчавши трохи, він відповів:

- Сьогодні вранці Зур помітив, що один камінь у щілині хилиться. Якщо ми зуміємо відірвати його, отвір стане досить широкий, щоб пропустити людину, але завузький для печерного лева.

Він поклав на спідній прискалок руку і став тихенько розхитувати його. Ун заходився допомагати йому. М'язисті уламрові руки скоро змусили брилу зсунутися. Тоді син Тура щосили рвонув камінь на себе, а Зур

підпихав його обіруч. Нарешті брила відламалася, за нею - ще дві. Уламр відкинув їх убік і, розплатавшись, проповз через вузьку щілину в лігво.

Лев, стурбований всією цією метушнею, кинув здобич і загрозливо звівся на ноги. Проте лагідний доторк Зурової руки одразу ж заспокоїв звіра і він заходився доброзичливо обнюхувати уламра.

- Ми можемо заскочити людей-дхолів зненацька! - радісно вигукнув Ун.

Ва повів товариша до виходу з лігва, показав йому десяток дротиків, заготовлених, ним на самоті, і сказав:

- Ми битимемось на відстані!

Другого дня Ун і Зур вистругали ще кілька дротиків, і тепер їх стало чотирнадцять. Увечері уламр попередив Ушр та її вовчиць:

- Цієї ночі Ун і Зур битимуться з людьми-дхолями! Хай жінки-вовчиці будуть напоготові!

Ушр своїм вухам не вірила:

- Як же Ун і Зур поєднаються?

Син Тура засміявся:

- Ми розширили прохід між двома печерами. Ун і Зур вийдуть по той бік скель і нападуть на вогневиків разом із своїм спільником.

- Хіба Ун і Зур мають спільника?

- Ун і Зур уклали спілку з пічерним левом.

Ушр слухала ошелешена. Але її rozум був простий, і жінка не стала мороочити собі голови довгими роздумами. Довіра, яку вона мала до уламра, перемогла навіть цікавість.

Ун вів далі:

- Жінки не повинні спускатися на рівнину до того, як Ун подасть гасло! Інакше пічерний лев розшарпає їх!

Джеся, захоплена більше, ніж інші, не зводила з уламра близкучих від захвату її цікавості очей.

- А лев не може прийти з нижньої печери до верхньої? - запитала вона.

- Ні, прохід завузький для нього!

Останні барви зорі погасли на заході. Ясна зірка замиготіла вгорі. Ун спустився в нижню печеру.

Багаття вогневиків відкидало довкола лише кволі відблиски. Троє воїнів не спало. Решта поснули в огорожі з каміння, щоб забезпечити себе від несподіваного нападу. Двоє дозорців куняли. Третій, виконуючи наказ вождя, ходив довкола багаття, позираючи раз у раз на печеру.

Підкинувши в пригаслий вагонь кілька глок, дозорець випростався і, глянувши вгору, побачив на майданчику людську постать. То була жінка. Перегнувшись через край майданчика, вона дивилася вниз. Дозорець простяг у її бік руку, озброєну рогатиною, і мовчки посміхнувся. Але посмішка тут же зникла з його обличчя. Внизу під базальтовим кряжем з'явилася друга людська постать, височезна, плечиста. Її годі було не відізнанти. Якусь мить вартовий дивився їй очам не вірив: як посмів уламр спуститися на рівнину? Потім він гукнув інших дозорців, і всі троє, потрясаючи рогатинами, зчинили тривогу.

Ун відірвався від скель і сміливо рушив до ворожого костища. Наблизившись, він кинув у бік вартовиків загострену каменюку. Камінь влучив у голову одному дхолю, але тільки подряпав її. Ще одна каменюка зачепила плече другого дозорця. Люті крики залунали звідусіль, і вогневики почали вискачувати зі свого притулку. Тоді, випроставшись на весь свій зрист, син Тура пустив бойовий клич.

Запала коротка пауза. Вогневики стояли розгублено, позираючи то на уламра, то на довколишню місцевість. Нагорі, на майданчику, двоє жінок прилучилося до першої. Але на рівнині не було видно нікого, окрім Una, озброєного довбнею та кількома загостреними каменюками. Вражений і сторопілій, вождь дхолів марно силкувався втямити, що все це означав. Кілька хвилин він стояв ні в сих ні в тих, невиразно відчуваючи якусь пастку. Але вояовничий інстинкт узяв гору над обачністю. Горловий голос подав гасло до - атаки, і вогневики рушили вперед. Двадцять кремезних постатей кинулися до сина Тура.

Ун жбурнув останню каменюку і кинувся тікати. Але колишня прудкість, здавалося, підвела його. Найметкіші дхолі явно перевищували його у швидкості. Решта, збуджена гонитвою за вірною здобиччю, бігли трохи позаду.

Іноді уламр спотикався. Іноді він ніби ціною величезного зусилля знову набирав швидкість і відривався від догонців. Вождь дхолів уже був за тридцять ліктів від утікача, коли вони добігли до краю базальтового кряжа. Вогневики звіттяжно закричали.

З жалібним криком Ун метнувся вбік і сховався серед скель. Ці скелі утворювали тут кілька проходів, що завершувалися на півдні широким коридором.

Вождь зупинився, оглянув довколишню місцевість і звелів воїнам загородити вхід до лабіринту, а решті - вести далі переслідування.

- Смерть дхолям!

Гнівний голос пролунав попереду, громовий рик відповів йому, і величезне тіло, пролетівши в гіантському стрибку повітрям, приземлилося серед скель.

Наступну мить пічерний лев упав, мов лавина,

на вогнєвиків. Троє воїнів залишилося лежати на землі з розірваними животами, четвертий упав без духу, покладений ударом могутньої лапи.

На високій плескуватій скелі показалися Ун і Зур. Дротики один по одному протинали повітря і впивалися то в горло, то в стегно, то в груди ворожих воїнів. А гіантський хижак, вигулькоючи раптово з-за скель, то збивав з ніг одного втікача, то роздирав іншого. -

Охоплені панікою, дхолі тікали геть від страшного місця. Жах перед неприродною появою хижака змішувався в їхній темній свідомості з жахом близької смерті. Сам вождь тікав щодуху. До уламра вернулися вся його прудкість і сила. Стрибаючи, мов леопард, він легко наздогнав утікачів, і здоровенна довбня опускалася, піднімалася і знову опускалася над ворожими головами.

Коли дхолі дісталися нарешті до свого сховку серед каміння, їх залишилося тільки семеро. Решта валялася в траві убиті або важко поранені.

- Хай Зур спинить пічерного лева! - гукнув Ун.

Сховані за кам'яною огорожею, вороги знову ставали небезпечними. Розпач додавав їм хоробрості. Крізь прогалини між брілами гострі рогатини вогнєвиків могли завдати пічерному леву смертельної рани.

Звір без опору дозволив Зурові повести себе. Скрізь валялися тіла убитих. Лев спокійно схопив здобич і подався з нею до свого лігва.

Якийсь час син Тура стояв у нерішучості. Потім сказав другові:

- Хай Зур іде за пічерним левом до його лігва. Він вернеться через верхню пічеру і передасть жінкам, щоб вони були напоготові.

Ва з гіантським хижаком зникли серед скель. Ун заходився збирати дротики, витягаючи їх з тіла убитих ворогів. Потім поволі вернувся до притулку вогнєвиків. Він бачив ворогів у прогалинах між брілами і міг легко вбити ще кого-небудь із них. Але душа Нао була в ньому, сповнена великородності до переможених.

- Чому дхолі напали на лісовиків? Навіщо вони хотіли вбити Уна і жінок-вовчиць?

У гучному голосі уламра бриніла журба. Вогнєвики мовчали дослухалися до його слів. Ворожий вождь на мить майнув між брілами і подав гасло до атаки, але Ун показав йому пращу і сказав:

- Син Тура дужчий за вождя дхолів! Він бігає швидше за нього і вміє вражати ворогів на відстані!

Нагорі на майданчику почулися звитяжні крики жінок. Вони спостерігали з майданчика за всім перебігом бою, бачили чудову появу царя звірів, та їхні прості серця були сповнені забобонного захвату.

Перша спустилася Джея, потім Ушр і всі інші жінки. Одна вовчиця залишилася охороняти пічеру і глядіти дітей.

Жінки зібралися круг велетня уламра і з похмурою ненавистю дивилися на кам'яну огорожу. Вони пригадували перенесені страждання, загибелі своїх сестер і кляли ворогів. Вогнєвики мовчали, але, сповнені відчайдушної рішimotoсті, тримали напоготові рогатини.

Позиція їх була неприступна, і якби не Ун, вороги і зараз би зберігали перевагу в силі. Жодна жінка, окрім Ушр, не могла змагатися з найслабкішим ворогом. Вовчиці добре розуміли це і, хоч їх душила злоба, не підходили близько до ворожого притулку.

Зібравшись довкола пригаслого багаття дхолів, жінки заходилися кидати в нього сухостій, паліччя, хмиз. Огонь розгорівся з новою силою, осяявши савану. Деякі жінки почали кричати:

- Дхолі не сміють прийняти бій! Вони помруть з голоду й спраги!

Час минав. Нічні сузір'я піднімалися від сходу до зеніту або схилялися до заходу. Неспокій і нетерпіння помалу охопили жінок. Обложені знову почали здаватися їм небезпечними. Вони боялися якоєвих вихваток з боку вогнєвиків. Жодна жінка не могла заснути. Навіть Ун і Зур погодилися викликати ворогів на бій. Ва твердив:

- Треба викурити дхолів з притулку!

Він повторював ці слова доти, доки йому не сяйнув здогад:

- Дхолі не можуть устояти проти вогню! Ун, Зур і жінки закидають ворогів головешками!

Уламр аж скрикнув з захвату, і друзі заходилися обстрігувати гілки, щоб запалити їх з одного краю. Потім вони покликали жінок, і Зур розтлумачив їм свою затію. Всі похапали головешки і порвалися до притулку.

Вогненний дощ звалився на дхолів. Задихаючись від ядучого диму, потерпаючи від опіків, вони пробували залишатися на місці, але страх і злість були дужчі за обач-і ність. Та так вони могли й загинути без бою.

На одній брілі виросла кремезна постать вождя. З хрипким криком кинувся він уперед, за ним шестеро вцілілих воїнів.

За Уновою командою жінки відступили. Два дротики просвистіли в повітрі, і двоє ворожих воїнів без духу звались додолу. З решти п'яти четверо поривалися до жінок і Зура, п'ятий кинувся на Уна, котрий тримався останньо. Син Тура кинув ще один дротик, але тільки черкнув по плечу ворога. Потім, випроставшись, почав чекати. Він легко міг піти, залишивши супротивника далеко позаду, але він волів битися.

Той, хто наблизався до нього, був вождем дхолів, кремезний, плечистий, головатий. Він ішов просто на уламра, тримаючи напереваги свою довгу рогатину.

Кий і рогатина зустрілися, рогатина похитнулася і знову бліскавично ринула вперед. Груди Унові почервонила кров, але довбешка, опустившись і собі, змусила хряснути Пасивний череп. Впustивши списа, вождь упав навколошки в покірній позі переможеного хижака; Ун знову звів кий, але не опустив його. Дивна огіда до вбивства та великородність до переможених, яка була властива лише йому і Нао, охопила його. Оддалеки дві жінки лежали без руху на землі. Але дротики Зура і ратища вовчиць зробили своє діло: троє дхолів валялося на траві з випущеними кишками, і жінки, повні люті, добивали їх. Четвертий, наймолодший, очамрівши з жаху, побіг просто на Уна. Опинившись перед його здоровеною довбнею, хлопець відчув, як коліна йому підгинаються, і впав,

розпростершись, до ніг сина Тура. Жінки підбігли, щоб прикінчiti його, але уламр, простягнувши руку вперед, владно гукнув:

- Його життя належить Унові!

Жінки зупинилися. Злоба споторила їхні обличчя. Але, почувши зойки тих, хто поліг ігри першій сутичці, подалися добивати їх. Ун понуро прислухався до лютих криків і жалібних зойків, радіючи в душі, що Джей не пішла за своїми подругами.

Роздiл четвертий

РІДНЕ ПЛЕМ'Я

Ун, Зур і жінки-вовчиці прожили цілий місяць у базальтовій вечері. Тільки одна жінка померла від ран, решта поволі одужувала. Унова рана не була небезпечна. Спекавшись вогневиків, вони стали повними господарями савани, джунглів і річки. Присутність печерного лева змушувала всіх інших хижаків триматися далі від базальтового кряжа.

Отже, життя тепер було легке й привільне. Пройшовши крізь випробування й небезпеки, Ун і Зур тішилися тепер спокоєм. Зур особливо любив ці тихі погідні дні, коли образи і події довго низкою пропливають у пам'яті. До нього знову вернулася звичка до самозаглиблення, успадкована від загиблих одноплемінників. Проте іноді він прокидався з цього блаженного сну, щоб вигадувати якісь нові пастки на тварин або йти збирати їстівні корінці.

Ун не міг довго сидіти на одному місці, весь у полоні своїх суперечливих інстинктів і прагнень. Він ніяк не міг намиливатися красою Джей, гнуцкими лініями її молодого тіла, густою хвилюєю її блискучого волосся і мінливим сяйвом її темних очей. Щодня вона, здавалося, обновлялася, як обновляються ранки над річкою, як обновляються квітки у савані. А все ж іноді молодий уламр ледве стримував себе. В такі хвилини він нічим не відрізнявся від інших чоловіків. Він кляв себе за цю хвилинну слабість. Ніжність у його душі поступалася місцем воювничості й агресивності. І він мимоволі шукав поглядом Ушр, щоб попросити її вчинити за племінним звичаем: цей звичай вимагав кинути дівчину на землю і розсікти її груди гострим кремінцем.

Жінки відчували себе зовсім щасливими. Після всіх лих, що дісталися їм, вони не хотіли іншого життя і не думали більше про незалежність і свободу, ніби вручивши свою долю в руки велетня уламра. Вони не заперечували навіть, коли Ун ухвалив відпустити на волю двох бранців. Син Тура сам провів дхолів до місця злиття річки з її притокою.

Краса Джей з кожним днем полонила все дужче молодого уламра. Не раз син Тура ладен був звернутися до Ушр з проханням виконати дану йому обіцянку, але незрозуміла несміливість утримувала його.

До пори дощів залишалося не більше п'яти тижнів. Ун усе частіше думав про рідний табір, про могутнього Нао, переможця кзамів і рудих карликів, і волоханя Агу, про вечірнє багаття, круг якого збиралося все плем'я уламрів, і про своїх суворих родаків, яких він, однаке, недолюблював за жорстокість.

Якось уранці він сказав Ушр:

- Ун і Зур вертаються до уламрів. Жінки повинні йти за ними й оселитися в печері неподалік від гір. Коли мине холодна нора, уламри прийдуть у ці краї. Вони будуть спільноками вовчиць.

Ушр та її подруги відчули, що життєві незгоди знову насуваються на них. Розмова відбувалася на рівнині, біля річкового берега. Жінки оточили уламра, наймолодші заплакали. Джей підхопилася з місця. Вона важко дихала, велиki очi налилися слізами. Ун, схвильований, якийсь час мовчкi дивився на неї, потім, різко обернувшись, удався до жінки-вождя:

- Ушр обіцяла, що Джей буде дружиною Унові. Джей згодна! - I голосом, тремтічим від хвилювання, додав: - Віддай мені Дженою за жінку!

Ушр помовчала, потім схопила дівчину за коси, кинула на землю і гострим кременем провела по її грудях довгу подряпину від плеча до плеча. Бризнула кров, і Ушр, омочивши нею Унові губи, вимовила священні слова предків, які робили чоловіка й жінку подружжям.

Назавтра загін вирушив у дорогу. Ун і Зур журно покидали свого спільнника - печерного лева. Така зручна й безпечна печера, і ось тепер її доводиться покидати. А спілку з таким могутнім звіром Зур вважав справою своїх рук. Ніщо не прив'язувало від уламрів. Він був чужим серед них, і молоді воїни зневажали його за слабість.

Вони мінули місце, де руді леви тікали зі страху перед слонами, пройшли гранітний масив, біля якого махайрод розшарпав носорога, а Ун убив махайрода, і нарешті опинилися біля обніжжя високої скелястої від ноги, яка відходила від гірського пасма і далеко вдавалася в савану.

Тут вони відкрили річку й дивного рудого звіра, що водилися в ті часи, коли печерного лева, предка левів і тигрів, ще не існувало на світі. Тут у підгір'ї знайшли простору й зручну печеру, щоб провести у ній сезон довгих дощів. Потім вони допомогли Унові й Зурові знайти дорогу в гори.

Прощання було важке. Жінки мовчали, пригнічені горем. Вони думали про те, що більше не відчуватимуть поряд з собою ту могутню й добру силу, которая врятувала і визволила їх від людей-дхолів. Віднині вони знову будуть самі в ворожому світі, сповненому випробувань і небезпек.

Мандрівці побралися вгору. З грудей вовчиць вихопився схожий на ридання стогін. Ун, обернувшись, гукнув:

- Ми вернемося на береги великої річки.

Сам він ішов з важким серцем. Землі, які він покидав, таїли багато небезпек і несподіванок, але він вийшов переможцем у битвах з ворожими племенами і хижими звірами. Ті мусили скоритися перед його силою. Молодий велетень вів з собою Дженою. Для Зура не було іншої мрії, ніж знову вернутися до скелястого пасма.

Збігло чимало днів. Ун, Зур і Джей йшли крутими пляами, піднімаючись усе вище й вище. Ун поспішав. Йому так кортіло побачити свій рідний табір! З кожним кроком, що наблизив його до уламрів, на серці йому веселішало.

І ось настав день, коли вони нарешті впізнали ущелину з вузькими стінами, через яку вони вийшли колись із надр гори. Пройшовши її, мандрівці опинилися в підземній печері, перед розколиною, що утворилася після землетрусу. За час їхньої відсутності вона поширшала, і всі троє легко пробралися крізь неї. Потім потяглися підземні коридори, де лунко дзвенів гомін річкових струменів. Переноочувавши на березі підземного потоку, мандрівники через два дні досягли тих місць, де Ун і Зур майже рік тому залишили уламрів.

День хилився до вечора. Під круглим горбом у затінку величезного порфірового стрімчака жінки уламрів складали в купу сухе гілля і хмиз для багаття, яке Нао потім мав запалити. Дозорці зчинили тривогу, і Ун постав перед сином Леопарда. Запала довга мовчанка. Жінки недоброзичливо глипали на Джею.

Нарешті Нао озвався.

- Уже скоро рік, як ви покинули табір, - сказав він суворо.

- Ми пройшли крізь гору і відкрили нові багаті землі для полювання, - відповів Ун.

Обличчя Нао осялося радісною усмішкою. Він згадав суворий час своєї юності, коли він разом з Намом і Гавом так само вирушив у далеку й небезпечну дорогу, щоб добути вогонь для уламрів. Знов пережив у думках сутінку з сірим ведмедем і тигрицею, утечу від людожерів кзамів, спілку з ватажком мамонтів, піdstупність рудих карликів і мудрість ва, ліс синьолюдків, напад пічерного ведмедя і страшну зустріч з волоханем Агу та його братами. Він приніс з собою вогонь разом з секретом добувати його з допомогою кременів, вивіданим у безплічків.

- Розповідай! - сказав він, схвиливаний спогадами. - Нао слухає сина Тура.

Вождь запалив багаття, вмостиився біля нього і приготувався слухати сина. Душа шукача пригод поступово пробуджувалася в ньому. Розповідь про рудого звіра здивувала його, але він обурився, коли Ун сказав, що слони виши й дужчі за мамонтів.

- Нема тварин, рівних зростом і силою мамонтам, з якими Нао уклав спілку в країні кзамів!

Він узів з опису величезного хижака, що мешкав у базальтовій печері, і звернувся до Нама:

- Цей звір убиває тигра так само легко, як лев убивав антилопу!

Спілка з пічерним левом несказанно втішила його. Він доброзичливо подивився на Зура:

- Ва завжди були наймудрішими з людей. Це вони знайшли вогонь у камені. Вони перевозилися через річки на плотах, вв'язаних з гілля і колод, і вміли знаходити струмки, що текли під землею!

Розповідь про битву з вогневиками схвилювала Нао до живого серця. Груди його високо здіймалися, очі блищали. Поклавши руку на Унове плече, Нао гукнув:

- У сина Тура серце й сила вождя!

Сидячи навколо багаття, уламри уважно слухали Унову розповідь, але обличчя їхні не виражали довіри. Воїни думали про те, що Нао свого часу приніс племені вогонь і врятував уламрів, які вмирали від холоду у пічері. А син його, повернувшись з далеких мандрів, привів з собою лише дівчину-чужинку та свого миршавого супутника, котрого ніхто з уламрів не любив.

Куам, син Онагра, гукнув:

- Ун говорить, що землі, відкриті ним, куди гарячіші за наші. Уламри не можуть там жити! Коли плем'я кочувало Випаленою рівниною, воїни й жінки умирали, ніби трав'яні коники восени.

Глухий гомін схвалення прокотився лавами уламрів, і Ун збагнув, що вони люблять його ще менше, ніж колись.

І все ж наступного тижня син Тура відчував радість при думці про те, що він нарешті в колі родаків. Він ходив на лови разом в усіма уламрами і проводив час біля Джей, з якою жінки його табору не розмовляли.

Але потроху Уна огорнула журба. Він усвідомлював, що звершений ним подвиг не менший, ніж подвиг Нао. Правда, він не вернув уламрам вогню, зате приніс звістку, що нові землі, просторі й повні невичерпних багатств, лежать по той бік гір. Він почував себе на цілу голову вище за інших хлопців, зізнав, що такий самий сильний, як сам Нао. Але уламрів не захоплювала його сила. Вони воліли за краще Куама, чия довбня й ратище не змогли б змагатися з кием і списом сина Тура. Куам мав стати вождем, коли син Леопарда помре. Якщо це станеться, Унові доведеться в усьому слухатися Куама. Новий вождь викличе проти нього, проти Джей й Зура ворожнечу, яка осьось спалахне.

Ще раніше до походу Унові докоряли за його дружбу з ва. Тепер же він на додачу одружився з дівчиною, народженою в чужій країні, куди уламри не збиралися йти. Отже, він і сам став для племені чужим.

Особливо ненавиділи Уна жінки. Вони з лайкою відверталися від Джей, коли та проходила мимо, а якщо їх було кілька, зустрічали злісним ремством появу чужинки. Навіть Унові сестри, дочки Гамли, цуралися її.

Особливо своє приниження Ун відчував увечері, коли вони усамітнювалися з юною вовчицею і ва. Він ледве стримував себе, щоб не спалахнути страшним гнівом.

Через кілька днів горда Унова душа обурилася. Він не шукав більше близькості з своїми родаками і вперто усамітнювався разом з Джесею та Зуром. На ловах вони і також трималися остронь від інших мисливців, якщо тільки прямий наказ Нао не змушував його діяти заодно з усіма. Він знову пропадав цілі дні в пічерах, блукав берегами підземної річки і часто, скоряючись несвідомому бажанню, опинявся раптом перед розколиною, що вела в країну, так палко ним люблену.

Якось уранці Ун заходився шукати слід леопарда. Леопарди подостатком водилися в навколоишніх лісах. Великого зросту, проворні і сміливі, вони нападали на оленів, сайгаків, онагрів і навіть на молодих бізонів. Нао не полював на леопардів, забобонно вважаючи себе в якомусь містичному спорідненні з цими гарними хижаками. Решта воїнів побоювалася їх, і мало хто з мисливців наважувався вступати в двобій з леопардом.

Ун довго блукав пущею, але ніде не знайшов слідів леопарда. Нарешті біля маленького струмка, що весело котив свої води по кам'янистому ложі, він наткнувся на свіжий слід.

Ун сховався серед папороті і завмер. У верхів'ї струмка під зеленим склепінням дерев виднілася невисока скеля, біля обніжжя якої зірке мисливцеве око розрізнило невелику заглибину, схожу на печеру. Якийсь звір дрімав спокійно біля входу, поклавши голову на простягнені лапи. Хоч до нього було далеко і під деревами панували сутінки, Ун одразу впізнав леопарда. Понад тисячу ліктів відокремлювало мисливця від звіра. Йому пощастило просунутися на цілих шістсот ліктів, перш ніж леопард прокинувся. Тільки коли Ун заглибився в зарості високої трави, кругла голова хижака повільно піднеслася і два жовто-зелених вогні спалахнули в сутіні лігва,

Ун припав до землі. Леопард довго нюшкував носом. Кілька хвилин його огняні очі уважно вивчали густі зарості трав і кущів. Потім голова хижака опустилася на лапи, і плямисте тіло знов знерахоміло.

Ун перечекав якийсь час, перш ніж рушити вперед. До мети йому залишалося покрити ще двісті ліктів. А потім йому можна буде кинути дротик. З цієї відстані дротик не завдасть смертельної рани, але поранений звір, як сподівався Ун, розпалившись гнівом, неодмінно кинеться в бій.

Слабий вітрець відносив убік запах мисливця. Ун заквапився, проповз ще п'ятдесят ліктів і сховався за деревом. Леопард знову звів голову і прислухався. Потім неквапливо звівся на рівні і вийшов з лігва, щоб краще розібратися в підозрілих запахах.

Раптово в чагарях почувся крик оленя, і струнка лань промчала під шовковицями. Леопард кинувся за нею.

Лань забігла під дерево, за яким сховався Ун. Мисливець вискочив і метнув у хижака дротик. Просвиставши в повітря, дротик впився в карк хижакові. Леопард люто занявав, але кинутися па людину не зважився. Вій гайнув у хащі папороті і пропав з очей.

Бажаючи уникнути раптового нападу хижака, Ун вийшов на відкриту місцину, тримаючи в одній руці кия, а в другій пращу.

Пройв леопард не збирався нападати на мисливця перший. Крізь густолистя він добре бачив людину і збирався зайти непомітно з тилу і кинутися на її спину.

Лють його потроху вщухала, він майже не відчував болю від рани. Хижак обійшов Уна по колу, але йому ніяк не вдавалося підійти до людини на відстань одного стрибка. Ун, помітивши серед листя плямисту шкуру, метнув дротик. Але дротик зав'яз у заростях папороті. Леопард відступив у глибину чагарів.

Тим часом у пущі з'явилися інші люди. Уламр відчував наближення цілого загону мисливців. Кинувши клич, Ун побіг навздогін за леопардом. Серед дерев замигтіли голови уламрів, услід звірові полетіли дротики, але жоден не влучив. Зненацька з нетрів виринула кремезна постать Куама. Змахнувши ратищем, він з силою кинув його в леопарда. Ратище вп'ялося в бік звірові. Хижак високо підскочив і обернувся, ладен боронити своє життя. Але Куам зник. Решта мисливців теж пропала. Один Ун залишився на видноті.

Леопард більше не вагався. Трьома стрибками він опинився перед сином Тура і кинувся на нього. Удар здоровенної довбешки зупинив хижака і кинув на землю. Наступний удар влучив прямо по масивному черепу звірові, і леопард гунув без духу додолу.

Ту саму мить з-за дерев вигульнув Куам, а за ним інші мисливці. Спершись на кия, Ун дивився, як вони наближалися. Він був певний, що мисливці почнуть захоплюватися його силою. Тепле почуття спорідненості з цими людьми охопило його. Але обличчя уламрів виражали лише відчуження. Один мисливець, що не відставав школи від Куама, як Зур від Уна, вигукнув улесливо:

- Куам переміг леопарда!

Схвальні вигуки підтримали його. Куам стояв перед забитим леопардом і показував на ратище, встромлене в бік звірові.

Ун обурився:

- Це не Куам переміг леопарда!

Уламри злорадно засміялися, показуючи на ратище. Мисливець, що озвався перший, вів далі:

- Це Куам! Ун тільки добив звіра.

Син Тура підняв довбешку. Гнів виравав у його грудях. Він гукнув презирливо:

- Що таке леопард? Ун переміг рудого звіра, тигра і людей-дхолів! Один тільки Нао такий самий дужий, як Ун!

Куам не відступив. Він знат, що мисливці підтримують його.

- Куам не боїться ні тигра, ні лева!

Гіркий сум охопив Уна. Він відчув себе чужим серед цих людей одного з них племені. Схопивши здобич, він кинув її на землю до ніг мисливцям:

- Ось! Син Тура не зніме руки на уламрів! Він дарує їм леопарда!

Мисливці більше не сміялися. Вони зі страхом дивилися на могутню постать і замашну довбню сина Тура. Вони визнавали його силу, рівну силі великих хижаків. Але вони ненавиділи Уна за цю силу і відкидали його велиcodушністю.

Ун вернувся до табору з душою, повного гіркоти а огиди. Підійшовши до порфірового стрімчака, він побачив Джею. Вона сиділа, скорчившись, біля великого каменя. Побачивши Уна, Джея підвелася з жалібним зойканням: цівка крові текла по її щоці,

- Джея поранила собі личко? - запитав син Тура, поклавши руку на плече подрузі.

- Жінки кидали каміння, - відповіла вона тихим голосом.

- Вони кидали каміння в Джею?

Молодиця кивнула головою. Дрож охопив уламра. Вів побачив, що табір безлюдний, і запитав:

- А де ж вони?

- Не знаю.

Ун похнюпив голову, похмурий і пригнічений. Горе, що сповнювало його душу, стало нестерпним. Він збегнув, що де хоче більше жити разом з уламрами.

- Чи Джея хотіла б вернутися до вовчиць разом з Уном і Зуром? - запитав він тихо.

Вона звела на нього великі очі, в яких крізь сльози засвітилася радість. Сором'язлива і сумирна на вдачу, Джея страждала, живучи серед чужих. Вона мовчки терпіла ворожнечу і зневагу жінок, Зажурена тим, що ледве розуміє мову уламрів. Вона не сміла скаржитися чоловікові і, мабуть, і цього разу не заікнулася б ні уловом, якби Ун не запитав її. Ще не вірячи своєму щастю, молодиця гукнула:

- Джея ніде туди, куди піде Ун!

- Але вона хотіла б жити зі своїм племенем?

- Авже, - прошепотіла вона.

- Тоді ми вернемося на береги великої річки!

Зітхання полегкості вихопилося з грудей Джеї. Вона тихо схилила голову на плече своєму чоловікові.

Коли Зур повернувся ввечері з печер, син Тура відвів його вбік від табору, який уже наповнився воїнами к жінкамі.

- От що! - сказав він різко. - Ун хоче знову побачити вовчиць, печерного лева і базальтовий кряж!

Зур подивився на свого товариша туманним поглядом, і усмішка осяяла його обличчя. Він зінав, що Ун страждає, живучи серед уламрів. Та й у самого Зура була важко на душі.

- Зур буде щасливий вернутися в базальтову печеру.

Слова товариша розвіяли останні Унові сумніви. Він підійшов до Нао, що відпочивав віддалік, у затінку порфірового виступу, і сказав:

- Уламри не люблять сина Тура. Він хоче знову піти по той бік гір. Він житиме з племенем жінок-вовчиць і стане спільнокомандиром уламрів.

Нао слухав Унову мову мовчки. Він любив сина, але зінав про неприязнь, яку відчували до нього уламри, і передбачав у майбутньому невпинні чвари і сварки.

- Плем'я невдоволене тим, що Ун віддає перевагу чужим! - сказав він нарешті. - Воно не вибачить йому цього, якщо Ун житиме з племенем. Проте уламри шанують спільнокомандирів. Вони билися разом з безплічками. Вони перестануть ненавидіти Уна, як тільки він покине їх. А наступною весною Нао приведе уламрів по той бік гір. Вони оселяться на нагір'ї, а вовчиці залишаться на рівнині. Якщо під час холодів уламри спустяться вниз, вони не полюватимуть на Унових землях. Тоді спілка буде міцна й непохитна.

Вождь поклав руку на плече хлопцеві і додав:

- Син Тура став би великим вождем серед уламрів, якби не віддавав перевагу безплічку перед чоловіками, а чужинці перед жінками племені.

Ун визнав силу цих мудрих слів. Але він ні за чим не шкодував. Зур і Джея були йому дорожчі і близчі за жорстокосердих і вороже настроєних родаків. Тільки розлука з Нао боліла йому.

- Ун приноситиме синові Леопарда зуби звірів і блискучі камінчики, - сказав він голосом, тримячим від хвилювання.

Споночіло. Тиха журба сповнювала серце обох мужів,, їхні душі так були споріднені між собою, але якими різними були їхні долі! Обидва провели юність у далеких скитаннях і мандрах. Вони звершили великі подвиги і перемогли могутніх ворогів. Але в нагороду за ці подвиги плем'я уламрів обрало Нао своїм вождем, а сина його зробило вигнанцем.

Epilog

Два Дні тому пара махайродів поселилася серед скель, за триста ліктів від печери, яку займали вовчиці. Жінки добре знали силу, підступність і зухвалість цих лютих хижаків. Жодна не зважувалася вийти надвір.

Минулої ночі махайроди довго шастали круг печери. Іноді вони підходили так близько, що чути було їхній хрипкий, переривчастий подих. Тоді жінки починали кричати і жбурляти в хижаків загострені каменюки. Але каміння, кинуте з-за валунів і завалів, зведених в каміння, гілля і колючок перед печерою, не досягало цілі. Зрештою інша, легша здобич відвернула увагу хижаків. Але протягом наступного дня то самець, то самиця по черзі верталися до печери і спостерігали двоногих загадкових істот.

Наблизився сезон дощів.

Збившись у купу позаду завалів з каміння і колючих гілок, жінки тужливо думали про велетня уламра, переможця людей-дхолів.

Син Тура зі своєю замашною довбнею і гострими дротиками, звісно, зумів би прогнати страшних хижаків.

Здобич, здобута махайродами напередодні, очевидно, не вдовольняла неситих хижаків, і вони з'явилися до печери задовго до смерку. День був хмурий, сірі хмари застували небо. Різкий вітер віяв з рівнини, зловісно завиваючи в скелях. Діти плакали зі страху. Жінки, з'юрмлені біля входу, понуро споглядали навколо широкий простір. Ушр стурбовано думала про те, що махайроди, мабуть, залишаться жити біля печери на весь період дощів.

Вітер міцнів. Він ніби люто кидався на штурм гори. Обидва махайроди показалися водночас біля входу до притулку. Їхній грізний рик лунко відбивався в кам'яних стінах печери. Ушр, пригнічена, вийшла вперед, щоб приготуватися до оборони.

Зненацька довге ратище просвистіло в повітрі і вгородилося в карк одному хижакові - самцеві. Заревівши з болю, ввір скочив перед, намагаючись перемахнути через кам'яну загорожу, але другий спіс, кинutий з величезною силою, прибив махайрова до землі. Громовий голос заглушив рев урагану, і гіантська постать з високо піднятим києм з'явилася сприходу печери.

Жінки гуртом побігли до виходу, перекидаючи важкі валуни, що правили їм за оборону. Махайрод лежав без духу. Самиця, налякана його передсмертним зойком і появою нових двоногих істот, втекла до річки.

Вовчиці, кричачи з радості, юрмилися навколо свого рятівника. Їхні суворі обличчя світилися щастям. Широко розплющені очі дивилися на уламра з-безмежним обожнюванням. До них знову вернулося блаженне відчуття безпеки, впевненості в перемозі над стихіями, тваринами і людьми.

Схильований зустріччю, син Тура вигукнув:

- Ось! Ун і Зур вернулися до вовчиць і не покинуть їх більше. Вони житимуть завжди вкупі з ними у великій печері, біля якої здобули перемогу над людьми-дхолями!

Радості жінок не було меж. Вони схилились перед Уном на знак любові і відданості. І уламр, зворушений до живого серця, забув гіркоту свого повернення до рідного табору. Тепер він думав лише про те, що нове плем'я ростиме й міцнітиме під його опікою.

- Ушр і вовчиці будуть твоїми воїнами! - говорила жінка-вождь. - Вони житимуть там, де житимеш ти, виконуватимуть твою волю і дотримуватимуться твоїх звичаїв.

- Вони стануть дужими і безстрашними, - відповів Ун. - Вони майструватимуть ратища і дротики, сокири і пращи, навчаться добре орудувати ними. Тоді вони перестануть боятися людей-дхолів і рудих хижаків!

Жінки кинулися збирати хмиз, І скоро чудове багаття запалало в пітьмі. Ніч більше не тайла в собі пасток і невідомих небезпек. Щастя, що наповнювало серця вовчиць, було таке величезне, як велика ріка.

Один лише Зур залишився задумливим. Він зізнав, що його серце буде спокійне тільки тоді, коли він знову побачить базальтову печеру і свого могутнього спільнника.

На дванадцятий день шляху, долаючи пориви вітру, І загін дістався до базальтової печери. Кажани, її мешканці, штунули геть при появі людей. Сокіл з хрипким клекотом знявся з місця.

Випроставшись на весь зріст на майданчику, Ун дивився на ліси і рівнини, постелені перед ним. Всюди кипіло життя. Води великої річки давали притулок та їжу незчисленним черепахам і крокодилам, риbam і земноводним, гіпопотамам і пітонам, пурпуровим чаплям і жовтоголовим журавлям, чорним лелекам, ібісам та бакланам. Ліси й савани кишили оленями, сайгаками, куланами, дикими кіньми й онаграми, гаурами і буйволами, бізонами і лосями. Голуби і фазани, папуги та інше лісове птаство гніздилися серед гілля. Незчисленні рослини пропонували людям свої плоди.

Ун відчував себе дужчим за наймогутніших хижаків. Він був людиною, завойовником і підкорювачем дикої незайманої природи на цій чудовій і багатій землі. Зур, Джея, Ушр та інші жінки були ніби часткою його істоти, продовженням його життя і подвигів.

Зур поволі спускався в нижню печеру. Він підійшов до розколини і зазирнув у неї: лігво було порожнє. Серце його стислося від лихого передчуття. Син Землі проповз крізь щілину в печері й озирнувся. Свіжообгрізені кістки валялися на долівці поряд з сухими маслаками. Стояв сильний і стійкий звірячий дух.

Зур вибрався з лігва і довго блукав навколо у великій тривозі, забувши про хижих звірів, які могли ховатися в густих кущах. Але тільки-но він ступив у затінок дерев, як обличчя його осяялося щасливою усмішкою:

- Печерний лев!

Там у заростях бамбуки темніла гігантська постать хижака, схиленого над тушою щойно забитого оленя. Почувши Зурів голос, цар звірів звів свою величну голову і з радісним риком кинувся назустріч людині.

Коли могутній звір опинився поряд з ним, Зур запустив обидві руки в його густу гриву, і гордість, рівна Уновій гордості, наповнила його серце.

ЗМІСТ

ПО ВОГОНЬ. Повість	3
ПЕЧЕРНИЙ ЛЕВ. Повість	145

Бібліотека юношства

Серія “Компас”
(Путешествия. Приключения. Фантастика)

Жозеф Рони

*ЗА ОГНЕМ
ПЕЩЕРНИЙ ЛЕВ*

Повести
Перевод с французского
“Молодь”
(На українському языке)

Художнє оформлення Г. С. Ковпаненка
Редактор Ю. Г. Попсученко
Художній редактор В. І. Пойда
Технічний редактор М. Л. Мелько
Коректори З. М. Клещенко, Д. О. Комендантова

Інформ. бланк № 810.

Здано на виробництво 25.04.79. Підписано до друку 26.07.79. Формат 84Х108^{1/32}.
Папір газетний. Гарнітура звичайна нова. Друк високий. Умовн. друк. арк. 14,7.
Обл.-вид. арк. 15,63. Тираж 150 000. Зам. № 234. Ціна 1 крб. 50 к.

Ордена “Знак Пошани” видавництво ЦК ЛКСМУ “Молодь”, 252004, Київ-4,
Пушкінська, 28.

Київська книжкова фабрика республіканського виробничого об’єднання “Поліграф
книга” Держкомвидаву УРСР, Київ, вул. Воровського, 24.